

**ANNUS
ALBARUTHENICUS
2003**

ГОД БЕЛАРУСКИ
2003

VILLA SOKRATES

**ANNUS
ALBARUTHENICUS
2003**

**ГОД БЕЛАРУСКИ
2003**

Рэдактар
САКРАТ ЯНОВІЧ

KRYNKI 2003

Выдавецкае афармленьне
ЮРКА ХМЯЛЕЎСКИ

Editor:

STOWARZYSZENIE VILLA SOKRATES

16-120 KRYNKI POLAND

Phone: (0-xxx-85) 722 81 44 E-mail: villa.sokrates@free.art.pl

Друк: OFFSET-PRINT BIAŁYSTOK

© Copyright by Villa Sokrates

ISSN 1640-3320

ЗЬМЕСТ – CONTENTS

Tomasz Agatowski: <i>Culture, Globalization, Identity</i>	7
Yuras' Hadyka (Юрась Хадька): <i>Belarusian national idea within the context of national ideas of neighboring countries</i>	13
Michael Fleming: <i>Fixing the political landscape? (The Belarusian minority in Poland after the 2001 parliamentary election)</i>	33
Elżbieta Czykwin: <i>An Identity of the Orthodox-Belarusian minority in relation to the Polish-Catholic majority in Poland,</i> trans. Dorota Kołodziejczyk	51
Альжбета Чыквін: <i>Тоеснасць прываслаўна-беларускай меншасці ў суадносінах з польска-каталіцкай большасцю ў Польшчы,</i> пераклаў Алесь Чобат	83
Ryszard Radzik: <i>Polish-Belarusian intercultural relations,</i> trans. Dorota Kołodziejczyk	113
Arsen' Lis (Арсець Ліс): <i>Literature of Western Belarus (abridged),</i> trans. Ivan Burlyka	121
Arnold McMillin: <i>A brilliant shade of black: the poetry of Nadzieja Artymovič</i>	145
Арнольд МакМілін: <i>Яркае адценьне чорнага: паэзія Надзеі Артымовіч,</i> пераклала Алена Таболіч	155

Мігэль дэ Сервантэс Сааведра (M. de Saavedra Cervantes): <i>Хітрамудры ідальга дон Кіхот Ламанаскі (некаторыя разьдзелы), пераклаўі апрацаваў Якуб Лапатка</i>	165
Вісэнтэ Бласка Ібáн'эс (Vicente Blasco Ibáñez): <i>Цуд святога Антонія, пераклаў Валеры Буйвал</i>	185
Альбэрта Маравія (Alberto Moravia): <i>Рымскія апавяданні, пераклаў Валеры Буйвал</i>	193
András Zoltán : <i>A régi magyar-fehérorosz nyelvi és kulturális érintkezések történetéből</i>	201
Andrej Kotljarchuk (Андрэй Катлярчук): <i>Three stages of Belarusian-Swedish cultural relations</i>	225
Piotr Siwecki : <i>My sweet life, my sweet literature [Tamara Boldak-Janowska and her world]</i>	233
Tamara Boldak-Janowska : <i>Dreams, etc., trans. Piotr Siwecki</i>	239
Maria Stamati : <i>La nuit, etc.</i>	245
Тамаш Агатоўскі (Tomasz Agatowski): <i>Я, меншы брат Слова, пераклаў Алесь Чобат</i>	253
Anatol' Ramanchuk (Анатоль Раманчук): <i>For them to remember...</i>	275
Halina Tvaranovič (Галіна Тварановіч): <i>Auf dem weg zu unserer jahrhundertealten tradition (Weißrussisch-südslawische wechselbeziehungen: 11.-16. jahrhundert), aus dem Weißrussischen von Hermann Bieder</i>	279
Sokrat Janowicz (Сакрат Яновіч): <i>From editor's reading</i>	297

Tomasz Agatowski

CULTURE, GLOBALIZATION, IDENTITY...

I think that xenophobic people see in the so-called globalization a demon depriving the nation of its strength, sucking out nation's blood, and tangling creative thought. Globalization is a matter of convention, but in practice it resembles a system of communicating vessels. If artists are to see in globalization a threat, one needs to ask a question – a threat to what and to what degree. Each situation of emergency should mobilize a search for an alternative exit door, which does necessarily have to be a fire escape but, possibly, an attack route. Such military terminology best represents contemporary dynamic competition for souls, careers, and recognition. We can talk about globalization in a range of contexts. I think that several synthesizing remarks will help throw some light on the problem.

Globalization is nothing new; it is not a discovery of the 20th or 21st centuries. Great movements of peoples of the world, and, with them, their possessions and experience, are the first examples of search and, often, conquest, subordination and domination. Contemporary globalization, both technological and cultural, substitutes new forms for old. It results from a characteristic human propensity to quick boredom with what is already known, from our curiosity and tendency to ask questions, our urge to discover and conquer. We seem to know about everything but still we are looking deeper for something

else. Unnecessarily. Quite probably globalization (homogenization) is beneficial in many areas of technology, and that is why we can be rightly happy if a battery produced in Argentina can be applied to a torch made in Indonesia. Such standards make life easier and various facilities can be accessed by many people no matter where they live, as well as allow to limit a transport of indispensable things, for example in travel. We do not usually rebel when, through the global TV network we can watch programmes broadcast from all over the world. We do not seem to complain when we can purchase the same part of car's equipment both in Estonia and in Madagascar.

We however become resilient when we see how foreign authors replace our in publishing houses and in bookshops. Are those writers, poets and thinkers more ingenious to us, Slavic artists? Or do their cultures have a long- and far-reaching support of their systems and governments, promoting thus their creativity? Our country still does not recognize the status of a writer. Creative forms got mixed and, through all kinds of compilations departed from pure, classical forms. Only few Polish writers, and those widely publicized for that matter, can count on editors, have got a chance of participating in book fairs, TV or radio features, not to mention awards. This state of affairs should be considered as urging mobilization of all artists' associations to develop a strong intellectual lobby promoting setting up new publishing houses, supporting translation and interpretation schools, taking care of writers' material status. The situation when writing becomes a third or fourth occupation in writer's life, after other occupations securing material existence for him, cannot be considered anything but disastrous. The quite common model of being a doctor till midday, a taxi-driver during siesta, and a writer at night is good for a cabaret staging not for real life, as it in fact ruins the potential of talented people.

Globalization, then, is not so much a phenomenon concerning spirit and culture, as its impact is predominantly noticeable in the sphere of technology and economy. In the contemporary world, which means the contemporary system, the English language dominates, just as Greek, Latin, French or Spanish used to in the past, when, nevertheless, national literature was being created. Translation and circulation of this literature is quite another matter – it requires financial investment, development of cultural infrastructure and education, capable of disseminating national works of art abroad.

Such inventions as electricity, telegraph, steam engine, railway, car, airplane, and television – all began to bring individuals, groups and whole nations closer together. Horseback journeys seem to be today an utter exoticism. Hi-tech telecommunications allow making decisions in Australia so that they can be instantly executed in Canada. The pace of life is determined today by technical possibilities and excessive economization of the world, indeed close to sheer exploitation and racecourse. In the simplest of terms, it is a struggle for influence, profits, domination, in order to secure (for a group, a nation) prosperity and security. Domination is a form of enslavement and, since the time of slave-

trade, nothing really changed in the matter, only the methods got more refined and „learning” is called, e.g., marketing.

Thanks to journals, radio, television, or the Internet, the time of learning about things, events, and facts has radically shrunk. Opinions and outlooks have undergone a visible process of homogenization – the unification of thought, when millions of people experience one event simultaneously, has become a landmark of contemporary reality. Mental territories of citizens (regardless of the language they speak) are being husbanded with images and contents manufactured in global informational or cultural centres. We cannot exclude as impossible a perspective of creating in our part of Europe an integrated centre of Slavic culture, which I would eagerly advocate – as an organization preparing ways to reach out to other cultures, and, simultaneously, disseminating outputs in local languages, such as Polish, Czech, Lithuanian and other.

Former, already classical forms of colonization, be it commercial or military, are nothing else but globalization in contemporary understanding. The same can be said about religious and philosophical systems, about science in general – why, then, should culture be an exception? In terms of styles of dressing the world has long been homogenized, and suits, dresses, or ties are a generally accepted norm. Conquests, migrations and emigrations had their deal in transporting rituals, worldviews, customs and new ideas across all imaginable borders.

We are aware today that all mental processes are largely accelerated today. Better educational standards and accessibility resulted in an increased number of writing people, although it does not imply by any means that many of them would conform to literary and artistic canons.

The contemporary process of disappearance of borders makes one think about the communities from before the Roman Empire or monarchy, that is why local values have now a better chance of resurfacing. Zygmunt Bauman, in his *Globalization*, reflecting on the worldly hierarchy of mobility, poses the following question: „what will become with the nation-state?”. In today’s world the soldier turned into money crossing state, cultural or other borders in a bloodless conquest. This is money, then, and the ideas that follow it on the route of conquest that colonize the minds, and turn a citizen into a consumer, a participant in cheap entertainment, and, in a distant perspective, a consumer of higher goods. Bauman also speaks about a new disinheritance, which means a phenomenon of a „disinherited state”. All of these situations, albeit psychologically difficult, can be beneficial, as they make travel, access to institutions, people, archives or artistic objects and exhibitions easier, enabling a representation of one’s artistic achievements on a large scale.

Global uniformization of many branches of commerce, law, medicine, technology, electronic communication, sea and air transportation, early warning systems, and in many other spheres – can make our lives remarkably safer and more flexible.

The state is being separated from economy, also in western countries. Economy is based on finances and investment-employment decisions, often conflicting with both social psychology and limits of expansion into natural environment. These are situations shaping personality and modeling behaviour. What areas should art penetrate then? Perhaps it should make a vanguard march with ideas, just as economy and its related branches are well ahead of politics. International economy and trade organizations got emancipated from the control of nation-state. Earlier it was achieved by religion, philosophy, arts and sciences. Literature has grown out of, or completed the mission, of contemplating and admiring the world as it is. I think that its role of documenting reality also terminates, as this particular role has been taken over by other media. The book will certainly survive, but its contents – e.g. the imaginary sphere – no longer suffice. It seems to me that the best chances are for literature, which penetrates deep into the very essence of man, deep down to the unfathomable and unknown layers of human potential. Literature and poetics identifying the author (and man in general) with the nation and its history, will probably retain only its cognitive value, shedding most of its educational and, especially, entertaining power. Would this all mean, within such a broad synthesis, that the role of literature is exhausted, just as is that of classical history? By any means no.

Centres of commanding states and nations are located at the beginning of 21st century in international economic, transport, telecommunications and cultural (film industry, media, publishing) corporations. Thinking, especially creative thought, becomes less and less a message, a carrier of spirituality, a mission, and has become a good, a product whose function is to satisfy spiritual and cognitive needs. Such functions of literature as patriotism seem to be today only archival, and the question about identity should be more identified with the genealogy of nations, excavating differences, rather than with description of everyday life, which is globally similar.

Nation-states of the beginning of 21st century are passing away. There is an open road for strong artistic and creative organizations, with publishing, circulation, translation and media structures. The help from the state (elected government) will be indeed indispensable. Most probably it will be literature, which will be largely responsible for building up moral values, stigmatize barbarous behaviour, as well as infantile aspects of mass culture. The idea of freedom helped lose control over a whole range of issues, and, with this, a certain type of a comprehensible world ordering likewise perished. In place of one goal a number of interests emerges, which in itself also requires some global ordering, but this is the problem and responsibility of politicians and diplomats or lawyers, and literature might have only some auxiliary function, drafting new visions of existing and co-existing.

I am also convinced that the traditional role of the state is being taken over by groups and individuals, themselves representing regional or universal values. A new situation and a new role. Power centres move into banks, trade,

culture and places of worship, national and international organizations, while state governments act more as co-ordinators and intervening factors than mobilizing, supporting and care-taking agents.

What territories will the art of tomorrow occupy and if it will still remain an art cannot be determined at the end of 2001. It is an undeniable fact that the up-till-now world order is undergoing quick and devastating entropy, and such a situation abounds in new challenges which neither family, nor school or academy cannot properly face and deal with. The whole hue, then, in writers, thinkers, brotherly circles, because these are these people who are able to design new routes and place signposts along.

Trans. Dorota Kołodziejczyk

TOMASZ AGATOWSKI – writer and essayist, reviewer, columnist, a researcher of cultures. Graduated from the Warsaw University. A thinker creating a poe-siosophy of liberty, dialogue, co-existence in the spirit of humanitas. Lives in Wielkopolska. Considers nature the closes to him, works mainly in a pinewood hermitage on the lake in the virgin forest, without as much as electricity. The author of poetry volumes: „Są nieba większe” (There are grander skies); „Światło Nemesis” (Nemesis light); „Białe modlitwy” (White prayers); „Jeśli wytrwasz” (If you will persevere); „Jaki byłby ogień” (What could fire be like); „Na początku było milczenie” (Silence was at the beginning); „Ja, mniejszy brat Słowa” (Myself, a minor brother of the Word); an orature „Perły i Chóry” (Pearls and Choirs). He is an author of over two thousand publications in various journals. A cultural activist. Since many years he has been publishing mini-essays of set formulas: „Między myślą a słowem” [Between thought and word] (Okolica poetów), „Myśli do wynajęcia” [Thoughts to hire] (Ogólnopolski magazyn twórców „Radosłowa”), „Listy Tomasza” [Tomasz’s letters] (Radio Kujawy), „My, piąty żywioł” [We, the fifth element] (Nihil Novi). An author and moderator of meetings under the heading „Can we remember...”. At present he is collaborating with a historian-medievalist Prof. Gerard Labuda on a collection of historical and cultural analyses, which is to be published under the title „History and what next?”. A documentalist. Hobbyhorse – fishing, photography, peregrinations into cultures and civilizations. A member of Polish Writers’ Association, the Association of Journalists of the Polish Republic, and the Association of Authors ZAiKS.

ТАМАШ АГАТОЎСКИ – паэт, эсэіст, культурны дзяч. Адзін з вядучых твораў сучаснай польскай літаратуры. Жыве ў Познані. Сябар беларускай культуры, прапагандыст беларускай паэзіі.

KAMUNIKAT.ORG

Yuras' Hadyka
(Юрась Хадыка)

BELARUSIAN NATIONAL IDEA WITHIN THE CONTEXT OF NATIONAL IDEAS OF NEIGHBORING COUNTRIES

Currently the Belarusian national idea has been discussed not only by the democratic parties and supporters of the revival movement but by the official propaganda media as well. This is a very significant phenomenon. It speaks in favor of the fact that there does exist the ground for discussions and exchanges of viewpoints. Though, the „idea” of semi-official character of the situation is that there does not exist such a notion like the Belarusian national idea and ... it needs to be invented. For this very reason the scholars have been asked to get together and have been formulated the „honorable” task to develop it. Such approach sounds absolutely natural for the environment of A. Lukashenka. Being the real „soviet Belarusian”, he is not aware of the history of his people and the Belarusian nationhood. Therefore, he made the same mistake as Nikita Khrushchev did (i.e. he issued an

order to develop the code of „communist ethics”). Currently, there are not so many people left who remember the fate of that code, i.e. the artificial fruit of Marxist-Leninist philosophy.

The same will happen about the „Belarusian national idea” created by order of the PPRB (the first president of the Republic of Belarus – *BIR*). Creative work of the Lukashenka ideologists would deserve no attention at all providing that it would not have been grounded on the thesis that the Belarusian nationhood originated only on January 1, 1919. Also, according to the Encyclopedic Dictionary the Belarusian nation had been formed only by the 16th century, i.e. much later as compared to the Russian (14th century) and the Ukrainian (15th century) one. As for the Belarusian nation, they consider it to have „appeared” only in the 20th century when the Belarusian literary language had been formed. That was the reason (according to them) why the Belarusian national idea did not exist and could not have existed before.

All these „tricks” of the soviet historical science are far from being too naive. They serve as the logical continuation of the theory of „western Russianism”, i.e. the intellectual obtainment of Russian imperialism, the latter being the theory that was created to justify the policy of Russification and aimed to reject the right of Ukrainians and Belarusians to be the individual nations. Outrageous corruption of historical background of those nations (primarily the history of the nationhood) and ban to create literary works in their native languages served as a universal means for bringing that theory to life. This is the source where numerous myths about continuous „conquering” of Ukrainians and Belarusians by Lithuanians or Poles and „liberation” of them by Moscow come from. As the result of it, the whole history has been turned upside down and the junior „brother” has become the „big one” and vice versa.

NATIONAL IDEA AS A DREAM

There is no need to prove today that the history of Belarusian nationhood comprises 1000 years. Within the course of all this time the Belarusian national idea has also been developed and jelled. In this case we consider the Belarusian national idea to be the complex of psychologically comfortable and socially constructive aims and values adopted and grasped by the national community. However, going ahead successfully and without any misunderstandings, requires verification of the essence of some terms.

The currently used term „**people**” means primarily the community of **people united by common territory, i.e. the borders of the same state**. In this case it makes sense to apply such terms like „soviet people” or „Russian people” that comprise representatives of various nations. However, the „nation” term, in its turn, is known to be, to the greater extent, the noetic and the moral one. This phenomenon unites the people, having not only common genetic origin, but the ones who are bound primarily by their common world

outlook, culture and history. Only in this case we can speak about the national idea, national character and the national features. Jews are known to be the nation while the people of Israel comprise Jews, Palestinians and other nationalities that comprise the country which has been founded only in 1948. And it is absurd to say that the Jewish nation has never existed before as prior to 1948 they did not have any common territory, economy or literary language, as it is required by the Marxist-Leninist science.

The USA, the country of immigrants, can serve as another vivid example of the same idea. American constitution begins with the words: „We the people of the United States, ...”. And this is a very good beginning as at the times of adoption of the Declaration the American nation did not exist at all. Citizens of the USA were destined to have gone through the war between North and South, abolishment of slavery and struggle against racial segregation. The people of the United States started acquiring the traits of a nation only at the time when their elite formulated the common ideal, i.e. the so-called „American dream”.

To my mind, the expression of a „national dream” is synonymic to the term of a „national idea”. Both these expressions mean the complex of moral values that are common for the whole national community. They serve as a sort of specific spiritual glue that joins the number of individuals into the supraindividual organism which is known for its distinctive hierarchy of values, priorities, strivings, psychological and social peculiarities.

The said complex is known to get formed within the course of life of numerous generations as well as the history of the people and their ethnos. The natural transitional way from ethnic (based on blood relations) community to the nation runs through the „people”, i.e. citizens of the same state. One can make the statement that the Jewish nation could have hardly existed and survived providing that they had not had their independent nationhood in ancient times. Their attitude towards the state history can not but evokes the feeling of admiration. Their history has been canonized and made sacral. One can hardly change even a single letter in it. It became the integral part of Holy Writ and must be learned by each single Jew, no matter where he was born and what his place of residence is. Heroes of Jewish history became saints and serve as examples for each individual. Faithfulness to faith of ancestors became the national idea of Jews. It enabled them to create the national state following 2 000 years of banishment.

Also, there would not have existed any American nation and American dream without victory in war for independence. American nation is absolutely young. Currently, it is still in the process of formation. Its national idea looks simpler and is formulated as a dream and not the canonical set of values and requirements. American dream means well-being and possessing a private house. It also means higher degree of individual freedom as compared to other countries of the world. This is the reason why Americans do not have any state religion in spite of the fact that Protestants comprise the majority of the population.

Therefore, this nation gives birth to the most innovative, although sometimes rather controversial, trends in art. This is the reason why each citizen has the right to possess guns in spite of the fact that the crime rate can be possibly higher as compared to some other countries. The United States is also a powerful country that must protect any American citizens, wherever he could happen to be. That is why Americans not only allot huge amounts of money for military programs, but also eagerly support the image of the USA as a „world-wide gendarme”. The times, when the USA suffered from self-isolation, disappeared forever. Nowadays almost all the countries in the world have to consider with reaction of the USA to their actions. This is the reason why one of the components of the American dream comprises imperial thinking while the national ideas of its other claimants upon the world dominance contain the anti-American flavor.

INDEPENDENT NATIONHOOD IS THE CORE OF THE NATIONAL IDEA

The above two examples enable us to specify the correlation between the national idea and the notion of nationhood. Neither the nation itself nor its idea ever arises outside their independent state. In cases when the nation happens to loose its nationhood within the course of historical development, the idea of national independent nationhood becomes the integral part, and even the core of national idea, its aim and banner of national revival.

That is the reason why the theories, like „western Russianism”, which are „scientific” in its form, tend to really serve as the weapon of the imperial propaganda aimed to liquidate and to bury the national idea. And we will definitely witness the situation when the ideologists, having based their activities on the theory of „western Russianism”, will be trying hard to substitute the Belarusian national idea for the „Belarusian dream”. For example, the dream about the „motherland stretching from Brest down to the Kuril Islands”.

They have no other way to go. As for the actual sense and the potential consequences of such a way, Israel (only the ancient one which was larger than the ancient Judea) can serve as a good example and explanation on what will happen next. Ancient Israel lost its national idea and got assimilated. Today the so-called „Samaritans” comprise no more than 1000 men. As for the Jews, i.e. the successors of ancient Judea, they became the legal inheritors of ancient Israel.

Such kind of assimilation serves as the sense and aim of the official Belarusian propaganda. It is recognized today as the cause of rejection of national state symbols and introduction of bilingual situation, steady hatred towards the Belarusian history. It explains their attempt to save the Russian imperial myths. It also explains a very strange official cultural policy that tries to fool the real Belarusian culture around and makes us pray the strange gods.

HISTORY AS A SOURCE OF ESSENCE OF THE NATIONAL IDEA

An independent and autonomous nationhood is the core of a national idea or the shell of any national idea. However, the shell itself is empty and therefore lacks any sense. It should be filled out with the sense and values which could differentiate the definite nation from the number of other ones. These values are to make the nation self-sufficient and capable of self-development under the conditions of competition among the neighboring nations. It should also be the element which is extremely essential at the age of rapid development of information and communication media.

The native language serves as the key element that even visually differs one nation from another. Culture and mode of life contribute to even broader differences but mainly the language serves both as the main means of moral life of the nation and the main tool of its defense. The new generations use mainly the language to grasp the national values as well as the ones common to all the world.

The essence of the national idea is developed in the history of its people. To some extent, this development reminds about deciphering of the phenomenon of the God. The Lord told Moses himself what his name was: „Az yes'm' siy” which in Church Slavic stands for „I do exist” and in ancient Jewish language for „Yegova”. That word was not supposed to be uttered by anyone. Therefore, the name of God was pronounced by means of specification of his other qualities, e.g. Savaof, i.e. the Lord of Forces, or simply the Lord. The issue of God's names was turned into a separate branch of Christian theology. They came up with the logical chain of positive and negative definitions, e.g. God is light; God is love; God is truth etc. They rightly considered that an extremely complicated of a transcendental God could be realized only within the course of cognition.

Similar to the above said, the national idea is developed and saturated with a definite sense through the history of the nation, geography of the country as well as its ethno genesis.

ON THE ORIGIN OF THE „BELARUSIANS” ETHNONYM

Our remote ancestors were far from being a homogenous nation. At the times when Slavic tribes appeared within the territory of Belarus they, as any other migrants, they settled down along the major rivers that served at that time as the main transport arteries. Authentic Baltic population was forced to the hills, water-partings and deep into the thick ancient virgin forests. It is amazing that **our northern neighbors keep calling us today as „Baltarusai” and not the „Belarusians”**. They use this term as an additional means to preserve memory about their ancient history.

Pretty soon the militant Vikings forced their way across Belarus from the north to the south of Europe, i.e. to Tsargrad (Constantinople) — the world cultural center. That was a safer and more comfortable way as compared to the marine way around Europe. Gradually it became the trading way that favored foundation of cities-states which controlled economic relations, would get richer and make their population ready for the grand social and cultural revolution, which Christianity resulted in.

Chronicles give evidence to the fact that our ancestors had a definite choice, i.e. they could have either adopted Christianity coming from the West or the one from the East. It was quite natural that mainly Constantinople (and not Rome) won. It was both richer and closer to our ancestors as compared to Rome. Another advantage of Constantinople dealt with fact that they had already processed church books in the language of southern Slavs, i.e. the Old Church Slavic language. In contrast to the unknown and foreign Latin, it was the language that could be generally understood by the eastern tribes of Slavs.

Christianity brought to the Slavs literacy and education as well as formerly unknown crafts and agricultural goods. It also restructured the legal system and the state administration. In former times the cities were ruled by the *veche* (i.e. popular assembly - *BIR*). Prince and his bodyguards had limited functions and he could be any time substituted by the *veche*. Christianity favored establishment of monarchy but the bits of the former republican order continued to exist (e.g. in Polatsk, the first historically recognized Belarusian state).

Christianization of the eastern Slavic population resulted in a pretty fast disappearance of the names of the largest tribes of Slavs. They were replaced by the „Rus’„ term. Since the 19th century numerous scholars had made deliberate attempts to reveal the secret of its origin. Initially they tried to associate the term with the name of the Racsalan tribe that has been mentioned by ancient historians (Strabon, Ptalemei and Tatsyt). Later on it was decided to attribute the term to the name of the Scandinavian tribe which resided on the Rugen island. Another associations dealt with the names of lakes and rivers as well as the light brown hair and fair skin of the eastern Slavs etc. However, all the above hypotheses gave no conclusive evidence for the rapid and broad expansion of the „Rus’” term.

It was only in the 1950s when **Mr. Pashkevich, the Polish historian with the Belarusian last name, substantiated the theory of origin of the „Rus’” term having concluded that it was the name of the Byzantium church province of the Slavic office. For this purpose, the religious Greeks applied the reference from the Bible about the leader of the indefinite northern people named Rosh.** The hypothesis about „Rus’” being a Christian name for huge number of tribes (including the non-Slavic ones) does not only remove all the contradictions of the previous hypotheses but also finds direct support in the chronicles available.

Thus, the „Rus” term is not an ethnonym. It is recognized to have originally been a confessional term used by the Greeks to name their northern church province. It means belonging to a definite Christian confession and the language of public worship. Some time later this term acquires the nature of an ethnonym. However, even today it saved some elements of its original nature, i.e. along with the „a Pole”, „a German” and „a French” ethnonyms (that are expressed in Russian by nouns); the „Russian” ethnonym is applied as an adjective.

In early 13th century the east Slavic nationhood suffered from a deep crisis. The principalities got smaller and smaller and based their relations between each other on feud and hatred. At the same time the principalities faced the growing threat coming from the east on the part of Mongol-Tatars. That was the reason why western lands of Belarus united into the new state called Grand Duchy of Litwa (Lithuania) and Russia with the capital located in Navahrudak. It was founded in the lands inhabited by the pagan population but its capital was set up on the border line with Russia. And that was quite natural as the dynasty was the pagan one but they could build a strong state only with involvement of the Christian population. The language of the Russian inhabitants became the official language of the Grand Duchy that resulted in quick assimilation of Lithuania, i.e. the tribe which was obviously of the Baltic origin and it related to Zhamoity, i.e. the ancestors of modern Lithuanians. However, the Zhamoitiya itself kept securing its independence for the coming 200 years and joined the Grand Duchy of Litwa as an autonomous region only at the beginning of the 15th century. It also adopted Christian but in the western way which enabled it to escape further assimilation.

It is worth mentioning that Mindoug, the founder of the Grand Duchy of Litwa, was a Christian. Voishalk, his son, who terminated the first civil war in the history of Belarus, was also a Christian. The civil war burst out between the pagans and the Christians right after the death of Mindoug and ended up in a compromise. **The ruling dynasty remained to be the pagan one which served as a guarantee of peace between the confessions while the administration and the state language were Russian, i.e. the Christian ones. Thus they formed the unique powerful state that turned out to be both the polyethnic and polyconfessional one. It became the cradle for three peoples, i.e. Belarusians, Ukrainians and Lithuanians.**

Prior to the foundation of the Grand Duchy of Litwa there existed the necessity to differentiate different regions of vast territories united by the same name, i.e. the „Rus”. Color-based geographical symbols were applied. According to the latter, the eastern part of Rus’ became the White Rus’, the western one was named the Black Rus’ and the southern regions were called the Red Rus’. Thus, the Uladzimir principality of the 12th century was located within the territory of the White Rus’.

However, the fate of the terms „White Rus’”, „Black Rus’” and „Red Rus’” turned out to be different. Following the invasion of the eastern principalities of Rus’ by the Mongol-Tatars, the „White Rus’” shifted to the west and was localized within the territories of the present Vitsebskaya, Mahiliouskaya and Smalenskaya provinces. The „Black Rus’” continued to be called the „Litwa”. The „Red Rus’” became the „Ukraine”, but only for the period of time stretching from the end of the 13th century to the glorious battle at the Blue Waters when it was won back from the Tatars by the Grand Duchy of Litwa. It is not difficult to figure out that the lands of the Rus’, that happened to have been invaded by the Tatars, lost their right to be called the Rus’. Ukraine turned out to be not the suburb of the Moscow principality but the suburb of the heart of Grand Duchy of Litwa and Rus’, i.e. the territories that match nowadays Belarus.

Two more civil wars between the parties, i.e. between the Catholic (Catholics appeared after Grand Duke Yahaila baptized the pagan part of the population) and the Orthodox one, that took place at the beginning of reign of Vitaut, the Grand Duke, and after his death, tended to serve as a vivid example of struggle for national and state independence. The wars also ended up in reaching a compromise. Rights for existence of the two major Christian confessions have been recognized as well as legal grounds for their co-existence have been developed. The principle of inherited power was step by step displaced by the principle of election of a monarch who would have an executive power, would be the commander-in-chief of the army and stay in charge of the foreign affairs of the state. However, the legislative power was gradually concentrated in the hands of the Highest Council and later on the Soim that were known to be the collegial body of the state. The state was acquiring the features of the aristocratic republic. They developed the legal standards that have currently adopted by the whole civilized world, i.e. adoption of decisions on the basis of consensus (which is known to be *liberum veto*), irreversibility of law (the principle of „not bothering the past”) etc.

The final stage of the formation of the Belarusian nation ranged from 1492 through 1569. The first Great War at the end of the 15th century between the Grand Duchy of Litwa and the powerful Grand Duchy of Moscow resulted in occupation by the latter of huge eastern territories, inhabited exclusively by the Orthodox („Russian”) population. In 1569 the Ukrainian delegates at the Lublin Soim, which discussed further destiny of the union of the Polish kingdom and the Grand Duchy of Litwa after the death of the last representative of their common Yagelons’ dynasty, voluntarily voted for joining the Crown. Territory of the Grand Duchy of Litwa reduced down to the lands of modern Lietuva and Belarus. That was the state with common state language, administration, national economy, state borders, army, currency etc. In other words, it possessed all those elements which ethnology considers to be the signs of a nation. That was not by chance that mainly at that time they began codification of law and the last Charter of the Grand Duchy of Litwa of 1588 actually served as

the first constitution of the high society in Europe. The constitution proclaimed equal rights for all the „well-to-do people” no matter what their nationality or religion was. The Charter is considered today to be the masterpiece of legal thought and it has not been properly evaluated yet.

It is clear that it was far from the real democracy. Freedoms and human rights were observed only in cases of gentry and citizens who possessed assets. At the same time, we need to keep in mind, that it took Western Europe 70 more years of civil religious wars till they reached the same status of society. In Russia class-related democracy was 300 years late while the religious tolerance will never become the reality in that country. Belarus, in its turn, since the 16th century has become the shelter for all exiles. It became the home place for the Protestants from Poland and the Catholics from Scandinavian countries, old Orthodox believers from Russia and for Jews whatever place they lived and got persecuted. Mainly Belarus (and not the Crown) became the country in which tolerance, i.e. religious and ideological tolerance, developed the social institution of citizenship, the latter having become the distinctive feature of the national culture.

CULTURAL CREATIVE ROLE OF THE UNIYA (UNION)

That was due to the age-old tolerance which contributed to the success of the religious Uniya. Those historians do not tell the truth who state that the Uniya was introduced by force. The Ukraine was really the country in which the Uniya faced strong opposition. As for Belarus, this union has momentarily enveloped the whole country and became the religion for eighty per cent of its population. It left behind its boundaries the Catholic gentry and small groups of Orthodox and Protestant dissidents. The Uniyat culture became the people's version of the Sarmatian culture of Belarusian nobility. The bulk of it had been already developed since the 16th century.

The Sarmatian culture was known to be a chivalrous culture that was current within the territory of Lithuania, Poland and Ukraine. To put it in present day terms, peculiar features of that culture comprised such slogans as a „golden freedom”, a „*pan*-brother as well as deep religiousness, patriotism and the cult of a woman.

Our ancestors protected their „golden freedom” with arms in their hands fighting both the outside aggressors and the ones inside the country who made attempts to limit that freedom. At the beginning of the 16th century Mikola Husouski, a poet who composed his works in Latin, wrote that „we are bleeding” protecting the Christian Western from the Moslem plaque coming from the East. It was a shame to die in one's bed at home rather than in the battle field.

Personal dignity at that time came above all. Therefore, the gentleman, who owned only a horse and a sword, had the right to use a „pan-brother” from of address in greeting the king or the Grand Duke and could expect the same response on their part. The monarchial Russia perverted those noble relations in such a way that they converted them into the undue familiarity.

Feeling of freedom and dignity gave birth to pride and love towards their motherland that was supported by religiousness of the people. Because of the existence of various confessions and even faiths, religion was true, sincere and not the superficial or formal one. The people would always have freedom of choice. That was the reason why our ancestors felt themselves like being the outpost of the real Christianity. Religious tolerance resulted in a deeper and appreciated faith as compared to the one in mono-confessional neighboring countries.

That was mainly the Uniya that developed such distinctive feature. It converted the initial Christianity with its simplicity and affinity with the folk tastes into the national ideal. That ideal was saturated with hard work and respect to knowledge, love of nature which was close to pantheism, open-mindedness and deep cultural roots. The Uniya formed the Belarusian folk culture and social psychology. Persistence, patience and hard work became its distinctive features. **The results of the first and the last census of the population in tsarist Russia proved the number of educated people in Belarus to be twice as much as compared to the mean values current within the rest of the empire and to be higher than in Poland.** The Belarusian folklore preserved such great number of relicts of pagan deification of nature that no one other European nation did.

However, the main outcome of the Uniya lies in the fact that it converted the „Belaya Rus” (White Rus’) term, related to confession and territory, into the ethnonym and filled it in with the new great sense, i.e. „the pure, holy and authentic Rus”. That was the original Rus’ where Christianity was the only national and integral religion that had not been split into the repugnant branches yet. That was the factor that separated Belarusians from Russians of that time. Moscow documents of the 17th century specify our ancestors as the ones having dual name, i.e. **Litwins-and-Belarusians** (Lithuanians and Belarusians). The first part of the name specified citizenship and the second one stood for the nationality of the people of Belarus. 200 years later Emperor Nikolai I, who pursued the policy of denationalization of Belarusians, banned the Uniya and ordered Belarus to be called the North-Western Krai (area). That was his way to state that a „Belarusian” was not a confession-related term but the mere ethnonym. That was why the leaders of the first wave of Belarusian Revival did a great job when they made their choice in favor of the „Belarusian” ethnonym. No matter whether they did it consciously or subconsciously, they went in line with the principle of the Belarusian national culture, i.e. the prin-

principle of „not bothering the past” and introducing no new notions. The name of „Belarus” accumulates, in the best way, the whole complicated spiritual history of this country.

PROBLEMS OF NATIONAL SELF-IDENTIFICATION OF BELARUSIANS

Unfortunately, the roots of the problems of national self-identification of Belarusians also go back into the old history of this country. Seventeenth century was marked by continuous devastating wars against the southern, northern and eastern aggressors. It became the century of gradual conversion of the Belarusian nobility into Catholic faith. It would not be so crucial at the background of tolerance and expansion of cultural influence of the West in the field of education and economy providing that it would not associate with Polonization of the area. In 1696 the Belarusian language lost its official status in the state and that favored vast infiltration of Polish culture into the Belarusian cities and environment of local gentry. Difference in the language stood as the tragic barrier between the Belarusian elite and the Belarusian people. National consciousness suffered greatly because of that factor.

However, national elite could not exist in the isolated environment without any support on the part of the best representatives of the regular citizens. As the abandonment of the mother tongue served them as the pass to join the national elite, the latter immediately lost its live feedback. Self-isolated elite started treating themselves as Poles in spite of the fact that direct migration of ethnic Poles to the Grand Duchy of Litwa was illegal.

At the time of partitions of *Recz Pospolitaya* the Belarusian gentry considered themselves to be the patriots of Litwa and not the Belarusians. The tsarist policy of Russification of Belarus, which was exercised in extremely brutal ways, also favored the process of Polonization of Belarusian elite. It representatives were brought up on the ideals of freedom and republican system and therefore they simply could tolerate monarchic, slavish traditions of Russian culture. That was the reason why they began losing even Lithuanian patriotism and replaced it by the Polish one which was getting stronger and stronger as the result of bloody violence towards the participants of the liberation rebellions.

Ban of the *Uniya* in 1839 increased the number of Belarusian „Poles” as the smaller number of Uniates, in attempt to escape the Moscow violence, would preference to the Catholic faith rather than the Russian Orthodox religion. Finishing off the Belarusian nation, the tsarist regime closed down the Vilnia (Vilnius) University and abolished the national system of education. Till the end of the 19th century the Belarusian nation stopped its existence. There existed only Belarusian people. **This is the reason why national and cultural revival, creation of the national elite and winning of the independent na-**

tionhood become the corner-stone of the national idea of Belarusians, which is similar to the one of Czechs, Slovaks, Bulgarians and other post-slavery peoples.

Having survived through the World War I and the Bolshevik Revolution in Russia, the Belarusian people managed to have created their own state. However, they failed to have avoided the powerful hugs of the last empire. Policy of Russification, although proclaiming different slogans, was still going on. It combined both the violent methods and the ones of cultural expansion. Again, the Belarusian language and the Belarusian history became the major obstacle on their way. That was the reason why they physically annihilated the activists who carried out the process of Beautification in the 1920s. That was why they falsified the Belarusian history to the maximal extent. During the times of the Soviet Union it was more preferable to refer to the works of the Russian historians of the 19th century rather than to the soviet ones. The Russian scholars were known to have lied to a smaller extent.

The communists had to form the Belarusian elite. Its representatives were russified, spoke Russian, and were deprived of their historical memory. They could be „locals” but not the Belarusian patriots. Currently we live under the conditions that existed at the end of the 18th century. The said elite together with the great number of Russified population became the major obstacle on the way to the second Belarusian revival.

Vast spread of the Russian language was not due to the advantages of the Russian culture as compared to the Belarusian one as it is claimed by the nowadays „Western Russians”. In reality it was caused by the policy of „iron curtain”, i.e. isolation from the world culture, suppression of natural development of the Belarusian language, and in addition by the electronic mass media. It is real tough for a person, who has been brought up through reading of „Tale about Saltan Tsar”, „Tale about Golden Rooster”, „Tale about the Pope and his Balda servant”, to realize and admit that Adam Mitskevich was not the worse but even better poet as compared to Aleksandr Pushkin. At least, for one simple reason that A. Mitskevich was the poet of freedom; that was him who berhymed the history of your native people and the beauty of your wonderful land. More that that, the majority of the fans of the Russian culture simply have never read any works by A. Mitskevich as only very few of them have been translated into Belarusian.

This is the reason why the Belarusian national idea deals not only with the form and essence phenomena but with the process as well. This process deals with winning and strengthening independent nationhood, mastering (by the elite) national cultural heritage, propaganda and promotion of its values as standards and stereotypes of social behavior. Such behavior is the only factor that can emancipate creative potential of people and enable them to reach dignified material and spiritual standards of life. Only harmony of soul, self-respect, self-reliance, and feeling of unity can give force to the society which could help to

overcome the current crisis in all spheres of life as well as to guide in hard work on the way to construction of a prosperous and dynamic country. It will become the country that will be highly appreciated as the potential member of the European community, the country with the real future.

As for the policy and propaganda of the current regime, it is heading down in an absolutely different direction. Hard scrupulous and persistent work is applied by the regime to oppose one layer of the population against the other, e.g. Orthodox believers against Catholics, both of them against Protestants, the ones who speak Belarusian against the Russian-speaking part of population, veterans against the youth, the ones who support the reforms against those who vote for „restoration of distorted ties”, Slavs against the rest of the nations... At the same time, the regime is trying to integrate into the country where every third citizen has never wanted and does not currently want to be a „Russian”. This policy is not only deconstructive and wrong. This is a felonious and cynical policy that presents menace to the overall existence of Belarusians. Therefore, the Belarusian national idea is also considered to be a weapon in fighting dictatorship regime. It also serves as the way to reconstruction of the system of justice and legal order. As any other idea, it belongs to each individual who realizes its essence. We also witness its becoming the banner in struggle for democracy in Belarus.

LET US TAKE A LOOK AT OURSELVES FROM A DISTANCE

Numerous phenomena, that seem to be insufficiently clear and definite, require comparison with similar phenomena that makes the process of understanding and realization much easier. It is especially true in cases of typologically close phenomena that are current within the neighboring environment. I have already mentioned about the „American dream” as a very sensitive and clear idea of Americans, i.e. the nation of the United States. However, this phenomenon is too difficult to compare with the Belarusian reality as the American nation is too young and their culture is absolutely different. To better grasp our originality, it would be more reasonable and useful to take a look at our close neighbors, i.e. Russia and Poland. It is not only because of Poland (completely) and Russia (as a whole) being the Slavic states with approximately similar to Belarusian depth of their cultural traditions. It is also because of the fact that within the course of complicated Belarusian history there were not only the periods of strong cultural influence of Poland or Russian on Belarus. There were times when the neighbors also experienced strong effect of Belarusian culture as well. Poland witnessed the times (when the first dynasty of the Yagelons was in power) when the walls of the Catholic churches in the king's castle had been ornamented by the so-called „Russian frescos”, i.e. the silent eyewitnesses of talent of artists from the Grand Duchy of Litwa. Russia could

enjoy the similar masterpieces that appeared from distemper times through the middle of the 18th century. In the „Malorossiyskiye vliyaniya na velikorusskuyu tserkovnuyu zhizn” (Effect of Minor Russia on Religious Life of Grand Russia) book by K. Kharlampovich, published before the revolution of 1917, you can find dozens of names of Belarusian artists, printers, craftsmen and ministers. I would like to mention only one name, the one of Simyaon Polatski who was known to be the founder of the secular poetry, dramaturgy and education in Moscow. He was the mentor of tsar's children, including Peter the Great, who made Russia face the West.

This explains why it is of interest to evaluate how the Belarusian idea correlates with the ideas of the nearest neighbors. Russia can serve as a better example because it has enjoyed its permanent nationhood since the end of the 15th century which (the idea of nationhood) had been clearly formulated, molded into the pre-determined formulae that enable us to make clear comparison today.

The Russian idea began in Russia with the church-and-geographical-and-political concept which has been formulated at the times when Ivan the Third was in power, i.e. „Moscow is the third Rome and the fourth one is not to come”. This concept was definitely formulated by the Greek clergy who had to flee from Constantinople – the Second Rome that had been seized by the Turks. Ivan the Third turned out to be a far-seeing politician. Having terminated his first marriage, he married the niece of the last Greek emperor and acquired powerful ideological weapon. Within the course of three decades he passed under the control all the „Russian” (Orthodox) principalities and whipped off the power of the Golden Horde. The religious (church) concept became the state one and resulted in formation of the independent national state as well as for long centuries laid the foundation for the imperial aggressive policy.

One can argue for hours and hours about the consistency, historical destiny of adoption of the imperial sacral ideology by Moscow, but, obviously, that was mainly that ideology which converted a small, peripheral principality into the heart of the powerful state and formed the grand Russian nation. It underwent slight changes within the course of time but until now it preserved its original influence.

We can see today what sufferings mentality of the Russian population of the Russian Federation has to go through due to the loss of its status of a super state. We are the witnesses of how easy the real interests of the people are sacrificed to please the imperial ambitions and how almost all the political leaders of Russia declare restoration of former greatness of Russia as the main element of their programs. In all cases „greatness” was understood as the military power of the country.

In the 19th century the imperial ideology had coined into a well-known formula of the national idea, i.e. orthodoxy, absolute monarchy, nation. This three-part formula is very thoughtful and significant. Each of its components is full

of sense that is disclosed in numerous manifestations of the Russian culture, politics and psychology. Each Belarusian must try this uniform on before he integrates with Russia. He must also tell himself whether this uniform strangles or not.

Let us begin with ORTHODOXY. All the eastern Christian churches are known to be called in the West as the Orthodox ones, meaning that they are traditional and unchangeable. However, the Russian equivalent to this notion is different. The term *Orthodoxy* („*Pravoslavyye*”) stands for „the only true religion” and contains the claim that it is the chosen religion. In this case it serves as the embryo of aggression. In everyday life this word acquires even more pretentious character. Just listen to some of the orthodox ministers who happen to be interviewed on the Belarusian TV. They use the term of „orthodox faith” which is, mildly speaking, the case of blasphemy as **all Christians – Orthodox, Catholics, Protestants – are known to have one universal faith, i.e. Christianity**. Mainly this shift from „the only true church” to the „only true orthodox faith” served as the foundation for it to be spread not only among the Christians but also among the Muslim peoples, of course, in a violent way. This shift also served as justification of their imperial policy both in the West and in the East.

ABSOLUTE MONARCHY. This is the direct rejection of the republican form of administration and democracy. The concept of the only Christian potentate, selected by the Lord, was borrowed from the administrative policy and theory of Constantinople (the Second Rome) that destroyed all the republican traditions of the authentic Rome. This is the concept of a closed society in which any information gets filtered and ideologically processed. Mainly this propaganda gave birth to the traditional fairy tales about the „kindhearted father-tsar” and bad boyars. This is the source of all the Russian excruciations dealing with the introduction of the democratic system as well as mockeries at any form of parliamentarism. Absolute monarchy in cooperation with orthodoxy gives birth to a pretty conservative social structure that contains no inner potential for any reforms.

NATION. It serves as the remainders of the Christian „socialism”. This is the concept of assembly that means the preeminence in the rights and interests of the community as compared to the rights and interests of an individual citizen that borders on the complete disregard of them. The Stalin theory of „screws” completely matches the theory of „nation”. The Russian „nation” borrowed from the medieval Christian „socialism” (that used legal acts of Byzantium to really protect interests of defenseless people and limit wealth growth but not to suppress the individual initiative) only deprivation of rights of an individual and his/her worthlessness in the eyes of a state.

Now, let us see how the Russian national idea, formed by the elite of the Russian empire, affected the national character and mentality of the nation. S. Averyntsev, an outstanding Russian philosopher and culture researcher, in one

of his works explained in a figurative way the difference between the nonmaterial world and psychophysical reactions of the eastern vs. the western Christian. Imagine the existence of the ether of ideas (some of them being contradictory and full of antinomy) interspersed with some zones of spiritual life of human beings. In Catholic philosophy they are limited in size. The conflict ideas, which penetrate into its core, get gradually subdued. In orthodoxy these spheres are known to be of a very small size. Under the ideal conditions they are to get squeezed to the size of the point and, therefore, contradictory nature of the ideas is perceived by the orthodox believers in a very trenchant way. It can actually serve as a geometrical image (pattern) that explains the difference between rational and irrational perception of conflicts of life. It explains why the Russians tend to rapidly switch from love to hatred, from extreme courage to panic, from crazy activity rate to the limp inactivity, from enslavement to the „senseless and unmerciful” revolt. It also explains their striving at being equal in the sense of misery. That is why they hate wealth but love luxury of non-standard (swear/taboo) words in the Russian language.

The above manifestations of the „broad Russian soul” are very well known to each Belarusian as well as he is aware of dry rationalism and egoism of carriers of western culture. These manifestations have been described in the really great Russian literature that treated ecstatic character of psychology of a Russian as a goldmine.

However, one can hardly imagine a typical Belarusian, ripping up his shirt on his chest as well as it is next to impossible to imagine a typical Russian who would work hard for the collective farm free of charge or a Muscovite, crossing the street with the green light of the traffic light on. It was not by chance that the Belarusian soldiers of the tsarist and soviet army tended to be the best ones because of their high level of discipline, stamina and education. As for the whole post-war Belarus, it became the „assembly line” of the former USSR.

It would be not bad at all if each Belarusian would try the „wide Russian soul” on and figure out for himself whether it fits him well. (Objectively, it is not worse as compared to his own one, but it is simply different). Having realized this fact, he would need to also keep in mind that soul is not a material thing. It gets formed within the course of bringing up and education and influenced by the social environment and governmental policy. Primary goal of the latter is to make Belarusians ruin their souls. It explains the fact why the issue of the Belarusian national idea currently becomes the edge-cutting one. This national idea demands hard spiritual work from each of the citizen who does not need anyone's soul.

The Polish national idea has been molded in such toreutic forms as compared to the Russian one. However, we can use the Russian model for reconstruction of the Polish national idea, having no confidence, that it will be appreciated by each Pole or the Polish elite. The key issue in this case is not

associated with an absolute accuracy in our definitions. It deals with the adequacy of perception of Polish culture and national character by the majority of Belarusians.

THE PRIMARY ELEMENT OF A THREE-PART FORMULA WILL DEFINITELY BELONG TO CATHOLICISM

The concept of this very confession proclaims the clerical power to be free from the secular one. It prevents the Poles from sacralizing the state and treating the state system as the one that is obsequious with God and does not depend upon the will of the citizens. That was why they managed twice within the recent two centuries to have survived without any major losses the periods of foreign domination as well as to have restored their nationhood without any civil conflicts.

Poles are the traditionalists that also derive from their confession. They not only love and know their history, highly appreciate and protect their cultural monuments. Each restoration of the nationhood goes in line with restoration of its name, i.e. *Recz Pospolita* (the republic). **Republic, as an opposite to absolute monarchy state system, became the second constituent of the Polish national idea.** The republican system means domination of law and not will. This is the state order that gives freedom to initiative and independence. That was obviously one of the reasons why the Poles survived the „shock” therapy of the liberal reforms in a comparatively easy way.

The Polish national idea does not comprise the equivalent of a nation. Poles are bigger individualists as compared to Russians. The individualism does not exclude solidarity, hospitality, sympathy. But, it becomes one of the traits of their **national character** that sometimes irritates Belarusians. **This trait comprises feeling of personal dignity, aptitude for demonstration of their cultural preeminence.** The latter feature is not characteristic for highly educated people but can be displayed as the demotic reaction to the unacceptable foreign culture.

Thus, I would formulate **the Polish national idea in the following way: Catholicism – republic – dignity or solidarity** as solidarity itself is the form of socialization of dignified people.

Comparison of the neighboring national systems and reliance upon our own historical experience should serve as the basis for definition of the main elements of the Belarusian national idea. These should be the elements that could specify peculiar features of the national character and national values. They should be protected and developed by the independent Belarusian state in case of its formation.

The primary element should definitely deal with the **world outlook. Belarus is the multi-confessional country but the prevailing confession is Christi-**

anity. However, it is useless to apply the term *orthodoxy* in this case as Catholics, Protestants and Orthodox believers are Christians. Our main historical achievement deals with **tolerance and faith leniency.** In this aspect we are strikingly different as compared to Russia and Poland. They are on the way to achieve what we have already gotten. The Belarusian state should be only of a secular nature. Church should be secluded from the state. The United States can serve as an example in this respect. And, of course, there should be no speeches of the President of the country in Church.

One should see the difference between tolerance and gentleness, placability, indifference. Tolerance comprises opposition to violence, cult of force, self-sufficiency of your world outlook, exposure to acceptable cultural influences and sparing conservation of one's values. Tolerance is a sign of democracy, and respect to self-value of an individual and knowledge. Tolerance is a kind of dignity that is free from the aggressive shading of vantage. All these traits are characteristic for the traditional Belarusian culture that comprises both professional forms and folklore as well as folk fine arts. One can trace them looking at the Uniyat icons and Sarmatian portraits. They can be read about in the works of polemic literature of 16th through 17th century as well as in the classical works of Belarusian Renaissance and even the ones of the Belarusian soviet literature.

Yanka Kupala's reply to the „And what, what are they striving at?” rhetorical question was „To be called the human beings”. He meant tolerance. This is the reason why the current regime fights this trait of national character in politics and spiritual life. This is the proof of the antinational nature of this regime.

Absolute monarchy is uncongenial for Belarus. At the same time, the republican traditions are too weak in this country. Therefore, democracy can serve as the only state administration principle. The term of „democracy” is vaguer as compared to the „republic”. It balances between the ochlocracy (the trap which Belarus got into) and parliamentarism. History of this country comprises traditions of parliamentarism as well. Building of an independent Belarus should be based on them. But before they are applied again, they need to be rehabilitated in the eyes of the regular citizens. This necessity becomes an enormous responsibility for the Belarusian elite. It duty is to breed the political culture, respect towards the parties and their public responsibility, to disclose the essence and advantages of the representative legislative power as compared to the veche and its current implementation in the form of the president who is responsible for everything and is not limited by anything in his activities. Belarus is neither an African tribe nor a large collective farm. Multifaceted interests of its citizens should not be reduced to the will and intelligence of one person. To bring Belarus back to Europe and actualize its national idea it is necessary to build the parliamentary republic and to get rid of absolute power in this country.

The third element of our formula of national idea also presents a definite interest. It specifies the degree of **socialization of the Belarusian society. It**

goes without saying that homogeneity of the „nation” and high degree of civil „solidarity” are not the distinctive features of Belarusians. Continuous absence of independent nationhood and national elite, multi-confessional nature of the population favored development of a specific form of socialization, i.e. solidarity arising out of necessity or, in other words, *talaka* (a team of people that gather to cope with a task in no time –BIR). This form of solidarity is characteristic not only for the rural communities but for the working/production teams which never had any conflicts based on the national, religious or any other cultural grounds. It can also be traced in the persistent existence of such form of national liberation struggle as partisan movement which we are well aware of from the history of this country. It exists even within the frame of numerous present political parties.

Talaka is a means of achievement of the common aim by means of applying joined efforts. It is a means that is limited both in time and space. However, typologically it is the embryo of the civil community. Its instability and dynamism serve as the guarantee from creation of the caste-based society (that presents the typical pathology of a „nation”). *Talaka* can also acquire the all-national character. Only *talaka* can unseat the regime.

Thus, to sum up the above said, I do declare that the core **or the form of the Belarusian national idea today is the struggle for independent Belarusian state.** Its essence covers the national and cultural revival, creation of the national elite. **The main national values are tolerance, democracy and *talaka*.** It should be understood, of course, that such a most complicated term as *national idea* can not be completely formulated in only three words. The three synonyms, selected by myself, are considered to depict this notion in the best way possible.

I also do admit that not all the Russians and Poles will agree upon my interpretation of their national ideas. This is to only serve as the Belarusian way to treat the issue. More than that, the national ideas, in spite of their concentration within the historical roots of each nation, are at the same time pretty flexible. Serving, on the one hand, as a beacon in cultural activities of the people, they keep verified and developed by each generation to come, especially within such crucial periods in the history of the country as the Belarusian people are passing through at present.

Trans. Ivan Burlyka

YURAS' HADYKA – Belarusian politic, leader Belarusians Popular Front, activity in opposition.

ЮРАСЬ ХАДЫКА – беларускі палітык, лідэр Беларускага Народнага Фронту, дзеяч апазыцыі.

KAMUNIKAT.ORG

Michael Fleming

FIXING THE POLITICAL LANDSCAPE?

(The Belarussian minority in Poland after the 2001 parliamentary election)

The emergence of a new minority rights regime¹ in the post-communist period has failed to ensure that the voices of the Belarussian minority in Poland are given due respect. As argued in a previous paper in this journal (*Substantiating the new minority rights regime in Poland: Political capital and the importance of deliberation*, Annus Albaruthenicus 2001), this failure is a result of marginalisation in democratic

¹This regime includes the Council of Europe's Framework Convention for the Protection of National Minorities, and is supported by institutions such as the European Union, OSCE and NATO. For further details see Fleming, M. (2002) 'The new minority rights regime in Poland: the experience of the German, Belarussian and Jewish minorities in Poland since 1989' in *Nations and Nationalism* (forthcoming) and Jackson-Preece, J. (1998) *National Minorities and the European Nation-States System* Clarendon, Oxford

fora such as the Sejmik in the Podlaskie voivodship, and the minority's inability to organise a scalar strategy of empowerment.²

This paper aims to expand upon the argument made in the earlier contribution, in relation to the Belarussian minority. Here I argue that, in order to achieve the substantive equality 'guaranteed' through the new minority rights regime, the Belarussians need to be active and successful in three crucial areas. These include the various democratic fora within Podlaskie – including the gmina, powiat and in the Sejmik.³ Secondly, they must be able to develop a scalar strategy of empowerment, in order to influence the decisions affecting them which emanate from locations outside the voivodship. This means establishing voice at the Sejm, Senate, and in European institutions. Thirdly, and perhaps most importantly, the Belarussians need to influence the exercise of power as it operates through discourse. This essentially means challenging and contesting stock notions of the Belarussian area of Hajnowski powiat, imposed, more often than not, from the outside, but which may be incorporated into lay discourse.

Thus, in this paper I analyse those factors which reproduce Belarussian marginalisation. In first instance I discuss the important role of the Voivod in relation to national minorities and note that the SLD-UP victory in the 2001 election, and subsequent installation of Marek Strzaliński as Voivod, may prove to be a positive development. The argument then moves to take into account the on-going conflict over the extension of the Białowieża national park, noting the anti-democratic and misanthropic behaviour of NGOs such as the Polish branch of the American deep ecology organisation Workshop for all Beings, the Polish Society for the Protection of Birds, World Wildlife Fund (WWF) and their supporters.

It is in this area that the power of discourse becomes transparent. The representation of Białowieża as the 'last primeval forest in Europe', while patently false, does play a crucial function in legitimating the Park's extension, and silencing the concerns of the local people (who are largely Belarussian).⁴ Fur-

²A scalar strategy of empowerment refers to the ability to influence decisions affecting one scale (the local area, for example) by acting upon agents (e.g. government officials) operating at another scale (the national scale, for example). In the case of the Belarussians, a successful scalar strategy would see Belarussian voice established in national democratic fora, European institutions, and could also operate through various non-governmental organisations concerned about the rights of national minorities, lobbying at all scales.

³These correspond to commune, district and regional levels.

⁴A primeval forest is one untouched by humans. The historical record clearly demonstrates that the forest has been worked for millennia. In evoking the notion of 'primeval' forest, environmentalists are attempting to justify the exclusion of a number of activities from the forest in order to safeguard the 'virgin / primordial / primeval' forest, which could not be sanctioned if the forest was viewed as having been heavily influenced by humans. The value assigned to 'primeval' forest has been used by environmentalists to override other values. In the case of Białowieża, until March 2000, democratic

thermore, the construction of the 'rural idyll' inhibits the development of sensible responses to the widespread rural poverty in southern Podlaskie, which is undermining the Belarussian minority's lifeworld.⁵

Finally, I discuss the 2001 parliamentary elections. I outline voting preference at the powiat and regional level, and argue that the results indicate marked and longstanding contours of antipathy, which in this case reflect the lack of substantive progress towards democratic inclusion within the voivodship.

THE VOIVOD'S OFFICE

In 2001, the SLD in alliance with UP won the general election. This is an important development, since the new central government has installed its representative in the Podlaskie voivodship (the Voivod), replacing the previous AWS-appointed Voivod. One of the key tasks for the Voivod is to ensure that national policies are implemented and that Poland's international commitments are adhered to within the voivodship. This includes obligations in regard to national minorities. Under the previous Voivod, Krystyna Łukaszuk, little effort was made to adhere to the letter or spirit of the principal European instrument of minority protection, namely the Council of Europe's (1995) Framework Convention for the Protection of National Minorities (ratified by Poland in December 2000).

The role of the Voivod therefore is that of a senior civil servant, appointed by the government. He / she is accountable to the central government and is placed at a judicious distance from the ebb and flow of regional politics, in order to manage the implementation and monitoring of national policies.⁶ The Voivod also exerts a tremendous symbolic power within the voivodship. For

deliberation was sidelined. For a full discussion of this issue see Franklin, S. (2001) *Białowieża forest, Poland: social function and social power* D.Phil, Oxford University, and Franklin, S. (2002) 'Białowieża Forest: Myth, Reality and the Politics of Dispossession – The Power of Representation' in *Environment and Planning (forthcoming)* (This paper can also be found at www.ac.e.lu/se/worshop/postsocpr/publicpapers/Franklin.rtf). In describing Białowieża as being the *last* primeval forest in Europe, the environmentalists ignore the existence of the Russian European forests. For the Polish environmentalists, this 'oversight' echoes the longstanding Polish national myth which pictures Poland as the frontier of Christendom, which translates for many as the frontier of Europe. In this view, Orthodox Christianity is seen as Other, and warrants exclusion. Most Belarussians are Orthodox. For further details of Polish national myths, see Davies, N. (1997) 'Polish National Mythologies' in Hosking, G. and Schopflin, G. (1997) *Myths and Nationhood* Hurst and Company, London

⁵The notion of lifeworld is from Jurgen Habermas.

⁶The responsibilities of the Voivod are detailed in the law of 5th June 1998 (see particularly Article 15). This law has been updated several times, and is published in Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 2001, Nr 80, position 872. The 1997 Constitution (article 152) also makes reference to the role of the Voivod, stating that, 'The representative of the Council of Ministers in the Voivodship is the Voivod'. For further details, see Ochendowski, E (2001) *Prawo Administracyjne* TNOiK, Toruń.

example, the failure of the former Podlaskie Voivod to meet with the Sejm's Commission for national and ethnic minorities when it visited Białystok was widely condemned by the national minorities in the region, and applauded by factions within AWS, reflecting the contours of antipathy within the voivodship. For all concerned, the Voivod had demonstrated her political colours, and had symbolically supported the exclusionary tactics then being employed by the Right in the Sejmik.⁷

What is especially interesting about this example is that a government appointee (i.e. from the executive) refused to consider the views held by the Sejm's special committee concerned with the rights of minorities, suggesting that either the central government took a very broad interpretation of its minority obligations in Podlaskie (so broad, in fact, as to render them ineffectual) or that the Voivod had acted improperly and therefore warranted sanctioning. Since the Voivod was not sanctioned, and the political storm over her failure to meet with the Sejm's committee fell into abeyance - largely due to the weakness of the national minorities in Podlaskie, and a lack of action from Warsaw - the weight of evidence shifts to the central government's (AWS's) broad interpretation of its obligations in this region.

This hypothesis gains credence if we consider the conflict over the extension of Białowieża forest, which intensified during AWS's period in office. True, the Polish government was under tremendous pressure - both to extend the park, and to accord it the highest degree of protection - from foreign and domestic interest groups (international environmental NGOs and Polish environmental scientists), as well as from factions within its own group which saw the top-down imposition of national parks as part of the wider project to redeem Poland's image from the poor environmental record caused by the communists' methods of industrial expansion.⁸ But, in failing to even raise the

⁷See Fleming, M. (2001) *National minorities in post-communist Poland: Constructing identity* D.Phil, Oxford University. Also see Rabaglia ti, A. (2001) *A Minority Vote* Nomos, Kraków.

⁸It is worth noting the contrast between the formation of national parks in Poland and their formation in the United Kingdom. In the UK, the creation of national parks was a consequence of the mass trespass movement of the 1930s, which saw working people demand that the countryside be opened up for the enjoyment of the working class. The national parks were created, in part, to make public the countryside, which had been treated as the exclusive private domain of landlords. In Poland, the 1990s' creation and expansion of national parks has been a top-down affair, largely accomplished by ministerial decree without mass support. This process has been carried out with a view to European Union accession, and the concomitant need for increased environmental protection, and as a consequence of lobbying by international and national environmental NGOs. The result, rather than to increase public access to the countryside, has been, as the conflict over Białowieża indicates, to restrict access and, in effect, to 'privatise' areas. This privatisation does not mean that the right to the exchange value of the countryside has been transferred, but its use-value has. In this sense, the new 'private' owners include environmental 'scientists' and 'experts' - the same people who have demanded the creation and extension of national parks. Those who suffer various levels of exclusion include local people and 'ordinary folk' - the very people which the creation of national parks in the UK sought to empower.

issue of the rights of national minorities in the context of discussion over the future of Białowieża (as mentioned earlier, the people who live in and around Białowieża are largely Belarussian), the central government allowed the misanthropic dogma of environmentalists to take centre stage.⁹

This in itself is of concern, since an *a priori* judgement concerning the relative values of the environment *vis a vis* the rights of local / Belarussian people has been made without any democratic deliberation. However, it has also become clear that the arguments made by the international NGOs and environmental scientists are largely overstated, and frequently spurious.¹⁰ This has been extensively analysed by Stuart Franklin in his contribution to the British journal 'Environment and Planning' (2002).

The central government's inadvertent complicity in the environmentalists' project to disenfranchise the local population prior to March 2000, in and around Białowieża through the action and inaction of the Voivod can also be understood in national and political party terms. Those people who faced the loss of traditional access rights to the Białowieża forest were (and are) also largely SLD supporters – the AWS's opposition (see below). In the context of Podlaskie's form of democracy - that is, a dictatorship of the majority - the views of the inhabitants of Białowieża counted for little.¹¹ In failing to take seriously the complaints these people had with the workings of local democratic fora (for example, the Sejmik, where the request for a special committee for national minorities was brusquely pushed aside by the majority), the Voivod failed to demonstrate the impartiality required of her office.

Białowieża is mythologised as 'the green lungs of Poland', as a 'primeval' forest, and home to the mighty and exotic European bison.¹² This mythology is incorporated into nationalist discourse as Białowieża becomes a purely Polish

⁹The government is still to acknowledge that the conflict over Białowieża also requires that the rights of a national minority be taken into account. For, while a change in the status of Białowieża may be a purely administrative matter, the concomitant rights and obligations imposed will have profound consequences for the local (Belarussian) population. In this context, the debate needs to be reframed to take into account Articles 4 and 5 of the Framework Convention (1995).

¹⁰The Worldwide Fund for Nature's website (accessed on 20th June 2002) describing Białowieża (<http://www.panda.org/europe/bialowieza.cfm>) is full of inaccuracies, which work to encourage misanthropic policies. For instance, it asserts that thousands of hectares of Białowieża have 'been left untouched by humans for hundreds of years'. This is incorrect, as the historical record clearly demonstrates.

¹¹For further details on the political situation in Podlaskie through the 1990s see Fleming, M. (2001) and Rabagliati, A. (2001)

¹²The mythology of Białowieża is a powerful discourse, which is utilised in Mickiewicz's classic 'Pan Tadeusz' to allude to the spiritual freedom of the Polish nation. Białowieża as sanctuary is a common motif utilised today by environmentalists. The forest's 'wildness', and its fauna, are also used to symbolise the Polishness of products – the best known being Żubrówka vodka, which features a bison on its label. However, the reality of the forest is somewhat different. Białowieża has been worked for millennia, and much of its biodiversity is a result of man's interaction with the forest. The 'wild' and 'exotic' bison, as DANCEE's report (2001:47) on Białowieża makes clear (see below), is fed intensively during the winter. The reality of a semi-domesticated animal is not as appealing as the myth.

place of sanctuary from the pressures of modernity. As McDowell (1997:262) argues, 'Places and landscape have no intrinsic meaning. Instead they are socially constructed, embedded within the sets of social relations and the value system of a period'.¹³

Part of the process of creating meaning about Białowieża has involved excluding the voices of those who live and work within and around the forest. The lived space of local people has been ignored, and replaced by a powerful discourse that represents the forest as primeval, threatened and Polish. The 'knowledge' of self-appointed 'experts', through the mobilisation of significant political and financial capital during the 1990s from international NGOs such as the WWF, delegitimated local understandings of the forest, and thereby justified the actions deemed necessary by those same 'experts'.

For example, the environmentalist Simona Kossak, in her flawed book 'Saga Puszczy Białowieskiej' (2001), (The Białowieża Forest Saga (2001)), joins a longstanding tradition of denying the identity of the local population, and, if it is acknowledged, it is presented as something alien and foreign – and thus demanding exclusion. The former Voivod tacitly played upon this discourse in order to disregard the legitimate claims made by Belarussians, and therefore failed to give due consideration to the demands of the new minority rights regime.

It was not until the vigorous demonstration of March 2000 by local people against the extension of the national park, that the central government was forcibly made aware of the radical disjuncture between the claims of the environmentalists and the actual real conditions operating in the forest. Consequently, plans to extend the park have been postponed. (Another factor affecting this decision is the fact that the cost of extension will prove to be high).

The victory of SLD at the 2001 general elections saw the replacement of Krystyna Łukaszuk and her cabinet by Marek Strzaliński and his team. This is important, as the new Voivod is not encumbered by the perception that he is anti-national minorities. This, in itself, is symbolically significant since it recalibrates the tone of discussion between minorities and the majority to a fairer plane.

However, since the central government is yet to appraise the situation of the Belarussian minority due to poor monitoring of the implementation of the Council of Europe's Framework Convention, and to acknowledge that the conflict over Białowieża has a national minority dimension, it is unlikely that the Voivod will act on the issue.

The rhetoric of environmental crisis continues to guide the debate about Białowieża. This is evident in Ewa Symonides' (Main Conservationist of Na-

¹³McDowell, L. (1997) 'Imagined places' in McDowell, L. (1997) *Undoing Place? A Geographical Reader* Hodder, London.

ture, Vice-Minister of the Environment) 2002 plan for the forest, which seeks to accord high protection to selected stands within the forest. For, while she does acknowledge the concerns of local people, she maintains that: 'Everything that happens in the Białowieża forest should be geared towards the protection of nature', without problematising what 'nature' is. This lack of rigour reaffirms the hegemonic discourse about Białowieża, which is inherently biased against the legitimate concerns of the local people.¹⁴ In substance, the voice of the Belarussians remains marginalised by the powerful crisis discourse, which has been propagated by international environmental NGOs, Polish environmentalists and their allies, and acceded to by the government which is fearful that 'without effective protection of the forest no Union institution will be persuaded to give help in the development of the region'.¹⁵

SCALE AND DEMOCRACY

The Belarussians' experience of post-communism clearly demonstrates the need to engage with extra-local territorial scales. The systematic exclusion in the Sejmik, a result of both the understanding of democracy within Po dlaskie as winner takes all, and more subtle mechanisms of exclusion whereby the claims, perspectives and desires of the national minorities are not given due respect or consideration (the political philosopher Iris Marion Young describes this second form of exclusion as internal exclusion),¹⁶ coincides with an economic crisis in the Belarussian heartlands around Hajnówka.

However, as McNeil (2001:347) notes, 'Any political project which aims to 'engage' with extra-local territorial scales must have a strong discursive dimension, both in the sense of practices of talking and meeting and networking, and in the sense of disseminating this public domain'.¹⁷ This task is especially difficult, given that a key discursive dimension of the Belarussian experience has been 'misrepresented' by environmentalists. In this context, the work of

¹⁴The key issue is whether 'man' is part of 'nature' or apart from it. The environmentalists generally take the second view (see Kossak, 2001, for example), urging for high protection of Białowieża on the grounds that man only harms the forest and its biodiversity. This radical separation is at odds with local understandings of the forest, which maintain 'man's' position within 'nature'. Interdependence is acknowledged. Since these positions are mutually exclusive, the WWF's assertion that it wishes to enlarge the national park and to secure the cultural values of local people (see below) is oxymoronic.

¹⁵See Wajrak, A. (15/5/2002) 'Czy drwale wejdą do ostatniego w Europie lasu pierwotnego?' ('Will lumberjacks enter the last primeval forest in Europe?') (sic) in *Gazeta Wyborcza*

¹⁶See Young, I.M. (2001) *Inclusion and Democracy* OUP, Oxford

¹⁷McNeil, D. (2001) 'Barcelona as imagined community' in *Transactions of the Institute of British Geographers Volume 26, No 3* p340-352

the Danish organisation DANCEE in Białowieża has become critical.¹⁸ On a basic level, DANCEE created a forum in which all interested parties would be treated with equal respect (though it quickly became clear that the hardcore of the Polish environmental scientists in Białowieża were at best reluctant parties in dialogue), and which became a means of facilitating compromise. However, DANCEE also played another function, perhaps more important, of legitimating the validity of the Belarussian understandings of the forest. In doing so, DANCEE challenged the notion propagated by some of the environmental scientists that local people do not care about the forest.¹⁹

However, the long-term success of DANCEE's involvement with Białowieża can only be judged in the coming years, after the organisation has departed. For although, following the events of March 2000, DANCEE has worked hard in fostering fora of deliberation, it is not clear whether these will continue to function after the DANCEE project finishes later this year.²⁰ For instance, local people are strongly against the extension of the national park. This position is predicated upon a knowledge of the actual condition of the forest and its history. The WWF, on the other hand, is committed to 'supporting NGOs' efforts to enlarge the park, while securing the cultural values and economic needs of local people'.²¹ The WWF's stated goals are contradictory. It cannot justify its commitment to extending the national park²² without relying upon spurious claims made about the forest's history and discredited notions of climax ecology, and at the same time claim to wish to secure the cultural and economic needs of local people.

¹⁸DANCEE – Danish Cooperation for the Environment in Eastern Europe. DANCEE played a crucial role in fostering dialogue between the various actors - local people, environmentalists, foresters - following the mass demonstration of March 2000 against the extension of the national park

¹⁹It is therefore extremely surprising that DANCEE funded the translation into English of Kossak's book, in which she asserts that local people are a major problem of the forest (see page 548, for example). In an interview with the author of this paper (22/3/2002), DANCEE's co-ordinator in Białowieża, Małgorzata Buszko-Briggs, argued that DANCEE wished to present all sides of the argument. We still await the publication in English of the Belarussian / anti-NGOs position. A publication in English is significant since it has the potential to reach a much larger audience than the same book in Polish. (It should be clear that anti-NGO does not infer being anti-environment.) For a review of Kossak's book, see Fleming, M. 'The Białowieża forest conflict' in *Europe and Asia Studies* (forthcoming)

²⁰For an account of DANCEE's position, see DANCEE (2001) 'Background to management guidelines for Białowieża forest: Issues of Nature Protection. Management, sustainable development of local communities, and Perspective of the Białowieża National Park Enlargement' DANCEE Białowieża

²¹From WWF website, (http://www.panda.org/europe/weboflife_bialoprogramme.cfm), accessed 20th June 2002. In this statement, the WWF is guilty of obfuscation, since it is one of the major NGOs acting.

²²National parks can be accorded various levels of 'protection', ranging from open access and tolerance of a range of economic activity, to extremely restricted access and bans upon many economic activities. The WWF-proposed extension would rank as an IUCN category II park, which would severely restrict access and economic activity. It is worth noting that all of Belarus' part of the forest is a national park, but has an IUCN category V rating, which allows access and economic activity to take

The desire to extend the national park on the grounds of needing to protect 'nature' (itself a social and ideological construct) and biodiversity fails to recognise the excellent work taking place in the managed part of the forest. In short, despite its strenuous public relations campaign to build trust in the local communities, the WWF and its Polish allies are likely to return to their pre-March 2000 scalar strategy to disempower local people. Like Heinrich Goering in the 1940s, international environmental NGOs and their Polish allies see Białowieża as a spectacle; wild, primeval, exotic – people just get in the way.

Indeed, the WWF's representative in Białowieża, Stefan Jakimiuk, warns that the WWF will not hesitate to use its contacts in Brussels to push its agenda, and that 'the European parliament's environmental committee has already asked us to prepare a report on the Białowieża forest'.²³ It is likely that the report which the WWF submits will continue to mythologise the forest, and rely upon highly contested claims made by alleged 'experts'. The European parliament's environmental committee is yet to ask for a report on the forest from the local people, or from the State Forest service which is responsible for the managed part of Białowieża. This suggests that the organs of local government urgently need to press their perspective within various European institutions, if local people are to avoid further marginalisation.

Local government also needs to challenge the NGOs' representation of Białowieża. This is extremely difficult, despite the victory of March 2000. The NGOs, especially the WWF, have substantial financial resources with which to sponsor relatively highly paid activists in the local community and to organise lobbying at various scales (local, regional, national and international), as they did with considerable success through the 1990s (and are currently doing). However, local government officials have learned some valuable skills since 2000, and have created useful networks to challenge the WWF's hegemonic conception of the forest.

Furthermore, there is now greater awareness of the reality of the forest within Polish polity, and a willingness amongst a larger public to challenge the rhetoric of environmental crisis. Nevertheless, the matrix of rhetoric surrounding Białowieża is formidable, and voices at odds with the hegemonic conception are treated with a lack of understanding, and frequently aggression.

The mechanisms which perpetuate the myth of the primeval forest include the still photography of Jan Walencik. In his photographs the forest is depopu-

place. In failing to publicise this crucial difference, the WWF have been able to portray the hostility of the local people to 'their' plans as being anti-environment, and to cast the Polish State in a similar light (which is important as Poland attempts to accede to the EU). This strategy paid dividends as a reluctant Cimoszewicz government doubled the size of the national park in 1996. However, as Franklin (2001 and 2002) demonstrates, the claims made by environmentalists do not bear up to close scrutiny.

²³See Wajrak, A. (15/5/2002)

lated of people, and the carefully selected shots present a partial and prejudicial representation of the forest, which aims to suggest wildness and natural purity. In addition, Telewizja Polska's (1996) 'documentary' 'Heartbeat' continues this mythologising agenda by once again emptying the forest of people and dramatically staging shots with an array of technical filmatic techniques. The forest is somewhat different from the conception held by these storytellers. A more balanced view is given by Yorkshire TV's (1998) documentary 'Dances with Wolves' which does not flirt with mythology and sentimentality, but this film is generally unknown.²⁴

POLITICS OF RURAL DISCOURSE IN PODLASKIE

The conflict over Białowieża, while crucial to the entire Belarussian minority project, is not the only problem which the Belarussians face. The economic collapse of southern Podlaskie on the one hand encourages out-migration to centres of assimilation such as Warsaw and Białystok and, on the other, leads to a high acceptance of poverty amongst the Belarussian minority.

The construct of the rural idyll plays a crucial role in the acceptance of poverty. In their seminal work on the rural idyll, Fabes et al (1983)²⁵ outlined several responses to positions of poverty – all of which have resonance amongst the rural Belarussian minority in the Hajnowski powiat. These include:

1. a fatalistic acceptance of a lowly position within a clearly demarcated social hierarchy
2. high tolerance of poverty, with people 'scraping by' for as long as possible in their current positions
3. a distinct lack of material aspirations, with priority being allocated instead to family life, good health, and the richness of the rural cultural heritage
4. a stigmatic burden of shame and secrecy which then militates against the seeking of help

However, as Cloke (1997)²⁶ points out, 'these lay discourses confirm rather than contest countryside cultures of problem-free idyll-ised life'. It is in this environment that foreign and domestic NGOs have been able to successfully propagate their representations of the area, especially that of the Białowieża forest. Indeed, the Belarussian minority's discourse concerning their own situ-

²⁴For further details of the role played by photographic and filmic representations of Białowieża in 'supporting' the claims of the environmentalists, see Franklin, S. (2001 / 2002)

²⁵Fabes, R., Worsley, L. and Howard, M. (1983) 'The Myth of Rural Idyll' Child Poverty Action Group, Leicester

²⁶Cloke, P. (1997) *Poor Country: Marginalisation, poverty and rurality* in Cloke, P. and Little, J. (1997) 'Contested Countryside Cultures: Otherness, marginalisation and rurality'

ation is extremely problematic for the longevity of the minority. Natural wastage, and a steady process of out-migration of the youngest and most able, further undermine the community. For, as long as the nature of rural Belarussian poverty is not discussed, a solution to the problem remains distant.

The inability to discuss rural poverty on the same plane as urban poverty, for example, is strongly connected with ideas about the purity, healthiness and naturalness of rural living. Cloke (1997:256) argues that, 'constructs of rural idyll(s) concomitantly *exacerbate* and *hide* poverty in rural geographic space', and this is true within Podlaskie. For, although the economic crisis in agriculture is well known, there remains a lack of urgency to find a solution to the concomitant poverty. Indeed, the idea of the rural idyll militates against a response, given that the reality of poverty challenges the notion at its core.

Thus, instead of confronting the economic crisis in southern Podlaskie with development strategies which admit industry such as forestry, furniture-making and a revitalised agriculture, the regional development plan (formulated in Białystok by the regional government, without a Belarussian contribution) focuses upon tourism as a panacea for the problems faced by the inhabitants of rural Hajnowski.²⁷

This is inadequate, but it does link well with the WWF's and its Polish allies' desire to see forest-related industries curbed and, if possible, phased out. Since tourism alone cannot support the economy of Hajnowski (for the evidence, see Podlaskie statistical yearbook 1975-2001 on the number of tourists visiting Białowieża and surrounding villages), this plan should be viewed as part of a longer term strategy to weaken the supportive capacity of southern Podlaskie. Since the population here is largely from the Belarussian minority, the regional government needs to defend itself against the charges made by Belarussian activists over the last few years, that the economic crisis is an 'attempt to liquidate our ethnic areas'.²⁸ On the evidence, it seems that it would be very difficult for the regional government to refute the minority's claims, and it would be forced to rely upon a considerable amount of sophistry.

Thus, one of the main challenges faced by people living in and around Hajnówka is to contest the disempowering discourses which fix their ambitions

²⁷Some commentators suggest that the major problem is the lack of co-ordination between the various gminas' development strategies. While co-ordination is desirable, this is not the major issue, given that gmina budgets in rural Podlaskie are extremely limited, and are focused upon improving basic infrastructure. Nevertheless, co-operation and co-ordination should be encouraged in order to generate economies of scale and scope, as well as to prevent unnecessary function duplication.

²⁸Interview with Belarussian activist 30/5/2000. Other researchers have noticed similar sentiments. For example, in the research edited by Piotr Gliniski, one respondent commented that, 'This park is for us like a wild Action Vistula'. See Gliniski, P. (ed) (2001) 'Konflikt o Puszcze' in *Pogranicze* Volume 10, p72. Action Vistula refers to the forced resettlement of Ukrainians from the south-east to the western and northern territories of Poland in 1946.

and lifestyle justifications. If the vigorous protest of March 2000, a reaction to further disenfranchisement of a traditional resource, is to have any greater meaning it is necessary for these same people to demand something more than mere subsistence offered by the continuation of traditional forest access rights. And this means breaking with the tacit acceptance of the rhetoric of the rural idyll.

CONTOURS OF ANTIPATHY²⁹

The 2001 parliamentary election, which saw AWS split into disarray and Unia Wolności collapse as the ambition of members encouraged the formation of Civic Platform, allowed the SLD in alliance with UP to secure a resounding victory.

In Podlaskie, SLD won 37.91% of the vote for the Sejm, trailed by a considerable margin by Samoobrona (12.04%) and Liga Polskich Rodzin (11.79%). Interestingly, the electoral geography of the 2001 election mirrors to a large degree the geography of national minorities in the voivodship. SLD was the favoured party of the minorities, largely due to its insistence upon formal and, to a lesser degree, substantive equality between majority and minorities. In the Hajnowski powiat, for example, SLD attracted 76.13% of the vote, and in Sejneński 63.72%. In contrast, the right wing Catholic-influenced Liga Polskich Rodzin (LPR) attracted just 2.46% of the vote in Hajnowski and 5.43% in Sejneński. This party was relatively strong in Łomżyński (16.59%) and in Białostocki (16.1%).

The results for the Senate elections show the contours of antipathy more clearly. Seventeen candidates competed for 3 mandates. Two of the mandates were won by the SLD-UP candidates Adam Jamroz (31.17%) and – Belarussian minority member – Sergiusz Plewa (29.97%), and one by Jan Szafraniec of the Liga Polskich Rodzin (28.18%). The table below illustrates the geography of electoral support each candidate received. I also include the results of Jan Syczewski, chairman of the Belarussian Social-Cultural Organisation, and former SLD MP who was dropped following widespread, but misplaced, criticism of comments he made in Minsk in 2001 to the effect that there is more than one form of democracy. Mr Syczewski had tried, during his time in office, to draw attention to the economic crisis in the Belarussian area around Hajnówka, and had played an important role on the Sejm's Commission for National and Ethnic Minorities.

In the Hajnowski powiat, the vote was essentially split between the two SLD candidates and Jan Syczewski, running as an independent under the

²⁹The data cited in this section is from Państwowa Komisja Wyborcza (website, <http://wybory.pkw.gov.pl>)

Fixing the political landscape? (The Belarussian...)

	Total	Hajnowski powiat	Bielsk Podlaski powiat	Sejreński powiat	Hia vsionk
Jan Szustrowicz	28.18	7.67	74.09	15.97	31.25
LEP					
Szczepan	24.06	60.69	39.00	43.34	33.44
Biernat					
SLD					
Adam Jamroz	31.17	49.66	38.99	44.56	35.26
SLD-LIP					
Jan Syczewski	35.56	42.95	32.51	13.79	37.04
PO					

Table 1: Candidate Results for the 2001 Senate election in Podlaskie (in percentage of vote)

‘Podlasie’ banner. Plewa’s high support, with almost 70% of the vote, reflects the double benefit he enjoyed in the powiat – as a SLD candidate, and being part of the Belarussian minority. Adam Jamroz’s main attraction was the fact that he was the SLD’s leading candidate in the voivodship. Jan Syczewski, on the other hand, would have probably received an even greater proportion of the vote had he been on the SLD platform. Nevertheless, the strong support he received in the Hajnowski powiat does indicate the Belarussian minority’s cohesion around a leftist political programme in which the rights of minorities are given due respect.

The right wing candidate fared poorly in the powiat, and relied upon support from Poles in the area. The table below illustrates the voting pattern in the Hajnowski powiat.

	Jan Szustrowicz LEP	Szczepan Biernat SLD-LIP	Adam Jamroz SLD-LIP	Jan Syczewski PO
Mielno	2.14	63.97	59.07	25.00
Czaplewski	5.91	73.82	4.40	35.54
Czyżew	6.41	73.97	4.87	34.36
Dobrosze	4.03	69.18	63.30	47.57
Hajnów	10.06	65.21	64.12	39.79
Hajnówka	3.17	61.43	47.23	38.11
Łęka				
Ślesyń	5.12	69.31	46.43	40.33
Wąsosz	10.13	63.78	41.65	41.42
Wąsoszka	3.59	62.22	56.02	50.15

Table 2: Candidate results for the 2001 Senate elections in the Hajnowski powiat (in percentage of vote)

As can be seen in table 2, Szafraniec fared better in gminas in which there is a higher proportion of Poles, such as Hajnówka and Narew, and very poorly in the Belarussian-dominated areas such as Hajnówka gmina. In contrast, the principal Belarussian candidates, whether running on the SLD platform such as Plewa, or Syczewski running as an independent, fared extremely well in the key Belarussian gminas of Hajnówka gmina and Czyże.

The results of the parliamentary election illustrate the saliency of national minority identity both at the voivodship level and at the powiat level. Support for SLD-UP is predicated upon the conviction that this party is more likely to treat national minorities with the respect they are entitled to, both within and without democratic institutions, as well as a firm belief in the leftist agenda which the party proclaims. For, although other parties competing in the Podlaskie voivodship offered support for particular class interests (Samobrona and the LPR), these parties also made use of 'national' rhetoric which alienated potential class allies amongst the Belarussian population.

The electoral split within the voivodship is not so much a division between the economic left and right, but rather between the ideological left and right – between a promise of tolerance and the threat of compulsory conformity. In this respect, the contours of antipathy within the voivodship continue along their historic trajectory – between Belarussian – Pole, Orthodox – Catholic. The resounding victory of SLD-UP may enable a more inclusive democracy to take shape in the voivodship. To ensure that it does, SLD parliamentarians must take steps to sustain meaningful dialogue with their constituents. In practice, this means disrupting the hegemonic idea of the rural idyll, which both hides and exacerbates the problems of their rural constituents, including, but not exclusively, the Belarussian minority. In doing so, representatives will remain in touch with the region as it is actually lived, and will be able to challenge and contest the claims of foreign and Polish NGOs, and misanthropic environmentalists, concerning the 'primeval' forest, the purity and simplicity of rural life.

In addition, the Voivod has an important role to play in monitoring the implementation of international and national legislation regarding national minorities. This is a difficult task, given that mechanisms to monitor Poland's international obligations in regards to national minorities are 'not perfect'.³⁰

In the changed political situation, it is indeed possible that the intransigence of the Podlaskie Sejmik in regards to minorities may recede, especially if the SLD and UP increase their representation at the forthcoming local elections. Nevertheless, immense challenges remain. Power is not exercised exclusively through coercion, but through discursive means. In this respect, the Voivod

needs to be sensitive to the disempowering strategies adopted during the 1990s by various NGOs, and be able to recognise them for what they are. As Cloke (1997:260) notes, 'dominant cultural constructions of rurality can subsume the potentially problematic and marginalising experiences of rural life into a seemingly hegemonic 'takeover' of what meanings should be attached to that rural life'. An understanding of the new minority rights regime can help guard against such 'takeovers', and action is warranted to prevent the marginalisation of Belarussian cultural values at the behest of 'crisis environmentalism'.

CONCLUSION

The marginalisation of the Belarussian minority in Poland continues. In this paper I have outlined some of the mechanisms which perpetuate this marginalisation, and have highlighted a particular salient case, the Białowieża forest conflict, in which democratic practice has been subverted by unaccountable NGOs with substantial scalar reach, on the basis of an alleged overriding 'just cause'.

The rhetoric of environmental crisis and the concomitant mythology surrounding Białowieża urgently need challenging. There is no doubt that the Białowieża forest is important and valuable, but this does not necessitate the disempowering of local (Belarussian) people, or legitimate spurious claims made about threats to biodiversity and the acceptance of discredited 'scientific' theories of climax ecology.

I argued further that the failure of the central government to place the debate of the extension of the national park in its broader context of the rights of national minorities allowed the mythologising tendencies and rhetoric of environmental crisis to take centre stage, forcing the local people into a subservient position when describing their own 'mała ojczyzna'. It is here that the Polish government needs to fulfil its obligation to the Belarussian national minority, as stated in Article 5 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (1995):

The Parties undertake to promote the conditions necessary for persons belonging to national minorities to maintain and develop their culture, and to preserve the essential elements of their identity, namely their religion, language, traditions and cultural heritage.

In the context of the conflict over the future of Białowieża, local people's understandings have systematically been marginalised, and indeed the specific claims that national minorities make upon the majority to achieve substantive or, as in Białowieża, even formal equality have not been considered. This is largely due to the massive power differentials between a weak national minority and a powerful, global NGO.

Article 4.2 of the Framework Convention, in relation to the Belarussian minority, requires the Polish State to adopt special measures that take into account their specific conditions.

The Parties undertake to adopt, where necessary, adequate measures in order to promote, in all areas of economic, social, political and cultural life, full and effective equality between persons belonging to a national minority and those belonging to the majority. In this respect, they shall take due account of the specific conditions of the persons belonging to national minorities.

As suggested by this paper, the Polish State needs to act in a number of key areas.

Firstly, the State needs to place the discussion of Białowieża within the context of national minority obligations. This would achieve a number of objectives. It would enable the voice of local people to be heard within democratic fora outside of Podlaskie, and at the same time expose the anti-democratic strategies employed to date by environmental NGOs to appropriate Białowieża. It would also stimulate a much needed debate concerning what a national park actually is, and would reveal that being against the extension of the national park (at IUCN category II) does not equate to being anti-environment, as the international NGOs and their Polish allies like to suggest. The DANCEE report (2001:38) makes clear that the 'costs and benefits from change [in the status of the forest] may (and in some cases will) impact the EBNP [Extended Białowieża National Park] and the BF [Białowieża Forest] community in a very different way. This is to say that the allocation of costs and benefits must be included in deliberation of the form of change selected'. This is yet to happen.

Giving the Belarussian minority the political space which the Framework Convention 'guarantees' them, would enable the Belarussians to contest the disempowering discourse of the rural idyll, and to challenge the negative stereotypes which portray them as backward, simple and, perhaps most importantly, 'misunderstanding'³¹ the entire issue surrounding Białowieża.

Secondly, the Podlaskie Voivod should become more proactive in regards to the State's obligations towards national minorities and, perhaps in conjunction with the Marshall's office, institute robust mechanisms to monitor that these obligations are fulfilled.

In order to achieve these goals or, if put more bluntly, in order to avoid further marginalisation and ultimate disappearance, the parliamentary representatives of the Belarussians need to act. In the Sejm Eugeniusz Czykwin and in the Senate Sergiusz Plewa have a key role to play in contesting the contemporary discourse surrounding Białowieża. Their main task is to challenge the claims

³¹The Vice-Marshall of Podlaskie, Dariusz Czyżak, also believes that the extension will not cause unemployment, suggesting that the Belarussians' position 'is not an argument, rather some kind of misunderstanding' (interview with Dariusz Czyżak, Białystok, 12/7/2000)

made by NGOs, and to reconfigure the entire debate so that the issue of national minorities is at the forefront of discussion.

The Belarussians, and their local representatives, including Włodzimierz Pietroczyk – Starosta of the Hajnowski Powiat, need to copy the NGOs' scalar strategy and communicate their concerns to the relevant European institutions – the European Parliament's Committee for the Environment, the Council of Europe's Minority Unit, the European Union's Social and Employment Directorate and the European Commission Against Racism and Intolerance, for example. In doing so, the relevance of local democracy is sustained and local understandings are given voice, challenging the hegemony of environmental organisations and their allies.

In short, the main problem which the Belarussians face is a lack of voice in the decisions that affect them. This lack of voice is perpetuated by internal and external exclusion in / from democratic fora, and the hegemonic discourse operating concerning their lifeworld – be it a 'rural idyll' or the 'last primeval forest in Europe'. Their exclusion from democratic fora is a result of the majority's antipathy towards their 'Belarussianness', which is generally linked to religious confession (Orthodoxy). The Framework Convention for the Protection of National Minorities provides a solution. However, to ensure that its guarantees are implemented requires voice. The challenge for the Belarussians is to break out of this vicious cycle of exclusion.³²

SUMMARY

The emergence of a new minority rights regime in the post-communist period has failed to ensure that the voices of the Belarussian minority in Poland are given due respect. I outline some of the mechanisms which perpetuate the marginalisation of the Belarussian minority and highlight a particular salient case, the Białowieża forest conflict, in which democratic practice has been subverted by unaccountable NGOs with substantial scalar reach, on the basis of an alleged overriding 'just cause'. I argue that the result of the recent parliamentary elections reflect longstanding contours of antipathy between the majority and minorities, and suggest that the installation of a new Voivod following the SLD-UP victory may encourage a more inclusive politics in the region. I conclude that discussion over the future of Białowieża must acknowledge that those most keenly affected by any change in its status are from the Belarussian national minority,

³²As Czykwin (2000) has shown, this is made especially difficult by the condescending Polish discourse on Belarussians, which works to legitimate exclusion, and undermines Belarussians' group and individual confidence as negative stereotypes are internalised. See Czykwin, E. (2000) Białoruska mniejszość narodowa jako grupa sygnalizowana, Trans Humana, Białystok.

and suggest that the government, through the office of the Voivod, institute more robust methods to monitor the implementation of its obligations towards national minorities.

STRESZCZENIE

Nowa europejska ustawa, dotycząca praw mniejszości narodowych, nie ma jeszcze zastosowania w odniesieniu do Białorusinów w Polsce. W swym artykule wskazuję na mechanizmy, które pogłębiają marginalizację mniejszości białoruskiej i opisuję jeden z przykładów – konflikt o Puszcę Białowieską. W trakcie tego sporu polskiej demokracji zadały cios pewne organizacje pozarządowe, działając w imię tak zwanego wyższego ‘dobrego celu’.

Twierdzę też, że wyniki ostatnich wyborów do Sejmu odzwierciedlają długotrwałe kontury antypatii pomiędzy większością i mniejszościami. Powołanie nowego wojewody w wyniku zwycięstwa SLD-UP może spowodować zmianę dotychczasowej polityki w tym regionie. W zakończeniu twierdzę, że rozmowy dotyczące przyszłości Puszczy Białowieskiej muszą uwzględniać fakt, że wszelkie zmiany najbardziej dotkną mieszkającą tam białoruską mniejszość narodową. Sugeruję, aby polski rząd, za pośrednictwem wojewody, wprowadził bardziej skuteczne metody wcześniejszych analiz, z uwzględnieniem zobowiązań państwa wobec mniejszości narodowych, przed wprowadzaniem w życie swych decyzji.

Michael Fleming defended his doctoral thesis entitled ‘National minorities in post-communist Poland: constructing identity’ in 2001 at the University of Oxford. He is the author of several papers on national minorities in Poland, which have appeared in journals in the UK and in Poland. During 2002 he taught geography at Jesus College, Oxford University. He is currently conducting research on the new national minority rights regime in central Europe.

Michael Fleming w 2001 r. obronił na Uniwersytecie Oksfordzkim pracę doktorską pod tytułem ‘Mniejszości narodowe w postkomunistycznej Polsce: tworzenie tożsamości’. Jest autorem szeregu esejów na temat mniejszości narodowych w Polsce, które zostały opublikowane w czasopiśmie w Polsce i w Wielkiej Brytanii. W 2002 r. uczył geografii na Uniwersytecie Oksfordzkim. Obecnie zajmuje się badaniem praw mniejszości narodowych w Europie Centralnej.

Elżbieta Czykwin

AN IDENTITY OF THE ORTHODOX-BELARUSIAN MINORITY IN RELATION TO THE POLISH-CATHOLIC MAJORITY IN POLAND

1.

Social space is crowded with divisions into Us and Them, into We and Others. Universality of these divisions indeed forces us to have a look at the phenomenon. We can foster a thesis without any major risk of error that the universality of these divisions has its source in human psyche and touches its very important sphere. „Identity” becomes a handy term here. Polish terms „to identify” or „identity card” render the sense of unrepeatability, of differentiating something or somebody from similar objects or individuals. „Identity” retains also its uniqueness in time. When I look at my photos since the baby cradle to my kindergarden shows, the first date, the university diploma, until the present day, I have a feeling of continuity, I know that this is still the same person. Personal identity possesses a continuity written into an unrepeatable shape of personal autobiography.

We could suppose that human identities have always existed and such medieval figures as Abelard or Heloise are an obvious evidence. It seems, however, that identity is a pretty recent discovery. According to Stuart Hall¹, the category of identity has gone through three main stages, differentiated by a specific approach to the individual-society relationship since the Enlightenment.

Identity of the pre-Enlightenment Man was founded on traditional, mostly religious, structures. Position in the society, and, subsequently, identity, was a direct result of a position granted by birth. The birth, in turn, was a manifestation of God's will. People were not seen as unique individualities but as parts of the „chain of beings”. An individual was but a link in the fixed hierarchical order, in which God occupied the highest position, then down the chain – the kings, the more important and less important people, animals, plants, and inanimated objects. Within this hierarchy an individual was determined by the place he or she occupied by birth and not by his or her individual attributes. The social order was sanctified by God's will and, because of this, was deemed unshakeable.

In the period of the Enlightenment thinking about identity was dominated by a new concept of man, distinguished by two main features: an individual subject became to be seen as unique and indivisible. An identity of a person could not, in this view, be destroyed or divided into smaller components. Second, an identity of a person was sovereign in the sense that a person did not constitute a bigger unity, e.g. the earlier „chain of beings”; a person started to be seen as possessing his/her own, distinct identity. Such view of an identity was introduced by a French philosopher of the 17th century, Descartes. His dualistic concept of man assumed an existence of two separate and mutually independent parts of a human being: a body and reason.

Each person's reasoning, according to Descartes, is distinctive and different from another person's reasoning, which is an evidence of human being's uniqueness. This was categorically expressed in the famous „*Cogito ergo sum*” – „I think therefore I am”. Hall sums it up in the following way: „The Enlightenment concept of being is rooted in the humanist tradition, treating person as a fully central, unique individuality, endowed with the ability to conscious and active reasoning, whose essence is an internal core of the identity revealing itself right after birth and making itself present throughout the individual existence. The fundamental essence of the Self is constituted by a personal identity”².

The 19th century abounded in the amazing development of the concepts of identity. The reason for such thriving can be found in social changes. With the progress of industrialization and urbanization, the so-far stable and tightly-knit

¹Comp. Hall, S.: *The Question of Cultural Identity*. Hall, (eds), 1992.

²Ibidem, p. 54.

societies began to be more and more stratified. An increasing structural and organizational complexity of the society began to have a major impact on individual's life. A person could no more be seen as a unique and isolated entity among other such entities. The relations between an individual and society were conceptualized as mirroring „group processes and social norms”. For example, an individual was framed within the categories of class belonging, professional grouping, connected with a region or nationality etc. We could then think about a prototype worker, peasant, or an intelligentsia representative, a Pole or a Russian. Each of these types, e.g. worker, contained a common signifying content, differentiating it from non-workers, and individual examples of the type were not distinguished from one another in any important manner.

„Symbolic interactionism” is a good example of a „new” conceptualization of an individual identity. Man has a peculiar ability to look at oneself from the vantage point of other people („what will others think about me?”). In this way our self-image is to a large degree determined by how others see us and not how we see ourselves.

Charles Cooley, one of the main representatives of this field, described people as endowed in the „looking-glass self”, which means a self-image mirroring others' reactions to us. Others' reactions to ourselves are here experienced in the process of an interactive game whose scenarios are unpredictable, and in which individuals adapt their behaviour to their partner's reactions and vice versa. During the „game” the players elaborate an agreed symbolical meaning of the meeting (it can be, for example, courting, conflict, time-killing and many others).

According to symbolical interactionists, human beings have an individuality, but it is not independent of the society; quite the reverse, it is its reflection. By obtaining specific group identifications, an individual internalizes adequate norms and values, which in turn constitute his/her identity. An internalization of the external norms and values guarantees the predictability of individual's behaviour and makes it more typical and regular. Such model of thinking can be illustrated by the concept of social class. Within the frame of class individual identities will manifest tendencies to a given behaviour (e.g. in accordance with the workers' ethos).

Similarly, a functionalist Talcott Parsons was trying to describe an identity with the categories of social roles, which situated an individual within the frame of social structures.

In late modernism the highly developed societies are characterized by an increasing number of fragmented identities. People are no longer able to sustain coherent and unique self-images, but have to possess „several sometimes conflicting or unresolved identities”. New social movements have a crucial role in the process of identity fragmentation.

In the past, social classes had a „pattern identity” dominating over other identifications and constituted a foundation for political conflicts. In the 60s

and 70s in the West of Europe and in the USA people began to organize themselves around other issues than social class. Hall enumerates the following examples: „feminism, Black emancipation, national liberalism, anti-nuclear and ecological movements”. People were gradually giving up defining themselves as belonging to class and started to identify themselves within the categories of gender, ethnicity, religion, age, nationality, ecological views etc.

It seems that the process has also begun in Poland. It becomes more and more manifest, e.g. in the feminist movement, most prominent in sociological research³ concerning discrimination of women and unraveling how universally conscious of discrimination in Poland both women and, to a lesser degree, men, are. The research also shows that a remarkable number of people declare a need to change the *status quo*.

Feminism shifted the interest in such areas as housework or domestic violence from the private to the sphere of political debates. Feminism „unraveled, as a political and social question, the problem of how we are shaped as gendered subjects. Such an approach politicizes subjectivity, identity, and processes of identification of people (as men, women, mothers, fathers, sons or daughters)” – Hall states.

A tendency to include the private sphere to the broader social realm, and, in this way, to blur the border between the private and the public, can be observed now as a universal trend in research. Social reality is not a given but is created during interactions with other people⁴, in the face-to-face contacts.

Just like feminism, after 1989 many national minorities in Poland became remarkably activated. Searching for one’s identity as „citizen of the world”, or a „European”, or, at least, a „Pole” seems to be often too broad. Many problems have a distinctively local character that is why local identifications are and will be increasingly important. On the other hand, however, the world is indeed becoming one „global village” and an impression that we are all a product of global processes is not alien to anybody. A slogan „think globally act locally” is an attempt to bridge this identificational dilemma.

The division into the old and young – ageism – is also increasing. This will, in my opinion, develop in Poland as a rebellion of the young against the „Solidarity” generation, which wasted its historical and civilizational chance to build a democratic and just⁵ state. What is more, the growing inequalities will much more affect the younger generation than the old one.

With the increase of the number and importance of new social movements identity becomes a political category. Political identity means individuals’ self-definition within the category of party belonging, and the tendency to under-

³Fuszara, M.: *Kobiety w Polsce na przełomie wieków Nowy kontrakt płci?*, Warszawa 2002.

⁴Ibidem.

⁵Comp. Rawls, J. *Teoria sprawiedliwości*, Warszawa 1994.

line differences between them and find expression for such new identifications. Such an ambience encourages the majority of people to listen to the voices of others who, so far, would often remain silent. The voices of those stigmatized and oppressed, as the handicapped or national minorities, become especially prominent within the broader society. An aspiration to equality creates another demand – a conviction that „undeserved inequalities require reparation”⁶. „In justice conceived of as impartiality people agree to share their fate; designing institutions they undertake an effort to benefit from natural circumstances and social situations only when it contributes to the common good”⁷.

An unraveling of the power of discipline and surveillance constitutes an important contribution to the deeper understanding of identity’s fragmentation. Especially important here are the works of Michel Foucault. According to the author of *Discipline and Punish*, societies have been increasingly marked by the „power of discipline” and „surveillance”. It means that individual’s behaviour is more and more closely observed, monitored, and, when it is necessary, punished. Control techniques developed in prisons and psychiatric asylums become more and more common in many spheres of social life (in shops, banks, insurance companies etc.). People are monitored not as representatives of a group, but as individual persons, which deprives them of group support, and even isolates them from social interaction. Such a situation makes consolidation of one’s identity in reliance on interaction with other people difficult.

Other frequently mentioned factor contributing to identity fragmentation is globalization. We can show many ways in which globalization shapes an identity of contemporary man in highly developed societies. For example: traveling has become very easy and, with this, people’s mobility in the world; likewise, communication, television, and „the globalized style of the market, the place and images” all lead to a „global supermarket effect”. Coherent identities people know from the place they live are not an attractive option any more; precisely, they have become an option, one of many for that matter, and people can choose now from a wide range of identities on offer. They can dress, eat, speak, and adapt values and lifestyles of groups or people they chose.

On the other hand, however, global consumerism facilitates homogenization, and people are becoming more and more alike. Products of many brands have become known and popular all over the world, which in turn can be seen as a sign of uniformization. Homogenization of the global consumer makes a possibility of getting rooted in particular social groups hardly a feasible task. Multiplicity and variety of identity options makes people belonging to the same communities or e.g. professional groups starkly different.

⁶Ibidem, p. 144.

⁷Ibidem, p. 147.

In modern societies nationality was an important source of identification. Most nation-states stressed the importance of the nation for creating citizen solidarity etc. In the era of globalization such nation-centred politics seems neither as easy nor as efficient as it used to be. People feel affiliated also to other nations which are revived especially in the situation of war and are to a remarkable degree determined by the power-relations in the world, thus have a global character. We can point out, after Hall, three main reactions of people to globalization in the national context:

- 1) In some regions people are trying to reaffirm national identity as a defense mechanism against globalization. Some indigenous features are stressed as differentiating the inhabitants from immigrants or members of another ethnic group (in Poland – Podhale).
- 2) The first reaction of a minority to racism and exclusion is defensive. It is characterized by an exposure of one's ethnic and cultural identity as „not at all worse”. Such refreshed identification with mother culture is characteristic for, e.g., the Caribbeans or Indians in Great Britain or Ukrainians in Poland.
- 3) The third way is a construction of new identities. A British example is a development of the Black cultural identity, consolidating the Black Caribbeans and the Asiatic. An identity becomes hybrid, made of more than one existing identity and creating a new quality. Is it possible, then, to create in Poland a Polish-Belarusian-Ukrainian minority representative?

First two options of responding to globalization result in a revitalization of ethnicity as a source of identity, and frequently they occur in opposition to existing nationalisms. In many parts of the world ethnic groups are expressing demands for their own nation-state (in the former USSR, former Yugoslavia or in Israel), which may often lead to violence and civil war like in Bosnia, Kosovo, or Palestine.

Decentring is a demarcation line between the modern and postmodern reality. Individuals can no longer seek a core or a centre of their uniqueness as founded on class belonging or national identification. Most prominently, globalization results in the „pluralizing attack on identity creating multiplicity of possibilities and new identification positions, making identity more situational, political, heterogeneous, less complete, less coherent and trans-historical”.

Shaping of identity in today's world of widening democratization should, as we would think, lead to an automatic leveling of chances for oppressed individuals and groups. This is not, however, the case. As Giovanni Sartori writes in the *Theory of Democracy*⁸: „liberty in itself does not lead to equality of chances; we had to give up this illusion of liberalism. Contemporary democracy is looking, then, for a set of 'just equalities', which have not appeared, automatically with the onset of freedom”.

It means that, on the one hand, that creating coherent identities in contemporary world is incomparably more difficult; on the other hand, „undeserved inequalities require reparation”⁹, and this cannot be realized automatically without a struggle demanding, in turn, a harmonious consolidation and mobilization, thus sharing common identifications.

The above dilemma is partly resolved by religious identifications, which seemed, up until recently, to lose significance in this rationalized and materialized world. However, this is the fear of collapsing of identity, which seems to found the basis for cultural integration whose unifying force is often religion¹⁰. Huntington’s „clash of civilizations” unravels a problem of a crucial importance for contemporary world, namely that of atomization of individuals and their fear of alienation, solitude and lack of understanding. The problem is both that of content and form. The content aspect is connected with the division into civilizations and identifications with religion, discussed in Huntington’s work. Of interest for us is the formal, or, rather, structural aspect, connected with how we understand creation of identity.

If, in the traditional understanding of identity, the core of the matter was an answer to the question „Who (what) do I identify myself with?” – in Huntington’s work the core issue is an answer to a negative question „Who (what) do I NOT identify myself with?”.

Such an approach to the issue of identity has a far-reaching implications. First, it makes the we/them division an immanent one, impossible to overcome and psychologically necessary. If cultural differences exist, it follows that there must be those who differ from us and whom we cannot accept because such an acceptance of difference would mean questioning the foundational features of one’s own group. Huntington points at the following factors dividing people¹¹:

- 1) feeling of superiority (sometimes inferiority) in relation to people who are perceived as different;
- 2) mistrust and fear of such people;
- 3) difficulties in communication, arising from language differences and divergent norms of behaviour;
- 4) lack of knowledge of assumptions, motivations, social relations and social practices of other people.

The above is expressed unambiguously by the quoted author in the following statement: „conflict is a common phenomenon. To hate is human. People need an enemy to define themselves and gain motivation, and this enemy is business competition, rivals in struggling for achievements, or political opponents”¹².

⁹Ibidem, footn. 6.

¹⁰Comp. Huntington, S. *Zderzenie cywilizacji*, Warszawa 2000.

¹¹Ibidem, p. 181.

¹²Ibidem, p. 183.

A similar stance is usually assumed by politicians¹³, but the strongest affirmation of a thesis that creating Others is closely connected with the ethiology of shaping/emergence of identity is provided by the „separateness theory developed on the grounds of social psychology by W.J. McGuire and C.V. McGuire¹⁴.

According to their theory, people define themselves on the basis of what in a given context makes them different from others: „man perceives himself within a set of categories differentiating him from other people, especially within the social environment he normally lives in. A woman-psychologist in the surrounding of several women performing other professions thinks about herself as a psychologist, and in a group of several male psychologist the same woman will think about herself as a woman.”¹⁵. It means, then, that people define their identity on the basis of what they are not.

A discrepancy between Us and Them can be more or less distinct and significant. If the Others are remarkably different from Us, then it is relatively easy to define oneself in relation to the Others as absolutely alien. Such a process strengthens identity by underlining the distinction of separateness. This process is accompanied by excluding the Others from our sphere of interests and questioning their right to existence. This is a dehumanizing process allowing to treat Others within the terminology of abuse, e.g. „insects”, „lice”, etc. Propaganda, especially in the time of wars, tries to deepen differences between Us and Them and deprive the Others of human features. This paradigm works in such divisions as: We – the honest people, They – the criminals; We – the Americans, They – the Talibans, when the price is settled for enemy’s body, etc.¹⁶

If, however, differences between Us and Them are insignificant and unclear, or if it is much easier to find what is shared rather than what divides, people, in order to shape their identity, develop a tendency to enlarge the significance of differences and minimalize the role of similarities. This is the case of the identity creation We – the Orthodox and They – Catholics in Poland.

A dichotomous division into Us and Others has got both a content and an emotional aspects. We could even claim that the emotional factor plays the main role here. An identification with one’s own group entices a protective attitude towards it, and is parallel to the need to protect oneself. In this way a process of a partial perception of Us and Others starts, which, in extreme cases,

¹³Ibidem, p. 184.

¹⁴Comp. McGuire, W.J. „Content and Process in the Experience of Self” (in) *Advances in Experimental Social Psychology*, no. 21/88.

¹⁵Ibidem, p. 102.

¹⁶Greenwood, J.D., ed. *The Mark Social. Discovery or Invention*, 1997, p. 114 (especially ch.5 by J.H. Turner, „The Nature and Dynamics of the ‘Social’ among Humans”).

develops as an idealization of one's group with the simultaneous „blackening” of the Others. Such a situation helps remove all doubts about who I am making an individual identity clear, unambiguous, endowed with a high level of self-respect and well motivated to a fight in defense of the Self. Terrorists have, then, this particular identity comfort, which is beyond the reach of people of less integrated identities.

Psychologically, independently of culture, people experience the same basic emotions. What lays at the bottom of psychological brotherhood of humans is only five foundational emotions which, similarly to seven base colours can be combined in varying proportions, giving in effect an infinite range of emotions. Below is a set of these basic feelings and their combination of the first range:

(1) Basic emotions	(2) Range of changes	(3) First combination level
Happiness	Satisfaction	Contentment, hope, surprise (100%)
	Dislike	Obtusecy (anger)
Love	Love	Surprise (100%)
	Dislike	Shock (surprise)
Fear	Dislike	Shock (surprise)
	Dislike	Shock (surprise)
Anger	Dislike	Shock (surprise)
	Dislike	Shock (surprise)
Fear	Dislike	Shock (surprise)
	Dislike	Shock (surprise)
Surprise	Dislike	Shock (surprise)
	Dislike	Shock (surprise)

These five foundational emotions, if we look at them from a hedonistic perspective, implicate a general conclusion that the amount of pleasant emotions experienced by a person is much smaller than the amount of negative emotions. In interhuman relations these emotions are projected on the screen made up of other people. Because we reserve a much bigger range of pleasant emotions for Us, we can assume that unpleasant emotions will not only be generally more frequent, but also more strongly concentrated on the Others. The Other will then constitute a screen indispensable for exposing and channeling unpleasant emotions and, indirectly, a factor integrating and consolidating the feeling of the membership of the Us group.

The above remarks allow to understand the mechanism of a well-known phenomenon whose main feature is that the integration of the Us group is much stronger in the face of an external enemy (Others) than in the case of setting positive tasks for the group, such as „solidarity with others”, „respect of human dignity”, „human brotherhood”, or „the common good”.

The aim of this broad introduction was to attract Reader’s attention to the fact that the category of „identity” makes a productive point of departure for the analysis of the Self-Other relation. The discussed category of „identity” was changing its meaning across centuries in order, as Hall claims, to become an especially useful category in today’s atomized, anomic world. This usefulness is evident in a range of affirmation of the thesis that the Self – Other division is at the core and constitutes a necessary condition for the consolidation of identity and enticing motivation for it. The division is not, then, a matter of volition, morality, culture, etc.; it is, thus, not secondary but primary in character and, because of this, it is inevitable. Inevitable, because the need to shape identity whose origin is societal and means that identification with the Self group against the Other is itself indispensable.

An alternative potential of the Self-Other division gains currency by the overbalance of negative emotions over positive ones that people generate and directing the negative emotions towards the Other rather than the Self group. In result, the division into Self-Other constituting identity can be strengthened.

2. SELF AND OTHER. THE ORTHODOX-BELARUSIAN MINORITY.

The inevitability of the Self-Other division, which has, amongst other reasons and holds in psychological (self-acceptance) and social (holding social control) factors, a range of other factors, has been thoroughly discussed in my book¹⁷. National and religious (but also professional and other) minorities constitute clearly distinct groups in the consciousness of majority members, and these groups are additionally stratified according to the level of liking and popularity.

Relations between majority and minority usually have a specific and unique character. We can notice a range of factors affecting these relations:

1. *The charts of past mutual relations.* This memory can be as painful for the both sides as it is in case of Australian Aborigines or Amerindians in the U.S.A; or it can be as friendly as an attitude towards Polish minority in Australia. Frequently, the memory of reciprocal conflicts and grievances has not been clearly articulated and is a subject of tensions continually waning or waxing (e.g. the conflict between the Caucasian republics and Russia). Sometimes both sides may not have any shared tradition, but they are in the process of creating it, like Russian Jews in Israel.

2. Population quota. If the minority is scarce in number, it is automatically perceived as less threatening (like Lithuanians in Poland). Frequently, however, the minority is large in number (like Russians in Estonia), and thus it constitutes a major threat, especially that in some regions it can grow into a majority.
3. Minority concentration. If a minority lives in a diaspora, it becomes less of a threat than when it lives in a given region, especially if the region is perceived as belonging to the Self group. Fear of separatism becomes then a source of negative attitude towards the minority, as it is the case in Northern Ireland, Quebec or with the Turkish minority in Bulgaria.
4. The degree of cultural diversification. Of an especial importance are the following categories of diversity: racial (e.g. the Turks in Bulgaria, African-Americans in the USA, the White in South Africa etc.), language (Bretons in France, Hungarians in Slovakia etc.), religious (e.g. Muslims in France, the conflict between Catholics and Protestants in Northern Ireland etc.).
5. The force of separatist tendencies. Some minority groups show tendencies to separatism and as such they constitute a difficult problem for the nation-state [the majority group] (e.g. Kurds in Turkey, the Turkish minority in Bulgaria, the Francophone people in Quebec and many others).
6. The democratic traditions of the state. In the states where democracy is well established the conflicts between the majority and minority ethnic groups are usually less frequent and not so open in character as is the case in weak democracies (compare, e.g. the conflict between Chechnya and Russia and relations between the majority and ethnic minorities in Sweden or Germany; Yugoslavia under Tito and currently).
7. Legal guarantees of minority rights. The ultimate form of minority rights guarantee is the constitution making multiculturalism the superior/prioritized doctrine for the state, in fact its *raison d'être* (e.g. Australia or Canada), whose practising cannot be questioned or undermined. Within this perspective any breaking of the equality principle is illegal and becomes a criminal act undermining the principles of democracy. In other countries various forms of discrimination against minorities can be tolerated by the law. In Germany, for example, telling abusive jokes about Poles is tolerated, but the jokes about Jews are not acceptable. In the USA Ku-Klux-Klan, an openly racist organization, not only exists, but increases in number. In Poland the authors of the openly anti-Semitic graffiti remain safely beyond the reach of the law.
8. Wealth and state organization level. A high level of wealth and state organization remarkably lowers the number and intensity of real conflicts among the citizens. These conflicts in the situation of structural unemployment, homelessness, anarchy, bad perspectives and lack of trust for the government lay a foundation for the irrational looking for scapegoats (compare

anti-Semitic phobias in Germany during the Nazi period or in Poland in 1968).

We could point at other variables mediating in relations between majority and minority. But the ones already mentioned show an extremely complex character of these relations. If we consider the fact that intensity of the variables also has its own range, then it is practically impossible to build up a comprehensive model of the state of affairs.

It gets even more complicated because the mutual likings and dislikings do not have to be commonly shared; even more, one person can and usually does experience ambivalent feelings towards representatives of the Other group. Feelings addressed towards other groups strongly depend on context and can be evoked intentionally or automatically. Moreover, these relations have their own dynamic and, especially in the countries under transformation, are undergoing rapid and important changes.

Considering the above, I would like to represent the state of relations between the Orthodox-Belarusian minority and the Catholic-Polish majority so as to expose their unique character after 1989.

The research on ethnic and national minorities stresses an interactive character of relations with the majority. The self-group is conceptualized, in this particular perspective, through the reference to another counter-group, here the dominant one. J. Obrębski elucidates the problem most succinctly and clearly:

*Self-image is only a reflection of these contrasts, on the basis of which one ethnic group defines separateness and difference of other groups. Everything which this group perceives as its own, differing from another ethnic group, functions in this relation as an antithesis of those features which constitute separateness of the alien group. In this sense the self-image of the own ethnic group is dependent and derivative (...). The imaginary reality of an ethnic group is thus determined not so much by some genuine self-image as its perception of neighbouring ethnic groups as well as how it is perceived by them.*¹⁸

The above can be applied to research on the Orthodox-Belarusian national minority, which is always considered in relation to the Catholic-Polish majority. The research so far has accentuated the Belarusian, national character of this group, and, subsequently, its demographic decrease and assimilation. Such an approach, no matter how conveyed, arises some anxiety for many other researchers. We can come across the following statements: „On the Polish-Belarusian border we do not deal with a homogeneous ethnic category, therefore using in research the term ‘Belarusian minority’ seems to be a significant

¹⁸Comp. Obrębski, J. „Problem grup etnicznych w etnologii i jego socjologiczne ujęcie (in) *Prze gląd Socjologiczny*, vol. IV, 1936, p. 187.

oversimplification. In practice, the internally diversified minority community shows a diversified attitude towards Poles and the Polish culture¹⁹.

This remark seems to be well-grounded. The term we use now – the Orthodox-Belarusian minority – is undoubtedly more adequate. It implies that in self-conceptualization of the group the stress is put on the religious and not national component. Not only does the above-mentioned research exposing the importance of the religious component speak for such a category, but also research of other authors foregrounding the fact that self-identification within the „Orthodox-Pole” category is the most popular²⁰. „*Inhabitants of the Orthodox denomination in the Bialystok region identifying themselves as Belarusians amount to 30 %*”, state the quoted authors, while „*The estimated number of the Orthodox inhabitants of the Bialystok region identifying themselves as Poles amounts to 60 %*”²¹. The cited numbers provide evidence for the validity of the term we propose, namely the „Orthodox-Belarusian minority”, instead of the commonly used „Belarusian national minority”. This reservation is not only formally significant but it also highlights the current process of change.

Such terminology has also practical consequences. In result of the changes the two centres creating identity of the discussed minority are developing. The first, accentuating the religious factor, consolidates within the Orthodox Church and „Przegląd Prawosławny” („The Orthodox Review”), the second, national, is united by the Belarusian Social and Cultural Association, the Belarusian Association, and the *Niva* and *Czasopis* journals.

Activity of both centres serves preservation of religious and national identity of minorities living in Poland, and, which is understandable, the Belarusian organizations are limited to Belarusians while the Orthodox can include as well the Ukrainians, Lemko and Orthodox Poles.

The Orthodox centre, according to the word of New Testament, is likely to accentuate the Orthodox faith as superior to national identity. Noticing the need of spiritual revival in Belarus, the writers and activists of the „Przegląd Prawosławny” („The Orthodox Review”), together with a group of Belarusian intellectuals from Minsk, edits a quarterly in the Belarusian language, titled „Prawaslauię”. The centre detaches itself from attempts of Polish Belarusians to intervene in, and change, the political situation in Belarus. Maintaining close relations with Belarus, the centre also maintains friendly relations with the Orthodox Church in Greece, Finland, France, the USA and in other countries. The group takes the stance of non-intervention of Poland into the internal af-

¹⁹Comp. Sadowski, A., Tefelski, M., Mironowicz, E., „Polacy i kultura polska z perspektywy mniejszości białoruskiej w Polsce” (in) Mucha, J. ed., *Kultura dominująca jako kultura obca*, Warszawa 1999, p. 59.

²⁰Ibidem, p. 60.

²¹Ibidem, p. 60.

fairs of the Belarusian state, founding this principle on the fact of the sovereignty of Belarus, especially that the alleged friendliness and disinterestedness of the Polish right-wing government [before the onset of the left-wing government in 2001] declaring will to help Belarus causes much scepticism and mistrust.

The national centre strives to underline the role and importance of national self-awareness among Belarusians (on the other side of the river Bug) and their cultural and political independence from Russia. The problem of the sovereignty of the Belarusian state is central here, hence the unequivocal and unifying resentment against the President of Belarus. The centre identifies with the independence and democratic ethos originated in America, which was foundational for changes in Poland in 1989.

Both centres after the groundbreaking 1989 have tried to appoint an independent representation in the Polish Parliament. In the 1991 elections the list of the Orthodox Elections Committee won an MP, obtaining almost three times more votes than the candidates of the Belarusian Elections Committee. The 1997 elections resulted in an even larger difference to the advantage of the Orthodox candidates, while the Belarusian Association went together with the Unia Pracy (Labour Union), setting up lists together. Parliamentary elections in 2001 brought about an undeniable success for Eugeniusz Czykw in, the editor of the „Przegląd Prawosławny”, a candidate from the SLD list (Social Democracy), who became an MP.

Because the identification of the representatives of the discussed minority in Poland with the state of Belarus is indeed none, and in terms of citizenship the members of the minority declare they are Polish, the social legitimation of the national centre seems to grow weaker while the Orthodox centre seems to grow in importance. This trend remains within the more general direction discussed by Huntington who maintains, as I already mentioned, that contemporary collective identity is constructed around religion and in opposition to other denominations.

The above remark should lead to an intensification of research on self-awareness of this group determined by identification with the Orthodox Church in comparison to the identification with the Belarusian state. It may of a vital importance, as the nation-biased research studying the same but so heterogeneous a group, can result in starkly different conclusions.

We could venture a hypothesis that the Orthodox denomination in Poland is an example of a more general process defined by Ronald Dore as an „indigenization in second generation”. The phenomenon is characterized by a tendency of second-generation minority members, educated city-dwellers successfully pursuing careers in free professions and progressive in terms of world-views are eagerly seeking religious but also cultural identifications stemming from the local tradition. Religion becomes here „not an opium for the poor but a vitamin for the weak” (R. Debray).

Authors of research on the discussed minority put stress on the phenomenon of assimilation and the adaptational/accommodational specifics of behaviour of the representatives of minority. Because of the complexity of the problem why people of Belarusian-Orthodox roots show the above tendencies, it is also difficult to clearly define the range and the essence of the phenomenon. The reasons, according to specialists in the area, should be sought in the collective consciousness and in interactive styles of the minority representatives and in no way in style of living or pressures from the minority:

„Polish culture is an object of aspiration and craving of the large majority of the Belarusian minority in Poland, thus we can observe a specific social approval of assimilationist processes towards Polishness”²².

An answer to the question why, in result of democratic changes in Poland, the dynamics of this, and only this, autochthonous minority group has not increased²³ is indeed very difficult and complex. In my opinion, there are two main reasons of the state of affairs, each complex in itself:

1. Weak national ethos of the discussed group.
2. In the best case an indifferent attitude of Polish-Catholic majority towards the Orthodox-Belarusian minority.

In comparison to the Ukrainians, the national ethos of Belarusians in Poland turns out weak indeed. National awareness among Ukrainians is strongly justified by history and rooted in national tradition. For Belarusians, on the contrary, the possibility to rely on the past ethos is much more problematic²⁴.

Characteristic weakness of national ethos of the Orthodox-Belarusian minority is either given, and thus it is impervious to manipulation, or it can be strengthened mostly by efforts of minority representatives themselves. A possibility of support on the Polish side seems to be limited to occasional donations or to creating a friendly atmosphere for action initiated and undertaken by the minority itself.

The second factor, in turn, is an object of worry for us, not only because of the condition of the discussed minority, but also because of the Polish-Catholic majority. Returning to the diagnose of mutual relations between minority and majority, it is important to notice what either side considers its own and unique and what simultaneously makes them different in a specific way. In other words, what features allow to perceive some as Us and some as Others.

²²Ibidem, p. 89.

²³I will return to the issue once again. Also comp. Mucha, J., „Kultura domiująca jako kultura obca. Mniejszości narodowe a grupa dominująca w Polsce współczesnej” (in) Sułka, A., Styka, J., *Ludzie i instytucje. Stawianie się ładu społecznego*, Lublin, 1995.

²⁴Comp. Pawluczuk, W., „Ruskie drogi”, (in) *Polityka*, no 48/96.

3. THE SELF AND OTHER GROUPS.

It seems that we can point out some mental features of the Orthodox Belarusians as opposed to the dominant features of the Polish Catholic majority:

1. Pride, haughtiness, conceitedness vs. humility and submissiveness.

The source of Polish pride is adherence to Sarmatian values prominent for conceitedness and conviction of one's own noble freedom and personal immunity, as well as 19th c. conviction of Poles about their nation as the chosen one (Messianism), and Poland as the „Winkelrid of nations”, as a country which especially loved freedom and became the primary pattern of fighting for it for Europe²⁵.

The myths of Poland's primacy in Europe found their affirmation in a conviction that Catholicism is the only true faith and in the belief in Poland's special role as the „bulwark of Christianity”. Pole's consciousness is also nurtured by the legend of „Lech, Czech, and Rus”, in which Lech's position in relation to the other brothers (nations) is superior. The myth of Poland as a tolerant country is also strongly rooted and reaches back to the times of Reformation in Poland²⁶. The victory of independence ideals symbolized by the social movement of „Solidarity”, the election of Cardinal Karol Wojtyła for the Pope of the Catholic Church, as well as Poland's joining the NATO and the close perspective of joining the European Community – all of these reinforce a conviction of Poland's regaining of the once lost but by all means deserved place among the nations of the world.

The pride and feeling of exceptionality is strengthened by a conviction of female Poles' remarkable beauty. This pride can, in Adam Podgórecki's understanding²⁷, constitute an element of more generally conceived standings and styles of life, to which belongs „basing social life on legends and myths” and on „self-referential groups”, treating themselves as a genuine value independent of the outer world, functioning by the „façade consciousness” which is produced as a result of mythologization of one's life. Functioning of the „façade consciousness” is not, then, connected only with the presentation of mythologized, façade images of the own group to the other groups, but also with taking them completely seriously²⁸.

The Belarusian-Orthodox group does not feel particularly proud of its own state for obvious reasons: it does not identify with the Belarusian state and the

²⁵Comp. Edlicko, J., „Narodowość a cywilizacja” (in) Kłoczkowski, J., *Uniwersalizm i swoistość kultury polskiej*, Lublin 1990, p. 23.

²⁶Comp. Samsonowicz, H., „Mity w świadomości historycznej Polaków” (in) Kłoczkowska, A., *Oblicza polskości*, Warszawa, 1990, pp. 154 – 158.

²⁷Podgórecki, A., *Spoleczeństwo polskie*, Rzeszów 1995.

²⁸Ibidem, pp. 110 – 126.

feeling of one's statehood or longing for it is alien to it. Culture is perceived as an Eastern-Slavic conglomerate, the language treated as local. The significance of the religious element thus increases, as it is capable of including the group discussed in the stream of „high” culture, through the cultural and spiritual values of the Orthodox Church. The Orthodox Church also stresses the importance of humility as the highest value contradictory to haughtiness, which, in turn, is considered the utmost sin. A popular proverb „tiszej jediesz dalsze budiesz” (in literal translation: „the more silent you ride the farther you get”), whose Polish equivalent could be „a humble calf is suckled by two mothers”, seems to be much more important for Belarusians than Poles. Janko Kupala's words: „Ja muzyk no honor maju, gnus no do pary” („I am a peasant and I have my honour, I bend down but I won't break”) sound a bit like a boasting and a bit like a calling to change the dominant humble behaviour. Self-labeling like „we – hreczkosieje, or „we – potatoes” is first and foremost a recall of peasant roots but also an expression of exaggerated humbleness. Stereotypical references to „pieczka”, „hyt”, „lapcie”, „szytki”, „horse” – are evocative of an idyll, domesticity, and agreement with one's lot.

(2) RITUAL VS. SACRED TYPE OF RELIGIOSITY.

The Nobles' Republic period brought, along with the category of unrestrained freedom, a specific understanding of Catholicism to the Polish culture²⁹ and, connected with it, the stereotype of „a Pole equals a Catholic”. Catholicism constitutes an important characteristic of Polishness, commonly stressed for that matter. What is pointed out as unique, however, is the ritual character of Polish Catholicism („eagerly practiced and of little faith”³⁰). The ritual character of Polish Catholicism is manifested not only in devotion to grand Church holidays, but also in celebrating values and norms for their sacred character and symbolic meaning³¹. What is connected with the motherland, independence and martyrdom, unlike everyday systematic work, becomes sacralized. We can observe that secular symbols undergo a displacement, including those political ones, to the order of the religious (compare, for example, the people-symbols in themselves: John Paul II – Lech Wałęsa; Rev. Jankowski and Rydzyk).

„Being Orthodox” in the understanding of the respondents is connected with a stronger accentuation of the sacred element against the profane one, which means the mystic and transcendental element of the faith. The everyday ritual of work on the field as connected with the divine plan of nature's transformation is of major importance here. Orthodox faith is a way of existing in the world, the life itself. Strong monastic traditions of the Orthodox Church stress the significance

²⁹Comp. Łepkowski, T., „Historyczne kryteria polskości” (in) *Oblicza polskości*, op. cit.

³⁰Comp. Ibidem, p. 99.

³¹Comp. Podgórecki, op. cit.

of fasts, contemplation, continuous prayer, humility and modesty, the past and tradition. What is underlined is the value and meaning of the Orthodox faith as the „endangered good” which survived miraculously despite persecutions on the part of Occidental [Roman] powers and which protects the world against the catastrophe prepared for it by the Occidental culture. Such an understanding directs the attention of the Orthodox people towards preservation of „purity and sanctity of the faith”. In this sense the presence of all the signals of the profane sphere: politics in the Church, postulates of female priests etc. are treated with much caution and disapproval. The religious experience and feelings have to a large degree a collective character. Spiritual unity, the unity of the faithful experienced in a common prayer at the time of long services, provides the basis of social life bringing together the whole of life in one mystery of transforming the nature and people – those who live and those who already passed away.

(3) LACK OF REALISM VS. REALISM OF PERCEPTION.

The above mentioned sacralization of the profane sphere and building up of the „façade consciousness” and „basing social life on legends”, imply lack of realism in the way Polish majority thinks. This lack is also a result of placing a remarkable significance on the symbolical values over the material ones, and, as a consequence, myths and legends become factors of a strategic importance. Pogórecki theorizes this tendency as one of the most important (the fifth) meta-stance characteristic for Poles, calling it the „palubiczna stance” – meaning the inability to find means adequate for purposes one wants to achieve³².

The above considerations of sociologists are absent from the way minority conceptualizes the majority. The majority is perceived here as a group difficult to understand, unforeseeable and easily manipulated by the mythologized centres of power. This is how the minority discussed perceived the election of Lech Wałęsa for the President of the Polish Republic, introduction of religion to schools, stressing of the superiority of the Latin civilization over the Bizantine-Russian, a virtual closing of the trade border with Belarus, proclamation and carrying out of verification*, reprivatization projects, celebration of John Pope II visits, getting rid of PGR enterprises (state-owned farms), etc.

The Orthodox Belarusians rooted in the countryside tradition have got a deeply planted ethos of hard, mundane, physical work and peasant thriftiness. Their pragmatic way of thinking makes them see the Poles as devoid of a capability, humility and determination indispensable for carrying out tedious everyday work thus more fit for office, trade and management professions.

** A procedure verifying whether a government member, MP or other important official did not cooperate with the communist sekutiry structures.*

(4) NOBILITY VS. PEASANTRY FEATURES.

The features enumerated above are associated with a widely spread stereotype of the landowner and nobleman, well serving the nation of nobles and its territory, contemptuous towards peasants³³. Similarly, „lordliness” as a national feature related to respect for honour and attention to grand issues, was an important feature of a pre-Partition Pole³⁴. Also Sarmatian features of Poles added to the picture of the Pole as a nobleman: „Eat in the Polish way and only Polish meals, get drunk in the Polish way, which means with honour, not to work too much, because in the Polish way, get untidy and messy in the Polish way . . .”³⁵.

According to the opinion pole by the OBOP carried out on Polish respondents, such features associated with Polish national character as „valiancy”, „urge for knowledge”, „altruism”, were respectively on the first, second and fourth place among the positive features of the Poles, while such negative features as „lack of self-discipline”, „extravagance”, „lack of perseverance”, „self-praising” were found respectively on the first to the fourth position as the most frequently pointed out by the respondents to the poll. These results show the Sarmatian roots and self-portrait based on the image of „lordliness” which is the heritage and part of the self-stereotyping by the contemporary Pole.

Boasting about one’s antecedents (even if the heritage is a pure invention), of one’s material status, cherishing national emblems, savoring the specialties of the Polish cuisine, horse-riding, hunting, generous hospitality, showing disrespect for people of lower social standing and, at the same time, deep respect for of higher class, despotism and courteousness towards women known for their modesty, looking down on people in general – these are elements of a behaviour characterizing a person of a better birth.

This is also how such a type is perceived by the researched minority. At the same time, the unequal status of the „lord” and the „peasant” is reworked here in a three-fold way: (1) aspiring to the life of a „Polish nobleman”, which is often connected with hiding the stigma of belonging to the Orthodox-Belarusian minority; (2) using the mechanism of negative identity, which means taking over from the dominant side a conviction of one’s own lower status, which results sometimes in servile devotion for the dominant culture and this, in turn, breeds contempt for peasantry and physical work; (3) self-separation and creation of cultural enclaves making comparisons with the majority difficult, and thus deepening the differences. This strategy of survival means in practice self-marginalization.

³³Comp. Łepkowski, T., *Uparte trwanie polskości. Nostalgie, spory, nadzieje, wartości*. London & Warszawa, Aneks i Most, 1989, p. 15.

³⁴Comp. Walicki, A., „Uniwersalizm i narodowość w polskiej myśli filozoficznej i koncepcjach m esjanistycznych epoki romantyzmu (po roku 1831)” (in) *Uniwersalizm i swoistość.*, op. cit. p. 44; Morawska, E., *Wielka emigracja o problemie swoistości kultury polskiej*, op. cit. p. 72; Skolimowski, H., „Uniwersalne wartości etosu polskiego” (in) *Oblicza polskości*, op. cit. pp. 138 – 148.

³⁵Comp. Łepkowski „Historyczne...” , op. cit. p. 99.

(5) CITY-LIFE VS. COUNTRY LIFE.

The Polish tradition is partly based on perceiving the city and life in a city as more respectful, valuable and desirable. The city is associated with a broader access to culture and education, easier work, broader margin of free time, with white-collar jobs, larger anonymity of the inhabitants, and, thanks to this, a greater freedom, including freedom connected with the choice of one's life partner, profession, place of work, entertainment and so on. Today the metropolitan lifestyle is an object of desire and aspiration for a remarkable number of young people and the phenomenon is universal in character.

The Orthodox-Belarusian minority has got peasant roots. The relationship with the land, hard work in the fields, dependence of one's already inferior position on one's own industriousness but also on nature's whims, loyalty to and close relationship with one's family, acceptance for family hierarchy, sharp distinction of male and female roles – all of these constitute an important set of characteristics of the researched minority. In contact with the urban ethos they become devalued and require reworking.

The city is here associated with Polishness, social move upwards, status of intelligentsia, and civilizational superiority. The rejection, or at least hiding of one's own countryside provenance become a nudging need. Together with assimilation in the city and rejection of the baggage of countryside origins the national tradition, culture, language and religion are get rid of in effect. The price paid for in the process of assimilation, especially for the first generation, is the feeling of alienation and solitude resulting from feeling of uprootedness and being stripped off one's cultural identity.

(6) RIGHT-WING VS. LEFT-WING POLITICAL ADHERENCE.

The representatives of the Orthodox-Belarusian national minority feeling fear and anxiety stemming from the stigma of persecution of the Orthodox Church and national minorities of the inter-war period, as well as the post-war persecutions by the right-wing powers hostile to the USSR, were naturally left-wing oriented. The governments of Polish People's Republic treated the discussed minority on equal terms with other Polish citizens and were a warranty of equality. Broad possibilities of education and settlement in the city for young people from Belarusian villages, material progress, social security packages (e.g. pensions and disability allowances) became a basis for perceiving that period as valuable. Also advantageous were comparisons between the status of living during the Polish People's Republic with the level of life in the countryside in the inter-war period, but also with the well-known status of village inhabitants in the post-Soviet countries.

The values represented by the Polish right-wing orientations, related to the national ethos and Catholicism, could not be attractive for this group. On the contrary, they evoked the feeling of being second-class citizens, being tied down to the nobleman's land, persecutions of the Orthodox Church and the negative

attitude towards the USSR and socialism. No wonder then that left-wing adherence meant for the minority discussed a guarantee of equality and an important support. In the last presidential elections the representative of the Social Democrats, Aleksander Kwaśniewski, won in the villages inhabited by the Orthodox-Belarusian minority a score securing for him the Presidency in the first stage and the highest scores of support in comparison to other local communities in Poland. A similarly high score for the SDRP (Social Democrats) was noted during the parliamentary elections in 2002 in the villages inhabited remarkably by the Orthodox-Belarusian minority. In this light the Orthodox-Belarusian minority is sharply distinguished from the right-wing and Church-oriented inhabitants of the north-eastern part of the voivodship.

The division into Catholic right-wing and the left seems to be gradually blurred in Poland today. An evidence of that is the landslide victory of Aleksander Kwaśniewski for President and his high popularity as well as common (of the Episcopate and the leftist government) preparations for the Pope's visit in August 2002. The division of Poles into the Catholic-right and left seems to get blurred also in the context of Poland's joining of the European Community and in the face of social challenges such as unemployment, social stratification, impoverishment of vast group of the society etc. The left-wing orientation of the present government seems to be such only by its name, which also results in further blurring of the traditional divisions. The leftist tendencies do not constitute, as we might think, a passing fashion on the political scene, but seem to have become a lasting element of Polish consciousness.

(7) ANTI-RUSSIANNES VS. PRO-RUSSIANNES.

For majority of Poles' knowledge about the culture of their eastern neighbours is limited to a handful of prejudice and stereotypes. The Partitions, the Polish-Soviet war of 1920, the Ribbentrop-Molotov truce, the Stalinist period and communism – all of these had to imprint a negative mark on Polish perception of Russia and the Russians, producing more stereotypes and prejudice. In opinion polls examining Poles' attitudes towards other nations, Belarus, Russia and Ukraine are on the list of nations disliked in Poland. The dislike is the slightest towards the Belarusians, more prominent towards Russians and the largest towards Ukrainians. The liking of the three nations is generalized, thus similar for each and relatively stable. The stereotype of a Russian and a Ukrainian is much more distinctive than that of a Belarusian³⁶.

Polish identity resembles a birthday cake, which is made both of a layer connected with the Bizantine-Slavic tradition as well as of the west-oriented layer. The first is the result of belonging to the family of Slavic languages and coun-

³⁶Comp. Czykwin, E., „Białorusini w stereotypach” (in) *Spoleczeństwo otwarte*, no 1/95.

tries, whose shared basis is the Old-Church Slavonic as a conveyer of culture. On the other hand, though, belonging to the tradition of the Western Christianity situates Poland within the horizon of the western culture. The problem is, however, that Poles have a tendency to underline their western provenance and minimize their contacts with the east.

The Orthodox-Belarusian minority communicates with Russians, Belarusians and Ukrainians in a relatively easy manner, often having direct contacts with people living in these countries. The style of feasting and the language is very similar. Considering disproportions in the level of life, the chief motive of many such contacts, apart from visiting the immediate family, was to do business, like smuggling on a minor scale. This type of contacts not only facilitated getting the nations across the border together, but also shaped a different than that held by the Poles, picture of Russia as a vast, differentiated land full of undiscovered possibilities. The representation of Russia in the consciousness of minority was mythologized as a picture of the world in which the burden of everyday life (taking into consideration the revolution, wars, Stalinist period, poverty, cynicism of authorities) is so overwhelming that it eventually reveals a whole range of deeply humanist values such as friendship, sacrifice, love, religiosity etc. A conviction that it is in the most extreme and unfavourable conditions that true humanity emerges, and that the fate plays with the human being (*sudba igrajet czelowiekom*) who in these extreme situations can reveal either his magnificence or his mediocrity. These are the deepest human values which can also be found on the pages of classics of literature (the Romantic literature particularly), all those Russian fables, proverbs, jokes and sayings, which are for readers from the Orthodox-Belarusian minority a source of strong emotional engagements grounding the feeling of cultural identification on the side of the Eastern-Slavic rather than Western-Slavic culture³⁷.

The representation of Russia and Russians is thus intimate, close, individuated, concerning the everyday and simple life, leisure and hearty but sympathetic laugh at human imperfections. It is not malicious, political, intellectual, pretentious, allusive, philosophical or directed against anyone³⁸.

(8) UNIVERSAL UNDERSTANDING OF FREEDOM VS. LOCAL UNDERSTANDING OF FREEDOM.

The love of freedom is in the Polish ethos the most basic value. It results from the apology of Sarmatism, including the „golden freedom” of nobility³⁹. J. Mucha,

³⁷Masterpieces of Polish literature which have eastern roots and are permeated with the „Ruthenian spirit”, such as Mickiewicz’s *Ballady i romanse* (Ballads), or Iwaszkiewicz’s *Brzezina* (Birchwood), seem to be closer and more dear to a reader from a minority than, e.g. Fredro’s *Zemsta* (Revenge), or Sienkiewicz’s *Trylogia*.

³⁸Comp. Czykwin, E., *Stosunek Polaków do ...*, op. cit.

³⁹Klimowicz, M., *Cudzoziemszczyzna ...*, op. cit., p. 169.

referring to a variety of authors, states: „*Poland was to be for Europe a pattern of the love for freedom and struggle for that freedom. Freedom, as one of the main declared values of Polish national culture, is stressed by many historians. They show, at the same time, how easily and 'painlessly' a remarkable number of nobility would give up self-freedom and freedom of their state*”⁴⁰.

High evaluation of freedom is thus specifically Polish in character connected with the façade consciousness and with mythologization of reality, as I mentioned before. It has, likewise, connected with seeing the world in the „grand” categories⁴¹. Affectionality and the role of honour accompanying the ideal of freedom are similarly characteristic and specifically Polish.

We also need to note that in the Polish understanding of freedom it is the freedom of nation and motherland which is prominent, not that of an individual. The more so, because this concept of freedom is cosmopolitical in nature and expresses solidarity with all groups in the world fighting for a similar cause. The cherished idea of this fight for „Freedom ours and yours” accentuates the universal and social character of understanding the ideal of freedom⁴².

The Orthodox-Belarusian national minority, incomparably more pragmatic and rational, peasant and rural, for whom Polish national myths and Romantic literature constitute but a margin of knowledge, and who is concentrated on minute matters of the everyday, simply on survival, perceives the value of freedom as a freedom from the threat of life and ill health, and a freedom to carry on one’s quiet, hard but honestly rewarded work, as well as freedom of being on equal terms with the Polish majority. Such a minimalist outlook is concentrated on the family and chances of biological survival of children, as well as a chance of preservation of a minimum of one’s difference understood first and foremost as the protection of the Orthodox faith. The principle „let it be no worse” („kobie było horsz”), „only peace” (aby pokój), „only health” (aby zdrowie) – make up together a specific *credo* limiting tendency to complain and manifest demands. A characteristic humble agreement to what the fate brings and the agreement with the world regardless of how it is perceived, reveals the group’s conservatism, passivity, and binding to the world of the past rather than the future as well as the exterior location of the controlling power. Protest, aggression, demands, especially in the name of higher, abstract values: freedom, independence, international solidarity etc. – do not really gain much a social response here.

These features, unfavourable for the spirit of freedom in the western understanding, make the individuals – representatives of the researched minority –

⁴⁰Comp. Mucha, J., *Kultura dominująca jako ...*, op. cit., p. 231.

⁴¹„worrying about grand things” is a vital element of Pole’s self-image (comp. Skolimowski, op. cit, pp. 138 – 148).

⁴²Melchior, M. „Reakcje na stygmat (impresje wokół badań and polskim i Żydami)” (in) Kofta, M., Jasińska-Kania, A., eds. *Stereotypy i uprzedzenia (Uwarunkowania psychologiczne i kulturowe)*, Warszawa 2001.

particularly prone to assimilation and to taking on the role of a victim. Similarly as features represented by the Polish-Catholic majority make this group somewhat determined for the role of the perpetrator.

4. NEGATIVE IDENTITY.

The representatives of the Orthodox-Belarusian minority do not make a minority evoking much appreciation of the majority group. The research shows that in the post-war period the liking of the minority group in question never dominated over disliking. The Belarusian minority was and is on the negative score of the category of being liked among the Poles, just the same as Russians and Ukrainians, the two nationalities making up a scarcely differentiated group passing under one label – the „Russians”. Research on the content of the stereotype of Belarusian reveals that it is close to the category of the „Russian”. Lack of positive attitude towards this minority group is one problem but I think that the enigmatic content and lack of distinctiveness create yet another problem. In this sense the less liked Ukrainians and Russians seem to be for the majority a more determined group with a clearly defined image.

In the situation of a weak ethos of one's group, the above-described features, a strong Polish-Catholic pressure on the values which I mentioned above – the escape from negative marking by the majority - forces the minority member to hide his or her provenance (and thus hide the stigma). Being a „worse other” (see a popular saying: „Poland will either enter the EEC or become a second Belarus”) impinges on the individual self-evaluation and leads to shaping of the so-called negative identity, which means an identity referring to the content of the stereotypical perception of Belarusianness, and which evokes negative emotions such as fear, feeling of being endangered, or a humiliating feeling of being the other or worse.

So, calling somebody a Belarusian can create in this person an identification related to this name which carries with it a stereotypical content and unfriendly emotions (see the above discussion of negative emotions). The imposed identification can evoke in some a feeling of regret or bitterness; yet in some others an objection to the fact that one is defined by the surroundings and negatively for that matter. It reminds of Gombrowicz's „fitting oneself a face”.

The emotions connected with negative identification, with Belarusiannes – the feeling of stigmatization and the accompanying feeling of fear or being threatened – are not stable elements present in the consciousness of the researched group on the everyday basis. They rather exist as a memory of past experience and as a possibility, which always has to be taken under consideration:

With the Poles and their priests one never knows, or, rather, one knows that they will never treat the ones as we, the „kacaps”, as equal to themselves. We will always be for them a sub-human species of a kind and this is the best possibility anyway . . .

Negative identification is created in result of classifying a person as a Belarusian (with the whole stereotypical loading of its content) by others. Such an identification is constituted through the feeling of stigmatization and fear. These feelings are connected with that of „marginality”, which in practice means participation in situations in which these persons belonging to the sphere of Polishness is negated, which, in turn, leads to the fear of exclusion. Such situations can have a real or anticipated character. This is the case in the situations, e.g., of passing an entry exam to the university or a high school when the fear of revealing one’s „ill-fated” origin arises, when one has to know Polish carols at school, which one obviously does not know, or, when one has to confess one’s „shameful” origin to the future in-laws.

Lack of sharing the social identity of a Pole, despite of the fact that one usually and not quite successfully aspires to it, is the very essence of the feeling of „marginality”⁴³. The experience is based on the feeling of lack of one’s own place and sense of belonging, rather than a sense of belonging to a defined category or group (Poles, teachers, academics). It can be accompanied by a sense of alienation: it is not my University which employs me, it is not my Poland, not my national traditions, not my opinions, even those of the SDRP, not to mention other political parties – thus – „what should be mine is not mine in the least”.

5. DEFENSE AGAINST STIGMATIZATION: HIDING THE STIGMA.

We can point out twofold reaction of the Belarusian national minority to the stigma: hiding one’s own belonging to a religious-national belonging or creating self-support groups. In my already lengthy article I would like to concentrate only on the first one.

As Elliot Aronson states, we are slaves of our eyes because we have been sentenced to the pictorial civilization. In the time preceding the invasion of television, illustrated magazines, comics and computers, before the onset of visual wireless telephones, a statistical person had a possibility of a direct contact with a limited number of people. Let’s assume it was approximately a hundred a year. Among those persons encountered there were a small number of those who one could describe as beautiful. Today, thanks to the television screen, commercials, billboards, covers of glossy magazines, product wrappings, we can more beauties during one evening than during the whole life in the past. Such an amassing of data about appearance sentences people of the „average” attractiveness to a negative comparison of oneself. The unfavourable comparisons increase the significance of external outlook for an individual’s success on many socially appreciated levels and, on the other hand, they result in making one’s appearance an important variable in the representation of oneself, essential for the level of self-evaluation.

⁴³Ibidem, pp. 268 – 289.

I

Representatives of the Orthodox-Belarusian minority are in this context in a pretty favourable situation, as their difference from the Polish-Catholic majority is of a relatively little prominence. Stigmatization touches much more people of a different facial features from those characteristic for Poles.

We can observe that the tendency to hide the stigma is the most widely practiced way to manage one's negative labeling. We could enumerate a range of examples of hiding the stigma: ex-convicts change their address and hide their criminal past; people of weak hearing pretend that they can hear; homosexuals sometimes get married and tell jokes about their likes; short men wear shoes on coturns; there are umbrellas which in fact are used as walking sticks; appliances for hair straightening for Afro-Americans; you can have a plastic surgery which will lighten the black skin; there is the whole industry designing clothes which hide obesity; dying grey hair to look younger, manufacturing of artificial eyes, dentures, legs or hands, or wigs for that matter – these are only several items on the long list of the ways a stigma can be hidden.

Hiding of a stigma by the Orthodox-Belarusian minority takes on the form of covering those features, which make the members of this minority different from the Polish-Catholic majority. The last names reveal the most, and thus the names finishing with –uk, or first names not mentioned in Polish calendars are the first to be get rid of. While it is pretty difficult to change one's last name because of bureaucratic obstacles, such as charges and the necessity to justify the change (which is often quite difficult to put in the official language), an informal change of given names is widely practiced. And thus Viera becomes Wanda, Zinaida – Zosia, Alosza – Aleksy and Bazyli – Bogdan.

The tendency of hiding the stigma becomes more visible in the anticipation of danger. Parents, afraid that their children will be treated as „worse others”, so anticipating fear, give their children names which not only are Polish, but often names which, in their conviction, are a certificate of belonging not only to Polishness but to the West in general. The process can be traced in the post-war period, when the number of Eastern-Slavic names fell down rapidly and the number of Western-Slavic names increased⁴⁴.

Apart from given and last names, the Polish Belarusian can be revealed by his/her place of birth. There are villages and towns where the minority makes a majority; the places on the map which have their own unique history, tradition, and custom. These places might be a potential site of identification, however, hiding of the stigma cannot be reconciled with supporting such identification. Is

⁴⁴Zabrodzka, L., *Imiona dzieci jako kontynuacja prawosławnej tradycji rodzinnej* (unpublished Master Thesis written under supervision of dr E. Czykwin at Wydział Pedagogiki i Psychologii, Uniwersytet Białostocki, 2001).

this why representatives of the minority start their conversation with the almost ritual „Skul wy?” – where are you from? – in order to locate the interlocutor as originating from a given cultural tradition? The place of origin allows for a relatively easy determination of the interlocutor’s provenance, that is why the place of birth is a sensitive subject if somebody is asking about it, especially if this is a significant other from the majority.

Belatedness in celebrating Christmas and Easter and the New Year’s Eve by the Orthodox people recognizing the Julian calendar creates another possibility of unraveling. In order to conceal this „impropriety”, one seeks various excuses why one needs a leave from work in this period. And the true reason is not always revealed, invented excuses are sought for. There is, however, some progress to be noted in the matter, as the holidays can be made up for at work on other days, according to the new regulation. Such legal warranties create an atmosphere of equality between the Catholic and Orthodox holidays.

A Belarusian can be additionally distinguished from a Pole by a melodious accent and usage of words from the Eastern-Slavonic repertoire, not ever used by any Pole. A radical rejection of the language of minority in Bialystok, the city in which there are no schools with the Belarusian language, probably stems from a desperate attempt to cover up the traces of difference. Also a majority of Poles in Bialystok has a specific melodious accent that is why it is not too difficult to assimilate to the majority and any differentiations made on the basis of the language and pronunciation become practically impossible in the third generation.

The minority idiom is revealed the most distinctly in situations such as feasting at the table – singing of songs, making toasts, narrating the past of the Belarusian villages, in which the figure of „batiushka” (a priest) is frequently featured, celebration of Orthodox holidays, details connected with preparation of meals, and a range of accessories creating a unique ambience of the countryside life starkly different from that of the Polish villagers. But, what is important at this feasting is not only what one talks about, what variety of Belarusian one uses (or Ukrainian), but also what is not being said and done. They do not sing such popular Polish songs like „Szła dzieweczka do laseczka”, or „Góralu, czy ci nie żal”; the hostess does not praise the dishes she made but, on the contrary, she „complains” about them not being perfect enough, thus leaving some space for the guest to express his approval.

Feasting can reveal the hidden roots by a specific sense of humour, self-irony, but, most of all, by the tendency to sing the „ancient” songs. No wonder, then, that feasting takes place in small enclaves of one’s own group. Social life and leisure styles of Polish Catholics and the Orthodox Belarusians usually go their separate ways.

Representatives of the minority were also negatively recognized by their left-ist political sympathies, especially during the emergence and triumph of the Solidarity movement and at the time of visits of the Polish Pope. Today, when the many Poles turned to the left in their political outlooks, and the August 2002 visit

of the Pope has been actively celebrated also by the leftist government, these divisions have lost much of their distinctiveness.

A spectacular example of hiding away one's stigma was the case of Włodzimierz Cimoszewicz winning an enormous popularity among the Belarusian minority. Apart from a range of undoubted advantages allowing to treat him as a genuine politician of the highest rank, the liking that he won stems also from one particular issue: he is considered to be the „one of us”, [„swoj chlopec”], who could outsmart the Polish majority cleverly hiding his Belarusian provenance. At almost every meeting in Belarusian villages and towns the politician is questioned about his origins. The fact that this issue is left unclarified seems to be of some significance, as it increases the positive attitude towards himself as to the one who managed to hide it so efficiently and join the Polish establishment. As a Belarusian, according to many of my respondents, he would not have been able to reach the top ranks of public life.

Hiding of a stigma is necessitated by the anticipated fears of social ostracizing and exclusion. Is this fear realist or illusory? I will answer with another question: why all the national minorities in Poland at the onset of the census are afraid that their representatives will hide their non-Polish nationality?⁴⁵ The questionnaires are anonymous and serve only statistical purposes. What, then, and who are the minorities afraid of, hiding their nationally different origin?

The activists of the Belarusian-Orthodox minority issued an appeal to their representatives not to hide their Belarusian origins and the language from the census officers about to knock on their doors in May 2002. A Pole-expatriate will never conceal his national and religious identification; quite the reverse, he will willingly, even enthusiastically, acknowledge his belonging to Polishness and Catholicism.

Concealing one's origins makes obviously only a surface of a much deeper and complex problematics of identity. The category of „stigma hiding” seems to me, however, to be the key concept for resolving the problem.

II

It does not mean, however, that an efficient hiding of a stigma makes an ideal solution. Quite the contrary, the process has got a range of negative consequences for the individual involved. These are:

- (1) An acceptance of the fact that, if the common conviction is that Belarusians are worse than Poles, then this must be true (internalization of the stigma). Such a conviction can be a more or less obvious central feature of one's self. It means pleading guilty for an „unmeant” belonging and, as a consequence, lowering one's self-acceptance and self-evaluation. A prolonged period of liv-

ing with the stigma of Belarusianness in the Polish surrounding inevitably leads to the feeling of guilt and of being a victim of an unfavourable social configuration.

- (2) Creating of a negative identity and a sense of „marginality” discussed above.
- (3) Concealing the stigma is dangerous because it can always be suddenly revealed, which in turn can be perceived by the surrounding as compromising so much more if the stigma was concealed with much determination, engagement and thoroughness. The fear of revealing the stigma is deepened by the fact that it can be revealed in an uncontrolled way by sheer coincidence.
- (4) Hiding the stigma sentences the person involved to constant vigilance, concentration on potential warning signals, and this must naturally bring about the state of tension, rigidity of one's reactions to the world, insecurity and overall control.
- (5) Revealing of the stigma is always better received if the partners of interaction with the potentially stigmatized person get to know the truth from the person involved rather than the truth is revealed by a third party. In the latter case hiding of the stigma is often perceived as an evidence of lack of trust for the partner of interaction, which additionally entangles the fine network of human relations. Revealing of the stigma by a third party can also be read as an invalidation of the so-far principle of sincerity and trust.
- (6) Concealing of a stigma connected with social origins, religion or nationality can in fact mean building of a barrier against the realization of an important element of social identity. It leads to assimilation and the feeling of uprootedness. It makes development of the sense of belonging and dignity in reliance on one's own tradition and group impossible. It therefore results in decrease of the significance of belonging to one's own group.
- (7) Hiding of the stigma makes any rational and efficient working against its results difficult if not entirely impossible.
- (8) Hiding of the stigma also has broader social implications, as it prevents an honest and thorough information about the minority discussed from reaching Polish majority. That is why (among all other things) knowledge about it among Polish groups is indeed rather scarce. It invites, then, referring to myths and stereotypes, irrational images of a usually negative underpinning.
- (9) Hiding the stigma brings about a danger for the person involved to be ridiculed or blackmailed by somebody knowing the „secret”.
- (10) People hiding the stigma have a tendency to be hypocritical. In order to hide their Belarussian roots they mistreat their own people or look down on them, in order not to be charged with privileging their own folks. Sometimes they are too keen on stressing their devotion for the Pope John Paul II, or Polish tradition and rituals.

People start to be increasingly aware of the negative results of hiding the stigma, at least in some social groups. That is why we can witness how frequently people

reveal their past addictions, the experience of sexual molesting in childhood, suffering from schizophrenia, epilepsy, homosexuality, etc., even by people from newspaper headlines. Hiding one's own Belarusian origin seems to be, in this context, of a relatively little danger. However, the legend of one's group as perennially harmed encourages an exaggerated precaution, in accordance with the proverb „trust but not too much” („dowieraj no i provieraj”).

III

Hiding of the stigma, despite all the shortcomings mentioned above, is incomparably less destructive for the Self, as the agent can perform a defensive appropriation of the stigma by the following rationalization of the problem:

- a) I am a completely normal or even better person within the categories of interpersonal evaluations carried out outside the stigma. I am, for example, a better farmer, I take my army conscription obligation seriously, I work decently and this constitutes the basis for my social-citizen stance, and not the criterion of national or religious belonging.
- b) Negative labeling is a by-product of social evaluation, which can be questioned as such. E.g. it does not have to be taken as true that Poles are such a cultural nation with a remarkable recognition in the world. Eastern-Slavonic nations, including Belarus, have a richer and more significant contribution to the world culture and science, and the world sees them as a much more important political partner. Apart from that the rational urge to collapse the communist system and the blind adherence to western values resulted in Poland in the impoverishment of large social groups. Poles became leftist, while Belarusians had always been such.
- c) Belonging to a minority makes an experience not known to the majority. What is at stake here is the experience of the participation in the minority culture and tradition within the following frame: people who never took part in the all-night vigilance, or who never joined the friendly singing bout (pjanka) where Bielarussian songs are being sung, who never exchanged Easter greetings („povoskresowali”), never tried holubce, podpiwek, home-made sausage or vodka (krzakówka”), never experienced various difficulties of the rural life – simply do not know much. But it also concerns all the aches connected with stigmatization: sense of marginalization, exclusion, being laughed at and ridiculed, slid over or simply ignored. All of these examples of social ostracizing end up in a trauma, which can be differently coped with in particular situations – it can be sometimes a source of personal power and, sometimes, a reason of one's failure.
- d) Each person has got something to hide from others, that is why we can recognize the state of partial openness as normal. Not everybody can be trusted with our love for the Orthodox Church music, love for the land and rural work, for singing of „our” songs, etc.

e) Revealing of the stigma brings about an instant and visible relief, although the decision itself requires time and preparation. Often this act results in an increase of one's popularity as a proof of courage and directness, honesty, strong character, need of really open relations with others and of trust. This is the case of an outstanding painter Leon Tarasewicz, who treats his Belarusian cultural belonging as a source of artistic inspiration.

Revealing the truth can sometimes have paradoxical results, showing that fear of revealing the stigma is often overestimated. Once a vicar of a Protestant parish in the Netherlands decided to announce to his congregation his conversion to the Orthodox Church. Upon making his decision public, his parishioners gave him an icon and the repeating question was: „Why would you linger with this for such a long time?”.

Still, the issue „whether, to whom, and when” make one's stigma visible remains a great personal challenge.

Trans. Dorota Kołodziejczyk

ELŻBIETA CZYKWIN – Professor University in Białystok, Poland.

ELŻBIETA CZYKWIN – prof. dr hab. Wykłada na Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku. W swoich badaniach naukowych interesuje się szczególnie wzajemnymi relacjami międzyetnicznymi i międzykonfesyjnymi w polsko-białoruskim regionie Podlasia na północnym wschodzie Polski, i szerzej: Polska – Białoruś. Wydała głośną książkę „Białoruska mniejszość narodowa jako grupa stigmatyzowana” (Białystok 2000).

KAMUNIKAT.ORG

Альжбета Чыквін
(Elżbieta Czykwin)

ТОЕСНАСЦЬ ПРАВАСЛАЎНА- -БЕЛАРУСКАЙ МЕНШАСЦІ Ў СУАДНОСІНАХ З ПОЛЬСКА- -КАТАЛІЦКАЙ БОЛЬШАСЦЮ Ў ПОЛЬШЧЫ

У грамадстве існуе шмат падзелаў на «мы» і «яны», на «сваіх» і «чужых». Універсальнасць і паўсюднасць тых падзелаў схіляе да намыслу, што так шырокае распаўсюджанне падзелаў «свой-чужы» вынікае з самой псіхікі чалавека, з яе нейкай надзвычайнай часткі. Тут да месца акрэсленне «тоеснасць», «ідэнтэчнасць» у запазычанні з англійскай. Польскія тэрміны «identyfikować» альбо «do wód identyfikacyjni» /пасведчанне асобы/ вызначаюць сутнасць непаўторнасці, адрозненне кагосьці альбо чагосьці ад іншых падобных аб'ектаў. «Тоеснасць» захоўвае сваю ўнікальнасць таксама ў часе. Калі разглядаю свае фотакарткі ад калыскі праз дзіцячы садок, першае спатканне, універсітэцкі дыплом і да сягонняшняга дня, то адчуваю трываласць, ведаю, што гэта адна і тая ж асоба. Тоеснасць асобы мае ў сабе трываласць, упісаную ў непаўторны вобраз яе біяграфіі.

Можна было б меркаваць, што тоеснасць чалавека існавала заўсёды, і такія постаці Сярэднявечча, як Абеляр і Алаіза, найлепшы ў тым прыклад. Здаецца, аднак, што права на ўласную тоеснасць гэта адносна новае вынаходніцтва. На думку Сцюарта Халла¹, катэгорыя тоеснасці прайшла тры галоўныя стадыі, якія адрозніваюцца адменным успрыманнем суадносінаў асобы і грамадства, пачынаючы ад часоў Асветніцтва.

Тоеснасць Чалавека 3 Часоў Да Асветніцтва мясцілася на грунце перад усім рэлігійных структураў. Пазіцыя ў грамадстве, а з ёй і тоеснасць, выводзілася з той пазіцыі, якую чалавек меў ужо паводле свайго нараджэння ад сваіх бацькоў. А нараджэнне чалавека, у сваю чаргу, было воляю Божай. Людзі не разглядаліся як адзінкі, але толькі як часткі «ланцуга чалавечых існаванняў». Адзінка была толькі часткай на акрэсленым месцы ва ўстаноўленай іерархіі свету, дзе Бог пануе над усімі, месцы ніжэй займаюць каралі, потым паны і людзі важныя, потым людзі ўсё меней важныя, потым звяры, потым расліны і нарэшце камяні і ўвесь мёртвы бездухоўны свет. У такой іерархіі асоба акрэслівалася тым месцам, якое займала правам свайго нараджэння, а не правам уласных і толькі яе здольнасцей, асабістых рысаў. Парадак іерархізаванай супольнасці быў асвечаны воляй Божай і таму не падлягаў пераменам.

У часах Асветніцтва развагі пра тоеснасць здамінавала новая канцэпцыя чалавека. Ёй былі ўласцівыя дзве рысы: па-першае, суб'ект асобы разглядаўся як адзінкавы і непадільны / «indivisible» /. Тоеснасць асобы не магла быць ані знішчана, ані падзелена на меншыя часткі. Па-другое, тоеснасць асобы была незалежнай у тым сэнсе, што асоба чалавека не з'яўлялася часткай чагосьці большага, нейкага «ланцуга існаванняў» – але пачала разглядацца як тоеснасць уласная, асобная і свабодная ад іншых / «distinct identity» /. Такое бачанне тоеснасці выводзілася з ідэі французкага філосафа першай паловы XVII стагоддзя Дэкарта. Яго дуалістычная канцэпцыя чалавека дапускала існаванне ў адным чалавеку дзвюх незалежных частак – душы і цела.

Кожная думка кожнай асобы, сцвярджаў Дэкарт, гэта выключна іншая і адрозненая ад думкі іншай асобы непадільная думка, што ёсць доказам унікальнасці кожнай чалавечай асобы ўвогуле. Гэтае адрозненне чалавека ад чалавека было найбольш выразна выказана ў славытым «Cogito ergo sum» – «Думаю, значыць, існую». Халл падсумоўвае гэта наступнымі словамі: «асветніцкае акрэсленне асобы абгрунтаванае гуманістычнай канцэпцыяй і трактуе асобу як цалкам галоўную, унікальную індывідуальнасць, абдараваную здольнасцямі разумення, свядомай і актыўнай, чыёй істотай ёсць нутранае ядро асаблівасці, якое праяўляецца разам з нараджэннем на

свет і якое прысутнічае ўвесь час існавання гэтай чалавечай адзінкі. Аснова існага Я гэта асабістая тоеснасць»².

XIX стагоддзе прынесла нечуванае развіццё праяваў тоеснасці адзінак. Прычына была ў пераменах у чалавечай супольнасці. Разам з прагрэсам, індустрыялізацыяй і урбанізацыяй, дагэтуль стабільныя супольнасці пачыналі ўсё болей дзяліцца. Нарастаючая арганізацыйная і структурная складанасць грамадства пачынала ўсё болей уплываць на жыццё кожнай адзінкі. Асоба далей не магла разглядацца як унікальная ды ізаляваная сярод іншых. Суадносіны паміж адзінкай і супольнасцю хутчэй адлюстроўвалі «працэсы групавых і грамадзянскіх нормаў». Напрыклад, адзінка разглядалася паводле яе класавай прыналежнасці, прафесіі альбо занятку, сувязей з месцам побыту, нацыянальнасцю і г. д. Такім чынам, гаворка ішла пра нібыта прататыпы рабочага, земляроба ці інтэлігента, паляка альбо рускага, пры гэтым паняцце «інтэлігент» мела ў сабе агульныя, у адрозненні ад неінтэлігентаў, змест і сутнасць, але паасобныя адзінкі нават гэтага чалавечага гатунку не адрозніваліся нічым істотным адзін ад аднаго.

Найлепшы прыклад «новага» акрэслення тоеснасці адзінкі гэта «сімвалічны інтэракцыянізм». Чалавек мае такую рысу, як выключную здольнасць міма ўласнай волі прыглядацца сабе самому чужымі вачыма (а што пра мяне падумаюць?). Такім чынам, нашае ўяўленне нават пра саміх сябе гэта ў пераважнай частцы ўяўленне таго, што пра нас думаюць іншыя, але не тое, што мы самі думаем пра сябе.

Чарлз Кулі, адзін з лідэраў гэтага кірунку, апісваў людзей як маючых «перавернутае ў люстэрцы Я» / «looking glass self» /, гэта значыць, уяўлячых сябе выключна праз бачанне іншымі. Рэакцыя іншых людзей на наша Я выдатна праяўляецца ў кожнай інтэрактыўнай гульні, чый сцэнарый невядомы і якога нельга прадбачыць наперад, калі адзінка змушаная прыстасоўваць свае паводзіны да партнёра і *vice versa*. У такой «гульні» адбываецца «пагоджанне» сімвалічнага значэння, сэнсу такога спаткання /напрыклад, флірт, канфлікт, «забіванне часу» і шмат чаго яшчэ/.

На думку сімвалічных інтэракцыяністаў, людзі маюць індывідуальнасць, але не ёсць яна незалежная ад супольнасці; наадварот, індывідуальнасць чалавека гэта ўсяго толькі адлюстраванне той супольнасці, у якой ён існуе. Праз набыванне паасобных ідэнтыфікацый у той ці іншай групе адзінка інтэрналізуе адпаведныя нормы і каштоўнасці, якія робяцца элементамі яе тоеснасці. Занутранне ў чалавеку вонкавых нормаў і каштоўнасцей робіцца гарантыяй яе забяспечанага захавання, а таксама робіць само захаванне тыповым і рэгулярным. Такі спосаб думання можна праілюстраваць на прыкладзе класаў у грамадстве. Паасобныя тоеснасці ў рамках аднаго класа

²Ibidem, p. 54.

праяўляюць тэндэнцыі да паводзінаў строга акрэсленым спосабам /напрыклад, згодна з этасам рабо чага класа альбо інтэлігенцыі/.

Гэтаксама функцыяналіст Тэлкат Парсанс спрабаваў апісаць то еснасць у катэгорыях праяўлення грамадскіх роляў, якія амбязоўваюць адзінку ў рамках той ці іншай супольнай структуры.

У познім мадэрнізме высокаразвітыя супольнасці ўсё больш акрэсліваюцца праз існаванне паасобных, рассыпаных тоеснасцей /«fragmented identities»/. Людзі не здольныя працяглы час падтрымліваць свой цэльны, непаўторны вобраз, але змушаныя мець «некалькі абліччаў, часам супярэчлівых альбо неакрэсленых /unresolved/ тоеснасцей». Галоўную ролю ў працэсе фрагментацыі тоеснасці граюць новыя грамадзянскія рухі.

У мінулым грамадскія класы мелі сваю «прыкладную, узорную тоеснасць», якая дамінавала над іншымі ідэнтыфікацыямі і была грунтам палітычных канфліктаў. У 60-х і 70-х гадах XX стагоддзя ў Заходняй Еўропе і ЗША людзі пачалі яднацца на іншых, ужо не класавых падставах. Халл падае, як прыклад, «фемінізм, імкнення чорнаскурых, нацыянал-лібералізм, антыклерыкальныя і экалагічныя рухі». Людзі паступова адыходзілі ад акрэслення сябе паводле прыналежнасці да грамадскага класа, але пачалі атоесамліваць сябе ў катэгорыях пола ў культурным яго разуменні /gender/, этнічнасці, рэлігіі, веку, нацыянальнасці, экалагічных поглядаў et c.

Здаецца, што працэс гэты пачаўся таксама ў Польшчы. І чым далей, тым больш ён заўважны, напрыклад, у руху феміністак, што пацверджана даследаваннямі сацыёлагаў³; рух гэты звязаны з дыскрымінацый жанчынаў, масавым уяўленнем паўсюднасці такой дыскрымінацыі як сярод жанчынаў /меншы працэнт, але заўважны/, так і сярод мужчынаў, а таксама дэклараваная патрэба выказацца, якая праяўляецца ў прадстаўніках, якія дамагаюцца змены існуючага status quo.

Фемінізм падняў узровень цікавасці да тых клопатаў, якія раней не выходзілі за межы паміж прыватнага жыцця /дамашня праца, гвалт і насілле дома/, да ўзроўню палітычных дэбатаў. Фемінізм «выразна паказаў гэта, як палітычнае пытанне і як справу ўсяго грамадства, тое, як нас фармуе той жа суб'ект gender. Такі падыход палітызуе суб'ектыўнасць, то еснасць і працэсы ідэнтыфікацыі людзей /як мужчынаў, жанчынаў, бацькоў, матак, дачок і сыноў/» – сцвярджае Халл.

Тэндэнцыя да далучэння да ўсяго прыватнага жыцця чалавека, а тым самым да знікнення мяжы паміж прыватным і публічным, назіраем сягоння паўсюдна, як тыповыя даследчыцкія накірунак. Грамадскі парадак не дадзены аднойчы і назаўсёды, але паўстае ў інтэракцыях з іншымі людзьмі⁴, менавіта ў кантактах твар у твар, face to face.

³Fuszara, M.: *Kobiety w Polsce na przełomie wieków Nowy kontrakt płci?*, Warszawa 2002.

⁴Ibidem.

Гэтаксама заўважная пасля 1989 года санацыя /аздараўленне/ шмат-якіх нацыянальных меншасцяў, іх культураў. Пошукі ўласнай тоеснасці як «чалавека свету» альбо «еўрапейца» ці «паляка» сягоння занадта шырокія і слаба акрэсленыя. Праблемы тоеснасці часцей маюць лакальны характар. Такія лакальныя, мясцовыя ідэнтыфікацыі мацнеюць і будуць мацнець далей. З другога боку, свет паволі ператвараецца ў адну «глабальную вёску», і ёсць уражанне, што мы ўсе толькі прадукт глабалізацыі, і мы ўсе гэта адчуваем. Пароль і лозунг «думаць глабальна, але рабіць лакальна, на месцы» ёсць спробай лагодзіць тую дyleму нязгоды.

Далей вырастае сцяна падзелу паміж маладымі і старымі /ageizm/, у Польшчы гэта выразна відаць у супрацьстаянні маладых пакаленняў «Салідарнасці», якое дарма праматляла гістарычны і цывілізацыйны шанец пабудовы дэмакратычнага і справядлівага⁵ грамадства. Больш таго, узрост няроўнасці і да таго нашмат большай няроўнасці ў грамадстве – чым далей, тым болей будзе біць па маладому, а не па старэйшаму пакаленню.

Разам з узростам ліку і значэння новых грамадскіх рухаў тоеснасць чалавека робіцца палітычнай катэгорыяй. Палітычная тоеснасць азначае акрэсленне адзінак у катэгорыях прыналежнасці да палітычных партыяў, азначае тэндэнцыю да падкрэслення адрозненняў паміж імі і да экспрэсіі новых ідэнтыфікацыяў. Такая атмасфера намаўляе прыслухацца да голасу тых, якія да апошняга часу маўчалі. Толькі цяпер супольнасць змушаная заўважыць і слухаць тых, на кім раней было быццам нейкае кляймо: людзі з фізічнымі недахопамі, нацыянальныя меншасці etc. Тэндэнцыя да ўсеагульнай роўнасці спараджае агульнае перакананне, што «ўсялякая няроўнасць, незаслужана пакрыўджаная, дамагаецца поўнага задавальнення»⁶. У справядлівасці як у найвышэйшым прысудзе людзі згодныя дзяліцца лёсам: калі закладаюць нейкія арганізацыі ці праекты, то стараюцца пры тым мець карысць для сябе ў розных выпадках і абставінах толькі тады, калі служыць гэта агульнаму дабру»⁷.

Для разумення фрагментацыі тоеснасці надзвычай важна выявіць механізмы дысцыпліны і ўзаемнага нагляду ў грамадстве. На думку Майкла Фукулта, грамадская «дысцыпліна», узаемныя «нагляд» і «послух» апошнім часам значна ўзмацнелі. Гэта значыць, што паводзіны адзінак усё часцей аказваюцца пад шчыльным наглядом, вывучэннем і ўсё часцей падлягаюць той ці іншай кары з боку супольнасці. Тэхніка такога кантролю супольнасці за чалавекам мае турэмнае паходжанне альбо з псіхіятрычнага шпіталю, такі кантроль ужо справа штодзённая, ахоплівае ўсё больш сфераў жыцця чалавека /у крамах, банках, страхавых кампаніях, працоўных калектывах

⁵Comp. Rawls, J. *Teoria sprawiedliwości*, Warszawa 1994.

⁶Ibidem, p. 144.

⁷Ibidem, p. 147.

etc/. За людзьмі сочаць не за як прадстаўнікамі нейкіх групаў, але менавіта як за адзінкамі, гэта пазбаўляе іх падтрымкі з боку свае групы, больш таго, пакідае чалавека ў поўнай ізаляцыі, самоце, пазбаўляе яго чыста людскіх кантактаў. Такая сітуацыя абцяжарвае кансалідацыю ўласнай тоеснасці шляхам свае інтэракцыі з іншымі.

Другім чыннікам, які значна прычыняецца да фрагментацыі тоеснасці, ёсць глабалізацыя. У высокаразвітых краінах існуе шмат шляхоў непасрэднага ўздзеяння глабалізацыі на чалавека. Напрыклад, можна лёгка і часта падарожнічаць, лёгка звязвацца праз тэлефон, паўсюдна адно і тое ж тэлебачанне, а таксама «глабальны рынкі стыль, тыя ж месцы і вобразы», што дае ў выніку «эфект глабальнага супермаркета». Людзі не хочуць больш абмяжоўваць сябе да той тоеснасці, якая звыклая там, дзе яны жывуць, але хочуць і ўсё часцей могуць выбіраць з шырокай гамы самых розных тоеснасцей. Людзі могуць сягоння апрацаваць, есці, гаварыць, абіраць тыя жыццёвыя вартасці і стыль жыцця, якія хочуць, які іх уласна выбар.

З другога боку, глабальны кансумерызм /спажывецтва/ спрыяе ўзмацненню гомагенізацыі /аднастайнасці/ альбо робіць усіх людзей аднолькавымі і падобнымі адзін на аднаго. Прадукцыя многіх марак вядомая амаль паўсюдна ў свеце, што вядзе да ўніфармізацыі. Гомагенізацыя глабальнага кансумента робіць лішняй магчымасць ізноў укараніцца ў паасобных грамадскіх групам. Выбар для спажывца такі багаты, што людзі, якія належаць да той самай групы /напрыклад, прафесійнай/, могуць адрознівацца зусім адметнымі, іншымі тоеснасцямі.

У сучасных супольнасцях нацыянальнасць была важным вытокаў ідэнтыфікацыі чалавека. Большасць нацыянальных дзяржаваў падкрэслівала значэнне нацыі для стварэння грамадскай салідарнасці etc. У часах глабалізацыі такая пранацыянальная палітыка не ўяўляецца ўжо ні такой лёгкай, ні такой плённай, як некалі. Бо людзі адчуваюць салідарнасць таксама з іншымі нацыямі, асабліва ў ваенны час, і гэтая салідарнасць звязаная з агульным раскладам сіл у свеце, а таму мае глабальны характар. Следам за Халлам можна паказаць тры асноўныя рэакцыі людзей у сувязі з глабалізацыяй і ў кантэксце нацыянальных пачуццяў:

1. У асобных рэгіёнах людзі спрабуюць рэафірмаваць тоеснасць як абарончы механізм супраць глабалізацыі. Падкрэсліваецца ўсяляк адметнасць мясцовых насельнікаў у параўнанні з наезнымі імігрантамі альбо нават этнічная спецыфіка жыхароў рэгіёна, як у Польшчы на Падхалі.
2. Першая рэакцыя меншасці на расізм і звязаныя з ім выключэнні для канкрэтнага чалавека гэта рэакцыя абарончая. Такая рэакцыя праяўляецца ў адноўленай дэманстрацыі ўласнай этнічнай тоеснасці ў тым сэнсе, што «мы не горшыя». Такія свежыя ідэнтыфікацыі найбольш заўважныя на Карыбскіх выспах, у індусаў Вялікабрытаніі, у польскіх украінцаў.
3. Трэці шлях гэта канструяванне новых тоеснасцей. Напрыклад, новая тоеснасць чорнаскурых Вялікабрытаніі, якая прыцягвае чорнаскурых афра-

карыбаў і азіятаў. Тут тоеснась робіцца гібрыднай, робіцца мешанінай больш чым адной тоеснасці ў акрэсленых межах паўстаючай новай тоеснасці. Але, ці ў Польшчы можна вызначыць, напрыклад, прадстаўнікоў польска-беларуска-украінскай меншасці?

Першыя два варыянты супрацьстаяння глабалізацыі даюць у выніку эффект рэвіталізацыі /ажыўлення/ этнічнасці як крыніцы тоеснасці, пры гэтым усё часцей такое ажыўленне ідзе ў апазіцыі класічнаму нацыяналізму. У асобных рэгіёнах этнічныя групы дамагаюцца, аднак, уласных нацыянальных дзяржаваў /былыя СССР, Югаславія /, што можа прыводзіць да ўжывання сілы і нават грамадзянскай вайны, як у Босніі, Косаве ці Палестыне.

Дэмаркацыйная лінія паміж мадэрнай і постмадэрнай рэчаіснасцю праходзіць па дэцэнтрацыі. Адзінкі не могуць даўжэй шукаць ядра альбо цэнтра свае непаўторнасці, падмацаванай класавай ці нацыянальнай дзяржаўнай прыналежнасцю. Перад усім глабалізацыя выклікае «плюралізуючы ўдар у тоеснась праз стварэнне мноства магчымасцей і новых пазіцый для ідэнтыфікацыі, што робіць тоеснась надзвычай залежнай ад зменнай сітуацыі, палітызуе яе, дробніць яе, не дае ёй скласціся і завяршыцца, быць цэльнай і трансгістарычнай».

У сучасным дэмакратычным свеце фармаванне тоеснасці павінна было б, на першы погляд, давесці ўрэшце-рэшт да аўтаматычнага выраўнання шанцаў асобных адзінак і групаў, якія чуюць на сабе той ці іншы ціск. Але на справе ёсць іначэй. Як піша Джаванні Сарторы⁸ ў сваёй «Тэорыі дэмакратыі», «...вольнасць сама па сабе не дае роўных шанцаў, гэтыя ліберальныя ілюзіі трэба выкінуць. Сучасная дэмакратыя шукае такіх рашэнняў і такіх камбінацыяў роўнасці і справядлівасці, якія не паўстаюць аўтаматычна са свабодою разам».

Гэта значыць, што стварэнне цэльных тоеснасцей у сьгонняшнім свеце куды больш цяжкае, чым раней, а з другога боку, «незаслужаная няроўнасць дамагаецца залішняга задавальнення»⁹, якога нельга дамагчыся аўтаматычна, без барацьбы, якая ў сваю чаргу патрабуе салідарнасці ў шыхтах, а тым самым прыналежнасці да нейкай агульнай ідэнтыфікацыі.

Такая дзілама сьгоння часткова вырашана дзякуючы ідэнтыфікацыям за пасярэдніцтвам рэлігіі. Бо менавіта на рэлігіі трымаецца ў значнай ступені культурная інтэграцыя¹⁰. «Сутычка цывілізацый», як гэта называе Гуттынгтон, адкрывае ўсяму свету надзвычай важную праблему атамізацыі адзінак, іх страху і жаху перад забыццю, адасобленасцю, самотай і неразуменнем. Гэта праблема формы і праблема сутнасці. Сутнасць звязаная з цывілізацыйным падзелам і рэлігійнай ідэнтыфікацыяй. Найбольш ціка-

⁸Comp. Santori, G. *Teoria demokracji*, Warszawa 1994, p. 421.

⁹Ibidem, footn. 6.

¹⁰Comp. Huntington, S. *Zderzenie cywilizacji*, Warszawa 2000.

вы тут фармальны аспект, дакладней, структурны, звязаны з разуменнем выдзялення, акрэслення і фармавання тоеснасці.

Калі раней на пытанне «з кім /з чым/ я атоесамліваю сябе?» ў большасці чалавечых адзінак быў пазітыўны адказ, то цяпер нават само пытанне ставіцца негатыўна, як у Гуттынгтона: «з кім /альбо з чым/ я не атоесамліваю сябе і не хачу мець нічога агульнага?».

Так пастаўленае пытанне тоеснасці цягне за сабой неакрэслення і цяжкія для прадбачання наступствы. Па-першае, адразу узнікае падзел на МЫ і ЯНЫ, падзел іманенты, непераможны, неабходны для самой чалавечай псіхікі. Бо: паколькі існуюць культурныя адрозненні, то павінны існаваць людзі, якія адрозніваюцца ад нас так, што гэтай розніцы мы прыняць не хочам і не можам. Бо: акцэптацыя чужой адметнасці адначасова азначае пачатак сумневу ва ўласных рысах і вартасцях, будзіць адзін неспакой. Гуттынгтон так падае прычыны, якія дзеляць людзей¹¹:

- 1) пачуццё вышэйшасці /а калі-нікалі ніжэйшасці/ адносна іншых людзей, асабліва тых, якія моцна адрозніваюцца чым-кольвек;
- 2) недавер і пачуццё небяспекі ад такіх людзей;
- 3) цяжкасці ў паразуменні з прычыны розных моваў альбо розных нормаў паводзінаў;
- 4) поўнае няведанне прынцыпаў, матываў, грамадзянскіх адносінаў і штодзённага жыцця іншых людзей.

Гуттынгтон піша, што «...канфлікт гэта паўсюдная з'ява. Нянавісць гэта частка чалавека. Каб акрэсліць сваю нянавісць, знайсці яе прычыну і матывацыю, людзям патрэбныя ворагі: канкурэнты ў бізнэсе, супрацоўнікі ў барацьбе за якія-кольвек дасягненні, апаненты ў палітыцы»¹².

Такі пункт гледжання падзяляюць многія палітыкі¹³, але найбольш выразна пацверджанне тэзы, што акрэсленне іншых мае свае прычыны, звязаныя з этыялогіяй тоеснасці, падае «тэорыя адасобленасці»¹⁴, сфармуляваная на падзеных грамадскай псіхалогіі В.І.МакКюры і К.В.МакКюры.

Згодна іх тэорыі, людзі акрэсліваюць самі сябе на падставе таго, што ў кожным канкрэтным кантэксце адрознівае іх ад іншых: «чалавек разглядае сябе з улікам таго, тых рысаў, якія адрозніваюць яго ад іншых людзей, асабліва ў нейкай замкнёнай супольнасці, дзе ён часта бывае. Жанчына-псіхолаг у жаночым асяроддзі, паміж жанчынаў іншых прафесій думае пра сябе перад усім як пра псіхолага, але ў асяроддзі псіхолагаў-мужчынаў думае пра сябе перад усім як пра жанчыну».¹⁵

¹¹Ibidem, p. 181.

¹²Ibidem, p. 183.

¹³Ibidem, p. 184.

¹⁴Comp. McGuire, W.J. „Content and Process in the Experience of Self” (in) *Advances in Experimental Social Psychology*, no. 21/88.

¹⁵Ibidem, p. 102.

Такім чынам, людзі акрэсліваюць, кім яны ёсць, зыходзячы з таго, кім яны не ёсць.

Адлегласць паміж Мы і Яны можа быць больш ці менш выразнай і значнай. Калі тыя Яны надта адрозніваюцца ад тваіх Сваіх, тады адносна лёгка самаакрэсліцца ад тых Чужых як гэтакіх. Такі працэс робіць магчымым умацаванне тоеснасці праз падкрэсленне дыстынкта адметнасці. Побач з такім працэсам ідзе выдзяленне такіх адметных ад нас рысаў па-за круг нашага зацікаўлення, а потым падважаецца права іншых увогуле на існаванне. Такі працэс дэгуманізацыі, расчалавечання, дае нібыта права трактаваць іншых людзей як «вош», «паразіт» etc. Прапаганда, асабліва ваенная прапаганда, страецца як мага паглыбіць розніцы паміж Мы і Яны, а перад усім – адабраць тым іншым усялякія чалавечыя рысы. Прыклады таго самыя рознастайныя: Мы – сумленныя, Яны – злодзеі /гэта калі нехта дамагаецца захавання альбо аднаўлення кары смерці/; Мы – амерыканцы, Яны – талібы /гэта калі вызначаецца цана за тое, каб прывезці цела забітага ворага/¹⁶ etc.

Аднак, калі разніца паміж Мы і Яны на самай справе малаістотная і малавыразная, калі нашмат прасцей знайсці больш агульнага, чым нешта рознае, людзі акрэсліваюць тоеснасць, выдумляючы тыя адрозненні, перабольшваюць іх і замоўчваюць падабенствы. Гэтак ёсць з акрэсленнем тоеснасці тыпу «Мы – праваслаўныя, а Яны – каталікі».

Дыатамічны падзел на сваіх і чужых мае характар як сутнасны, так і эмацыянальны. Можна нават сказаць, што перад усім эмацыянальны. Ідэнтыфікацыя з нейкай групай нахіляе да пратэксцыянізму менавіта вартасцей гэтай групы, што знаходзіць поўную аналогію ў пратэксцыянізме чалавека сабе самому. Такім чынам адбываецца працэс разглядання Сваіх і Чужых як сабе супрацьлеглых, а ў скрайніх выпадках вядзе да ідэалізацыі групы Сваіх пры адначасовым паніжэнні Чужых. Такое становішча душы мае для адзінкі тую каштоўнасць, што знікаюць усялякія сумневы, хто я такі, а тоеснасць робіцца выразнай, адназначнай, з высокім працэнтам у крыві ўласнай годнасці і матывацыі для змагання ў абарону свайго ўласнага Я. Сапраўдны душэўны камфорт у гэтым сэнсе маюць тэрарысты, і яго не спазнаць асобам, чыя тоеснасць так да канца і не была зінтэграванай.

Незалежна ад культуры людзі перажываюць, па сутнасці, адны і тыя ж душэўныя эмоцыі. Своёасаблівае псіхічнае братэрства ўсяго чалавецтва гэта пяць асноўных эмоцый, якія, падобна сямі асноўным колерам, могуць спалучацца ў самых розных камбінацыях і даваць бясконцую рознастайнасць чалавечых праяваў. Вось гэтыя эмоцыі першага парадку:

¹⁶Greenwood, J.D., ed. *The Mark Social. Discovery or Invention*, 1997, p. 114 (especially ch.5 by J.H. Turner, „The Nature and Dynamics of the ‘Social’ among Humans”).

/1/ Асноўная эмоцыя	/2/ дыяпазон праяў	/3/ першы ўзровень камбінацыі ^x
Шчасце	задавальненне гонар, пашана, слава каханне, міласць	удзячнасць, надзея, здзіўленне /страх/ настальгія /смутак/ радасць /нечаканая/;
Страх	жах боязь нежаданне	павага /шчасце/ пачуццё віны /злосць/ хваляванне /смутак/ паніка /нечаканасць/
Злосць	пагарда гідлівасць агрэсіўнасць	снабізм, сябелюбства /шчасце/ сорам, нянавісць, зайздрасць /страх/ дэпрэсія /смутак/ шаленства /нечаканасць/
Смутак	адмова раздражненне смутак, крыўда, жаль	прага /шчасце/ безнадзейнасць /страх/ згрызота, нуда /злосць/ кляпач, гора /нечаканасць/
Нечаканасць	здзіўленне ашаломленне расчараванне	захапленне /шчасце/ шок, стрэс /страх/ шаленства /злосць/ расчараванне /смутак/

^xУ гэтай калонцы кожная з асноўных эмоцый у частцы /слупку/ /1/ звязаная папарна з чарговай эмоцыяй першага радка, паказанай у дужках. Напрыклад, для верхняга радка ў слупку /3/ удзячнасць, надзея і здзіўленне ёсць камбінацыі ічасця і /страху/.

Гэтыя пяць асноўных эмоцый, калі разглядаць іх у геданістычнай перспектыве, схіляюць да фармулявання абагуленай высновы, што велічыня прыемных эмоцый чалавека нашмат меншая ўвогуле, чым велічыня яго адмоўных эмоцый. У міжчалавечых суадносінах тыя эмоцыі пераносяцца на іншых людзей, як усё роўна на экран. А паколькі для сваіх адведзення і занятая ў большасці прыемныя эмоцыі, то можна меркаваць, што прыкрыя эмоцыі будуць скіраваныя супраць Чужых не толькі больш часта, але

больш зацята і сканцэнтравана. Чужыя патрэбныя менавіта як экран для праекцыі ўласных прыкрых, негатыўных эмоцый, а таксама адначасова як сродак да пасярэдніцтва для ўмацавання і інтэграцыі ўласнага пачуцця прыналежнасці да Мы.

Гэтае сцвярджэнне дазваляе зразумець, на чым грунтуецца так вядомая з'ява, як наймацнейшая інтэграцыя каго-кольвек /Мы/ менавіта перад абліччам іншага каго-кольвек /Яны/, нашмат мацнейшая, чым інтэграцыя ў выпадку пазітыўных дзеяў чалавека: «салідарнасць з другімі», «шанаванне чалавечай годнасці», «чалавечае братэрства», «агульнае дабро» etc.

Мэтай такога доўгага ўступу было звярнуць увагу Шаноўнага Чытача на той факт, што катэгорыя «тоеснасць» ёсць прадуктам і пунктам выйсця да аналізу суадносінаў Мы-Яны. «Тоеснасьць» змяняе свой сэнс у розных гістарычных адрэзках, як гэта паказаў Халл, каб у сучасным, атамізаваным, рассыпаным свеце зрабіцца катэгорыяй штодзённага ўжытку. Гэта праяўляецца ў штодзённых пацверджаннях тэзы, што падзел на Мы і Яны, на Сваіх і Чужых, ёсць падставай і першай неабходнай умовай кансалідацыі тоеснасці і абуджэння матывацыі дзення. Такім чынам, гэты падзел не залежыць ад самога чалавека, яго волі, маралі, культуры etc. Бо на шляху да ўласнай тоеснасці немагчыма абмінуць супольнага характару той тоеснасці, ідэнтыфікацыі са Сваімі супраць Чужых.

Альтэрнатыва падзелу на Мы і Яны робіцца актуальнай, бо прыкрыя эмоцыі пераважаюць над станоўчымі, а скіраваныя тэя прыкрыя эмоцыі на Чужых і толькі як выключэнне на Сваіх. У выніку чаго той падзел на Сваіх і Чужых, які ідзе следам за тоеснасцю, будзе толькі мацнець.

СВАЕ І ЧУЖЫЯ, ПРАВАСЛАЎНА-БЕЛАРУСКАЯ МЕНШАСЦЬ

Непазбежнасьць падзелаў на Мы і Яны, якая вынікае з пададзеных папярэдне прычынаў, як у чынніках сацыяльных /самаакцэптацыя/, так і грамадскіх /кантроль суполкі, калектыву, асяроддзя/, паказаная ў маёй кнізе¹⁷. Нацыянальныя і рэлігійныя меншасці ў сьвядомасці прадстаўнікоў большасці гэта цалкам адменныя і цэльныя групы, пры гэтым стратыфікацыя іх адбываецца з пункту гледжання сімпатыі альбо антыпатыі.

Суадносіны паміж большасцю і меншасцю звычайна маюць вельмі своеасаблівы і больш нідзе не паўтаральны характар. Пры гэтым можна вызначыць шэраг чыннікаў, якія ўплываюць на такія суадносіны:

1. Спіскі мінулага ўзаемнага вопыту. Гэта памяць, балючая тым і тым /абарыгены Аўстраліі, індзейцы ЗША/, альбо наадварот, прыязная і добразычлівая, як традыцыйныя адносіны да палякаў у Аўстраліі. Часта здараецца так, што памяць пра ўзаемныя канфлікты

¹⁷Czyżewski, E. *Białoruska mniejszość narodowa jako grupa stygmatyzowana*. Białystok 2000, pp. 15 – 51.

- і крыўды не ёсць нават ясна акрэсленая, а таму то гасне, то ізноў разга-раецца полымем напружання /напрыклад, каўказскія народы і Расія/. Можна быць нават так, што меншасць і большасць не маюць ніякай узаемнай супольнай традыцыі, але ствараюць супольнасць разам, прыкла-дама чаго ёсць савецкія жыды ў Ізраілі.
2. **П р а п о р ц я л і ч б а ў.** Калі меншасць малаколькасная, то знікае адчуванне пагрозы з яе боку /напрыклад, літоўцы ў Польшчы/, але часта ёсць так, што меншасць вельмі шматлікая /напрыклад, рускамоўныя саветы ў Эстоніі/, нават так шматлікая, што з'яўляецца рэальнай пагрозай для большасці, а ёсць рэгіёны, дзе сама меншасць з'яўляецца ўжо не меншасцю, але падаўляючай большасцю.
 3. **К а н ц э п ц я м е н ш а с ц і.** Калі меншасць жыве ў дыяспары, тады меншая пагроза з яе боку, чым калі яна насельвае акрэслены абшар, асабліва калі разглядае гэты абшар як выключна «свой». Страх перад сепаратызмам робіцца крыніцай нежадання і непрыязні, як у Ірландыі, Квебеку альбо ў выпадку турэцкай меншасці ў Балгарыі.
 4. **С т у п е н ь к у л ь т у р н а г а а д р о з н е н н я і а д р ы в у.** Найбольш істотныя тут расавыя адрозненні /туркі ў Балгарыі, афра-амерыканцы ў ЗША, белыя ў Паўднёвай Афрыцы etc/, таксама адрозненні моўныя /брэтонцы ў Францыі, венгры ў Славакіі etc/ і рэлігійныя /туркі ў Балгарыі, курды ў Турцыі, франкафоны ў Квебеку etc/.
 5. **С і л а с е п а р а т ы с ц к а й т э н д э н ц ы і.** Асобныя групы, меншасці працяўляюць адкрыта такія тэндэнцыі і тым самым з'яўляюцца дакучлівым клопатам для большасці /туркі ў Балгарыі, курды ў Турцыі, франкафоны ў Квебеку etc/.
 6. **Д э м а к р а т ы ч н ы я т р а д ы ц ы і г р а м а д с т в а і д з ь р ж а в ы.** У краінах з укаранелай дэмакратыяй канфлікты паміж большасцю і меншасцю больш рэдкія і не маюць такога адкрытага харак-тару, як у краінах са слабой дэмакратыяй альбо ўвогуле без дэмакра-тычнай традыцыі /канфлікт паміж чачэнцамі і Расіяй, судносіны мен-шасцей і большасці ў Швецыі і Нямеччыне, Югаславія часоў маршала Ціта і сучасная Югаславія/.
 7. **П р а в а в ы г а р а н т ы і п р а в о ў м е н ш а с ц і.** Найвышэйшая форма гарантыі правоў меншасці гэта канстытуцыя, якая трактуе шматнацыянальнасць і шматкультурнасць як галоўную і асноўную дзяр-жаўную дактрыну. Напрыклад, Аўстралія альбо Канада. У такім выпадку правы меншасці нават не ставяцца пад пытанне. У такой перспектыве любое парушэнне правоў меншасці гэта парушэнне права і падважанне прынятых дэмакратычных асноваў. У такой краіне любое парушэнне правоў меншасці цягне за сабой судовую справу. У іншых краінах права можа дазваляць на тых ці іншых формы дыскрымінацыі меншасцей. Напрыклад, у Нямеччыне дазволеныя анекдоты пра палякаў, але

забароненыя пра жыдоў. У ЗША існуе і мноштва расісцкі Ку-Клукс-Клан, у Польшчы за дзесяць гадоў не асуджаны аніводны аўтар антысеміцкіх графіці і лозунгаў

8. **Матэрыяльны ўзровень жыцця і ступень дзяржаўнай арганізацыі.** Добра арганізаваная і багатая дзяржава здольная паменшыць колькасць і маштаб канфліктаў паміж сваімі грамадзянамі. Зразумела, канфлікты ва ўмовах структурнага беспрацоўя, браку жыцця, бяспраўя, адсутнасці перспектываў і недаверу да самога інстытута ўлады ствараюць найлепшы грунт для ірацыянальнага ўспрымання свету і пошуку вінаватых /напрыклад, антысеміцкая фобія ў Нямеччыне часоў нацыянал-сацыялізма альбо ў Польшчы і 1968 года/.

Можна было пералічыць яшчэ шмат пераменных чыннікаў, што ёсць пасярэднікамі ў суадносінах паміж большасцю і меншасцю. Але толькі названыя найважнейшыя паказваюць надзвычай складаны характар тых суадносінаў. Калі ж узяць пад увагу, што нарастанне нават паказаных пераменных таксама мае свой спектр, то агульны вобраз будзе змадэляваць вельмі цяжка.

Ускладняецца мадэляванне яшчэ і тым, што ўзаемныя сімпатыі і антыпатыі не абавязкова падзяляюцца ўсімі, больш таго, часта нават адна і тая ж асоба можа мець і часцей усяго мае вельмі амбівалентныя пачуцці да асобаў з іншай групы¹⁸; пачуцці тыя маюць выразны кантэкстуальны характар і могуць быць адвольна альбо свядома раздзьмуханыя. Па-за тым суадносіны маюць сваю дынаміку, не стаяць на месцы, тым болей у краінах, дзе адбываецца трансфармацыя ўсяго грамадскага жыцця.

З гэтага пункту гледжання хацела б паказаць, у якім становішчы былі суадносіны паміж праслаўна-беларускай меншасцю і польска-каталіцкай большасцю ў часах пасля 1989 года.

Ранейшыя даследаванні этнічных і нацыянальных меншасцей падкрэслівалі інтэракцыйны характар суадносінаў з большасцю. Канцэптуалізацыя вобразу ўласнай групы выконваецца менавіта ў такім ракурсе, праз адносіны да іншай контр-групы, у дадзеным выпадку – да групы дамінуючай. Выразна сфармуляваў гэта І. Абрэмскі:

«Наш уласны выгляд і вобраз гэта не болей, чым рэфлексія тых кантрастаў, на падставе якіх этнічная група вызначае адметнасць ад іншых групаў. Усё тое, што група ацэньвае і разумее як яе ўласнае, што адрознівае яе ад іншай этнічнай групы, ёсць звязанае з антытэзай рысаў, якія вызначаюць адметнасць чужой групы. Такім чынам, кожны ўласны вобраз і бачанне сябе самога ёсць другаснае і ўзалежненае. /.../. Пра рэчаіснасць, якую ўяўляе сабе этнічнае група, гавораць не тыя рысы і факты, якія ёсць і якія

¹⁸Comp. Obrębski, J. „Problem grup etnicznych w etnologii i jego socjologiczne ujęcie (in) *Przeгляд Socjologiczny*, vol. IV, 1936, p. 187.

насамрэч уласныя гэтай групе, а нават не выдуманя і не адпавядаючыя рэчаіснасці яе ўяўленні пра сябе, але яе ўяўленні пра суседнія этнічныя групы і праз ўяўленні тых групаў пра яе).

Вышэй пададзеныя ўмоўныя ўяўленні знаходзяць сваё адлюстраванне таксама ў працах і даследаваннях пра тоеснасць праваслаўна-беларускай нацыянальнай меншасці, якая заўжды разглядаецца ў неадрыўнай лучнасці з польска-каталіцкай большасцю. Дагэтуль зробленыя даследаванні маюць, аднак, выразны акцэнт на беларускім, менавіта, нацыянальным характары групы і, як працяг, на яе зменшанне і асіміляцыю. Такі падыход і яго рэалізацыя непакояць многіх аўтараў. Напрыклад, сцвярджаюць:

«На польска-беларускім памежжы не мае аднастайнай і цэльнай этнічнай катэгорыі, таму паслугоўванне тэрмінам «беларуская меншасць» гэта недапушчальнае спрошчванне таго, што ёсць на самай справе. На практыцы адрозненні ўнутры гэтай групы праяўляюцца і ў зусім розных адносінах пасобных прадстаўнікоў гэтай групы да палякаў і польскай культуры»¹⁹.

Гэта абгрунтаваная заўвага. Бо найбольш трапным акрэсленнем для згаданай групы сягоння ёсць менавіта ўжываны тут тэрмін **п р а в а с л а ў н а - б е л а р у с к а я м е н ш а с ц ь**. Такое акрэсленне падказвае, дзе мае змяшчацца акцэнт альбо націск пры канцэптуалізацыі вобразу ўласнай групы, больш рэлігійны чыннік важны чым нацыянальны. Бо за такі падыход сведчаць не толькі вынікі даследаванняў, якія паказваюць пераважна веравызнаўчую базу, але таксама вынікі даследаванняў, якія падкрэсліваюць, што ёсць шырокая самаідэнтыфікацыя «праваслаўны паляк» /можа, лепш «паляк-праваслаўны»?/.²⁰ «Беларусамі ў беластоцкім ваяводстве адчувае сябе каля 30% насельнікаў праваслаўнага веравызнання» – сцвярджаюць аўтары, але «прыблізна каля 60% насельнікаў праваслаўнага веравызнання у беластоцкім в. адчувае сябе палякамі».²¹ Пададзеныя сцвярджэнні даказваюць слушнасць ужыванага тэрміна «праваслаўна-беларуская меншасць» замест звычайна шырока ўжыванай «беларускай нацыянальнай меншасці». Гэтае сцвярджэнне мае не толькі чыста фармальнае значэнне, але паказвае экзэмпліфікацыю пераменаў свядо масці, якія адбываюцца ў дадзенай групе на працягу астатніх гадоў.

Такая назва групы цягне за сабой таксама практычныя высновы. Бо ў выніку апошніх пераменаў у свядомасці паўсталі фактычна два асяродкі, што твораць і маюць уласную самаідэнтыфікацыю названай меншасці. Першы з іх, акцэптуючы перш за ўсё рэлігійны чыннік, згуртаваны вакол Праваслаўнай Царквы, царкоўных брацтваў і часопіса «Przegląd Prawosławny», а другі,

¹⁹Comp. Sadowski, A., Tefelski, M., Mironowicz, E., „Polacy i kultura polska z perspektywy mniejszości białoruskiej w Polsce” (in) Mucha, J. ed., *Kultura dominująca jako kultura obca*, Warszawa 1999, p. 59.

²⁰Ibidem, p. 60.

²¹Ibidem, p. 60.

нацыянальны, гэта Беларускае Грамадзка-Культурнае Таварыства, Беларускі Саюз у Польшчы і часопісы «Ніва» і «Czasopis».

Тыя два цэнтры дзейнічаюць з мэтай захавання рэлігійна-нацыянальнай тоеснасці пражываючых у Польшчы меншасцей, пры гэтым беларускія арганізацыі займаюцца толькі беларусамі, а прываслаўныя арганізацыі таксама ўкраінцамі, лэмкамі і прываслаўнымі палякамі. П р а в а с л а ў н ы а с я р о д а к, у адпаведнасці з Евангеллем, больш схільны акцэнтаваць вяршыньства менавіта прываслаўнай веры адносна нацыянальнасці. Разу-меючы неабходнасць нацыянальнага адраджэння ў Рэспубліцы Беларусь /асяроддзе «Przeglądu Prawosławnego» разам з групай беларускай інтэлігенцыі выдае ў Мінску беларускамоўны кварталнік «Праваслаўе»/, асяродак той трымаецца на адлегласці ад дзеянняў польскіх беларусаў, якія так ці іначэй вядуць да ўмяшання ў справы Рэспублікі Беларусь, а тым самым надаюць міжнародны статус нутраному становішчу на Беларусі. Падтрымліваючы блізкія кантакты з прываслаўнымі Беларусі, прываслаўнае асяроддзе ў Польшчы адначасова падтрымлівае кантакты з прываслаўнымі Грэцыі, Фінляндыі, Францыі, ЗША і іншых краінаў. Гэтая прываслаўная група падтрымлівае суверэнітэт Беларусі, але разумее такую падтрымку як неўмяшальніцтва Польшчы ў справы Беларусі. Тым болей, што гэтая група скептычна адносіцца да быццам сяброўскіх адносінаў да Беларусі польскіх палітычных элітаў, а найперш правіцы, бо не бачыць нікай рэальнай дапамогі. Н а ц ы я н а л ь н ы а с я р о д а к больш схільны падкрэсліваць ролю і значэнне нацыянальнага пачуцця беларусаў/на правым беразе Буга/, а таксама іх культурнай і палітычнай незалежнасці ад Расіі. Тут у цэнтры праблема беларускага суверэнітэту, адсюль адназначная і выразная непрыязь да цяперашняга прэзідэнта Беларусі. Нацыянальны асяродак ідэнтыфікуе сябе з незалежніцкім і дэмакратычным этасам амерыканскай прэвененцыі, які быў падставай дэмакратычных пераменаў у Польшчы з 1989 года.

Пасля пералому 1989 года абодва тыя асяродкі спрабавалі шмат разоў самастойна дамагчыся ўласнага парламентарнага прадстаўніцтва ў Рэчы Паспалітай Польскай. На выбарах 1990 года спісак Праваслаўнага Выбарчага Камітэта здабыў пасольскі /дэпутатскі/ мандат, набраўшы амаль тры разы больш галасоў, чым кандыдат Беларускага Выбарчага Камітэта. Яшчэ большая розніца была на выбарах 1997 года /Беларускі Саюз выстаўляў сваіх кандыдатаў па спіску Уніі Працы/. Парламенцкія выбары 2001 года прынеслі поспех у выглядзе пасольскага мандата Яўгена Чыквіна, які абіраўся па спіску Саюза Левіцы Дэмакратычнай; галоўнага рэдактара часопіса «Przegląd Prawosławny».

Паколькі ідэнтыфікацыя прадстаўнікоў названай меншасці ў Польшчы з дзяржавай Рэспублікі Беларусь на сённяшні дзень практычна адсутнічае і ў сэнсе грамадзянства прадстаўнікі беларускай меншасці адчуваюць сябе без выключэнняў палякамі, грамадская легітымнасць нацыянальнага ядра,

цэнтра мае з часам слабець, а праваслаўнага цэнтра – вырастаць. Гэта адпавядае агульнай сусветнай тэндэнцыі, пра якую гаворыць Гуттынгтон: канструяванне тоеснасці вакол веравызнання і ў апазіцыі да адменных веравызнанняў.

Наступствам пададзенага сцвярдэння мае быць ідэнтыфікацыя да следаванняў свядомасці названай групы, звязанай з праваслаўем, таксама параўнанне яе адносінаў да традыцыі беларускай дзяржаўнасці, атоесамлення сябе з той традыцыяй. Гэта вельмі істотна з той прычыны, што даследаванні на «сцежцы» нацыянальнай для так рознароднай групы могуць даваць адменныя ад рэчаіснага становішча вынікі.

Можна прапанаваць гіпотэзу, што праваслаўныя ў Польшчы ёсць прыклад больш агульнага працэса, які Рональд Дор акрэсліў як «індыгенізацыя ў другім пакаленні». Працэс гэты заключаецца ў тым, што ў другім пакаленні асобы адукавання, мяшчанскія, дабіўшыся кар’еру ў розных прафесіях, арыентаваны на сучаснае жыццё, адначасова запальна шукаюць свае рэлігійнай, але таксама культурнай ідэнтыфікацыі, звязанай з лакальнай традыцыяй. Рэлігія ў дадзеным выпадку робіцца, паводле Р. Дэбрая, «не опіюмам для людю, але вітамінам для аслабелых».

Аўтары працаў пра праваслаўна-беларускую меншасць акцэнтуюць такую з’яву, як асіміляцыя, а таксама прыстасавальна-акамадацыйны характар паводзінаў прадстаўнікоў гэтай групы. Гэта вельмі складаная праблема, чаму менавіта такі ёсць спосаб штодзённага жыцця асобаў з праваслаўна-беларускімі каранямі, а таму дагэтуль нават сама праблема не акрэсленая дастаткова ясна. Прычыны такой з’явы, на думку даследчыкаў, вырастаюць хутчэй з самой свядомасці і інтэракцый прадстаўнікоў меншасці, але ва ўсялякім разе не звязаныя з псіхікай альбо стылем жыцця большасці:

«Польская культура гэта прадмет імкнення і прыцягнення для падаўляючай большасці прадстаўнікоў беларускай меншасці ў Польшчы, таму што існуе своеасаблівы грамадскі дазвол на асіміляцыйныя працэсы, на засваенне польскасці»²².

Адказ на пытанне, чаму ў выніку дэмакратычных пераменаў у Польшчы дынаміка гэтай і толькі адной гэтай аўтахтоннай меншасці ў Польшчы не паддалася інтэнсіфікацыі²³, ёсць вельмі складаны. На маю думку, для гэтага ёсць дзве галоўныя і складаныя прычыны:

1. Слабы нацыянальны этас беларускай меншасці.
2. У найлепшым выпадку адносіны польска-каталіцкай большасці да праваслаўна-беларускай меншасці аб’якавыя.

²²Ibidem, p. 89.

²³I will return to the issue once again. Also comp. Mucha, J., „Kultura dom iująca jako kultura obca. Mniej szosci narodowe a grupa dominująca w Polsce współczesnej” (in) Sułka, A., Styka, J., *Ludzie i instytucje. Stawanie się ladu społecznego*, Lublin, 1995.

Слабасць нацыянальнага этаса беларуса найлепей відаць у параўнанні з украінцамі. У выпадку ўкраінцаў пачуццё нацыянальнай свядомасці мае моцнае гістарычнае абгрунтаванне і апірышча ў нацыянальнай традыцыі. У выпадку беларусаў сама магчымасць спасылкі на гістарычны этас ёсць куды болей праблематычнай.²⁴

Слабасць нацыянальнага этасу праваслаўна-беларускай меншасці гэта як дадзенае, а тым самым не падлягае ніякай маніпуляцыі, хіба што можа быць неяк узмоцненае стараннямі самой меншасці. Магчымасць падтрымкі ў гэтай справе з польскага боку выглядае абмежаванай да падтрымкі матэрыяльнай, а таксама стварэння добразычлівай атмасферы для ініцыятываў самой беларускай меншасці.

Другі чынік вынікае не толькі з нашага клопату пра становішча беларускай меншасці, але з увагі таксама на польска-каталіцкую большасць. Вяртаючыся да дыягназаў ўзаемных адносінаў меншасці і большасці, важна заўважыць тое, што менавіта абодва бакі самі лічаць сваім, а што адначасова адрознівае іх ад сябе. Іначай кажучы, якія рысы дазваляюць бачыць адных як Сваіх, а другіх як Чужых.

СВАЕ І ЧУЖЫЯ

Здаецца, што можна рызыкнуць і паказаць пэўныя рысы ментальна праваслаўных беларусаў у адрозненні ад польска-каталіцкай большасці, каб можна было паказаць, чым адны адрозніваюцца ад другіх:

/1/ Гонар, слава, пыха, самахвальства, зазнайства – пакорнасць, згода падданасць.

Польскі гонар мае вытокі ажно з сармацка-шляхецкай традыцыі пышнасці і самапераканання вартасці ўласнай шляхецкай вольнасці і недагэталнасці, а таксама з XIX-вечнай распаўсюджанай думкі пра палякаў як пра народ абраны, народ ідэі месіянства і Польшчы, якая ёсць «катлом народаў», якая ёсць краем, дзе больш за іншых любяць вольнасць і ў тым сэнсе палякі ёсць прыкладам і ўзорам для ўсяе Еўропы.²⁵

Міфы пра першынства Польшчы ў Еўропе знаходзілі потым пацвярджэнне ў пасвячэнні каталіцызму як адзінай слушнага веры, а Польшча была з гэтай прычыны «бастыёнам хрысціянства». У свядомасці палякаў жывы таксама міф пра «леха, чэха і руса», пры гэтым лех выглядае старэйшым адносна пачынальнікаў іншых народаў-братоў. Таксама існуе міф пра польскую талерантнасць, які цягнецца яшчэ з часоў Рэфармацыі²⁶. Перамогу ідэі воль-

²⁴Comp. Pawluczuk, W., „Ruskie drogi”, (in) *Polityka*, no 48/96.

²⁵Comp. Edlicko, J., „Narodowość a cywilizacja” (in) Kłoczkowski, J., *Uniwersalizm i swoistość kultury polskiej*, Lublin 1990, p. 23.

²⁶Comp. Samsonowicz, H., „Mity w świadomości historycznej Polaków” (in) Kłobkowska, A., *Oblicza polskości*, Warszawa, 1990, pp. 154 – 158.

насці як быццам сімвалізавала перамога «Салідарнасці», абранне кардынала Кароля Вайтылы галавой рыма-каталіцкага касцёла, таксама ўступ Польшчы ў НАТА і бліжэйшая перспектыва прыняцця да Еўрапейскай Уніі толькі моцна пераконваюць у тым, што Польшча вяртаецца на сваё законнае месца ў свеце.

Гонар і яго пачуццё асабліва ўзмоцнены перакананнем пра асаблівую прыгажосць поляк і гонар палякаў. Адам Падгурэцкі²⁷ сцвярджае, што такі гонар можа быць элементам постаці і ўзораў, з якіх бяруць прыклад у штодзённым жыцці, а якое ўвогуле «абапіраецца на легенды», асабліва жыццё грамадскае абапіраецца на міфы і на «аўтэнтычныя групы прыкладу», якія тракуюць самі сябе як вартасць, не зважаючы на навакольны свет, як «прадстаўнічыя асобы», пры гэтым успрымаюцца такія асобы і групы не як міфы, але цалкам рэальна і паважна.²⁸

Праваслаўна-беларуская група не мае такога пачуцця гонару з рычыны прыналежнасці да ўласнай дзяржавы, з відавочных прычынаў: не ідэнтыфікуецца з беларускай дзяржавай, пачуццё ўласнай дзяржаўнасці альбо смутак з прычыны яе адсутнасці праваслаўна-беларускай меншасці чужыя. Культура разглядаецца як неякі ўсходнеславянскі кангламерат, мова трактуецца як лакальная гаворка. Тым большае значэнне мае элемент рэлігійны, які праз духоўныя і культурныя вартасці праваслаўя як быццам далучае праваслаўна-беларускую групу да «высокай» культуры. Праваслаўе падкрэслівае пакорлівасць уласнаму лёсу як найвышэйшую вартасць, а гонар уважае за найвялікшы грэх. Папулярная прымаўка «тише едешь – дальше будешь», здаецца, ідэальна адносіцца да беларусаў, не да палякаў. Словы Янкі Купалы:

*Я мужык, ды гонар маю,
гнуся, але да пары,*

гучаць насамрэч як пахвальба, а троху як выклік пераменам тыповага побыту. Самаакрэсленні «мы грэчкасеі», «мы бульбы» перад усім азначаюць сувязь з вясювымі каранямі, але таксама ёсць выразам паказнога і фальшывага самапаніжэння. Стэрэатыпы «печкі», «хаты», «саломь», «лапцей», «каня» вяртаюць нібыта ўтую ўжо неіснуючую сельскасць, свойскасць і пагоджанне з лёсам.

/2/ Абраднасць – сакральны тып рэлігійнасці.

Шляхецкі час прынёс у польскую культуру, па-за катэгорыяй вольнасці, асаблівае разуменне каталіцкасці²⁹ і звязаны з ім стэрэатып «паляк гэта каталік». Сувязь з каталіцтвам гэта істотная рыса польскасці. Аднак лёгка

²⁷Podgórecki, A., *Spoleczeństwo polskie*, Rzeszów 1995.

²⁸Ibidem, pp. 110–126.

²⁹Comp. Lepkowski, T., „Historyczne kryteria polskości” (in) *Oblicza polskości*, op.cit.

заўважыць, што польскі каталіцызм перад усім абрадавы, вонкавы /»горача маліцца, але слаба верыць»/³⁰ Абрадавы характар польскага каталіцызма праяўляецца не толькі ў велічнасці касцельных святаў, але таксама ў цэлебрацыі нормаў і вартасцей з прычыны іх сакральнага характару і сімвалічнага значэння.³¹ Тое, што звязанае з Айчынай, незалежнасцю і мартыралогіяй, у адрозненні ад штодзённай сістэматычнай працы, падлягае сакралізацыі. Можна заўважыць, што свецкія сімвалы, у тым жа палітычныя, перамяшваюцца з рэлігійнымі /асобы-сімвалы: Ян Павел II, Лех Валэнса, кс. Янкоўскі, кс. Рыдзык/.

«Быць прываслаўным» у разуменні саміх апытаных прываслаўных гэта быць мацней звязаным з неакім сасудм адносна прафанум, альбо з містычным і з трансэндэнтным пачаткам веры. Падкрэсліваецца штодзённы рытуал працы на зямлі як непасрэдна звязаны з Божай сутнасцю пераменаў у прыродзе. Прываслаўнасць гэта спосаб існавання на свеце, само жыццё. Моцныя манастычныя традыцыі прываслаўя робяць акцэнт на значэнні пастоў, кантэмпляцыі, нястомнай малітвы, пакорнасці і сціпласці, мінуўшчыны і традыцыі. Вартасць і значэнне прываслаўя «як дабра ў небяспецы», якое пратрывала і адратавалася неакім цудам, нягледзячы на заходнія пераследы, і якое бароніць цэлы свет ад апошняй катастрофы, якую рыхтуе таму свету бясплённасць і павярхоўнасць культуры акцыдэнтальнай, кругазваротнай, падкрэсленай вельмі выразна. У гэтым сэнсе наяўнасць усіх элементаў прафанум, напрыклад, у палітыцы Царквы, пасвячэнне жанчынаў etc. трактуюцца здаля, з полем для манеўра. Рэлігійны вопыт прываслаўя мае пераважна калектыўны характар. Духоўнае адзінства, супольнасць вернікаў у малітве пад час доўгіх набажэнстваў /службаў/ ёсць асновай жыцця ўсяго прываслаўнага грамадства, дзе ў адно містеріум злучаюцца розныя падзеі і людзі, жывыя і мёртвыя.

/3/ Адсутнасць рэалістычнага ўспрымання – успрымання рэальнасці.

Згаданая вышэй сакралізацыя прафанум і пабудова «прадстаўніцтва», грунтаванне жыцця на міфах і легендах, асабліва жыцця грамадскага, гэта рысы рэалізму думання польскай большасці. Гэта вынікае таксама з надавання нашмат вышэйшага значэння вартасцям сімвалічным, чым вартасцям рэчаісным, стратэгічнымі чыннікамі робяцца менавіта легенды і міфы. Падгурэцкі як адну з найважнейшых метапаставаў характэрную для палякаў, фармулюе як «палубічную» альбо як няздольнасць знайсці адэкватныя сродкі дзеля дасягнення вызначальных мэтаў.³²

³⁰Comp. Ibidem, p. 99.

³¹Comp. Podgórecki, op. cit.

³²Ibidem, pp. 87 – 105.

Гэтыя і тым падобныя развагі сацыёлагаў адсутнічаюць у канцэптуалізацыі прадстаўнікоў большасці ў свядомасці меншасці. Большасць уяўляецца меншасці як група незразумелая, непрадказальная і лёгкая кіраваная нейкімі міфічнымі цэнтрамі, уладай. Напрыклад, гэтак быў успрыняты праваслаўна-беларускай меншасцю выбар Леха Валэнсы прэзідэнтам Польшчы, уключэнне рэлігіі ў праграму школаў, падкрэсленне вышэйшасці цывілізацыі над традыцыйнай /цывілізацыі лацінскай над руска-візантыйскай/, практычнае ўстанаўленне гандлёвай мяжы з Беларуссю, ухваленне Соймам і рэалізацыя люстрацыі, праекты вяртання маёмасці былым гаспадарам /рэпрыватызацыя, ліквідацыя ППР-аў /саўгасы/, цэлебрацыя візіту Яна Паўла II у Польшчу і г.д.

Праваслаўныя беларусы з каранямі ў вясковай традыцыі, маюць моцна прышчэплены царкоўны этас мазольнай, цяжкай фізічнай працы і мужыцкай гаспадарнасці і прадбачлівасці. Прагматычны спосаб думання падказвае ім бачыць у паляках людзей, пазбаўленых працавітасці, скаронасці і акрэслення штодзённай неабходнай працы, больш схільных да працы кіраўнічай, гандлёвай і адміністрацыйнай.

/4/ Панскасць – мужыцкасць.

Названыя вышэй рысы звязаныя з вядомым стэрэатыпам пана, шляхціца, які служыць шляхецкаму народу, а мужыком пагарджае³³. Падобна таму і «панскасць» як нацыянальная рыса, звязаная з шанаваннем асабістага гонару і клопатам пра вялікія справы, была адменнай рысай паляка да часоў падзелаў³⁴. Таксама і сармацкія рысы паляка былі звязаныя з «панскасцю»: «есці па-польску і польскую ежу, значыць, ганарова; працаваць па-польску, бо не запрацоўвацца, балаганіць і брудасць па-польску...»³⁵

На думку палякаў, як вынікае з розных даследаванняў, такія рысы характару, як «змагарнасць», «прага ведаў», «альтруізм», стаяць адпаведна ў палякаў на першым, другім і чацвёртым месцы пазітыўных рысаў, а такія рысы характару, як «адсутнасць дысцыпліны», «транжырства», «адсутнасць цяплення», «самахвальства» займаюць месцы з першага па чацвёртае ў негатыўных рысах. Такія вынікі калектыўнага аўтапартрэта звязаныя і зноў з «панскасцю», як спадчынай, і аўтастэрэатыпам сучаснага паляка.

Пахвала сваім паходжаннем /неабавязкова сапраўдным/, маёмасцю, захаванне нацыянальна-гістарычных памятак, смакаванне польскай кухні,

³³Comp. Łepkowski, T., *Uparte trwanie polskości. Nostalgie, spory, nadzieje, wartości*. London & Warszawa, Aneks i Most, 1989, p. 15.

³⁴Comp. Walicki, A., „Uniwersalizm i narodowość w polskiej myśli filozoficznej i koncepcjach mesjanistycznych epoki romantyzmu (po roku 1831)” (in) *Uniwersalizm i swoistość* 39., op. cit. p. 44; Morawska, E., *Wielka emigracja o problemie swoistość i kultury polskiej*, op. cit. p. 72; Skolimowski, H., „Uniwersalne wartości etosu polskiego” (in) *Oblicza polskości*, op. cit. pp. 138 – 148.

³⁵Comp. Łepkowski, „Historyczne...”, op. cit. p. 99.

жонны спорт, паляванне, шыкоўныя прыёмы гасцей, пабляжлівыя адносіны да «людзей простых» з адначасовым угодніцтвам перад вышэйшымі асобамі, дэспатызм і куртуазія ў адносінах з жанчынамі, асабліва сціплых, нясмелых паводзінаў, закручаныя вусы, манера глядзець зверху ўніз – такое захаванне выключна цэніцца як характэрнае для асобы з добрага роду.

Таксама гэты тып выглядае ў вачах меншасці. Пры гэтым відавочная няроўнасць «пана» і «мужыка» трансфармуецца такім чынам, што набывае патройны характар: 1) імкненне жыць, «як польскі пан», што часта звязана са схаваным кляймо прывалежнасці да прываслаўна-беларускай меншасці; 2) ужыванне механізма негатыўнай тоеснасці, гэта значыць, запазычанне ад вышэйшага боку ўяўлення пра сябе, як пра бок ніжэйшы, што часам праяўляецца як сервілізм у адносінах да дамінуючай культуры і пагарда да вёскі і да фізічнай працы ўвогуле; 3) сепарацыя і стварэнне ўласных культурных анклаваў, што перашкаджае параўнанню з большасцю, а таксама ўмацоўвае культурныя адрозненні, бо ў анклаве ад такога ўмацавання пагрозы нікому не бяда. Такая стратэгія азначае дэ-факто самамаргіналізацыю.

/5/ Мясцовасць – вясковасць.

Польская традыцыя звязаная з месцам, з жыццём у вялікай агламерацыі, такое жыццё ўспрымае за вельмі якаснае ды пажаданае. Места гэта самы шырокі доступ да культуры і адукацыі, лягчэйшая праца, большы кавалак вольнага часу, праца інтэлігентная /разумовая/, большая ананімнасць і свабода, большы выбар жыццёвага партнёра, прафесіі, месца працы, спосабу адпачынку etc. Сучасны стыль жыцця ў вялікім месце сам па сабе прадмет прагі і жадання, асабліва сярод моладзі. Такая з'ява мае ўніверсальны характар.

Прываслаўна-беларуская меншасць паходзіць з вёскі і мае вясковыя карані. Сувязь з зямлёй, цяжкая праца земляроба, поўнае ўзалежненне свае грамадскай пазіцыі ад свае працавітасці і хісткасць той пазіцыі адначасова, залежнасць ад капрызаў прыроды, ляяльнасць і суадносіны з суседзямі, акцэптацыя сямейнай іерархіі, рэзкае размежаванне ролі мужчыны і жанчыны – вось найважнейшыя рысы ментальнасці прываслаўна-беларускай групы. Пад час сутычак з этасам места гэтыя рысы падлягаюць дэвальвацыі, вымагаюць – самае малое – істотных паправак.

Места, якое атоесамліваецца з польскасцю, авансам у жыцці, інтэлігентнасцю ёсць нібыта вышэйшай цывілізацыяй. Адкідванне, а найчасцей хаванне ўласных рысаў вясковай прэвененцыі робіцца ў месце самай першай патрэбай. Разам з асіміляцыяй у месце хутка адбываецца поўны адрыў ад нацыянальнай традыцыі, культуры і мовы, а ўсё часцей таксама рэлігіі. Гэты працэс, асабліва ў першым пакаленні, непарыўна звязаны з пачуццём адчування і самоты, што вынікае з браку каранёў у месце і адмаўлення ад уласнай культурнай тоеснасці.

/6/ Сімпааты да правых – сімпааты да левых.

Прадстаўнікі праваслаўна-беларускай меншасці, адчуваючы страх і неспакой, звязаныя з кляймо пераследу праваслаўных і ўвогуле нацыянальных меншасцей у часах міжваенных і паваенных /падпольная антысавецкая правіца/, натуральным спосабам заўжды сімпаатызавалі левіцы. Улады ПНР трактавалі вась праваслаўна-беларускую меншасць гэтаксама, як іншых польскіх грамадзянаў, былі гарантам іх роўнасці з іншымі. Шырокія магчымасці вучыцца і ўсталёўвацца ў месца дзецям з беларускіх вёсак, матэрыяльны аванс, сацыяльныя гарантыі /пенсіі/ былі падставай для ацэны такой сістэмы як добрай альбо вельмі добрай. Гэтаксама непараўнальна лепшым быў не толькі ўзровень жыцця паваеннай беларускай вёскі ў параўнанні з міжваеннай, але ў параўнанні з беларускай вёскай за суседняй савецкай мяжой.

Вартасці польскай правіцы былі звязаныя з нацыянальным этасам і каталіцтвам, а таму былі чужыя для праваслаўна-беларускай групы. Наадварот, нагадвалі яны пра грамадзянаў другога гатунку, пра прывязку ізноў да панскай зямлі, пра пераслед праваслаўнай царквы, пра непрыязь да Савецкага Саюза і сацыялізма. Нічога дзіўнага, што левіца для праваслаўна-беларускай меншасці ўяўлялася гарантам бяспекі і абароны. На апошніх прэзідэнцкіх выбарах прадстаўнік левіцы Аляксандр Кваснеўскі ў праваслаўна-беларускіх вёсках набраў столькі галасоў, што не толькі перамог у першым туры, але набраў найбольш галасоў сярод іншых нацыянальных і рэлігійных груп у Польшчы. Гэткія ж рэкордныя вынікі дасягнулі тут сацыял-дэмакраты на парламенцкіх выбарах 2001 года. У гэтых адносінах праваслаўна-беларуская меншасць рэзка адрозніваецца ад правіцы і пракасцельна арыентаванай часткі насельніцтва Падляскага ваяводства.

Падзел на каталіцкую правіцу і астатнюю левіцу ў сённяшняй Польшчы паступова знікае. Пра што сведчыць агульная выразная перамога Кваснеўскага і яго вельмі высокая папулярнасць у Польшчы ўвогуле, а таскама супольныя /япіскапату і ўраду/ прыгатаванні да планаванай на лета 2002 года паездкі Яна Паўла II. Падзел палякаў на каталіцка-правіцовых і праваслаўных, здаецца, трапляе ў заняпад з набліжэннем уступу Польшчы да Еўрапейскай Уніі, а таксама адступае на задні план перад беспрацоўем, грамадзянскай няроўнасцю, паўперызацыяй шырокіх слаёў грамадства et c. Левыя тэндэнцыі сёння ёсць моцны і трывалы элемент свядомасці палякаў.

/7/ Антырасійкасць – прарасійкасць.

Для большасці палякаў знаемаства з усходняй культурай абмежаваная да ранейшых, у большыні сваёй негатыўных стэрэатыпаў. Традыцыі часоў падзелаў, польска-расійская вайна 1920 года, рэалізацыя пакта Молатава-Рыбентропа, часы сталінізма і камунізма негатыўна адбіліся на стэрэатыпах і ацэнках рускіх і Расіі. У даследаваннях сімпааты палякаў да іншых народаў Беларусі, Расіі і Украіны стабільна знаходзяцца сярод краінаў непрыязных

і нежаданых. Пры гэтым непрыязь і нежаданне меншыя адносна беларусаў, а большыя да рускіх і ўкраінцаў. Сімпатыя да тых трох народаў звычайна абагульняецца, а таму працэнт яе нязменны і сталы. Але стэрэатып рускага альбо ўкраінца вачыма паляка ёсць значна болей выразны, чым стэрэатып беларуса³⁶.

Польская тоеснасць нагадвае торт, у якім ёсць слой візанційска-славянскі, а ёсць слой заходні, еўрапейскі. Першы вынікае з прыналежнасці да групы славянскіх моваў і краінаў, з агульным пачаткам іх у мове старацаркоўна-славянскай як носьбіта і захавальніка культуры. З другога боку, прыналежнасць да традыцыі заходняга хрысціянства змяшчае Польшчу сярод еўрапейскіх краінаў. Праблема ў тым, што палякі маюць моцную схільнасць да падкрэслівання свае менавіта заходняй прэвененцыі і любяць мінімалізаваць усякую, нават славянскую, агульнасць і лучнасць з Усходам.

Праваслаўна-беларуская меншасць свабодна знаходзіць агульную мову з беларусамі, рускімі і ўкраінцамі з-за ўсходняй мяжы. Кантакты з усходнімі суседзямі частыя і шматлікія. Спосаб і стыль размовы тых і тых вельмі падобны. Пры існуючых дыспарорцыях ва ўзроўні жыцця, матывам перасячэння мяжы, апроч адвёдак сваякоў і знаёмых, ёсць перад усім дробны гандлёвы інтарэс, малая контрабанда. Такі тып узаемных кантактаў спрыяў не толькі збліжэнню тых і тых, але таксама фармаванню ў праваслаўных беларусаў іншых, чым у палякаў, поглядаў на сучасную Расію, як на край аграмадны і поўны нявыкарыстаных магчымасцей. Вобраз Расіі ў міфатворчасці і свядомасці праваслаўна-беларускай меншасці гэта вобраз краю з такім бедным і цяжкім побытам /рэвалюцыя, войны, сталіншчына, голад, бездушша ўлады/, які прадстаўляе сабою цэлы маятнік самых глыбокіх гуманістычных вартасцей, як сяброўства, каханне, пасвячэнне, рэлігійнасць etc. Перакананне, што менавіта ў экстрэмальных умовах праяўляецца сапраўдная чалавечнасць і што «судьба играет чело веком», які менавіта ў такіх скрайніх сітуацыях можа праявіць сваю веліч альбо сваю нікчэмнасць. Найглыбейшыя чалавечыя якасці, якія можна знайсці ў класікаў літаратуры, а таксама ў казках, прымаўках, жартах і анекдотах з Расіі, выклікаюць у прадстаўнікоў праваслаўна-беларускай меншасці самыя моцныя ўзрушанні, пачуццё ідэнтыфікацыі, хутчэй усходне-славянскай, чым заходне-славянскай³⁷.

³⁶Comp. Czykwin, E., „Białorusini w stereotypach” (in) *Spoleczeństwo otwarte*, no 1/95.

³⁷Masterpieces of Polish literature which have eastern roots and are permeated with the „Ruthenian spirit”, such as Mickiewicz’s *Ballady i romanse* (Ballads), or Iwaszkiewicz’s *Brzezina* (Birchwood), seem to be closer and more dear to a reader from a minority than, e.g. Fredro’s *Zemsta* (Revenge), or Sienkiewicz’s *Trylogia*.

Вобраз рускіх і Расіі блізкі, свой, чалавечы, індывідуальны, штодзённы і просты. Няма вобразу – злоснага, палітызаванага, інтэлектуальнага, прэ-тэнзійнага, ілюзорнага, філасофскага і супраць каго-кольвек накіраванага³⁸.

/8/ Універсальнае разуменне свабоды – лакальнае разуменне свабоды.

Захапленне свабодай у этасе польскай большасці гэта асноўная, падмуркавая вартасць. Гэта цягнеца яшчэ ад вольнасці шляхецка-сармацкай, «залатой вольнасці»³⁹. І. Муха сцвярджае: «...Польшча мела быць для Еўропы прыкладам захаплення свабодай і змаганнем за свабоду. Свабода, як адна з галоўных дэклараваных нацыянальных вартасцей польскай культуры, падкрэсліваецца шматлікімі гісторыкамі. Адначасова яны паказваюць, як «безбалюча» значная частка шляхты адмаўлялася і ад уласнай свабоды, і ад свабоды свае дзяржавы»⁴⁰.

Прывязанасць да такой каштоўнасці, як «свабода», мае спецыфічны польскі характар, звязаны з паказным прадстаўніцтвам і міфалагізацыяй рэчаіснасці, а таксама з бачаннем свету ў «вялікіх»⁴¹, небудзённых катэгорыях. Такая эмацыянальнасць, а таксама цесная сувязь з асабістым гонарам агульнай ідэі свабоды ёсць спецыяфічная польская рыса.

Трэба заўважыць, што ў польскім разуменні свабоды вышэй стаіць свабода дзяржавы, Айчыны, а не чалавечай адзінкі. Тым болей, што свабода мае ўвогуле касмапалітыны характар і звязаная з салідарнасцю з усімі змагарамі за свабоду на свеце. Для большасці палякаў блізкая і дарагая ідэя змагання «за вольнасць нашу і вашу», з акцэнтам на універсальны і супольны характар ідэі свабоды⁴².

Праваслаўна-беларуская нацыянальная меншасць, непараўнальна больш прагматычная, рацыянальная, сялянская і вясковая; для яе польскія міфы і рамантычная літаратура гэта недзе на збочыне дарогі; праваслаўна-беларуская меншасць сканцэнтраваная на «малых справах», на будзённым побыце, на простым трыванні – і свабода для яе гэта свабода ад любой пагрозы для жыцця і здароўя, а таксама свабода спакойнай, няхай сабе цяжкай, але справядліва ўзнагароджанай працы і роўнасць жшцёвых шанцаў з большасцю. Такое мінімальнае бачанне свабоды, сканцэнтраванае на сям'і і шанцах біялагічнага выжывання для дзяцей ды захавання мінімуму ўласнай адметнасці, якая разумеецца перад усім як абарона праваслаўя. Прынцып

³⁸Comp. Czykwin, E., *Stosunek Polaków do ...*, op. cit.

³⁹Klimowicz, M., *Cudzoziemszczyzna ...*, op. cit., p. 169.

⁴⁰Comp. Mucha, J., *Kultura dominująca jako ...*, op. cit., p. 231.

⁴¹„worrying about grand things” is a vital element of Pole’s self-image (comp. Skolimowski, op. cit, pp. 138 – 148).

⁴²Melchior, M. „Reakcje na stygmat (im presje wokół badań nad polskim i Żydami)” (in) Kofta, M., Jasińska-Kania, A., eds. *Stereotypy i uprzedzenia (Uwarunkowania psychologiczne i kulturowe)*, Warszawa 2001.

«абы горш не было» альбо «абы за рок даждаць», «абы вайны не было» альбо «або толькі здароўе» гэта своеасаблівае крэда, якое абмяжоўвае натуральную чалавечую тэндэнцыю быць незадаволеным, наракаць, скардзіцца і выказваць матэрыяльныя хоць бы прэтэнзіі. Згодна з тым, што прыносяць лёс, і згодна са светам, незалежна ад таго, як ён выглядае, добрым ці злым, гэта найбольш характэрны для прываслаўна-беларускай меншасці кансерватызм, пасіўнасць, прывязанасць да мінулага, якога ўжо няма, недавер да будучага. Гэта таксама своеасаблівы нутраны самакантроль, цензура. Пратэст, агрэсія, прэтэнзіі да пераменаў, асабліва тых у імя нейкіх вышэйшых, абстрактных мэтай: свабоды, незалежнасці, салідарнасці etc. – не маюць у прываслаўна-беларускім асяроддзі аніякага рэзанансу. Менталітэт парабка.

Такія рысы, ніяк не спрыяючыя заходняй цывілізацыі і заходняй краіне, робяць з асобай прываслаўна-беларускага паходжання вельмі падатлівы аб'ект для асіміляцыі, бо роля ахвяры, роля пакутніка прыймаецца ахвотна і нават з палёгкай. Гэтаксама, як рысы польска-каталіцкай большасці, часам успрымаюцца у такім асяродку пад асіміляцыяй як рысы злоснага «ка́та».

НЕГАТЫЎНАЯ ТОЕСНАСЦЬ

Прадстаўнік прываслаўна-беларускай меншасці не ёсць тою меншасцю, што выклікае сімпатыю ў большасці. Даследаванні паказваюць, што ў павоенным часе сімпатыя да прываслаўных беларусаў ніколі не перавышала антыпатыі да іх. Беларуская меншасць мела і мае мінус, як украінцы альбо рускія, дарэчы, якіх палякі практычна не адрозніваюць ад беларусаў і залічваюць агулам да «рускіх». Але даследаванне стэрэатыпу беларуса паказвае, што ён вельмі падобны да такога агульнага «рускага». Адсутнасць сімпатыі да прываслаўных беларусаў гэта толькі частка праблемы, бо другая частка гэта сама энigmatычнасць і невыразнасць нацыянальнага характару. У тым сэнсе нават большая антыпатыя да ўкраінцаў і рускіх сведчыць на карысць апошніх, бо паказвае на іх больш выразны нацыянальны характар.

У сітуацыі слабoga этасу ўласнай групы, апісаных вышэй тыповых яе рысаў, моцнага ціску польска-каталіцкай большасці сваімі вартасцямі на вартасці меншасці – назіраецца ўцёкі ад негатыўнага назначэння лёсу, ад кляйма, ад стыгматызацыі, назіраецца таксама падпольніцкае хаванне ўласнай прэвененцыі. Быць «горшым за іншых» – для параўнання: «альбо Польшча пойдзе да Уніі, альбо ... пойдзе да Беларусі» – гэта згадзіцца з негатыўнай самаацэнкай, згадзіцца з негатыўнай тоеснасцю, з тым зместам яе, які не прыносяць ні хвалы, ні зыску, а толькі адмоўныя эмоцыі, як страх, адчуванне пагрозы, згрызоту і віну за тое, што ты горшы, іншы.

Гэтак назваць кагосыці «беларусам», а яшчэ горш «кацапам», гэта зачапіць яго за глыбінню душы, за той горшы і адмоўны стэрэатып, звязаны з эмоцыямі непрыязні і варожасці. Накінутая звонку ідэнтыфікацыя можа выклікаць пачуццё самажало і горычы ў адных, а ў другіх нават запярэчанне

такому іх акрэсленню і да таго ж звонку. Гэта нагадвае «дапрацоўку морды», як пісаў Гамбровіч.

Эмоцыі, звязаныя з негатыўнай класіфікацыяй і ідэнтыфікацыяй з прычыны беларускасці – пачуццё напружанае, блізкае да адчування пагрозы, да беспрычыннага страху – не ёсць элементам сталым і штодзённым у свядомасці даследаваных асобаў; існуе часцей, як успаміны, як мінулы вопыт, але таксама як магчымасць таго... што яшчэ наперадзе:

– З палякамі і з ксяндзамі ніколі нічога не ведаеш, а калі ведаеш, то ўжо ведаеш, што такіх кацапаў ніколі не будуць уважаць за роўных сабе. Для іх заўжды будзем нейкім чалавечым падгатуркам, і яшчэ добра, калі на тым скончыцца...

Негатыўная ідэнтыфікацыя паўстае ў выніку класіфікацыі асобы як беларуса /з цэлым звязаным з тым стэрэатыпам/. Такая ідэнтыфікацыя ўзмацняецца пачуццём пераследу альбо страху. З такімі пачуццямі звязаная таксама «маргінальнасць» альбо стаўленне пад сумнеў прыналежнасці да польскасці, што ў сваю чаргу цягне за сабой страх быць адкуль-кольвек выключаным альбо, наадварот, недапушчаным ці незапрошаным. Пры гэтым канкрэтная сітуацыя можа быць у рэчаіснасці, а можа быць толькі выдуманай, бо гэта няважна. Гэта могуць быць экзамены ў вышэйшай альбо сярэдняй школе, калі падступае страх перад «выкрыццём» той фатальнай прэвененцыі, бо ў школе трэба ведаць польска-каталіцкія калядкі, альбо тая праўда так і так выйдзе наволак перад першымі каталіцкімі святамі⁴³.

Тая «маргінальнасць» вынікае з неразумення грамадзянскай тоеснасці паляка – і гэта пры самаімкненні «быць палякам», хоць і не да канца палякам⁴⁴. Негатыўны вопыт праяўляецца ў адчуванні браку свайго месца, неакрэсленай альбо няпоўнай прыналежнасці да якой-небудзь групы. Гэта часта спалучаецца з адчуваннем адчужанасці: не мой гэта Універсітэт, не мая гэта Польшча, не мае гэта нацыянальныя традыцыі, альбо «ўсё тое, што павінна быць маё, насамрэч тут чужое».

АБАРОНА АД СТЫГМАТЫЗАЦЫІ: ХАВАННЕ СТЫГМАТУ

Можна паказаць падвойны характар рэакцыі прадстаўнікоў праваслаўна-беларускай меншасці на стыгмат той меншасці. Па-першае, гэта хаванне нацыянальнай і рэлігійнай прыналежнасці, па-другое, стварэнне своеасаблівых групаў падтрымкі. На маю думку, больш цікава будзе сканцэнтравацца на тым першым спосабе.

⁴³Ibidem, pp. 268 – 289.

⁴⁴Zabrodzka, L., *Imiona dzieci jako kontynuacja prawosławnej tradycji rodzinnej* (unpublished Master Thesis written under supervision of dr E. Czykwin at Wydział Pedagogiki i Psychologii, Uniwersytet Białostocki, 2001).

Як сцвярджае Эліёт Аронсан, мы ёсць нявольнікамі нашых вачэй, бо мы асуджаныя быць у цывілізацыі зроку. У часах да тэлебачання, ілюстраваных часопісаў, коміксаў і кампьютараў, а таксама напярэдадні сотаваых відэатэлефонаў сярэднестатыстычны чалавек меў магчымасць непасрэднага кантакту з абмежаванай колькасцю асобаў. Скажам, не болей ста чалавек на працягу года. Сярод тых сустрэчных асобаў было, пэўна, некалькі толькі, якіх можна было б акрэсліць як прыгожых. Сягоння з экранаў тэлевізараў, рэкламных білбордаў, вокладак каляровых часопісаў, з упаковак, рэкламаў есць можна набрацца так шмат прыгажосці за адзін дзень, як некалі за ўсё жыццё. Такая шматлікасць прыгнятае чалавека «сярэдняга» і прыгнятае яго настрой, бо ўсе параўнанні – як у мужчынаў, так і ў жанчынаў выходзяць не на іх, «сярэдную», карысць. А шматлікія некарысныя параўнанні спрыяюць, з аднаго боку, узросту значэння вонкавага выгляду ў вобразе чалавечай адзінкі, з другога боку, да нівелявання свайго ўласнага выгляду адпаведна існуючым стандартам – альбо менавіта выгляд, а не сутнасць робіцца найважнейшай пераменнай у вобразе самога сябе ў сваіх вачах, у сваёй самаацэне.

I.

У гэтым кантэксце прадстаўнікі праваслаўна-беларускай меншасці знаходзяцца ў адносна добрай сітуацыі, бо адменнасць іх ад польска-каталіцкай большасці наволак мала заўважная. Стыгматызацыя напэўна больш датычыць тых асобаў, якія маюць адменны ад палякаў фенатып.

Можна заўважыць, што тэндэнцыя да хавання стыгмату ёсць самым пашыраным спосабам даць сабе рады з тым негатыўным прызначэннем. Жыццё нясе з сабою шмат прыкладаў хавання стыгмату: былія асуджаныя змяняюць месца жыхарства і хаваюць ад чужых сваё крымінальнае мінулае; глухія робяць выгляд, што добра чуюць, і старанна падткаваюць; жабракі носяць модныя боты на высокіх абцасах; прамысловасць прадукую парасонкі, якія насамрэч ёсць кульбачкамі для людзей з хворымі нагамі; ёсць ужо тэхналогія выгладжвання кучаравых валасоў, адмыслова для афра-амерыканак; ёсць пластычныя аперацыі, якія дазваляюць значна асвятліць цёмную, а нават чорную скуру, існуе спецыфічная галіна прадукцыі адзення для людзей з лішняй вагой; даўным-даўно фарбуюць сівыя валасы; таксама даўно вядомыя прагэзы вачэй, зубоў, ног і рук ад старажытнаегіпецкай традыцыі не праходзіць мода на парыкі – гэта толькі маленькая частка спосабаў хавання свайго дэфекту, стыгмату, меншасці.

Прадстаўнікі праваслаўна-беларускай меншасці хаваюць свой стыгмат тым спосабам, што старанна замазваюць альбо выціраюць тыя рысы, праз якія іх можна адрозніць ад польска-каталіцкай большасці. Бацькі, баючыся, каб іх дзяцей не мелі «за горшых, чым іншыя», даюць дзецям ужо не проста адназначна польскія імёны, але такія імёны, якія адназначна б сведчылі

пра прыналежнасць тых дзяцей да Захаду, да еўрапейскай цывілізацыі⁴⁵. Але перад усім кампрамат ёсць у канчатках прозьвішчаў на «ук» альбо засталыя ў старэйшага пакалення характэрныя імёны не з польскага календара. Тэндэнцыя змены прозьвішчаў на польскагучныя, аднак, менш распаўсюджаная, паколькі на тым шляху стаяць бюракратыя з яе бар'ерамі, грашовая аплата і неабходнасць мець выразныя прычыны для перамены прозьвішча паводле дзеючага права. З тымі прычынамі найгорай, бо нават самому носьбіту прозьвішча цяжка бывае іх ясна сфармуляваць. На шмат часцей адбываецца змена імя, бо «нефармальна», у зваротах калегам – так з Веры робіцца Веся, альбо з Зіны Зося, Алёша ўжо Алексы, а Базыль нават не Багдан, але Богдан.

Такая тэндэнцыя да схавання стыгмату нарастае да вострыні напярэдняй якой-кольвек пагрозы. Апроч імя і прозьвішча, беларуса можа выдаць месца нараджэння. Ёсць вёскі і мястэчкі, дзе праваслаўна-беларуская меншасць ёсць у большасці, а нават у пераважнай большасці, тыя вёскі і мястэчкі пазначаныя на ўсіх агульнадаступных картах, усе маюць сваю гісторыю, традыцыі, звычай. А таму менавіта з'яўляюцца выдатнай крыніцай інфармацыі пра чалавека, ідэнтыфікацыі чалавека – і часам нават хаванне стыгмату пасуе перад гэтай памяццю і традыцыяй. Ці не таму прадстаўнікі беларускай меншасці пачынаюць размову ад сакраментальнага «Скуль вы?» Месца паходжання дазваляе адносна беспамылкова вызначыць прэвэнцыю суб'яднага, але таму месца нараджэння толькі раздражняе таго, хто хавае стыгмат, калі пра тое месца пытае нехта зусім незнаёмы, але напэўна прыналежны да чужой большасці.

Розніца ў дагах святаў Божага Нараджэння і Вялікадня, а таксама Новага Года гэта чарговая магчымасць выкрыцця таёмнага стыгмату. Каб схавачь сваю «непрыстасаванасць» да каталіцкага календара, ужываюцца самыя розныя і неверагодныя прычыны, з дапамогай якіх абавязкова трэба дамагчыся ў працы на гэтыя дні адпачынку. Сапраўдная прычына называецца вельмі рэдка, звычайна фантазія не мае межаў. Што праўда, апошнім часам сітуацыя значна залагоджаная ў сувязі з тым, што ў школах цяпер любяць дні, узятых за вольныя, пазней можна адпрацаваць. Гэта гарантавана правам, і менавіта права насамрэч найлепей раўняе праваслаўныя святы з каталіцкімі.

Адрозніць беларуса ад паляка можна таксама праз характэрнае спеўнае вымаўленне. Каб прыхавачь гэтую «непрыстасаванасць», старанна насяляюць «сапраўднае» вымаўленне ад палякаў. Толькі што, нягледзячы на радыкальны выкідыш беларускай мовы з беластоцкіх брукаў і асфальтаў, з месца без аніводнай беларускай школы, польская большасць у Беластоку... сама даўно пад уплывам мясцовага вымаўлення і «сьледзюкуе» на кожным кроку

/вымаўляе занадта мякка ад польскай нормы/ – так што, з аднаго боку, гаварыць як стопрацэнтавы паляк, праваслаўнаму беларусу ў Беластоку цяжка, з другога боку, ніхто з прычыны мовы яго тут не пазнае, тым болей у другім-трэйцім пакаленні.

Мова меншасці найвыразней праяўляецца пад час застольнай бяседы, тым болей застольных песняў, тостаў, аповядаў «як раней было» ў вёсцы, асабліва калі ў анекдоце паяўляецца праваслаўны бацюшка; узгадвання старых звычаяў на праваслаўныя святы, забытых кулінарных рэцэптаў, «печкі» і іншыя акцэсуары, цэлы каларыт вясювага жыцця, значна адменнага, аднак, ад жыцця сярэднепольскай вёскі. Але ў такой бяседзе не так важна тое, на якой беларускай /украінскай/ мясцовай гаворцы чалавек гаворыць, але таксама тое... пра што не гаворыць і чаго не робіць. Не спявае песняў накшталт «Шла дзевэчка до лясэчка» альбо «Гуралю, чы ці не жаль», не хваліць гаспадыню за прыгатаваную ежу, наадварот, «сварыцца», што нешта не ўдалося /хваліць мае гошць, а не свой/.

Бяседа таксама адкрывае прыхаваныя карані праз спецыфічнае адчуванне гумару, самаіронію, але перад усім праз спевы «колішніх» песняў. Нічога дзіўнага, што такія бяседы можна ўбачыць толькі ў асяроддзі «свае групы». Увогуле жыццё праваслаўных беларусаў і каталікоў-палякаў па-за працай перасякаецца мала і рэдка.

Прадстаўнікоў беларускай меншасці пазнавалі /і ацэньвалі негатыўна/ за іх левыя палітычныя сімпатыі і перакананні, асабліва ў часах нараджэння і трыумфу «Салідарнасці», а таксама ў тыднях візітаў папы-паляка. Але сягоння, калі да левых палітычных поглядаў павярнулася большая частка палякаў-каталікоў, а буду чы візіт папы цэлебруе ўрад сацыял-дэмакратаў /часткова «былых камуністаў»/, гэтыя падзелы ў палітыцы адышлі да гісторыі.

Спектаклярным прыкладам хавання стыгмату-кляйма быў шал вакол аграмаднай і ўсё нарастаючай папулярнасці ў ваяводстве асобы Уладзіміра Цімашэвіча. Па-за тым, што гэты палітык мае ўсе неабходныя рысы для дзяржаўнага дзеяча, сімпатыя да яго вынікала з таго факту, нават той веры, што гэта «свой хлопец», адзін з нашых, які прабіўся і які ўмее граць, як на скрыпцы, на доўгім носе той польскай большасці, спрытна хаваючы перад ёй сваю быццам бы беларускую прэвененцыю. На кожным, амаль што, мітынгу ў беларускіх мястэчках і вёсках Цімашэвіч быў апытаны з прычыны свайго паходжання. Поўная няяснасць з тым паходжаннем, як там было насамрэч, насамрэч жа не мае аніякага значэння – бо нават калі не беларус, дык што з таго, калі ўмее граць на польскім носе /бо шматлікія мае суб'яднікі былі проста перакананыя, што каб «Валодзька» быў сапраўдным беларусам, ...ніколі б не зайшоў так высока/.

Хаванне стыгмату дыктуецца таксама засцярогай ад астракізму, байкоту і выключэння з супольнасці. Сапраўды ёсць такая пагроза ці гэта толькі хваравітыя мроі? Адкажу на гэта пытанне другім пытаннем: чаму ўсе

нацыянальныя меншасці ў Польшчы напярэдадні ўсеагульнага перапісу насельніцтва баяліся, што іх прадстаўнікі схавуюць ад перапісчыкаў сваю няпольскую нацыянальнасць? Анкеты былі ананімныя і патрэбныя выключна для статыстыкі агульнай. Чаго ці каго баяцца ўсе меншасці, чаму хавуюць сваю нацыянальнасць?

Дзеячы праваслаўна-беларускай меншасці выступілі нават з адозвай да беларусаў, каб не ўтойвалі свае нацыянальнасці і свае мовы ад перапісчыкаў. Паляку ў чужой краіне не прыйдзе да галавы хаваць сваю нацыянальнасць і сваю веру. Наадварот, з ахвотай, з энтузіязмам да таго прызнаецца.

Утойванне ўласных каранёў гэта толькі паверхня больш глыбокіх працэсаў фармавання тоеснасці. Аднак менавіта «катэгорыя стыгматы» ўяўляецца мне ключом да усяго, звязанага з праблемай праваслаўна-беларускай меншасці ў Польшчы.

Пераклаў Алясь Чобат

АЛЬЖБЕТА ЧЫКВІН – польская вучоная, доктар навук і прафэсар Універсітэту ў Беластоку. Дасьледуе міжнацыянальную і міжканфэсійную праблематыку.

Ryszard Radzik

POLISH-BELARUSSIAN INTERCULTURAL RELATIONS

The following considerations have been founded on the accounts of several dozen Belarussians and Poles visiting each other's country with a certain frequency, as well as the author's experience from numerous visits in Belarus for the period of over ten years. They are meant as an introduction into the Polish-Belarussian intercultural communication, and should be treated as a set of hypotheses rather than ultimate judgments. Intercultural communication is to be understood here as the branch of knowledge dealing in the description and analysis of the causes of different behaviour (attitudes) and perceptions of social reality by individuals remaining in an 'alien' cultural surrounding (in relation to the people representing this surrounding), as well as the very phenomenon described by this branch of knowledge. Research on intercultural communication has a different object of analysis than research on national (ethnic) stereotypes. I would like in my study to answer the following questions: in what situations do Poles and Belarussians behave in a different manner? How are these differences expressed and what causes them?

We can assume that a remarkable part of the differences observed should be explained by reference to two essential social facts. The first is a different

shape of the social structure in both countries. The second, the dependence of each society on a different cultural domain. The differences of the economic situation of each country should also be considered here, as they have a visible influence on human behaviour. This factor, though, may be of a transitional character.

Bringing the differences in the social structure of the Polish and Belarussian societies in their historical development to the fore, I mean the fact of decidedly different influence of elitist culture on the respective formation of both communities. Simplifying, we could say that the Belarussian society develops hierarchies to a larger degree than the Polish in relation to the authority, while the Polish society more than the Belarussian in relation to culture. The underlying cause of this difference lies in the history of both societies. Poles were developing their subjectivity in the time of partitions as a modern national formation in opposition to the existing structures of power. Intelligentsia took over the leadership of the society as its nation- and culture-creating class. It was a group united within an ethos, believing that they hold in their hands the lot of the country, fighting for the nation with the colonial authorities and spreading the spirit of social activism. In contrast, the peasants in this part of Europe were strongly influenced by the feudal heritage of serfdom. It was difficult for them to get rid of features developed within several centuries of virtual half-slavery. To the post-gentry inclination of intelligentsia to divide along cultural borders and promote elitist activism, the peasants preferred class divisions and daily passivity, the avoidance of actions which could lead to the realization of goals exceeding their particular individual (or, no more than village) interests. They assumed an object-position of submission to the authorities (rebellions had a periodical and collective character), and of recipient pretence. The modern Belarussian society was established only at the time of the USSR. The former elites had either left Belarus or had been murdered by the Soviet authorities, or, if any had been left – degraded in their social rank. The new elites came almost solely from the countryside, transferring to the cities their peasant ways and attitudes. The world from before the revolution was dimmed, and formed a negative reference for the socialist reality. Not only did the values promoted by the ‘Polish landlords’ become alien, but also those of the tsarist authorities, promoted by the Russian landed gentry. The continuity of urban social layers in the very scantily urbanized Belarus was eventually broken by the outbreak of the World War II and the ensuing decades of accelerated industrialization of the country. A possibility of taking over the culture of the former elites did not occur, both because of the lack of a physical contact with the elites, and the politically conditioned caution in relation to their legacy (e.g. literature). The Kremlin government associated Belarussianness with the peasant culture, and their Minsk deputies accepted it without major opposition, destroying the country’s tradition which did not fit the ethnographic and regional dimension.

In result, the Belarussians perceive the Polish society as a community of distinct cultural hierarchies – and with this, distances – and the accompanying weakness of the authorities. Poles comment on Belarussian passivity. Belarussians, in turn, are surprised in Poland by the custom of adgereing to the titles (as markers of one's social status) remaining in the loose relation to the structures of authority. In pharmacies – as they observe – Poles address the chemists as 'Pani magister' (an equivalent of the Master of Sciences), an abbreviation denoting the same title – „mgr” – can be seen on the doors of even minor clerks and sometimes it seems it is as important (or not much less so) than the title of 'manager' or 'executive'. What is more, they observed that a person who is well-dressed and having manners of that from intelligentsia has got a better chance of being well-treated in an office, in contrast to a low-class person with all symptoms of general backwardness. They underlined at the same time that in Belarus you could expect precisely the reverse: a man standing out from the background in his appearance or manners is often perceived as not quite one of us, belonging to the vaguely elitist world of 'them'. It stems from the tradition of associating Belrusianness with the folk, the world of ordinary, simple people staying far apart from the elites, alien to them in class terms (especially distanced from elitism which is limited to looking down on the people). Moreover, them: the 'masters/landowners', and 'authority' were once Poles and Russians, and thus nationally alien. Another cause was that of the Soviet caution of not standing out from the crowd.

Belarussians remaining in Poland for some period of time and knowing the Polish language well point out the fact that Poles more often than it is customary in Belarus use the literary (standardized) forms of the language, and use the polite addresses more often, which sometimes has even hilarious effects for a Belarussian observer. Even during a row – as one of the Belarussian women says – a Polish woman can say: „Dear lady, you are, if you excuse my French, a whore'. In such situations in Belarus the two parties immediately change from 'thou' forms into the 'you' directness. Another Belarussian person comments that even an unaggressive drunkard passing you by at night in the street begins from „excuse me, would you please sir/madame...”, which is not to mean that more direct encounters of this type do not occur in Poland, but, when they do, the case is treated as an encroachment of a received social principle of politeness (however, one must say that the speaking habits of the young people of the last decade commonly ignore the canons of good behaviour under the influence of the American pop culture). In turn, the Poles well acquainted with the Belarussian reality and the Russian language underlined the lack of refinement of the spoken Belarussian, and its scarce forms of polite addresses used on the daily basis. The Belarussians living in Poland for a longer span of time confirmed this.

These differences did not exist 150 years ago. The elites in Poland and Belarus had many more common features than they have today. Similarly, a peasant

from under Minsk did not differ to a considerable degree from that form under Warsaw. But the fates of both societies ran in a completely different way in the 20 century. The Russians imposed their culture on the Belarussians and incapacitated the development of the Belarussian national elites (and, along with this, the development of national consciousness of the Belarussian society). Poles, in turn, created their nation-state, popularizing among the people the elitist posture and values. That is why in today's Poland not only a peasant, but also a tramp addresses another person through 'pan' or 'pani' ('mister', or 'lady'), which was not so commonly spread in 19 c. not only in Belarus but also in the Congress Kingdom of Poland. Belarus retained the once peasant, and later Russian 'thou', and Poles observe that a passer-by calls after another 'eh – mu?czina' (eh, man'), and formerly 'eh, towariszcz' ('eh, comrade' - as in the whole area of the Russian-speaking area of the former USSR). At the same time Poles note that polite forms such as please, pardon me, thank you are not frequently used in Belarus. Belarussians in turn comment that these are used in Poland sometimes too often.

Poles perceive Belarussians as passive and non-activist people, not so much in their private and social life, but, most of all, in the sphere of public activity: in politics and business. Belarussians' avoidance of active opposition against authoritarian power and their weak engagement in private enterprise – the feature Poles observe in Belarussians – is a bit off-putting. Poles see Belarussians as people unwilling to rebel against social injustice and omnipotence of the state administration – clerks, policemen and customs officers on the border. Belarussians' submissiveness to the latter is affirmed by representatives of both societies frequently crossing the border. One of the Belarussian respondents often visiting Poland notices that 'a man in a tie is treated better by Polish policemen', and adds 'the farther we move to the west of Poland, the better the attitude towards Belarussians'. It gets better also if a Belarussian person has got cash. As the same Belarussian man in his thirties observes – they treat us as 'Russians' in the east particularly. Even an Orthodox Polish customs officer says: 'you – Russian'. He also notices regional differences in Poland, stressing that 'a Poznań guy will not offend me when he sees my weakness; he is more tolerant (although he won't help me financially). It gets worse in the Białystok region'.

A Belarussian intellectual of the Białystok rooting (a Polish citizen well-acquainted with the Belarussian reality) states that 'the Belarussian temperance is conditioned by the inferiority complex. We think that we are worth less than other nations – Poles and Russians. We are inclined to submissiveness in our utterances and judgments. It results sometimes in insincerity. We listen in order to adjust to what is others say and be their equals. However, opposite stances can also be observed: wanting to prove that we are very important we demonstrate it in cases when it does not have to be absolutely necessary. In the mixed Polish-Belarussian marriages it leads to the advanced submissiveness and com-

promise, or even to a demonstration of one's difference, if not superiority, although it does not have to stem from an absolute conviction as to the truth of the latter. We deal here, in fact, with insincerity in relation to others and to oneself'. Undoubtedly, the difficult situation Belarussians had to endure inhibited their developing more subjective positions, and self-assertiveness in relation to others. Hence the fear of authority (often alien, imposed, and even cruel), but also an avoidance – as Poles notice – of making simple choices of everyday life (of the 'what do you prefer' type), if encouraged by a foreigner (the frequent answer is 'whatever').

Belarussians notice in Poles too strong marks of individualism and even anarchism in relation to power. They are vexed by the character of debates in the Polish Parliament (they perceived their own parliament in the same way in the first half of the 90s and most of them accepted the limitation of its democratic formula). One of the respondents witnessed in amazement the wrestling of a crowd of street demonstrators with the much less numerous police forces. Aggression towards services of law and order evokes in such situations a feeling of objection, and even willingness to take the side of the authority. A Pole, in turn, will take side of the demonstrators. In Belarus in analogous situations numerous militia forces would fight with the much less numerous demonstrators.

Poles notice in Belarussians a contrast between their openness and straightforwardness in private contacts, including the familial ones, and the coldness and distance in the official, institutionalized contacts; also between spontaneity and directness in their readiness to help and cooperation, and the ensuing disappointment resulting from – as they think – not keeping promises. We could think that the contrast between cold formality and private openness derives from, first, the influence of the Russian culture, and, second, - to a lesser degree – from the tradition of strangeness of the local elites. Difficulties with getting anything on the official level are incomparably larger than in the West, or Poland. In Belarus (as it is also the case in Belarus), one succeeds by resorting to private connections (taking advantage of the post at work). The phenomenon is also known in Poland, although on a minor scale.

Poles consider Belarussians to be very hospitable (sometimes more than they are), pleasant, but only on a social ground, and the reverse can be observed not only in offices. Street crowd is perceived as less colourful than in Poland, and people more tired with the strain of everyday life. In Belarus standoffishness and anonymity is associated with authority or strangeness, it creates distance and animosity. The form is a value in itself for the French (just as, for Belarussians, it is directness which the form limits). It is valued as a sign of the richness of their culture (even civilization). It determines principles of behaviour also in relation to strangers. Belarussians are more authentic, they act and pretend less. They are more direct – in the view of Poles also in comparison to themselves – in expressing their feelings, both positive and negative.

They are less concerned about what is suitable. Poles rather like this directness (the form inherited after the gentry-intelligentsia elites seems tiresome sometimes), although, in their opinion, it is a sign of Belarussians' folk rooting. The latter perceive Poles as more friendly inclined in formal situations and anonymous encounters in the street, in shops, and public transport. They think quite often, though, that behind this propriety there is no authentic closeness. Hence, they think that Poles can be somewhat artificial and even false, and at the same time less spontaneous. This conviction stems from a misunderstanding that behind the commonly accepted gestures of politeness showing one's good breeding do not have to prove, automatically, an authentic friendship and readiness for sacrifice for the person to whom the gestures are addressed.

Poles are often perceived by Belarussians as less hospitable than themselves (the Polish proverbial hospitality which forces you to take loans in order to host your guests suits Belarussians more than Poles). They are also seen as more deeply immersed in the world of consumerism and material values, having less time for their friends and being more superficial in interpersonal contacts. In this respect the Belarussian perception of Poles resembles the one Poles have held of the western European countries (and more those of the north than the south), especially in the socialist period. The market economy changes societies (and makes them resemble one another in many respects), imposes certain stances and ways of behaviour. Belarussians praise the service style of the Polish shops, but this is to a large degree the result of introducing market economy and, with it, competition and the consumer market (not the producer market which was once the case in Poland and still has not quite subsided in Belarus).

There is a lack of identity symmetry between Poles and Belarussians, both in its content and in the power of both identities. Poles are usually astonished at the generally unformed (or barely formed) Belarussian national identity. Belarussians, in turn, associate Polish strong national references with, on the one hand, patriotism, and, on the other hand, with nationalism. Frequently, only after a longer stay in Poland, they adopt – in confrontation with Polishness – the Belarussian national identity. Poles – having fought against the Russian imperialism for centuries, thus not free from anti-Russian resentment, notice with surprise that Belarussians prefer the alien Russian language to their native Belarussian, especially in the urban areas. They do not care about their own status of an independent state, they stick to Russia voluntarily surrendering to the Big Brother, they seek his mercy and help. Poles do not understand the Belarussian mentality which they see as more regional than national; they do not understand the fact of belonging of the Belarussian society to the Russian cultural domain (hence Belarussians' disapproval of the NATO and, partly, of the West in general, which so annoys the Poles and often causes fervent political debates among the representatives of both nations). Poles consider Belarussians irrational in their cultural, political and economic choices (be-

cause they adhere to Russia, and with this to the lack of democracy, and, in consequence – poverty), especially that thinking within the categories of national interest is alien to them, in contrast to Poles. Such cultural divergences, which result from belonging to different cultural domains, are overlaid at present by political and economic ones.

A Minsk inhabitant living in Warsaw often stressed that the inhabitants of the capital city of Poland have less time than the inhabitants of Minsk. They are always in a hurry – simultaneously, a group of women visiting a Polish provincial town wondered how calm and quiet it was, and its inhabitants open and friendly. The same Minsk inhabitant made an observation that a Belarussian – in contrast to a Pole – does not get offended when he is pushed inadvertently in the street, and does not demand immediate apologies. He is also more liable to evade the truth – both in relation to others and in pardoning others an impolite treatment of himself. Others stated that it is more difficult in Poland to gain friends and strike acquaintances ('perhaps because I am a Belarussian', one of the Belarussian women wondered, when commenting on the Polish 'secretiveness'). It is not appropriate to phone a Pole late, and a visit must be preceded by a phonecall. Women talk in staircases more often than in Belarus (which can be explained by the fact that inviting somebody in may be more obliging than in Belarus). You can always pop in at your neighbours' in Belarus – as the same young Belarussian female living in Poland said – but not in Poland. Poles observe, in turn, that in Belarus it is customary to receive individual guests or small groups of them in the kitchen, which is not considered appropriate in Poland. Focusing on differences between the Polish and Belarussian nameday-birthday customs, Belarussians pointed out that they always serve the whole cake (so as to show to the guests it has not been eaten before), and never cut it in pieces before serving. A bottle of alcohol should also be open just at the table. The glasses are filled at the beginning of the dinner and the bottle has to be emptied. At a birthday party for the first two or three hours the guests talk mainly about the host, and raise long, elaborate, beautiful toasts. Apparently, they did not come across similar customs in Poland, although the Polish feast culture did require observing at least a part of these customs. In Poland, as one of the Belarussians says, it is much more difficult to notice that the party is given, for example, to celebrate one's nameday and who the main celebrity is. Additionally, as the Białystok Belarussian and a Minsk inhabitant both stated, the Polish wives, in contrast to the Belarussian ones, are less willing to take part in parties without their husbands.

According to Poles, Belarussians are not only careless about planning their time; they also have a different sense of the binding power of words. Similarly as in the Russian language, the word for them expresses the mood of the moment, an emotion and its straightforwardness (or the lack of such). It is uttered in order to please the other person, or in order to create a distance between oneself and the interlocutor. It is, though, ethereal and does not oblige to keep

a promise as much as it does in Poland. In the Latin Europe the pledge of honour stems from the knightly ethos, and the pledge of an entrepreneur from the bourgeois ethos (and from the Protestant solidity). In Russia these social layers did not in fact exist. Hence, as one of the respondents often negotiating with Belarussians says: 'In our talks certain decisions are easily reached (at first). There is agreement and willingness for cooperation. During a second meeting we complain about not sticking to the agreement line by the Belarussians, and the Belarussian side is surprised, indignant and objecting. At the third meeting, when our common agreement is still not carried out, the Polish protests meet open animosity of the Belarussians'.

Amateurs of the Belarussian literature stress its manifestation of the strong man and nature symbiosis (which is seen, for example, in the motive of the philosophizing Candide-type peasant). The peasant philosophical considerations on nature have not been silenced by the intelligentsia and urban elites, but founded the culture of the newelites. The Belarussian literature is rooted in the countryside reality to a much larger degree than in the urban reality.

The Polish culture is – in comparison to the Belarussian – more inclined towards activism and internal expansion (the Poles are, in comparison with Belarussians, but certainly not with the Germans and the French, more matter-of-fact, rational, capable of cool analysis; Belarussians are much less trained in thinking according to the categories of reason). The Belarussian culture, in turn, is focused on the survival of the society as a set of individuals and groups, and not the large national formation. Usually, when a clash of the two cultures occurs, we rarely deal with a clearly delineated conflict. The differences dividing both societies have been here occasionally exaggerated, in order to better understand their nature and background. Most often we do not deal with oppositional features each society exposes, but with a different degree of their intensity.

Trans. Dorota Kołodziejczyk

RYSZARD RADZIK – a sociologist, a Profesor at the Maria Skłodowska-Curie University in Lublin. The text we publish is an excerpt of a larger article. Author book „Kim są Białorusini”.

РЫШАРД РАДЗИК – сацыялёг культуры, прафэсар Універсытэту імя Марыі Складоўскай-Кюры ў Любліне. Аўтар м.ін. кніжак „Kim są Białorusini”, Торуń 2002, „Беларусы. Погляд з Польшчы”.

Arsen' Lis
(Арсень Ліс)

LITERATURE OF WESTERN BELARUS (abridged)

T Both commencement of literature of Western Belarus as well as creation of the „Zakhodniaya Belarus” (Western Belarus) independent political term go back to the late 1910s through early 1920s. The dramatic for both warring sides events of the fall of 1920 being over, the Polish and the Soviet front had finally stabilized. The same year on October 8th the preliminary peace treaty had been signed that half a year later resulted in signing another peace treaty in Riga.

In compliance with the Riga treaty, the Polish and the Belarusian border divided ethnic Belarusian lands into the two relatively equal in size parts. Population of the western Belarusian lands, incorporated into Poland, comprised 4.6 million citizens¹. The presence of a state border as well as the different political systems of the two countries, within the frame of which the separated Belarusian people had to live, affected the historical fate and spirit of both western and eastern Belarusians in a different way. Belarusian literature, which arouse west of the Polish-Soviet border, tended to have developed within twenty

¹Khaura tovich I. Zakhodniaya Belarus (Western Belarus) // Entsikapediya historyi Belarusi. T. 3. Mn., 1996. S. 421.

years in its own specific way. Therefore, it represents a special chapter within the context of the nation-wide artistic heritage.

On analogy with Minsk in the East, Vilnia (Vilnius), with its former rich national cultural and historic traditions, became the spiritually consolidating Belarusian center in the West. It was not by chance that the significant Belarusian intellectual elite, including the literary one, concentrated there. Some of the Belarusian writers, i.e. Anton Lutskevich, a literary critic, publicist and public figure, Frantsishak Aliakhnovich, a playwright, Anton Liavitski, Franuk Umiastouski, prose-writers, had resided there on a permanent basis even before the World War I. Some other intellectuals, like Uladzimir Samoila, a philosopher and a literary critic, Maksim Haretski, Leopold Rodzevich, Ihnat Kancheuski, a philosopher and a poet, were driven to Vilnia by the gyre of war and revolution.

The Belarusian periodical press, which arose there as the legendary Phoenix, rather eloquently speaks in favor of active development of the public thought as well as its eminence that was current within the western Belarusian territories prior to partition of Belarus. In 1919, prior to seizure of Vilnia by the Pilsudski legions, Tamash Hryb had already established the „Hramadzianin” (A Citizen) newspaper of the left cave of the Belarusian Socialist Hramada. In spring of the same year F. Aliakhnovich began publishing the „Belaruskaie zhytstsiu” (Belarusian life) social-and-political as well as the literary newspaper. The „Belaruskaia dumka” (Belarusian thought) newspaper, established in summer of 1919 by the socialist revolutionaries in Vilnia, was known for its independent social and political orientation. In 1920 it had been banned by the Polish administration and was reestablished again as the „Nasha dumka” (Our thought) and was edited by M. Haretski. In summer of 1920 the „Nezalezhnaia dumka” (Independent thought) was published and edited by H. Bahdanovich. On analogy with numerous other Belarusian periodicals of that time, the newspaper also comprised literary works. The same year the group of intellectuals, headed by A. Lutskevich, made an attempt to revive the „Nasha Niva” (Our land) and they succeeded to have published ten issues. The fall of 1919 brought the „Nezalezhnaia Belarus” (Independent Belarus) newspaper that was published three times a week and was edited by K. Miadziolka. From 1910s through 1920s Hrodna (ancient Horadzen') was known to be a significant Belarusian political and literary environment of that time. In 1919 they published there the „Bat skaushchyna” (Motherland) weekly as well as the „Belaruski narod” (Belarusian people) and the „Belarus” newspapers. In 1920 they have been replaced by the „Belaruskaye slova” (Belarusian word), edited by Vatslau Adamovich. That newspaper was banned by the Polish authorities only in early 1921. All the above mentioned periodicals were united by the national Belarusian idea, idea of sovereignty, and reconstruction of nationhood of this country. Besides edge-cutting political materials, the absolute majority of those publications

contained small prose genres, poems and some of them even novels and drama works.

The „Belaruskiya vedamast si” (Belarusian news) newspaper, edited by M. Haretski, was known for its vivid literary and artistic profile. Editors succeeded to have united around them significant creative forces. The „Belaruski zvon” (Belarusian bell) became a similar literary and public environment. Edited by F. Aliakhnovich, it became a kind of a club, after authorities of the Middle Litwa (Lithuania) banned the newspaper of M. Haretski. A. Smolich, B. Tarashkevich, A. Lutskevich, F. Umiastouski and its editor-in-chief, most of them being social democrats, became the active contributors to the „Belaruski zvon”. The „Nasha buduchinia” (Our future) newspaper served as an unofficial body of the Belarusian revolutionary organization (it had the left socialist revolutionary orientation). L. Rodzevich was the leading author of the materials published in it. I. Kancheuski also contributed more to that newspaper rather than to the other ones. Uladzimir Samoila, a literary guardian of Yanka Kupala, used pages of the „Belaruski zvon” and the „Nasha buduchinya” newspapers to publish his vast materials, including the philosophical ones, dealing with the issues of movement for independence and other edge-cutting matters. Closure of the „Nasha buduchinya” (Our future) by the Polish administration forced editorial staff, headed by Ya. Lahonovich, a public figure and publicist, to issue the „Volny s’ tsiah” (A free banner) newspaper. Because of the constant persecutions on the part of the authorities the newspaper was renamed several times.

The period of time from 1919 through 1921 had been clearly marked by the phantom of partition of Belarus by the powerful neighbors but its destiny still kept balancing on the scales of history. That was why the Belarusian publicistic word by Yanka Kupala, Yazep Liosik and Ales’ Harun in Minsk as well as the one by Anton Lutskevich, Branislau Tarashkevich, Arkadz’ Smolich, Maksim Haretski and Leopold Radzevich in Vilnia sounded with specific penetration and value. The idea of sovereign and inseparable Belarus occupied the central place in publicistic materials by A. Smolich (the ones of his Hrodna period of life), Symon Rak-Mikhailouski, Kuz’ma Tsiarashchanka and Yanka Natusevich, the young and prematurely deceased publicist, that were published in the Hrodna-issued „Belaruskaie slova” (Belarusian word) newspaper (1920-1921).

Publications of B. Tarashkevich, A. Lutskevich, A. Smolich and other publicists contributed to the deep analysis and artistic brilliance of the whole sociopolitical journalism in Western Belarus². Fundamental nature of the issues,

²Taraszkiewicz B. Białoruskie postulaty polityczne // Przy mierze. 1920. # 3, 5; Also, his Ryzhski traktat I Belaruskaye py tannie (Riga Tractate and Belarusian Issue) // Belaruski zakon. 1921. # 3; Lutskevich A. Polskaya akupatsiya Belarusi (Polish occupation of Belarus). Vilnia, 1920; Also, his Ab dzhar zhaunym budaunitstvie (On government structure) // Belaruski narod. 1919. # 2; L. B. (Smolich A.). Neza-leznas’ ts’ (Independence) // Belaruski zvon. 1921. # 2.

touched upon in public speeches of the above politicians and writers, their drawing attention to the cardinal issues of everyday life of the people and their nation as well as high intellectual, and in some authors – artistic level of publications, favored securing of their steady position within the moral heritage of Belarus and return to them on the part of the new generations due to actualization of the idea to rebuild Belarusian nationhood.

Along with the political journalism, essays of I. Kancheuski, U. Samoila as well as Aliaksandr Tsvikevich contributed much to creation of the reliable ideological foundation of both literature and culture of Western Belarus. A. Tsvikevich, although being a resident of Kouna (*present-day Kaunas, Lithuania – BIR*), had direct contacts with political and literary elite of Western Belarus and also published his works in Vilnia.

In his „Advechnym shliakham” (Along the eternal road) literary and philosophical essay I. Kancheuski comprehended social, historical and ethical aspects of Belarusian idea, specific features of world-outlook of Belarusian people that were believed by the author to have been primarily determined by the residential area of the ethnos, i.e. on the border between East and West³. Being a philosopher and a writer, he was of the opinion that „free development of spirituality of the Belarusian people can not be secured either by western or eastern culture as they functioning in the forms of forcible and violent Messianism and their contractile chains seem to be equal for our spirit”⁴. Kancheuski mentions about hesitations of Belarusians between the two types of cultures and, according to him, they can reach their ideal, common to all mankind, only „through development of their own and national spirit”⁵. And then he goes on saying that „to secure our people free creative work in all fields of life one needs to create adequate, his own, Belarusian forms of life”⁶. Kancheuski considers deliverance „from foreign constraint and winning of sovereignty”⁷ to be the precondition, capable to ensure public creative work of Belarusians. Great significance was attributed by Kancheuski to cooperation, i.e. free union of consumers and producers, on their way to development of creative human personality and the future of the society⁸. We have specified only several social aspects included into the „Advechnym shliakham” essay. In principle, the writer is known to be more original, clear-sighted and interesting in his philosophical generalizations and evaluations of civilizations as well as in experience of so-

³Abdziralovich I. Advechnym shliakham: Dasledziny belaruskaha svetapohliadu (*Along the eternal road: evaluation of Belarusian world-outlook – BIR*). Vilnia, 1921. S. 4-23.

⁴Same. S. 22.

⁵Same. S. 11.

⁶Same. S. 22.

⁷Same. S. 53.

⁸Same. S. 12-65.

cial revolutions and political parties. Some of his conclusions are known for his sagacity as well.

Uladzimir Samoila (1878-1941) began his carrier as an experienced journalist and literary worker as well as an activist, deeply involved in politics in Vilnia of late 1919s – early 1920s, i.e. between the two revolutions in Russia. That was already in his initial publications in Vilnia periodicals in which Samoila revealed his deep concern about destiny and future of the Belarusian people. He envisaged partition of Belarus and called the politicians upon organization of people for them to become masters in their own country instead of reliance upon the international conferences and tractates⁹.

Democratic press of Western Belarus revealed personality of U. Samoila, who was highly experienced in cultural and political issues as well as active in his creative work, to be irreplaceable laborholic and generator of new ideas. According to L. A. Voitsik, who also worked for the Vilnia periodicals in 1920s, Samoila and A. Lutskevich carried out the key amount work for the newspapers of independent orientation, i.e. the „Holas belarusa” (Voice of a Belarusian), the „Syn belarusa” (Belarusian’s son), the „Belaruskaya dolia” (Fate of Belarus) and some other public contemporaries. They would write editorials and get ready with the bulk of the material to be published. Creative spectrum of U. Samoila is rather unusually wide.

Samoila uses his „Hetym peramozhash!” (You will win doing this!) expanded philosophical tractate, written in the form of an emotional essay, to give theoretical substantiation of the Belarusian national idea. He draws attention to the practical aspect of its realization and conveys deep faith in creative force of his nation. Similar to I. Kancheuski, the author of the „essays of optimism” (that was the subtitle of essays by U. Samoila) stands for the evolutionary way of development of national movement. U. Samolia wrote: „Everything that the current masters of the situation, relying upon their actual power and „Turkish” perception of their unlimited sovereignty, will not provide the Belarusian citizens with today, can be „won” using peaceful and civilized methods of our unconquerable spiritual activity tomorrow”¹⁰. In spite of all the government functionaries of the occupied Western Belarus being oriented to denationalization of the Belarusian ethnos and at the background of Prime-minister’s statements that „in 50 years not a single Belarusian will be found even in the candle light” (Skulski), the writer and philosopher firmly believed in Belarusian national revival. Spiritual originality of the language, folk poetry as well as such the presence of such external factors as disappearance of „post-war barbarization of the European community that was strong in Poland” as well as democratization of the world, gave Samoila motives to believe in humane future of the

⁹Civis. Ne chaka itse miru (Do not wait for peace to come) // Nezalezhnaya dumka. 1920. July

¹⁰Sulima. Hetym peramozhash! (You will win doing this!)...// Zakhodniaya Belarus. S. 68.

Belarusian people¹¹. Philosophical generalizations of U. Samoila and resting of the Belarusian thinker upon the „philosophy of freedom” by Fichte in his analysis of the idea of Belarusian revival also involved practical resumes, the latter sounding as follows: „The Belarusian people, through mediation of their new national intelligentsia, should adopt that eternal truth, meaning that there is no such evil that would be stronger than good and, the stronger and fearful the evil is as well as the more difficult the external life conditions happen to be, – the stronger force, capable to conquer that evil, and spiritual activity we will have to develop in ourselves and will have to stronger and tighter weld into a national organism that could win both internal and external evil”¹². The author finished his essay of optimism with an open appeal, supported by the quotation from the Holy Bible, i.e. „Stick to your native roots, Belarusian people!” – “For our Lord will construct his Church upon this stone and the gates to hell will not overcome it”.

Aliaksandr Tsvikevich (1888-1937) concentrated his political journalism on the current issues of Belarusian revival and Belarusian nationhood. His „On arguments coming from mind and heart” essay deals with the role of a poet in awakening national consciousness of the people¹³. The „Grand simplification or grand perfection” essay by A. Tsvikevich covers moral and ethic as well as psychological aspects of pertinence of intelligentsia to the Belarusian liberation movement¹⁴.

Artistic political journalism and essays tended to have rather actively influenced upon the formation of the world-outlook of the young generation of western Belarusians in general, and their representatives who were on their way to literary world, in particular.

Maksim Haretski was recognized to be one of the literary workers whose contribution to the development of national spirituality in Western Belarus of early 1920s was especially significant. That contribution comprised both theoretical and practical aspects. More than four years of life and creative work of M. Haretski were closely connected with Western Belarus and Vilnia. The Vilnia period of creative activities of the author is considered to be one of the most fruitful and corner-stone ones in his life. Mainly here M. Haretski disclosed his talent in its full multiplicity and lucidity. Residing in Vilnia, the old cultural center of the Belarusian-and Lithuanian region, and having a chance to work with the rich collections of books, including the one that belonged to I. Lutskevich, M. Haretski wrote his first conceptual history of the Belarusian

¹¹Same. S. 66-69.

¹²Same. S. 68, 70.

¹³Halynets A. Ab arhumentakh ad rozumu I arhumentakh ad sertsu (On arguments coming from mind and heart) // Studentskaya dumka. Vilnia, 1925. # 1, 2.

¹⁴Halynets A. Via likaye aprashchennie tsi via likaye uda skanalennie? (Grand simplification or grand perfection?) Ryga, 1926

fine writing, covering the cradle of it, and ending up with the current period¹⁵. Perception of the process of development of the Belarusian artistic word within the context of the making of the national idea, significantly increased the role of that book and turned it into an idea-educative factor under the conditions of extreme opposition of the Polish regime to formation of national self-consciousness of western Belarusians.

The author went by the realities of the conditions in Western Belarus, and in a broader sense, strategic aims of the Belarusian revival, when he published in Vilnia the monuments of old and new Belarusian literature and sorted out the Belarusian corpus specified in dictionaries as well as published a reciter¹⁶. That was one of several fields of his activities. M. Haretski, a writer, also revealed himself to be a public figure who most actively aggregated to the political life of western Belarus at the turning point of its historical destiny, i.e. within the times of occupation of Vilnia by the Pilsudski legions and in fall of 1920 in so-called Middle Litwa, a temporary state formation of General Liutsiyan Zhahilouski. Initially he worked as the actual editor-in-chief of the „Belaruskaya dumka” (Belarusian thought) newspaper, issued in spring of 1919, and following its closure by the Polish authorities he edited the „Nasha dumka” (Our thought) newspaper. Finally, he became the editor-in-chief and publisher of the „Belaruskiya vedamasti” (Belarusian news) newspaper. Besides publishing numerous publicistic articles that formulated and resolved current tasks of the Belarusian movement and its current political moment, Haretski also contributed much to organization and education of the most active authors who worked for the newspaper. Periodicals, edited by M. Haretski, and especially the „Belaruskiya vedamasti”, would constantly publish works of the authors from Western Belarus, young writers, as well as lyrics of folk songs, materials on history of Belarus, including the Belarusian historical calendar, compiled by the writer himself. Publications of the leading writers who worked for the above newspaper (i.e. M. Haretski, an editor-in-chief, A. Lutskevich, A. Smolich, L. Rodzevich, T. Urubleuski (whose pseudonym was T. Varonich), along with letters from the provincial areas, comprised a vast spectrum of current issues of Belarusian life, Belarusian spirituality and destiny of Belarus. Haretski as a writer was most directly involved in the literary process in Western Belarus in the capacity of a creator of artistic values. He was basically the pioneer of fiction traditions in literature of Western Belarus.

¹⁵Haretski M. *Historiya belaruskaye litaratury* (History of Belarusian literature). Vilnia, 1920

¹⁶Haretski M. *Hrestamatiya belaruskaye litaratury. XI vek – 1905 hod.* (Reader of Belarusian literary works. 11th century - 1905). Vilnia, 1923; Braty M. I H. Haretski. *Belaruskaja-maszkouski slounik* (Belarusian-Moscow dictionary) 2-ye vydannie. Vilnia, 1920; Haretski M. I H. *Maskouska-belaruski slounik* (Mscow-Belarusian Dictionary). Vilnia, 1921; Haretski M. *Dekliamatar* (A reciter). Vilnia, 1923.

The years from 1919 through 1923 for M. Haretski, in spite of being arrested, imprisoned and deported by the authorities of Middle Litwa, turned out to be the most productive ones in his literary carrier. Within that very period of time he published his novel „Dzvie duszy” (Two souls) both in the „Belaruskaya dumka” and as a separate book; he began writing the „Za shto?” (What for?) novel that was published under the title of „Tsikhaya plyn” (Still waters); he created couple of dozens of stories, seven plays, some ten articles on literary criticism and prepared numerous political speeches dealing with edge-cutting issues of life in Belarus.

The initial pages of poetry of Western Belarus are known to have primarily associated with the names of Leopold Rodzevich, Uladzimir Zhyłka and Ihnat Kancheuski. Their creative work turned out to be the most active one and found its vivid reflection in the periodical press of early 1920s in the form of publication of personal books of verse. Although the poetry of that time enjoyed the presence of poets of the Nasha Niva era (i.e. Haliyash Leuchyuk (1880-1944, Kazimir Svaiak (1890-1926, Sary Ulas (1865-1939), that was mainly L. Rodzevich with his „Belarus”, a poem-legend, written in a specific synthetic genre, and U. Zhyłka with his „Uyaulennie” (Imagination) poem, who succeeded to have revealed in a more straight way that very soulful tone and that exact mood which the creative intelligentsia experienced as the result of partition of their Motherland and disruption of rebuilding of their nationhood. „You have been downtrodden and thrown into the swamp with your fresh bleeding wounds open...” – is the dramatic note that opens the poem by L. Rodzevich¹⁷. This dramatic motive calls to another one expressed in chapter XII of the „Uyaulennie” (Imagination) poem by Zhyłka:

*At night, ah at night
Someone is whispering!
The voice of a prophet...
„Shame, oh shame upon us,
And reproach made friends with our sons.
Our wounds are aching,
And our eyes full of tears are covered with mist.
No holy truth and no freedom left at all.
Invaders, misfortunes, sufferings to hides.
And a bleeding border of a knife-cut
Has been stretched across you white body”¹⁸*

The image of a bleeding border does not serve only as a poetic metaphor. Abyssal essence of it has been demonstrated through the fate of thousands of sons of Belarus. In spite of the overall dramatic nature of historical events

¹⁷Rodzevich L. Belarus. Vilnia, 1922. S.5

¹⁸Zhyłka U. „Uyaulennie” (Imagination), 1923. S.19

dealing with partition of the Belarusian lands and congruence of poetic interpretation with the historical fate of Belarus, works by L. Rodzevich and U. Zhyłka sound in an optimistic way with the major key as the predominant one.

Applying the rhythm of the poem, varying from chapter to chapter, ranging from a bit slower and momentous one to the dashing and always excited one, Zhyłka resumes the direction of the Belarusian movement in a poetically-generalized way. He depicts revival of the nation at the background of the global misfortunes, civil and Polish-soviet wars. The poet claims the fact that „a Belarusian has already stepped upon the map of Europe”.

U. Zhyłka's dedication of his „Uyaulennie” (Imagination) poem to L. Rodzevich serves as another proof of their ideological affinity and mutual involvement in the liberation movement. Within the course of his stay in the rural area of Western Belarus, the poet spent longer time with his mother's relatives residing in the suburbs of Baranavichy. Acting as a messenger between the local branch of BRA (Belarusian Revolutionary Organization) and the central office in Vilnia, i.e. prior to his to his studies in Prague, Zhyłka created the number of poems that were later on published with assistance and help of A. Lutskevich, a literary critic and researcher¹⁹. U. A. Kalesnik, a researcher of creative work of U. Zhyłka, noted that lyrics of the poet is distinguished by capability to convey the public ideas in a deep personal way as if they become the intimate movements of soul of a lyrical character²⁰.

Poems by I. Kancheuski, a prematurely deceased poet, that were signed with the „Hanna Halubianka” pseudonym, were full of romantic esthetics and high range of culture of feelings²¹.

Tragedy of the World War I with endless number of its victims, vast devastations, dramatic flood of refugees fell upon Europe. Western Belarus suffered from it to the maximal extent as the one that experienced severity of a three-year presence on its territory of the positional Russian-German front. Flash of hope to rebuild Belarusian nationhood, evoked by the war and revolution, resulted in rapid activation of creative thought in Western Belarus. The new sowers appeared in the field of Belarusian literature of that time. Makar Krautsou (1890-1941) and Stanislau Shymanouski (1893-1920) from Western Belarus and Mikas' Charot (1896-1938), Uladzimir Dubouka (1900-1976), Yazep Pushcha (1902-1964) and Ales' Dudar (1904-1937) from its eastern part joined the literature at the turning point of two epochs. Literature of Western Belarus of first half of 1920s was represented by most active literary activities of Kastus' Stepovich, a clerical poet, who had already begun publishing his works in the

¹⁹Zhyłka U. Na rostani (At the cross-roads). Vilnia, 1924.

²⁰Zhyłka U. Pozhni (Stubble). Mn. 1986. S.9.

²¹Kancheuski I. Verasniova ye pano (A September panel) // Nasha buduchyna. 1923. # 4; Kancheuski I. My razam (We are together) // Zahodniaya Belarus. – S.8.

„Belarus” newspaper in 1913. Muse of Kazimir Svayak, that was usually regretful because of the poet's personal tragedy, i.e. his illness that caused his premature death, also begins to sound in a brighter way:

*Here come the brighter times,
An light of apparition lightens our way.
Motherland-mother-Belarus,
You are alive!*²²

The poet believes in awoken force of the people and their capability to create deserving future and to command to the coming generations the idea of free Motherland:

*A spark will definitely turn into the fire,
That will make the stars in the sky hide their faces away from it,
And the spirit of people will bravely arise,
That will even the valleys and the hills.
It will build on the ruins of Motherland
By its powerful hand with Prometheus fire in it,
And when it dies itself, it will relay the testament to the son
For the idea of Motherland not to vanish...*²³

Makar Krautsou, a participant of World War I and an activist of the Belarusian national movement of 1917-1920, wrote not only his famous „My viydzem shchylnymi radami” (We will go out in dense rows” poem-anthem that was influenced by the Slutsk rebellion. He also composed a „Bratom” (To brothers) poem that combines meditation on the tragic fate of Belarusian land and powerful belief in national freedom of its people:

*The bane of Belarusian people is in the air,
The ones who expanded from the Nioman to the Dniapro.
Each century they loose their belongings
In the fire of wars and misfortunes*

.....
*But we are the people who are alive, not slaves but masters of our life
And we deserve the equal destiny with other peoples
We will cover our way to freedom with our bodies
And let at least the 100th of us but see its face*²⁴.

Natallia Arsen'yeva (1903-1997) stood apart from the rest of the writers of Western Belarus who were soaked with the national idea or idea of social freedom of working people and were often organizationally bound with the liberation movement. From early 1920s her poems began to be published in almost

²²Svayak K. Maya lira (My cither). Vilnia, 1924. S. 21

²³Same. S. 25.

²⁴Krautsou M. „Bratom” (To brothers)// Nasha dumka. Vilnia, 1921. # 24.

all periodicals. Having been blessed for her literary carrier by M. Haretski at the times of her studies at the Vilnia Belarusian gymnasium, Arsen'yeva concentrated her lyrics on the subjective beginning and experiences of intimate nature. Space and nature became the major source for her poetic inspiration. In spite of her indifference in treatment of social problems, her apparent talent was highly appreciated and valued by the representatives of literary society. Following publication of her „Pad sinim nebam” (Under the blue sky) collection of works (1927), creative work of N. Arsen'yeva had been highly valued by the leading literary critics, i.e. U. Samoila (Chemer) and A. Lutsevich²⁵.

Early 1920s were marked by publications of Ales' Smalenets (1893-1966), a poet and a writer whose true name was Ruzhantsou and who worked for the „Belaruski zvon” and the „Belaruskiya vedamasti” newspapers. At that time he was known to be a former participant in World War I and Civil War as well as the Commander of the Belarusian battalion in Lithuania that was formed by the emigration government of Vatslau Lastouski. He also edited the „Belarusvaiskovy” (A military Belarusian) magazine. Poems of A. Smalenets were saturated with military themes. Figurative realities of war were depicted in the imaginable way. M. Haretski considered them to be ”strong in thought and pretty original in form”. Some time later A. Smalenets continued his literary carrier as a translator of Belarusian poetry into Lithuanian and the Lithuanian one into Belarusian²⁶.

The initial publications of Ales' Salahub (1906-1934), a poet, go back to 1923. Being a student of the Belarusian gymnasium in Vilnia, he has cast his lot with the communist underground movement and made friends with Arsen' Kancheuski, a member of the Central Committee of the Communist party of western Belarus, as well as participated in organization of the circles of the Belarusian Hramada of Peasants and Workers in the area of his native Smarhonschyna. A. Salahub had been twice arrested by the defenziva and spent two years at the so-called western Belarusian Bastille in Lukishki. That was the prison, in casemates of which there spent much time not the only generation of revolutionaries of Western Belarus. Ales' Salahub enjoyed the role of a pioneer of the western Belarusian literature in discovering the prison-related themes and creation of images of political prisoners. Later on those themes had been developed by M. Tank and V. Taulai up to the level broad artistic generalizations. A lyrical hero of A. Salahub (an *alter ego* of the author) was of a purposeful and integral nature. His consciousness organically combined

²⁵Chemer M. Vernaya dachka sotsa I shchyray ziam el'ki (A loyal daughter of the Sun and generous land)// Rodniya honi. Vilnia, 1927. # 5-6; Lutskevich A. Adbitaye zhytstsiu: Lekciyi I statysi z belaruskaye adradzenskaye litaratury (A win back life: Lectures and articles from the Belarusian revival literature). Vilnia, 1929. S. 108-114.

²⁶Ruzhantsou A. Belaruskiya pis'menniki: Bibliy ahrafichny slounik (Belarusian writers: Bibliographic dictionary). T. 5. Mn., 1995. S. 168.

both social and national ideals. He is closely connected to the idea of liberation of the mankind on a planetary level („We are glad, very glad that are changing the course of history”), simultaneously continues his struggle, suffers in prison and dreams to witness „his Belarus to be a free country”. Intentions and emotions of the lyrical hero of the poet get stronger due to their emotional ties with the rural area. He flatters himself that he will leave in it „the fire of rebellion”. Being a revolutionary and a maximalist, A. Salahub depicts the ideal of a western Belarusian village as a rebellious one:

*... I like you when you are full of rage:
Instead of sickles you beat the swords,
Instead of cutting ears of rye
You wake the Belavezha up at night*²⁷.

Fate of A. Salahub turned out to be the tragic one. Having escaped from the Polish prison he illegally crossed the border, graduated from the Minsk state university, published the collection of his poems, frequently published his materials in periodicals, took the course of post-graduate studies at the Belarusian Academy of Sciences. Having been involved in the second wave of repressions in the Soviet Byelorussia, he died in 1934²⁸.

Successful development of dramaturgy in literature of Western Belarus was favored by several circumstances. First of all, that was World War I, followed by the maelstrom of civil breakups, resulted in numerous deaths and forced flights, various other misfortunes and grief that fell upon Belarus in general and its western areas in particular, which provided the playwrights with the unique material. Fate of a nation, fate of a man under extreme conditions of war as well as tragedy of partition of the *ethnos* by borders of foreign countries comprised the realities of Belarusian being. Those were the topics that „begged themselves” to be included into the drama works of the Belarusian playwrights. Second of all, several deep, original and talented playwrights simultaneously happened to exist and create their works in the field of literature of Western Belarus. Besides M. Haretski, who had lived in Vilnia for several years and created number of excellent plays, dramaturgy of western Belarus was represented by plays of Frantsishak Aliakhnovich (1900-1944) and Leopold Rodzevich (1895-1938) who happened to be the playwrights by their natural call. The third reason of successful development of theatrical works in literature of Western Belarus was evoked by social demand. Having been awoken by revolution and changes in civil life from lethargic sleep, the people reached after education and were in the process of looking for the way to conscious life. Alert condition stimulated self-activity in all its forms, including the artistic one. Theatri-

²⁷Salahub A. Lukishki. Mn., 1929. S. 37

²⁸Tokarev N. V. Vozvrashchyonniye imena (Returned names). Mn., 1992. S. 102.

cal kinds of art, theatrical genres with their direct influence upon the consciousness of mass spectators and listeners tended to have adequately responded to the needs and demands of time. To expand Belarusian theatrical culture they have set up the Belarusian drama workshop in Vilnia in 1922. According to M. Haretski, L. Rodzevich displayed himself in his creative work to be the follower of modernism and expressionism. Creative practical experience of Franciszak Aliakhnovich did not miss the experience of Przybyszewski and Ibsen.

The „Dośvitki” (The Dawn) theatrical drama plays by L. Rodzevich, initially published in the „Belaruski zvon” and later on as a separate book, served as an example of philosophical and esthetic realization of edge-cutting issues as well as the problems of high humanistic sense in forms of dramaturgic art²⁹. Based on the events, dramatic for the fate of the whole nation, the author creates a symbolic picture: he demonstrates how the fire of war and breakup waken the national consciousness, as the result of it, the people start searching for the way to go within the context of time and society. The only character of the play is called by his actual name – Yarmila. The rest of them acquired the collective social image and were named by the playwright in a generalized way, i.e. a host, a peasant, a teacher, a young woman, a lady. Such names as „A feeble man”, „An awoken person”, „A sick man” carry symbolic meaning and sense. The author also uses the „voice from the crowd” in a very perfect way.

The basis of another work by L. Rodzevich deals with the topic that was considered to be extremely important for all Belarusians at the turning point of 1910s and 1920s, i.e. protection of one’s home, ego, dignity and motherland. That name of this work is a P. S. Kh. (Pil’nui svayu khatu) abbreviation that stands for the Watch your Home one³⁰. Through the comic of the situation, i.e. when the quarrel between the hostess and the host is suspended by a rather picturesque scene of a short stay of a Red Army soldier and a Chinese in their house, the author reaches the statement of an important idea.

Brilliant theatrical language and distinctive figurative coloring are characteristic for the „Na Kaliady” (On Christmas Eve) one-act play by L. Rodzevich³¹. Its genre was specified by the playwright as an extravaganza. The „Kavali” (Blacksmiths) by L. Rodzevich, a theatrical piece, has been totally composed in a romantic way with the use of revolutionary symbols. The main character of the play, a young blacksmith, starts using in his speech the ready-coined slogans: „To work until liberation and kingdom of labor comes... To work for

²⁹Rodzevich L. Dośvitki (The Dawn). Vilnia, 1922. The newspaper version of the publications has been signed by the Liavon Zhytsen’ pseudonym. At that time some of the author’s works have been signed by one more pseudonym, i.e. „Suchasny”.

³⁰Suchasny. P. S. Kh. Vilnia, 1923.

³¹Rodzevich. Na Kaliady” (On Christmas Eve)// Nasha buduchyna. 1922. # 3.

the happiness of the humankind, for the beauty of life!”³² The fact is that starting with fall of 1923 L. Radzevich was forced by circumstances and specific nature of his character to get involved in activities of the communist underground movement of Western Belarus. Out of the BRA leader he became the Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Western Belarus (KPZB) as well as the editor-in-chief of the „Chyrvony S'tsia” (A Red Banner”, newspaper, the main printed organ of the party. Unfortunately, L. Rodzevich had never come back to the playwright activities anymore, in spite of him being a very gifted playwright. In mid 1930s the pioneer of literature of Western Belarus died in a tragic way, having gotten into the flyer of Stalin repressions in Minsk of that time.

Chronological frames of literature of Western Belarus, to be more precise, the first half of the 1920s, coincide with the most fruitful period of creative activities of F. Aliakhnovich, one of the greatest Belarusian playwrights of that time. From 1921 through 1926 (the year of departure of F. Aliakhnovich to the USSR) he wrote the „Ptushka shchas'tsia” (A bird of luck) and the „Zaruchyny Paulinki” (Engagement of Paulinka) plays as well as the „Shchaslivy muzh” (A happy husband) and the „Pan Minister” (Mr. Minister) comedies and the „Dryhva” (The Swamp) and the „Niaskonchanaya drama” (An unfinished drama) drama works. In 1921 Aliakhnovich created one of his best ideologically and esthetically oriented play called the „Niaskonchanaya drama” (An unfinished drama)³³. In an artistic way the author typed all hardships that the Belarusian intelligentsia had to go through during the World War I and revolution. He restores the events connected with the attempt of the democratic intellectuals to lay the foundation of the Belarusian nationhood. Vasil', the main character of the „Niaskonchanaya drama”, carries some autobiographic traits of the author. The playwright displayed the most powerful aspects of his talent, specified by the nowadays literary critics that analyze his heritage, i.e. A. Sabaleuski and S. Laushuk. These aspects comprise dynamism of actions, picturesque nature of characters and expression of theatrical language.

Giving thorough consideration to the literary process in Western Belarus of 1920s enables to conclude that in spite of lack of the country's own nationhood and being almost a colonial state, the said process tended to develop in a pretty normal way. It also reflected creative potential of the nation that woke up to live ahead. There existed all the genres of literature including literary criticism and literary science. Adequate attention was also paid by the writers to translation of the world classical literary works into Belarusian.

Creation of national culture was naturally to comprise such a component as translations of fiction works as well as materials of general educational nature.

³²Rodzevich L. Kavali (Blacksmiths)// Zahodniaya Belarus. 1924. S. 95

³³Aliakhnovich F. „Niaskonchanaya drama” (An unfinished drama). Vilnia, 1922.

It was clearly understood by the architects of Western Belarus. Definite work on translations was conducted at the two leading institutions of Western Belarus, i.e. the Belarusian Scientific Society in Vilnia and the Belarusian Publishing Society where they concentrated the significant creative force³⁴. That was the environment in which Belarusian terminology and concepts of translations had been worked out.

Initial translations made by literary workers of Western Belarus spoke in favor of their orientation towards high classical values and levels. It was already in March of 1922 when B. Tarashkevich had published his translation of Chapter I of the „Iliad” by Homer³⁵. Some time later, N. Arsenyeva translated the second chapter of the „Dziady” poem by A. Mitskevich. M. Krautsou began his translations of the Russian classical works with the books by U. Korolenko, A. Kupryn, M. Lermontov³⁶.

2.

The next stage in development of artistic creative work in Western Belarus is associated with the rapid increase of national and liberation movement, the latter becoming more and more massive in its nature. Within the second half of the 1920s the legal branch of the Belarusian national movement reached its highest point... The Belarusian Hramada of Peasants and Workers (BSRH) developed from the parliamentary fraction with the group of radical deputies into the mass organization that within one and half year influenced upon the whole of Western Belarus. Its membership comprised more than one thousand members. Awakening social and political activities of the population, the Hramada movement gave a strong impulse primarily to all spheres of Belarusian life under the Polish rule. The Hramada contributed to the mass character of Belarusian periodical publications. Thanks to its efforts cultural and educational activities of the TBSH (Society of Belarusian School) circles reached the real flourishing point. Rather deep flows of publications in the „Zhytstvie Belarusa” (Life of a Belarusian), the „Belaruskaya niva”, the „Belaruskaya sprava” (Belarusian matters) and the „Narodnaya sprava” (People’s issues) gave birth to special poems and names of poets whose creative work highlighted further development of literature in Western Belarus. Those were primarily the names of Mikhas’ Mashara, Mikhas’ Vasiliok, Valiantsin Taulai and Khvedar Illiashevich. Following crushing defeat of the BSRH on the part of administration of Pilsudski-

³⁴Belaruskí kaliandar na 1922 hod. (Belarusian calendar for 1922). Vilnia, 1921. S. 80-81.

³⁵Homer. Iliyada. Peraklad Br. Tarashkevicha (Iliad. Translated by Br. Tarashkevich)//Belaruskí zvon. 1922. # 7, 9.

³⁶Kupryn A. Alesia. (Alesia is a proper name of the girl). Vilnia, 1923; Lermantau M. Mtsyri, paema (Mtsyri poem). Perakl. z raseisk Krautsou Makar. Vy d. haz „Zmahannie”. Vilnia, 1924.

Meishtovich, numerous participants of the movement had been imprisoned by the Polish authorities.

Representatives of the generation who joined literary life in the middle and the second half of 1920s failed to have gained similar political experience as their forebears did, the latter having participated in World War I, revolution and struggle for Belarusian nationhood. In some cases, like M. Vasiliok, they were the kids at that time and happened to have spent some time in Russia as refugees. As for the main adaptation to life, it happened at the background of realities of Western Belarus, i.e. under specific conditions of Polish occupation. Life and social experience were gained in their own specific way at the constantly changing political background of life of both the country and its people.

The new generation of literary workers of Western Belarus has still been recruited predominantly from the local peasantry. However, in spite of all the obstacles created by the Polish authorities on the way to education, the majority of them gained their knowledge and experience not only in prisons but also at the universities. Khvedar Illiashevich, Auhén Bartul, St. Stankevich graduated from the Vilnia university while Franuk Hryshkevich and Viktor Val'tar took the course of studies at the Prague university in Czechoslovakia. Both universities were known at that time to have had rather active cultural Belarusian environments that formed the public opinion and were involved in publishing activities. In Prague they published the „Peraviasla” (A sheaf-belt) magazine which was followed by the „Prámen' ” (A beam). Belarusian students with the Vilnia university initially published the „Nash shliakh” (Our way) magazine and, starting with late 1924, the „Studentskaya dumka” (Students' thought) appeared. Literary works comprised the bulk of all published materials in the said magazines. Many authors from Western Belarus published their first works in them. The Vilnia magazines and the rest of the periodicals in general, thank to their national idea, tended to have also united on their pages those Belarusian authors who resided and worked outside Western Belarus, i.e. primarily in Latvia and Lithuania, in spite of the fact that Belarusian minorities had their own periodicals and published books there as well. In 1920s they failed to have organized publishing of a specialized literary magazine notwithstanding the fact that the issue itself had been debated on by L. Rodzevich and other writers. In 1927 F. Umiasouski founded the „Belaruskaya kultura” (Belarusian culture) literary-and-social monthly magazine that favored publications of original and translated fiction works. Unfortunately, its life was very short. The „Rodniya honi” (Native fields) „monthly magazine on literature and culture of Western Belarus” (that was its definition) shared the same fate, i.e. it has been closed down having published only six issues on the wave of public activities in the country. Poetry, literary criticism and political journalism in the said magazine were represented by U. Samoila, A. Lutskevich, R. Ziamkevich (R. Sumitsa), I. Dvarchanin, N. Arsen'n'eva, M. Vasiliok, V. Valtar, F. Hryshkevich, M.

Ilyashevich. Zviastun (Pilip Pestrak) used the „Rodniya honi” pages to have published his first literary works as well.

The „Malanka” (Lightning) (1926-1928) magazine turned out to be the edition that stimulated humoristic and satirical potential in literature of Western Belarus. The „Malanka” magazine was known to have been actively supported by M. Krautsou (who published his works as „Zvonchyk”), M. Vasiliok, Ya. Marazovich (Yanka Malanka) as well as F. Aliakhnovich, H. Leuchyuk, U. Pauliukouski (Uladnitski) and Ya. Pachopka (Ya. Bashkir).

At the background of mass poetry, that was published in the Hramada magazines, the poetic voices of Al. Salahub (whose pseudonym was „Liavon Chachotka”), Khvedar Illiashevich (whose pseudonyms were „Malady” and „Dal’ny”), M. Vasiliok, F. Hryshkevich and M. Mashara sounded in a more and more pronounced and clear way.

Khvedar Illiashevich (1910-1948) accompanied his first collections of works with some sort of ideological and poetic declaration. „My thoughts are based on images” – he wrote. „Therefore, my poems contain much unsaid. Their main tone deals with the anxiety of modern epoch... I am still searching for the proper poetic form. I do not like my previously created works. The predominant motives and ideals in Belarusian poetry (and it is quite clear) are sad and unclear. The new generation that grew up in the soil of Belarusian revival, is carrying along with them expression and lustiness. The newest Belarusian poetry sounds like a sunny march and it is high time for the new poets to create the „New Apocryph”³⁷.

Struggle for the reform in agriculture and for the access of peasantry to the land served as the key elements in tactics of the leaders of the national liberation movement in Western Belarus. The struggle for land that had been initiated and continued by the Belarusian deputies in Seim as well as supported by the Ukrainian and a small representation of the Polish left fraction from 1924 through 1925, resulted in active liberation efforts of the Belarusian people. It also contributed to movement increase and benefited its organizational forms.

Social issues of struggle tended to go hand in hand with the national ones dealing with culture and education in general and struggle for the Belarusian school, in particular. The movement was getting stronger and stronger and acquired the radical nature.

Following crushing defeat of the BSRH on the part of administration of Pilsudski-Meishtovich, the key vector of the Belarusian liberation movement was oriented towards the cultural and educational activities. The main Belarusian creative forces got concentrated at the cultural front.

³⁷Illiashevich Khv. Vesnapeśni (Spring songs). Vilnia, 1929. S. 3.

Literary movement of the second half of the 1920s also made some attempts to acquire some organizational forms. In May of 1927 the young writers and artists from Vilnia founded the „Vesnakhod” (A Debacle) organization that resembled the literary unions of the Soviet Byelorussia. In 1928 its members published the „Run' Vesnakhodu” (Spring fields), a small almanac, that comprised poems by N. Arsennieva, A. Salahub, Khv. Illiashevich, P. Pestrak (Zvestun) and other poets. However, the Charter of the organization had not been approved by the Polish authorities and some time later the society had to terminate its activities.

In spite of prior publications of M. Vasiliok (1905-1960) in numerous periodicals that was mainly in the „Malanka”, a popular humoristic and satirical magazine, where he demonstrated his one of the most organic verges of his talent, i.e. the humoristic one. Precise poetic verbiage, formulated in the spirit of folk humor, was used by the author to mock at the Polish landowners, representatives of Polish administration, politicians as well as some of the drawbacks current among the native environment of peasants (poems „Yak ya trapiu u kamunisty” (How I happened to have joined the Communist party), „Perad vybarami” (On the eve of elections), „Harelka” (Vodka)). The poet knew how to skillfully outplay the „Dzed I s'merts'” (An old man and death) folk parable, i.e. to use the traditional folk motive and to fill it in with the current social essence („Ekh, kab hroshy” (If I had so money)). As for the civic lyrics of M. Vasiliok of 1920s, it comprises motives and intonation that was typical for the rest of poetry of Western Belarus of that time. M. Vasiliok also proved himself to be very organic in creation of reflections dealing with description of labor, the latter being not symbolized but depicted in its natural essence and form.

Literature of Western Belarus of the middle and the second half of the 1920s proved the regularity, according to which the epochs of civil turmoils turned out to primarily be the times of most productive development of poetic genres. Epics with its demand of deeper analysis and more stable social basis failed to have developed further under the conditions of Western Belarus of that time. Achievements of western Belarusian literature in the field of small epics (forget about the novels and romances) seemed very simple as compared to the successes of prose of the Soviet Belarus of late 1920s and early 1930s, the latter being associated with the names of Yakub Kolas, Kuz'ma Chorny, Maksim Zaretski and A. Mriya. Belarusian nationhood in the form of the BSSR, although limited in form, served as a support for the development of science and artistic culture. The absence of nationhood notion in Western Belarus, to be more precise, the presence of the foreign nationhood played negative effect upon the status of spiritual life, artistic culture. The Belarusian *ethnos* had to waste monumental energy to overcome the obstacles of political, social and economic nature.

In spite of the objective difficulties of internal and external nature, termination of the Hramada activities and the decay of the united ideological and tac-

tical platform along with the moral atmosphere, arising out it, artistic culture kept gradually developing in that area. Prosaic genres also contributed to the general development of literature. Stories of new authors tended to sporadically appear in the post-Hramada press as well as periodicals of the „Zmahan'nie” (Struggle) Belarusian Club of Workers and Peasants. The said periodicals went through constant arrests, changes of their names and new revivals. Ya. Marazovich (1885-1938), an editor-in-chief of the „Malanka” magazine advanced from the satirical articles, some of them being sometimes pretty smart and sharp, to writing stories that would deal with current edge-cutting issues. To put circumspection of censors to a stop, Ya. Marazovich applied literary mystification, i.e. transferred arena of his works to the colonial and dependent countries as well as used the Liao Dze pseudonym (e.g. „U daline Hanha” (In the valley of the Gang river), „ Na berakh Yan Tszy” (On the banks of the Yangtze river), „Chyrvoniya ruzhy” (Red roses) stories). Through that exotic external entourage of stories by Ya. Marazovich one could recognize the Polish reality of Western Belarus with its vexed problems. The stories actually disclosed Polish colonialism applied to the „Kresy Wsochodnie” (that was the official name for the lands of Western Belarus in the pre-war Poland).

V. Hryvich, the author of the „Mstsiviya niaboshchyki” (Revengeful Deceased), „Zhyvoye dreva” (A live tree) stories, mastered the art of epic and artistic reflex of life³⁸. (It was impossible to have finally identified personality of V. Hryvich. According to L. F. Voit sik, that was the pseudonym which was used by Uladzislau Hrynevich). That was already in his first works, published in the „Studentskaya dumka” (Students' thought) magazine, in which he demonstrated good esthetic feeling of nature and ability to convey its life in generalized plastic images. Also, the young author proved to be a good expert of style of life of ordinary peasants and their psychology. One could effect of ideas of M. Haretski on the mind of the young author. One specific detail should be drawn attention to, i.e. V. Hryvich was the only writer in literature of Western Belarus of that time who secured his copy (author's) right. He would specify Vilnia as the place where he wrote his works.

At the height of the liberation movement V. Hryvich wrote some stories in which he depicted the rise of public consciousness among the representatives of the western Belarusian peasantry as well as true realization of their social national rights („I nas razbudzili”(We have finally been waken up as well))³⁹.

Historical issues were also in the center of Hryvich's attention. In one of his stories he depicted the events current within the times of Kreuskaya Uniya

³⁸Hryvich V. Studentskaya dumka. 1925. # 1, 3-5.

³⁹Hryvich V. I. I nas razbudzili (We have finally been waken up as well)// Nasha sprava. 1926. 15, 18, 24 sne zhnia.

(Kreu Union), the latter having predetermined the historical destiny of Lithuania-Belarus for many centuries to come⁴⁰.

Palachanka, one of the authors, who created her works in the second half of the 1920s, was known for her deep comprehension of philosophy of human entity. She hid her actual name behind the literary nickname, the latter bearing an associative and historical sense rather than simply the regional geographic one. Life of local inhabitants, presumably the intellectuals, i.e. the people capable of reflection and deep penetration into the eternal issues of human existence and being on earth. Creative works by Palachanka vividly displayed the author's feeling of gusto, artistic standards and responsibility for each uttered word. Artistic level of her stories turned out to be rather high⁴¹.

Stanislau Hrynkevich (1902-1945), a graduate of the Poznan university, a doctor by diploma and calling, an extraordinary philosopher, a public and political figure as well as a literary worker, he won a pretty remarkable place and reputation within the whole process of spiritual revival and creative search of the generation of 1920s-1930s in Western Belarus. St. Hrynkevich was one of the leaders (vice-chairman) of the Belarusian Christian Democratic party that occupied its own place within in public, political and cultural life of poly-confessional Western Belarus. Within the cultural circles of Western Belarus St. Hrynkevich was known to be an active fighter for public education as well as the propagandist of the ideas of Belarusian public university and the author of the „Narod” (People), the „Ab teatry” (About theater) and the „Asveta” (Education) novels. The „Asveta” novel caused rage on the part of the Polish authorities and he became the victim of it. St. Hrynkevich published numerous articles on the current issues of public ethics, psychology and cultural science. In close cooperation with his wife (who was a doctor) he published several popular books. The second half of the 1920s meant for St. Hrynkevich active attempts to try his talent in literary creative work. He aspired to shape all his meditations, theoretical evaluation of problems of national mentality and effect of various religious confessions on the consciousness of people into some artistic forms. His most brilliant work, the „Tsarkva. Pomsta. Viaznitsa” (The Orthodox Church Revenge. Prison) novel clearly speaks in favor of the above idea⁴². The plot of the novel, being full of dramatic events, the author retraces the spiritual ascent of the rural guy who was the symbol of a virgin land for the spread of Belarusian idea.

⁴⁰Hryvich. Na paroze 1386 hodu (On the eve of 1386)// Rodniya honi. Kn. 1. S. 2-7

⁴¹Palachanka. Ne vylechyla (Failed to have cured)//Rodniya honi. 1927. Kn. 2. S. 6-10; Palachanka. Kazka parvalas' (The fairy-tale failed)// Rodniya honi. 1927. Kn. 4. S. 4-7; Palachanka. Khvaravity (A bit sick person)// Rodniya honi. Kn. 5. S. 5-6.

⁴²Hrynkevich St. Car kwa. Pomsta. Wiaznic a. Wilnia, 1928.

The book also deals with such aspects of western Belarusian reality as return of refugees back to their settlement, which the events take place in, as well as the aggressive attack of the representatives of the Catholic clergy, local Polish administration and the teacher who forced the ideas of Polonization of the area on the rights of other confessions (to be more precise, the curacy of the Uniat church) and destructive moral affect of their deeds (like destruction of the Orthodox church building) upon the local Belarusian population.

The time from 1927 through 1930, which was marked by rapid increase of national liberation movement in Western Belarus and repressions against it, gave birth to not only poems, novels, stories but also numerous expanded sketches and impression that were published in periodical press. Some of their authors (like A. Matseichyk, Ya. Palyn et al.) could have developed into the mature literary workers. However, destiny of numerous young writers of Western Belarus is still unknown. Adverse conditions, which they had to live under, did not favor the development of their talent and sometimes even the essential things like preservation of their lives. Polish imprisonment or forced illegal emigration to the USSR (where the majority of western Belarusian intellectuals faced the Stalin repressions) served as the alternative for the existence of the whole generation of the Belarusian poets and writers.

In contrast to poetry and prose of Western Belarus of 1920s, which had progressed to at least some extent, the drama creative work suffered in late 1920s and 1930s complete stagnation? And that happened at the background of the fact that the mass theatrical activities reached their height at that time.

Literary science and literary criticism of Western Belarus of 1920s-1930s, in spite of being in charge of applied and educational function (that was very important for the making of national consciousness), failed to have reached the adequate theoretical height in its development. The range of problems, it dealt with, was very broad.

Literary activities of Ihnat Dvarchanin (1895-1937) looked very peculiar and rather perspective one in literary life of western Belarus of 1920s. Having graduated from the Prague university in 1926 as well as having defended his doctor dissertation dealing with activities of Frantsisk Skaryna, he returned back to Vilnia and actively participated in cultural and social life of the city. In 1927 he published several articles, including the one on poetic talent of M. Bahdanovich. He also took part in public discussion on what the actual year of birth of Skaryna was⁴³.

The „Hrestamat iya novai belaruskai litaratury” (Reader in new Belarusian literature), compiled by Dvarchanin, served as the result of his literary and educational activities. As he included into the reader the samples of Belarusian

⁴³Dvarchanin I. Maksim Bahdanovich// Rodniya honi. 1927. Kn. 5. S. 9-18; Dvarchanin I. Ab hodzie narodzhennia F. Skaryny (On the year of birth of F. Skaryna)// Rodniya honi. 1927. Kn. 1. S. 20-22.

artistic word of the first quarter of the 20th century, it played an outstanding and ethnos-preserving role in Western Belarus. Based on social and psychological criterion, the young literary worker came up with a pretty original classification of Belarusian literature of the new epoch as well as gave informative definitions of creative works of some of its representatives⁴⁴.

At the dawn of the literary epoch of Western Belarus Uladzimir Samoila published his prophetic work in which he had given bright analysis of evolution of the Polish administration policy of the end of 1920s and the beginning of 1930s regarding Belarusians. The author first proved in an authoritative way correlation of the so-called newest course of that policy with the new national policy of the Soviets, i.e. the one aimed at the total annihilation of intelligentsia of the outskirts. The publication of a well-known Belarusian intellectual, issued in Vilnia, was actually aimed at making the European community aware of the tragedy of the Belarusian people and their intelligentsia who were left at mercy of the antidemocratic regimes of Poland and Soviet Russia. Analytics of Samoila has been processed in an excellent literary form and is known to be one of the organic assets of literature and public thought and opinion of Western Belarus⁴⁵.

Translated by Ivan Ryhoravich BURLYKA, Ph.D.

SUMMARY

The article deals with thorough analysis of the processes that were current within the course of development of literature in Western Belarus under the Polish regime. The author specifies the names of most active writers and poets as well as literary critics who contributed to the development of the national literature and revival of the national Belarusian idea. The material contains unique information on all the periodicals current at that time in Belarus. He analyzes the impact of partition of Belarus on the minds of artistic creative intelligentsia. Besides, Arsen' Lis compares various literary trends and works of their representatives and makes conclusions on what outcome of their activities was. The article presents a pioneer analysis of that scale and can serve as the basis for further fundamental research in literary criticism of Belarus.

ARSEN' SIARHEYAVICH LIS was born on February 4, 1934 in the settlement of Viotkhava of the Smarhonski district, the Hrodzenskaya province, in the family of peasants.

In 1956 he graduated from the School of Linguistics at the Belarusian U. I. Lenin state university. He taught Belarusian and Belarusian literature at the Sharkaushchyna secondary school of the Vitsebskaya province. Simultaneously he was employed as the head of the pedagogical department with the Sharkaushchyna district department for public education. From 1957 through 1959 he had worked as

⁴⁴Dvarchanin I. Hrestamatiya novai Belaruskai litary (ad 1905 hodu) (Reader in new Belarusian literature; from 1905 on). Vilnia, 1927.

⁴⁵Sulima. „Nowy i najnowszy” kurs polityki polskiej w sprawie bialoruskiej („New and newest course” of Polish policy concerning the Belarusian issue). Wilno, 1932.

an editor of the State Publishing House of the BSSR. He took the course of post-graduate studies at the Institute for Art, Ethnography and Folklore with the Academy of Sciences of the BSSR. In 1962 he was appointed to the position of a research worker of the same Institute. He is a Candidate of Sciences (Linguistics) and since 1967 – the member of Union of Writers of the USSR.

He began publishing articles on the issues of Belarusian culture in 1955. He published the books named „Branislau Tarashkevich (1966), „Mikola Shchakatsikhin” (1968), „Piotra Serhiyevich” (1970), „Kupal’skiya pes’ni” (Kupala songs) (1974), „Piakuchai malanki s’led” (The trace of a hot lightning) (1981), „Vechny vandrounik (Eternal wonderer) (1984), „Pesniu – u spadchymu” (A song –to your heritage) (1989), „Valachobniya pesni” (Easter songs) (1989). He is known to be a researcher of national folklore and the author of one of the authors of the guide-book for students of higher educational institutions named „Belaruskaya narodna-paetychnaya tvorchas’ts’” (Belarusian folk and poetic creative work” (1979).

He compiled the following collections of national folk songs, i.e. „Belaruskaya narodniya pes’ni” (National Belarusian songs” (1970), „Zniuniya pes’ni” (Harvesting songs) (1974), „Vosen’skiya I talochniya pes’ni” (Fall and team songs) (1981), „Kupalskiya I Piatrouskiya pes’ni” (Kupala and Piatro songs) (1985). Arsen’ Lis and Ya. Salamevich also wrote the book „Maksim Haretski: Uspaminy, artykuly, dakumenty” (Maksim Haretsky: Recollections, articles and documents) (1984).

He is also known to be the author of scripts of several documentary films named „Pes’nia na usio zhys’ts’io” (A song for the rest of your life) (the film was finished in 1984) and „Prysady zhits’is’a” (the film was finished in 1985).

Arsen’ Lis is the prizewinner of the State Award of the BSSR in 1986 for his contribution to preparation and publication of the academic collection of Belarusian folk creative works.

KAMUNIKAT.ORG

Arnold McMillin

A BRILLIANT SHADE OF BLACK: THE POETRY OF NADZIEJA ARTYMOVIČ

Belarusian literature has flourished in eastern Poland since the middle of the 20th century, with poetry predominant, just as it has been in émigré literature, covering a wide variety of ages as well as a diversity of forms and styles.¹ This writing united by ethnicity and geography, is very inconsistent in standard, ranging from the experimental to the deeply traditional, from the profound to the superficial and unsophisticated. It has been extremely well documented, in Polish by Teresa Zaniewska,² and in English by Shirin Akiner.³ Particularly thorough has been the keeping of records of activities of the 'Bieławieža' organization and of publications, including the very useful

¹Very heartening is the existence since at least 1996 of a competition for young Belarusian poets and to a far lesser extent prose writers in Poland (many of them still at school) and the publication of their work in attractively produced little collections.

²Teresa Zaniewska, *Podróż daremna: Szkice o poezji białoruskojęzycznej w Polsce*, Białystok, 1992; *Strażnicy pamięci: Poezja białoruska w Polsce po roku 1956*, Białystok, 1997.

³Shirin Akiner, 'Contemporary Byelorussian Literature in Poland', *Modern Language Review*, 1983, 78, 1, pp. 113-129.

bibliography of primary sources compiled by Jan Čykvín⁴ and the recent anthology of Belarusian writing in Poland compiled by Čykvín and edited by M. Skobla.⁵ With such a wealth of documentation,⁶ no further background information is needed here.

Three Belarusian poets in eastern Poland stand out: in undisputed first place, Jan Čykvín, amongst the youngest, Mira Łukša, and, not least, Nadzieja Artymovič.⁷

Darkness is not, of course, exclusive to Artymovič, even amongst Belarusian poets in Poland, although, to an outsider at least, life as part of a national minority in Poland may seem in many ways easier than that of the intellectual minority in Belarus itself.⁸ Be that as it may, there is a good deal of existential enquiry and even angst, going far beyond concern over loss of the countryside or the ageing process, in the work of several of these poets, be it Michaś Šachovič's 'сёньня ходзяць толькі цені'⁹ or Čykvín's 'пыхлівы чалавечы мык',¹⁰ to give but two examples, not to mention ecological despair, as in Juryj Bajena's striking poem 'Čtości pračesvaje les..',¹¹ or, indeed, the widespread dismay at events in Belarus.

Nadzieja Artymovič, however, occupies a unique position in Belarusian literature, standing apart from the other Bielavieža poets of her generation in both form and content. Despite being far from the youngest, she is the only poet of the diaspora to whom the term postmodernist could be credibly applied. Prosodically, her blank verses, like those of Jaša Burš, are free, with a minimum of punctuation. Her work, though often abstract,¹² speaks from the heart, frequently in a very minor key. Indeed, in sheer pessimism Artymovič's touching lyric poems would stand out in any poetic context. Rather than the texts' formal distinctiveness, it is the black despair of hopelessness and loneliness, and the force with which it is expressed, her use of startling imagery and word combinations, that make this poet's work so memorable.

⁴Jan Čykvín, *Bielaruskaja literatura Polšcy: Biblijahrafičny davednik 1957-1998*, Białystok, 1998.

⁵M. Skobla (ed), *Bielaruskija piśmieńniki Polšcy: Druhaja palova XX stahodździa*, Miensk, 2000 (hereafter Skobla 2000).

⁶There are many other sources of general information, as well as monographs on leading writers like Jan Čykvín and Sakrat Janovič.

⁷The innovative poetic career of Jaša Burš was cut short in the mid-1970s when he decided to devote himself entirely to painting and the plastic arts. In any case, the present writer is well aware in singling certain poets out that poetry is not an aesthetic football league, and that his judgement is no less subjective than anyone else's.

⁸It is particularly inappropriate for a foreigner to speculate on whether national consciousness belongs to a minority or majority in a country where its open expression is, to put it mildly, not encouraged.

⁹From 'Šmierć vałoški' in Michaś Šachovič, *Pad suzor'jami*, Białystok, 1988, p. 36.

¹⁰From 'Kryk načny savy' in Jan Čykvín, *Kruhavaja čara*, Białystok, 1992, p. 7.

¹¹Juryj Bajena, *Viečar nad światam*, Białystok, 1998, p. 12.

¹²'In 'i heta nie para...', she declares, 'a dumka / lubić nieviadomaje': Nadzieja Artymovič, *Z niespakojnych daroh*, Miensk, 1993 (hereafter Artymovič 1993), p. 10.

Nadzieja Artymovič was born on 18 February 1946 in the village of Augustowo near Bielsk, and spent her childhood in Bielsk Podlaski, a town for which she has retained great affection. During the years 1965-67 she studied Russian philology in Białystok, before taking a degree at Warsaw University in Belarusian language and literature (1968-72). For a few years she worked as a translator in Warsaw, but is now in retirement, living in Bielsk Podlaski. Since 1986 she has been a member of the Polish writers' union.

Artymovič's first poem, 'oj lacieli husi...' appeared on the pages of *Niva* in 1970, and since then she has published a number of small but remarkable verse collections: *Rozdumy* (1981), *Sezon u biełych piejżazach* (1990), *Znieŝpakojnych daroh* (1993), and (with Aleś Razanau) *Dźviery* (1994). Two books of her poetry have appeared in Polish translation: *Wę śnie w bólu słowa* (1979) and *Łagodny czas* (1998).

Artymovič's first poem is no tyro work, and it demonstrates her characteristic way of laying out the words in very short lines without punctuation, apart from the three points at the end of the last two lines:

ой ляцелі гусі
грайце
завіруйма ў танцы
мы ўбачым іх крылы
вялікія
недасяжныя
дайце нам гэтыя крылы
мы ўзьляцім
над шырокім прасторам
будзем сьмяяцца
які наш сьвет малы
і калі ўпадзем
на зямлю чорную
мы ўбачым
сьвет
вялікі
і мы без крылаў
дзе яны
гусі забралі...
ой ляцелі гусі...¹³

¹³Nadzieja Artymovič, *Rozdumy*, Białystok, 1981 (here after Artymovič 1981), p. 31.

Another early poem, 'Moj rodny horad maleńki...' (1975) associates this town, her native Bielsk, with wind and rain: it is compared to a splashed rain drop, and the air provides a source of refreshment for young and old alike:

Дрэва без караня
усьжае
чалавек без паветра
памірае (Artymovič 1981, p. 9)

Artymovič is undoubtedly an urban poet, and the town is also portrayed enthusiastically in four unusually positive and optimistic poems, 'P'ju prahna...' (1978), 'u rukach našych...' (1978), 'u Bielsku staraja muzyka...' and 'ikona...' (1990) where Bielsk is characterized as 'ікона, малітва, сон, жыцьцё' (Skobla 2000, p. 469). In 'šviet ukinuty u bielskuju bajku...' (the world is cast into the fairytale of Bielsk...) she describes the town as her protective cradle:

мой дзень
у бельскім небе
у дзіячай калыцы
сьпіць (Artymovič 1993, p. 89)

'P'ju prahna...' begins thus:

П'ю прагна
Як цудадзейнае лякарства
Тваё неба мой Бельск
Затрымаў ты для мяне
Свой час (Artymovič 1993, p. 87)

Air and the wind play a more prosaic role in a powerful work, 'kalarovyja vopratki razryvajuc pavietra...' (1984), where Artymovič writes bitterly about the standardization of behaviour and meaningless fashions she observes in many dwellers of the 'wonderful city', noting ironically that only deaths are different:

каляровыя вопраткі разрываюць паветра
механічныя сэрцы паўтараюць свой цырк
на ўраджайнай глебе спакойна родзяцца
прадбачаньні (апрача пагоды)
горад цудоўны пасолены глухатой
у безупынным продажы сьмех і захапленне
тыя ж самыя маршруты для ўсіх
ад першых да апошніх дзвьярэў
штучнае сьвятло калыхаецца

пад музыку глухаты
пад моцным лозунгам усё
моднае жыццё

сьмерці – розныя (Artymovič 1993, p. 23) ¹⁴

At a different level, the poet feels herself also to be in danger of inauthenticity. In ‘krou ražlivaecca va uspaminach...’, for instance, only history seems to be genuine, whilst in the present:

прыкідваемся жывымі істотамі
перад сабой (Artymovič 1993, p. 54)

Lack of self-confidence is undoubtedly a *topos* of Artymovič’s writing, but none the less pathetic for that. In the following untitled poem (the great majority of her works have no titles), she seems to feel lost as a writer in the modern world. The constant heavy focus on herself through repeated personal pronouns at the beginning of many lines, and the gaps between the lines serve to reinforce the feeling of imminent crisis:

у сваіх кароткіх вершах я нічога не гавару
я нічога не сказала нікому
я нямая

я не люблю эксперыментаў над чалавекам
я аналізавала кепскія сталічныя і правінцыяльныя
біяграфіі
і гладкія лісты ад сваіх знаёмых
я крыху ведаю

мяне не хапае на сэнс маіх Бацькоў

мяне амаль няма (Skobla 2000, p. 469)

Another less extreme poem in a minor key concerns what makes poets die, in other words, what makes bad poetry, as opposed to ‘the living word’. It is worth quoting in full:

паэты паміраюць тады
калі першы раз

¹⁴There is a particular irony in the poem’s last words, insofar that death is commonly regarded as the great leveller.

заблудзіць жывое слова
і разаб'ецца пшанічнае рэха
аб камень

паэты паміраюць тады
калі ўсьміхаецца добры час для паперы

паэты паміраюць тады
калі знойдзены дакладныя адрасы

сытыя жэсты
паэты паміраюць тады
калі нараджаюцца чорныя лістапады
(Artymovič 1993, p. 100)

In 'uciakaju ad vostraj ľahodnaści dnia...' Artymovič describes the fear of poetic inauthenticity which is driving her to silence:

баюся ілюзіі слоў у вершах
маўчу праходзячы чужымі вуліцамі
(Artymovič 1993, p. 56)

Later in the poem, after stating in a highlighted separate verse that 'mankind is a stone', she goes on to compare her (painfully good-natured) audience with the public in a theatre (described with a venom worthy of Lev Tolstoi in *Voina i mir*) who receive her important first words as just the shadow of symbols and with huge alienation:

штучныя вочы ў тэатры
маленькіх людзей
капелюшы аздобленыя сухімі кветкамі
сыплецца густы пыл (Artymovič 1993, p. 56)

Nothing could be further from the complacency, routine and self-satisfied cliché implied in these poems than Artymovič's anguished, highly personal outpourings. Her intense interest in the poet's calling and the nature of art may be seen in her frequent references to 'the word' and 'words'. In one of her more elliptical and abstract poems, 'my pojdzim dalej...', she pictures her word (poetic inspiration) running away if she abandons its natural context:

А слова
(што знае сваё месца)
само ўцячэ (Artymovič 1993, p. 7)

In a mysterious dream poem, ‘nierealnaja jak učarašniaja radašč...’ (1984), Artymovič declares that what she calls the first and last words lie deep in the ground (Artymovič 1993, p. 71). In ‘heta nie para...’, whilst asserting that a house without words has no roof, Artymovič again worries about the insignificance of her own work, just as she does in the already quoted ‘u svaich karotkich vieršach ja ničoha nie havaru...’: ‘pišu takija małyja słovy’ (Artymovič 1993, p. 11). In a richly imaginative poem, ‘nad antykvaryjatami vykazanych slou...’ (1981) she reinforces the striking image of the first line with the epithet ‘bronze’ for the clouds overhead (a reference to the contents of antique shops?). These bronze clouds become a wall, as the poet goes on to some of her most powerful expressions of loneliness and depression. Here is the opening of the poem:

над антыкварыятамі выказаных слоў
плывуць бронзавыя хмары
час продажу надзеі ўжо мінуў
у бяспальцых руках самотная іржа
сьляды без сьлядоў

Адзінокая сярод адзінокіх
кідаюся ў фіялетавы прастор
каб заснуць (Artymovič 1993, p. 33)

Amongst the most pathetic and memorable of Nadzieja Artymovič’s poems are those of bereavement, separation and loss. Some of them would seem to be applicable to either death or to bitter disappointment in love, although it is sometimes hard to be sure which; this does not, however, lessen the force of extreme emotion. At times the poet’s life seems maximally bleak, as in an almost emblematic poem, ‘śviet zamknuasia...’ (1982), where grim picture follows grim picture, leading into a central despairing incantation before the final image of hopelessness:

сьвет замкнуўся
адплывае спакойнае неба
і цягнікі закрываўленья
набліжаюцца да бязлюдных гарадоў
таўсьцеюць непатрэбныя вароны
варожкі сядзяць на пустых картах

дзе агонь дзе хлеб салёны дзе жэст
твой жэст прарваны ў чужым паветры
дзе возера каменнае
яшчэ нядаўна зьлёнае

дзе ціхія вершы
дзе наша месца глыбокае
дзе нашыя сны спакойныя
дзе мы
дзе ты
дзе я

разглядаюся
вуліцы пульсуюць
сьвятло канвульсіі
непатрэбнасць у маіх руках
у мяне
няпрошаныя нявыйграныя дні
і голас мой дзікі
таксама непатрэбны
пяскі ляцяць удалячынь
зоры ў пажарах

рака нясе мяне ў вір (Artymovič 1993, p. 12-13)

The references to ‘you’, here and elsewhere, imply missing a loved one, although where the blame lies for the painful separation remains ambiguous. In ‘Raspalukaścior...’ (1980), for instance, the poet must throw off her armour plating before, memorably, going in search of the echo of his silence:

скіну з плячэй панцыр
пайду за рэхам
твайго маўчаньня...
(Artymovič 1993, p. 32)

Love itself is described in a deliberately alienating way as fornicating shadows in a (blood?) red bed:

дуэт чорна-белых ценяў
блудзіць у чырвонай пасьцелі
(Artymovič 1993, p. 21)

Shadows recur in a short poem of desperate stagnation which is, however, unusual in Artymovič’s work in that it has a modicum of punctuation:

Нерухома стаяць
Мае дні
Шчыліны ў часе

Усё большыя.
Мой каляндар
Патрэсканы.
Нерухома стаяць
Мае дні
Як перапалоханы цень
чалавека... (Artymovič 1981, p. 38)

Loneliness is compared to a refrain in ‘na niebaschile rassypany piejzaży...’ (landscapes are scattered on the horizon...):

прыхільна прывітаецца штодзень
самотнасьць як прыпеў (Artymovič 1995, p. 52)

Friendship appears to be as illusory as everything else in Artymovič’s world and is of no help to the poet, judging by the verse ‘i z vybielenaj fihury...’ (1982) in which the question of whether or not parallel lines can ever intersect is deemed irrelevant, for they are as unreliable and illusory as ‘the look of your friends’ (Artymovič 1993, p. 55). At the end of what for many other poets would have been an occasion for praising nature’s beauties, ‘sabrana užo vosień u prazrystych palcach...’, she instead paints a bleak picture of late summer, describing herself as limping along, seeing her days as sewn together only by a question mark:

гляджу ў дні абшытыя адным пыталнікам
кульгаючы
нясу сябе (Artymovič 1993, p. 99)

The same image begins another poem, ‘paśla koźnaha dnia pytalnikau..’ (1980), which goes on to confirm that all truth is illusion and vice versa; it ends with one of Artymovič’s most depressing and depressed self-portraits:

з няскончаным маналогам
з чараватым маўчаньнем
блудзім у сваіх ціхіх калідорах
сьмерцяносных
адыгрываем тэатр аднаго акцёра
перадсабой

вечныя манадрамы з рэквізітам
разьбітым збанком (Artymovič 1994, p. 41)¹⁵

¹⁵Perhaps only a reader familiar with English folk songs would associate a little (brown) jug with alcohol.

It seems, indeed, that the whole world is against the poet, there is no hope. In a quintessentially gloomy poem, a stranger has given her a calendar¹⁶ from which the months of hope (spring) have been cut out:

Праплыла па вярчэрнім небе
Аднакрылая птушка.
Праспяваў за маім акном
Самотны вецер.
Незнаёмы падарыў мне сёння
Дзевяцімесячны каляндар
... без вясны... (Skobla 2000, p. 470)

Nadziejka Artymovič is a distinctive and distinguished poet whose gift for creating original and touching images should be evident from the above examples of her work. The lack of punctuation in most of her poems may increase the feeling of nervous desperation, and sometimes ambiguity. In her most lacerating as well as in the relatively happy poems, she is an intensely musical and imaginative poet whose work undoubtedly enriches modern Belarusian literature, although at the present time some of her readers in metropolitan Belarus may feel that they have more objective reasons for depression and self-pity than a citizen of modern Poland. Be that as it may, self-pity is not a concept to apply to Artymovič's writing: the gloom where even white dreams have a black root¹⁷ seems to be inborn, and an inalienable part of her finely wrought and deeply moving poetry.

ARNOLD McMILLIN – professor, University of London.

¹⁶This may, perhaps, be the same one that figures in 'Nieruchoma stajać...'

¹⁷See 'varażyć na čas rastavańnia...': Artymovič 1993, 42.

Арнольд МакМілін
(Arnold McMillin)

ЯРКАЕ АДЦЕННЕ ЧОРНАГА: ПАЭЗІЯ НАДЗЕІ АРТЫМОВІЧ

Беларуская літаратура ўсходняй Польшчы квітнее з сярэдзіны XX ст. (асабліва паэзія); таксама як і літаратура эміграцыі, яна ахоплівае працяглы тэрмін часу і мае разнастайныя формы і стылі.¹ Гэтая літаратура, аб'яднаная этнічна і геаграфічна, зусім неаднародная па сваім узроўні – ад эксперыментальнай да глыбока традыцыйнай, ад сур'ёзнай да простай і даволі нясталай. Пра ўсё гэта вельмі добра пісала на польскай мове Тэрэза Занеўская², і на англійскай мове – Шырын Акінэр.³ Асабліва грунтоўнымі з'яўляюцца запісы дзейнасці і спісы публікацый літаратурнага аб'яднання „Белавежа”, уключаючы вельмі карысную бібліяграфію галоўных твораў, якую склаў Ян Чыквін⁴, і анталогію беларускай літаратуры

¹ Вельмі абнадзейваючымі з'яўляюцца конкурсы (з 1996 г.) маладых беларускіх паэтаў і, ў меншай меры празаікаў, Польшчы (шмат хто з іх яшчэ школьнікі) і публікацыі іх твораў у невялікіх, прыгожа аформленых зборніках.

² Teresa Zaniewska, *Podróż daremna: Szkice o poezji białoruskojęzycznej w Polsce*, Białystok, 1992; *Strażnicy pamięci: Poezja białoruska w Polsce po roku 1956*, Białystok, 1997.

³ Shirin Akiner, 'Contemporary Byelorussian Literature in Poland', *Modern Language Review*, 1983, 78, 1, pp. 113-129.

⁴ Ян Чыквін, *Беларуская літаратура Польшчы: бібліяграфічны даведнік 1957-1998*, Беласток, 1998.

ў Польшчы, падрыхтаваную Янам Чыквіным і нядаўна выдадзеную пад рэдакцыяй Міхася Сяблы.⁵ З такімі багатымі крыніцамі⁶ далейшая інфармацыя непатрэбна.

Вылучаюцца тры беларускія паэты ўсходняй Польшчы: безумоўна, на першым месцы – Ян Чыквін, сярод малодшых – Міра Лукша, і ні ў якім разе не апошняя – Надзея Артымовіч.⁷

Мінорны і нават змрочны настрой – характэрная рыса не толькі паэзіі Артымовіч, але і іншых беларускіх паэтаў Польшчы, хаця, гледзячы збоку, жыццё нацыянальнай меншасці ў Польшчы можа здавацца лягчэйшым, чым жыццё інтэлектульнай меншасці самой Беларусі.⁸ Але як бы там ні было, існуе шмат жыццёвых праблем і нават страху, выкліканых не толькі страчанай вёскай або працэсам яе старэння, якія ўздываюцца ў творах некаторых паэтаў, як напрыклад, у вершы Міхася Шаховіча „сёння ходзяць толькі цені”,⁹ або ў вершы Яна Чыквіна „пыхлівы чалавечы мык”.¹⁰ Гэта толькі два прыклады, не ўзгадваючы „экалагічны адчай” у цудоўным вершы Юрыя Баены „Хтосьці прасейвае лес...”¹¹, або шырокараспаўсюджаную трывогу за падзеі у Беларусі ў творах іншых пісьменнікаў.

Надзея Артымовіч займае ўнікальнае месца ў беларускай літаратуры і вылучаецца сярод іншых беларускіх паэтаў свайго пакалення па форме і па змесце. Будучы далёка не самай маладой, яна адзіная паэтка дзяспары, да каго беспамылкова можна аднесці тэрмін „постмадэрніст”. Празадчына яе белы верш, як і верш Яшы Бурша, вольны, з мінімальнай колькасцю знакаў прыпынку. Паэзія Артымовіч, хаця часта абстрактная,¹² ідзе ад сэрца і напісана звычайна ў вельмі мінорнай танальнасці. Фактычна, жаласлівыя лірычныя вершы Артымовіч з яе абсалютным песімізмам вылучаліся б у любым паэтычным кантэксце. І хутчэй не выразнасць формы, а няўцешны адчай адзіноты і безнадзейнасці і сіла, з якой ён выражаецца, ужыванне цудоўных выяўленчых сродкаў і словазлучэнняў робяць паэзію Артымовіч такой запамінальнай.

⁵М. Скобла (рэд), *Беларуская літаратура Польшчы. Другая палова XX ст.*, Менск, 2000 (далей: Скобла 2000).

⁶Ёсць шмат іншых крыніцагульнай інфармацыі, а таксама манаграфіі вяду чых пісьменнікаў Яна Чыквіна і Сакрата Яновіча.

⁷Наватарская паэтычная кар’ера Яшы Бурша закончылася ў сярэдзіне 70-х, калі ён вырашыў цалкам прысвяціць сябе жывапісу іпластычнаму мастацтву.

Вылучаючы пэўныхпаэтаў, аўтаргэтага артыкула разумее, што паэзія – гэтае футбольная ліга, і што яго думка з’яўляецца не менш суб’ектыўнай, чым думка іншых аўтараў.

⁸Асабліва недарэчна для замежніка разважаць наконтгэта, ці з’яўляецца нацыянальная свядомасць рысай меншасці або большасці ў краіне, дзе адкрытае выказванне думкі, мякка кажучы, не заахвочваецца.

⁹З верша „Смерць валашкі” у кнізе Міхася Шаховіча *Падсухэр’ямі*, Беласток, 1992, с. 7.

¹⁰З верша „Крык начны савы” з кнігі Яна Чыквіна *Кругавая чара*, Беласток, 1992, с. 7.

¹¹Юрый Басна, *Вечар надсветам*, Беласток, 1998, с. 12.

¹²У вершы „ігэта не пара...”, яна заяўляе: „а думка любіць невядомае”: Надзея Артымовіч, *З неспакойных дарог*, 1993 (далей Артымовіч 1993), с. 10.

Надзея Артымовіч нарадзілася 18 лютага 1946 г. у вёсцы Аўгустова каля Бельска. Дзяцінства прайшло ў горадзе Бельску Падляскім, да якога яна захавала вялікія пачуцці. У 1965-67 г.г. яна вывучала рускую філалогію ў Беластоку, пасля атрымала ступень магістра па беларускай мове і літаратуры ў Варшаўскім універсітэце (1968-1972). Некалькі гадоў працавала перакладчыцай у Варшаве. Цяпер на пенсіі. Жыве ў Бельску Падляскім. З 1986 г. сябра Саюза польскіх пісьменнікаў.

Першы верш Артымовіч „Ой ляцелі гусі...” з’явіўся на старонках *Нівы* ў 1970 г., і з таго часу яна апублікавала шэраг невялікіх, але значных паэтычных зборнікаў: *Роздум* (1981), *Сезон у белых пейзажах* (1990), *З неспакойных дарог* (1993) і разам з Алесем Разанавым *Дзверы* (1994). Дзве кніжкі паэзіі з’явіліся ў польскіх перакладах: *У сне, у болю слова* (1979) і *Лагодны час* (1998).

Першы верш Артымовіч – гэта не праца пачаткоўцы, ён дэманструе характэрны лаканізм радка без знакаў прыпынку (за выключэннем трох кропак у канцы апошніх радкоў):

ой ляцелі гусі
грайце
завіруйма ў танцы
мы ўбачым іх крылы
вялікія
недасяжныя
дайце нам гэтыя крылы
мы ўзьляцім
над шырокім прасторам
будзем сьмяяцца
які наш сьвет малы
і калі ўпадзем
на зямлю чорную
мы ўбачым
сьвет
вялікі
і мы без крылаў
дзе яны
гусі забралі...
ой ляцелі гусі...¹³

¹³Надзея Артымовіч, *Роздумы*, Беласток, 1981 (далей: Артымовіч 1981), с. 31.

Другі ранні верш „Мой родны горад маленькі...” (1975) асацыіруе яе родны Бельск з ветрам і дажджом: ён параўноўваецца з распырсканай дажджынкай, а паветра – з крыніцай узнаўлення сілаў:

Дрэва без караня
усяжае
чалавек без паветра
памірае (Артымовіч 1981, с. 9)

Артымовіч, несумненна, паэтка-урбаністка. Яна з захапленнем малое горад у чатырох вершах, якія выклікаюць незвычайна пазітыўныя і аптымістычныя эмоцыі: „П’ю прагна...” (1978), „У руках нашых...” (1978), „у Бельску старая музыка...” і „ікона...” (1990), дзе Бельск – гэта „ікона малітва сон жыццё” (Сюбла 2000, с. 469). У вершы „с’вет укінуты ў бельскую байку...” яна апісвае горад як сваю калыску-ахоўніцу:

мой дзень
у бельскім небе
у дзіцячай калысцы
сьпіць (Артымовіч 1993, с. 89)

Верш „П’ю прагна...” пачынаецца так:

П’ю прагна
Як цудадзейнае лякарства
Тваё неба мой Бельск
Затрымаў ты для мяне
Свой час (Артымовіч 1993, с. 87)

Паветра і вецер выглядаюць больш праявілі ў яркім вершы „каляровыя вопраткі разрываюць паветра” (1984), дзе аўтарка з горыччу піша пра стандартныя паводзіны і недарэчнае моднае жыццё жыхароў „цудоўнага горада” і іранічна заўважае, што толькі „сьмерці – розныя”:

каляровыя вопраткі разрываюць паветра
механічныя сэрцы паўтараюць свой цырк
на ўраджайнай глебе спакойна родзяцца
прадбачаньні (апрача пагоды)
горад цудоўны пасолены глухатой
у безупынным продажы сьмех і захапленне
тыя ж самыя маршруты для ўсіх
ад першых да апошніх дзвярэй

штучнае сьвятло калыхаецца
пад музыку глухаты
пад моцным лёзунгам усё
моднае жыцьцё

сьмерці – розныя (Артымовіч 1993, с. 23) ¹⁴

Іншым часам паэтка адчувае небяспеку стаць неарыгінальнай. У вершы „кроў разліваецца ва ўспамінах...”, напрыклад, толькі гісторыя здаецца ёй сапраўднай, у той час як мы:

прыкідваемся жывымі істотамі
перадсабой (Артымовіч 1993, с. 54)

Недахоп упэўненасці ў сабе – наогул *традыцыйная* тэма і ў паэзіі Артымовіч, тым не менш, паэзіі кранальнай. У наступным вершы без назвы (у большасці вершаў няма назвы) яна, як быццам, адчувае сябе разгубленай у сучасным жыцці. Пастаяннае моцнае засяроджанне на сабе праз паўторы асабовых займеннікаў на пачатку многіх радкоў і інтэрвалы паміж радкамі ўзмацняюць пачуццё непазбежнага крызісу:

у сваіх кароткіх вершах я нічога не гавару
я нічога не сказала нікому
я нямая

я не люблю эксперыmentaў над чалавекам
я аналізавала кепскія сталічныя і правінцыяльныя
біяграфіі

і гладкія лісты ад сваіх знаёмых
я крыху ведаю

мяне не хапае на сэнс маіх Бацькоў

мяне амаль няма (Скобла 2000, с. 469)

Яшчэ адзін мінорны верш, менш экстрэмальны, пра тое, што робіць паэта мёртвым, іншымі словамі, пра тое, што робіць паэзію кепскай у параўнанні з „жывым словам”. Варта працытаваць верш цалкам:

¹⁴У апошніх словах паэтки адчуваецца асаблівая іронія, бо смерць, як звычайна лічыцца, раўняе ўсіх.

паэты паміраюць тады
калі першы раз
заблудзіць жывое слова
і разаб'ецца пшанічнае рэха
аб камень

паэты паміраюць тады
калі ўсьміхаецца добры час для паперы

паэты паміраюць тады
калі знойдзены дакладныя адрасы

сытыя жэсты
паэты паміраюць тады
калі нараджаюцца чорныя лістапады
(Артымовіч 1993, с. 100)

У вершы „уцякаю ад вострай лагоднасьці дня...” Артымовіч апісвае свой страх зрабіцца неарыгінальнай, страх, які прымушае яе маўчаць:

баюся ілюзіі слоў у вершах
маўчу праходзячы чужымі вуліцамі
(Артымовіч 1993, с. 56)

У іншым вершы, падкрэсліўшы думку, што „чалавецтва – гэта камень”, яна параўноўвае свайго чыпача (да болю дабрадушнага) з публікаю ў тэатры, якая апісваецца не менш іранічна, чым у рамане Льва Талстога „Вайна і мір”. Гэты чытач успрыняў яе першыя словы, такія важныя для паэткі, толькі як цені сімвалаў ды вельмі-вельмі прахалодна:

штучныя вочы ў тэатры
маленькіх людзей
капелюшы аздобленыя сухімі кветкамі
сыплецца густы пыл (Артымовіч 1993, с. 56)

Яе пакутлівыя асабістыя думкі і пачуцці далёкія ад самазаспакаення, руціны і самазадаволеных клішэ. А моцны інтарэс да паэтычнага прызвання і прыроды мастацтва можна прасачыць у частым ужыванні тэрмінаў „слова” і „словы”. У адным з самых кароткіх і абстрактных вершаў „мы пойдзем далей...” Артымовіч уяўляе, як яе слова (натхненне паэткі) знікае, калі яна не стварае для гэтага слова натуральны кантэкст:

А слова

(што знае сваё месца)

само ўцячэ (Артымовіч 1993, с. 7)

У таямнічным летуценным вершы „нерэальная як учарашняя радасьць...” (1984), Артымовіч заяўляе, што тое, што яна называе першымі і апошнімі словамі, ляжыць „глыбока ў зямлі” (Артымовіч 1993, с. 71). У вершы „гэта не пара...”, сцвярджаючы, што „дом без слоў не мае страхі”, Артымовіч ізноў з хваляваннем гаворыць пра нязначнасць сваёй працы, таксама як і ў вышэй працытаваным вершы „у сваіх кароткіх вершах я нічога не гавару” і „пішу такія малыя словы” (Артымовіч 1993, с. 11). У вобразна багатым вершы „над антыкварыятамі выказаных слоў...” (1981) яна ўзмацняе надзвычайны вобраз першага радка эпітэтам „бронзавыя” хмары над галавою (узгадвае пра рэчы з антыкварыята?). Ды гэтыя бронзавыя хмары робяцца сцяною, калі паэтка пераходзіць да больш выразных слоў пра адзіноту і дэпрэсіўны стан. Вось пачатак верша:

над антыкварыятамі выказаных слоў
плывуць бронзавыя хмары
час продажу надзеі ўжо мінуў
у бяспальцых руках самотная іржа
сьляды без сьлядоў

Адзінокая сярод адзінокіх
кідаюся ў фіялетавы прастор
каб заснуць (Артымовіч 1993, с. 33)

Сярод самых эмацыянальных і запамінальных вершаў Надзеі Артымовіч – вершы пра страты, нягоды, расстанне. Некаторыя з іх, здаецца, пра смерць або горкае расчараванне ў каханні, хаця часта цяжка вызначыць, пра што канкрэтна; гэта, аднак, не зніжае сілы іх уздзеяння. Часам жыццё паэткі здаецца максімальна змрочным і безнадзейным, як у амаль сімвалічным вершы „свят замкнуўся...” (1982), дзе адна сумная карціна змяняе другую, і прыводзіць да кульмінацыйнага аднаймага моманту ў менавіта безнадзейным фінале твора:

свят замкнуўся
адплывае спакойнае неба
і цягнікі закрываўлення
набліжаюцца да бязлюдных гарадоў
таўсьцеюць непатрэбныя вароны
варожкі сядзяць на пустых картах

Нерухома стаяць
Мае дні
Шчыліны ў часе
Усё большыя.
Мой каляндар
Патрэсканы.
Нерухома стаяць
Мае дні
Як перапалоханы цень
чалавека... (Артымовіч 1981, с. 38)

Адзінота параўноўваецца з прыпевам у вершы „на небасхіле рассыпаны пейзажы...”:

прыхільна прывітаецца штодзень
самотнасьць як прыпеў (Артымовіч 1995, с. 52)

Сяброўства выяўляецца такім жа ілюзорным, як і ўсё іншае на свеце, і не дапамагае паэтцы, як відно з верша „і з выбеленай фігуры...” (1982), у якім пытанне „ці перасякаюцца паралельныя лініі”, здаецца нерэlevantным, бо гэтыя лініі такія ж ненадзейныя і ілюзорныя, як і „лозірктваіх сяброў” (Артымовіч 1993, с. 55). А ў канцы, дзе звычайна шмат хто з паэтаў скарыстаў бы нагоду ўхваліць прыгажосць прыроды, Надзея ў вершы „сабрана ўжо восень у празрыстых пальцах...” малое халодную карціну позняга лета, а сама „кульгаючы глядзіць у дні абшытыя пыталнікамі”:

гляджу ў дні абшытыя адным пыталнікамі
кульгаючы
нясу сябе (Артымовіч 1993, с. 99)

Падобны вобраз пачынае яшчэ адзін верш „пасяля кожнага дня пыталнікаў...” (1980), у якім паэтка сцвярджае, што ўся праўда – ілюзія і наадварот; ён завяршаецца адным з сумных аўтапартрэтаў, для стварэння якога выкарыстоўваюцца самыя дэпрэсіўныя фарбы:

з няскончаным маналогам
з чараватым маўчаньнем
блудзім у сваіх ціхіх калідорах
сьмерцяносных
адыгрываем тэатр аднаго акцёра
перадсабой

вечныя манадрамы з рэквізітам
разьбітым збанком (Артымовіч 1994, с. 41)¹⁵

Здаецца, што ўвесь белы свет супраць паэткі, няма надзеі. У вершы, які з’яўляецца квінтэсэнцыяй яе змрочнага настрою, незнаёмы падарыў ёй каляндар¹⁶, ды з яго былі вырваны месяцы надзеі (вясны):

Праплыла па вясчэрнім небе
Аднакрылая птушка.
Праспяваў за маім акном
Самотны вецер.
Незнаёмы падарыў мне сёння
Дзевяцімесячны каляндар
... без вясны... (Скобла 2000, с. 470)

Надзя Артымовіч – адметная і незвычайная паэтка, чый талент стварэння арыгінальных і кранальных вобразаў відавочны з вышэй узгаданых прыкладаў. Адсутнасць знакаў прыпынку ў большай частцы яе вершаў можа ўзмацніць пачуццё нярвовага адчаю або няяснасці. У яе самых пакутлівых, таксама як і ў адносна шчаслівых вершах, Артымовіч вельмі музыкальная, поўная творчай фантазіі паэтка; яе паэзія, несумненна, узбагачае сучасную беларускую літаратуру, хаця цяперашнім часам некаторыя чытачы ў метраполіі Беларусі, магчыма думваюць, што гэта ў іх ёсць больш аб’ектыўных прычынаў для дэпрэсіі і жалю да сябе, чым у грамадзянкі сучаснай Польшчы. Як бы там ні было, але самашкадаванне – не тое паняцце, якое стасуецца з творчасцю Артымовіч: сум, трывога, песімізм, дзе нават светлыя мары маюць цёмную аснову¹⁷, здаецца, з’яўляюцца адпрыроднай і неад’емнай часткай яе тонка сплеченай і глыбока кранальнай паэзіі.

Пераклала Алена Таболіч

АРНОЛЬД МАКМІЛЛІН – прафэсар Лёнданскага Універсітэту. Даследнік беларускай літаратуры.

¹⁵Магчыма толькі ў чыгача, знаёмага з англійскімі народнымі песнямі, узнікла б асацыяцыя маленькага (карычневага) збанка з алкаголем.

¹⁶Тое самае, магчыма, выражаецца ў вершы „Нерухома стаяць...”.

¹⁷Глядзіце „варажыць на час раставанняў...”: Артымовіч, 1993, с. 42.

**МИГЭЛЬ
ДЕ СЕРВАНТЕС СААВЕДРА
(MIGUEL de SAAVEDRA CERVANTES)**

**ХИТРАМУДРЫ ІДАЛЬГА
ДОН КІХОТ
ЛАМАНЧАСКІ**

**Пераклад зроблены паводле выданьня El ingenioso hidalgo Don
Quijote de la Mancha, Instituto cubano del libro,
La Habana, 1972**

РАЗЬДЗЕЛ ПЕРШЫ

*у якім апавядаецца пра тое як жыў
і чым займаўся славуты ідальга дон Кіхот з Ла Манчы*

У адной з вёсак Ла Манчы, назву якой прыпамінаць у мяне няма ахвоты, не так даўно жыў адзін ідальга*. Усё багацьце нашага героя складалася са старой дзіды і такога ж старога шчыта, якія дасталіся яму ад продкаў, старой клячы і аднаго харта. Харчаваўся ён звычайна поліўкай, дзе часцей была ялавічына, чым бараніна, на вячэру меў мясную салату, па пятніцах пасьціўся, але затое ў нядзелю, у дадатак да ўсяго, частаваўся смажаным голубам, і на гэта трацілася каля двух трэціх ягоных даходаў. Астатняе трацілася на сьвяточнае адзеньне з тонкага сукна і аксаміта з добрымі пантофлямі, у будзённыя дні ён апранаўся ў камізэльку цёмнага колеру, але таксама з добрай тканіны. Разам з ім у доме жылі ахмістрыня, жанчына гадоў за сорок, пляменьніца, якой не было яшчэ і дваццаці, ды служба, што даволі спрытна ўвіхаўся па гаспадарцы, на полі, на канюшні і ў садзе. Меў наш ідальга гадоў гэтак пад пяцьдзесят, быў ён высокі, сухарлявы, даволі моцнага складу, з тонкім прадаўгаватым тварам. Ён любіў прачынацца з сонцам і быў вялікім аматарам паляваньня. Адны кажуць, што прозьвішча ягонае было Кіхада, іншыя сьцьвярджаюць, што Кесада, тут у розных аўтараў, якія пісалі пра гэта, няма поўнай згоды, але ёсьць падставы лічыць, што прозьвішча нашага ідальга было Кехана, што не мае аніякага значэньня для нашага аповяда. Галоўнае – гэта ні на крок не адступіць ад праўды, апісваючы прыгоды героя.

Увесь свой вольны час, а вольны час у яго быў амаль што ўвесь год, дон Кехана прысьвячаў чытанню рыцарскіх раманаў, ды гэтак захапіўся імі, што зусім закінуў паляваньне, забыўся на гаспадарку, нават дайшоў да таго, што прадаў значны кавалак сваёй зямлі, каб набыць якія толькі можна раманы пра вандроўных рыцараў. Яму вельмі падабаліся мудрагелістыя выказваньні герояў, асабліва, што тычылася розных любоўных пасланьняў, або выклікаў на двубой, такія як напрыклад: „*Разум насцьць вашай неразумнасцьці, якая на мой разумны погляд заслабляе мой розум так, што я лічу разумным паскардзіцца на вашу веліч.*” Альбо таёе: „... *высокія нябёсы, якія уздымаюць багавейна вашу багавейнасць пры дапамозе зорак нябесных, робяць вас вартымі ўсіх тых вартасцяў, якія вартыя вашай велічы.*”

Бедалага-кабальера* ажно дурнеў, імкнучыся дапяць да сэнсу таго, што чытаў, хаця сам вялікі Арыстоцель*, калі б ён нават знарок уваскрэс дзеля гэтага, не змог бы зразумець нічога. Не лепей было і з тымі ўдарамі, якія наносіў і атрымліваў славуты рыцар дон Бельяніс, таму што на думку нашага героя, якія б добрыя лекары не лячылі вандроўнага рыцара, усё цела і ўвесь ягоны твар павінны былі пакрыцца шнарамі і драпінамі. Аднак ён ухваляў аўтара за тое, што той закончыў кнігу

абяцаньнем напісаць працяг гэтай і без таго даўгой гісторыі. Часам ён сам хацеў узяцца за пяро і дакончыць за аўгара гэты раман і, напэўна, ён так і зрабіў бы так, каб увагу яго не адцягнулі іншыя, не меней значныя справы і задумы. Шмат разоў яму даводзілася ўступаць у спрэчкі з мясцовым сьвятаром – а той быў чалавек адукаваны, бо атрымаў сваю вучоную ступень ва ўніверсітэце Сігуэнсы* – аб тым, які рыцар лепшы: Пальмярын Ангельскі* або Амадзіс Гальскі*. Да таго ж мясцовы цырульнік, маэсе Нікалас, часта цвердзіў, што ім абодвум яшчэ далёка да Рыцара Феба, а калі хто і можа параўнацца з ім, дык гэта дон Галаор, брат Амадзіса Гальскага, таму што ён хлопец хоць куды, не такі манерны і ўжо зусім не такі плакса, як ягоны брат, а па мужнасьці і адвазе нікольні нікому не саступае.

У выніку ён так захапіўся гэтым чытаньнем, што чытаў дзень і ноч без перапынку і ад таго, што шмат чытаў ды мала спаў, мазгі ягоныя пачалі высыхаць, а ўрэшце ён і зусім глуздануўся. Бедалага верыў, што ўсё прачытанае ім – гэта сьвятая праўда, а таму галава ягоная была поўная усялякай лухты накшталт чарадзеястваў, выклікаў на двубой, любоўнымі прыгодамі, сардэчнымі пакутамі ды іншымі недарэчнасьцямі, прычым ён лічыў, што няма на сьвеце нічога болей важнага і праўдзівага. Ён казаў, што Сід Руй Дьяс* вельмі добры рыцар, але яго нават і параўнаць нельга з Рыцарам Палымянага Мяча*, які адным ударам рассек надвая аж двух пачварных волатаў. Крыху лепей ён ставіўся да Бернарда дэль Карпіа*, які абхітрыў і перамог у Рансэвальскай цясьніне славу-тага Роланда*. Казаў ён добрыя словы і пра Морганта, хаця той і паходзіў з пыхлівага і дзёрзкага роду волатаў, але адзін з усіх волатаў, быў добра выхаваны і паважлівы. Аднак болей ад усіх ён паважаў Рэйнальда Мантальбанскага*, асабліва, калі той выязджаў з замка і пачынаў рабаваць усіх, хто толькі трапляўся пад руку, ды яшчэ за тое, што гэты Рэйнальд выкраў з-за мора статую Магамета, які быў добра выхаваны і паважлівы. Аднак болей ад усіх ён паважаў Рэйнальда Мантальбанскага*, асабліва, калі той выязджаў з замка і пачынаў рабаваць усіх, хто толькі трапляўся пад руку, ды асабліва за тое, што гэты Рэйнальд выкраў сапраўды статую Магамета, хоць быў, добра выхаваны і паважлівы. Ён вырашыў узброіцца, сесьці на каня і падацца ў сьвет шукаць прыгодаў ды рабіць тое ж, што і вандроўныя рыцары, пра якіх ён вычытаў у кнігах: змагацца з несправядлівасьцю, абараняць слабых і пакрыўджаных і здабыць сабе ў гэтых змаганьнях бесьсьмяротную славу й пашану. Небарака нават уяўляў сябе, самае малае, з каронай Трапезундскага царства на галаве за свае подзьвігі і ўчынкi. І вось, захоплены цалкам такімі прыемнымі мроямі, якія прыносілі яму вялізную асалоду, наш герой паспяшаўся ажыцьцявіць свае намеры. Першым чынам ён узяўся чысьціць свае дасьпехі, якія дасталіся яму ад прадзедаў і валяліся недзе ў куце з незапамятных часоў, пакрытыя іржой і пылам. Пасля таго, як ён старанна

вычысьціў і давёў іх да ладу, то ўбачыў, што не хапае сапраўднага рыцарскага шалома з забралам і напатыльнікам. Замест яго быў адкрыты шалом, які прыкрываў толькі макаўку. Наш герой напружыў усю сваю вынаходлівасьць і зрабіў з кардону ўсё тое, чаго не хапала ў ягоным узбраеньні. Атрымаўся добры закрыты шалом. Потым ён захацеў паглядзець наколькі гэты шалом надзейны і моцны і як добра ён паслужыць у бітве. Але аднаго ўдару мечам хапіла, каб забрала разляцелася ўшчэнт і, такім чынам, загінула ўся праца, зробленая за тыдзень. Лёгкасьць, зь якой забрала разляцелася на кавалкі, асаблівага задавальненьня яму не прынесла, аднак ён зноў узяўся за працу і змайстраваў новае забрала, падклаўшы зьнізу металёвыя пласцінкі, пасля чаго, задаволіўшыся вынікам працы, палічыў, што новыя выпрабаваньні зусім не патрэбныя, а таму вырашыў, што шалом абсалютна прыдатны для бітвы і выглядае вельмі прыстойна.

Затым ён падаўся на канюшню, каб агледзець свайго баявога каня, і, хаця старая кляча кульгала на ўсе чатыры нагі, вырашыў, што ні Буцафал* Аляксандра Македонскага, ні Баб’ека* славутага Сіда параўнацца з ёй не могуць. Трэба было толькі прыдумаць адпаведнае высакароднае імя. Ён думаў над тым дні чатыры і вырашыў назваць свайго каня Расінантам. Гэта сапраўды было добрае імя, таму што ўвогуле азначала „блая кляча” або „кляча, якая выперадзіла ўсіх”.

Назваўшы гэтак удала каня, ён вырашыў, што трэба памяняць імя і самаму сабе. На гэта ў яго пайшло яшчэ восем дзён і, нарэшце, назваўся Дон Кіхотам, а гэта значыць, што сапраўднае яго імя было Кіхада, як сьцьвярджаюць аўтары гэтай праўдзівай гісторыі, а зусім не Кесада, як гэта хацелася б некаторым. Аднак потым ён успомніў, што адважны рыцар Амадзіс не захацеў звацца проста Амадзісам, а дадаў да імя яшчэ і назву сваёй айчыны, каб сваімі подзьвігамі ўславіць яе і стаў звацца Амадзісам Гальскім, таму наш герой вырашыў, што і яму таксама трэба дадаць да імя назву сваёй радзімы, як гэта і належыць сапраўднаму рыцару, каб кожны, пачуўшы імя Дон Кіхота Ламанчаскага, адразу ведаў, што гэты высакародны рыцар са славутай зямлі Ла Манчы.

Пасля таго, як ён пачысьціў дасьпехі, адрамантаваў шалом, даў мянушку каню і ахрысьціў сябе на новы лад, ён прышоў да высновы, што зараз яму трэба знайсці даму, у якую ён мог бы закахацца, бо які ж вандроўны рыцар без каханьня, гэта ўсё роўна што дрэва без пладоў і лісьцяў або цела без душы. Ён казаў сабе:

– Калі за мае грахі, або на шчасьце, мне давядзецца сустрэцца з волатам, а такое звычайна здараецца з вандроўнымі рыцарамі, і я звалю яго на зямлю, або рассяку напалам, перамагу яго і прымушу прасіць літасьці, дык зусім нядрэнна будзе мець на гэты выпадак тую, да якой можна паслаць гэтага волата ў падарунак, каб той прышоўшы схіліўся перад маёй прыгажуняй і рахманым жалобным голасам ска-

заў: „Паненка, я волат Каракуліамбра, валадар выспы Маліндранія, мяне перамог у баі высокаўхвальны рыцар Дон Кіхот Ламанчаскі, які загадаў мне паўстаць перад вачыма вашай міласьці, і, каб ваша веліч распараджалася мною на свой добраўхвальны розум.”

О, як радаваўся наш слаўны рыцар, прамаўляючы гэтыя словы, асабліва ж, калі знайшоў каго назваць дамай свайго сэрца! А жыла, наколькі нам вядома, у адным месцы даволі прыгожая сялянская дзяўчына, у якую ён адным часам быў закаханы, але, вядома ж, яна пра тое нават не падазравала, як гэта і належыць, а таму не звяртала на яго аніякай увагі. Яе звалі Альдонса Ларэнса і, калі наш герой вырашыў зрабіць яе валадарыняй сваіх думак, ён палчыў за лепшае памянцёў ёй імя, ды так, каб яно не вельмі рознілася ад сапраўднага, але ў той жа час набліжалася б да імя якой-небудзь прынцэсы або высакароднай дамы, а таму імя Дульсінеі Табоскай* як мага болей падыходзіла ёй, бо жыла тая дзяўчына ў гарадку Табоса, і гучала гэтае прыемна, значна і выразліва, як і ўсе астатнія імёны, раней прыдуманія.

ЗАЎВАГІ І ТЛУМАЧЭНЬНІ

да першага раздзела

Ідальга – дробны шляхціч у Іспаніі. Пад час вызваленчай вайны супраць маўраў (арабаў), Рэканкісты, складалі аснову рыцарскага войска. Але ў часы Сервантэса ідальга ўжо не мелі ні палітычнага значэння, ні вялікіх маёнткаў, а былі проста беднымі дваранамі, хаця і з даўнім радавам.

Кабальера – рыцар, дваранін, чалавек высакароднага паходжання.

Арыстоцель (384–322 да н. э.) – вялікі старажытнагрэчаскі філосаф, выхавальца Аляксандра Македонскага. Адзін з найболей славутых філосафаў усіх часоў. Найбольш ушаноўвалі імя Арыстоцеля, як мудрага і вучонага чалавека, у сярэднявеччы.

Сігуэнса – аўтар іранізуе над вучонасцьцю святара, бо ў горадзе Сігуэнса знаходзіўся невялікі другаразрядны ўніверсітэт, дзе было лёгка атрымаць любоў у вучоную ступень.

Пальмярын Ангельскі – герой аднайменнага рыцарскага рамана. Імітацыя рамана пра Амадзіса Гальскага. Герой вандруе па сьвеце, змагаецца з чарадзямі, волатамі і г. д. ў гонар сваёй дамы сэрца.

Амадзіс Гальскі – герой рыцарскага рамана, напісанага на іспанскай мове. Першае выданьне было ў 1508 годзе, у Сарагосе. Карыстаўся вялікай папулярнасцьцю ў шаснаццатым стагодзьдзі. Герой рамана, незаконнанароджаны сын англійскай прынцэсы, вандруе па Еўропе, робіць розныя фантастычныя подзьвігі ў гонар сваёй дамы сэрца і, ўрэшце, дабіваецца дазволу на шлюб з ёю. У сярэднія вякі Амадзіс Гальскі быў уваасабленьнем усіх рыцарскіх якасцяў.

Сід Руй Дыяс (1043-1099) або **Сід Кампеадор** – гістарычная асоба. Сапраўднае імя – Руй Дыяс Бівар. Праславіўся у войнах супраць маўраў пад час Рэканкісты, тады ж і атрымаў імя Сід Кампеадор, што азначае: Сід – па арабску валадар, Кампеадор – па іспанску валяр. Сід Кампеадор – герой шматлікіх іспанскіх народных песень і паданняў, асабліваю вядомасьць набыў пэтычны твор сярэднявечча „Сьпеў пра майго Сіда”.

Рыцар Пальмянага Мяча – мянушка Амадзіса Грэчаскага, героя аднайменнага рыцарскага рамана.

Бернарда дэль Карпіа – легендарны іспанскі герой. Калі Карл Вялікі вяртаўся з паходу на Іспанію, то ў Рансэвальскай цясьніне адбылася бітва (778 г.) паміж ягоным адступаючым войскам і маўрамі, якіх прывёў Бернарда дэль Карпіа, і войска імператара было разгромлена.

Роланд – інакш Хруадланд, папленнік імператара Карла Вялікага, загінуў пад час бітвы ў Рансевальскай пясчынне. Герой славутага эпаса „Сьпеў пра Роланда”; магутны рыцар. Паводле паданьня яго перамог Бернарда дэль Карпіа.

Рэйнальд Мангальбанскі – пэр Францыі, герой славурых твораў сярэднявечных аўтараў.

Галалон або **Ганелон** – персанаж эпаса „Сьпеў пра Роланда”, вораг Роланда. Каб адпомсьціць Роланду здрадзіў свайму каралю.

Буцафал – любімы конь Аляксандра Македонскага (356-323 г. да н. э.). Аляксандр Македонскі утаймаваў яго, калі быў яшчэ зусім маладым. З тае пары Буцафал удзельнічаў ва ўсіх паходах і бітвах, пакуль не быў забіты ў адной з іх.

Баб’ека – конь славутага Сіда. Як і Буцафал Аляксандра Македонскага быў вельмі смелы і не раз ратаваў жыццё свайго гаспадара ў бітвах з маўрамі.

Дульсінея – ад іспанскага слова dulce – салодкі. Трэба разумець як „салодкая” або пшчотная”.

Табоса – горад у Іспаніі.

РАЗЬДЗЕЛ II

*у якім апавядаецца пра першы выезд
хітрамудрага рыцара Дон Кіхота са сваіх земляў*

Нарэшце наш ідальга закончыў падрыхтоўку і вырашыў, не марудзячы болей, ажыццявіць свой намер, бо ён быў упэўнены, што адклад можа прычыніць шмат турботаў і няшчасьцяў у сьвеце, бо на зямлі так многа людзей чакала ягонай падмогі: колькі абяздоленых яму трэба ашчасьлівіць, колькі несправядлівасьцяў выправіць, колькі абараніць пакрыўджаных і абражаных. І вось, адным ліпеньскім днём, не кажучы нікому ні слова, ён падняўся на досьвітку, напяў нека свой няскладны шалом, надзеў свае старыя дасьпехі, прыхапіў дзіду і шчыт, сеў на Расінанта і, радуючыся, што яму ніхто не перашкаджае пачаць сваю высакародную справу, употай выехаў у поле. Але не пасьпеў ён выехаць за вароты, як у галаву яму прыйшла жаклівая думка, ды такая жаклівая, што ён ледзь не павярнуў назад. Дон Кіхот успомніў, што ён яшчэ не пасьвечаны ў рыцары, а значыць: па рыцарскіх законах не мае права ўступаць у бой ні зь якім рыцарам. Апрача таго, каб нават ён і быў пасьвечаны ў рыцары, то яму трэба было насіць белыя дасьпехі, без аніякага дэвіза на шчыце, да тае пары, пакуль ён не заслужыць на гэтае права сваёю сьмеласьцю і адвагай. Гэткія роздумы ледзь не пахіснулі ягоную рашучасьць, але ўсё ж дурасьць, якую ён вычытаў у тых жа кніжках, што і давалі яго да вар’яцтва, перамагла і Дон Кіхот вырашыў, што папросіць першага сустрэчнага рыцара пасьвяціць яго. А што ж тычыцца дасьпехаў, то наш герой вырашыў начысьціць іх так, каб яны сталі бялей ад гарнастая. Прыняўшы такое мудрае рашэньне, Дон Кіхот паехаў куды вочы глядзяць, а дакладней, куды павёз яго Расінант, бо толькі так і трэба, на ягоную думку, шукаць прыгодаў.

І вось так, едучы паціху невядома куды, наш новаўлены шукальнік прыгодаў казаў сам сабе:

– Няма сумневу ў тым, што некалі, праз шмат гадоў, напішучь праўдзівую аповесць пра мае слаўныя подзвігі. І той вучоны муж, які возьмецца апісаць іх, калі дойдзе да майго першага раньняга выезду, напіша так:

„Залатавалосы Апалон* толькі яшчэ распускаў па прасторным і шырокім твары зямлі першыя нітачкі сваіх залатых валасоў, а маленькія стракатыя птушачкі з салодкай меладычнай гармоніяй арфападобнымі галасамі віталі Аўрору*, якая толькі што пакінула ложка свайго зайздросьлівага мужа і расчыніла вароты і вокны ламанчаскага далягляду, калі славуты рыцар Дон Кіхот з пагардай адмовіўся ад пяшчотнай ласкі пуховых пярэнаў, сеў на свайго славутага каня Расінанта і адправіўся ў дарогу па старажытнай і вядомай раўніне Мантыель.”

Ён і сапраўды ехаў па гэтай раўніне. Потым Дон Кіхот дадаў:

– Шчасьлівыя тэя часы і тое стагодзьдзе, калі ўбачаць сьвет мае славутыя подзвігі, якія вартыя таго, каб іх увасаблялі ў бронзе, высыкалі на мармуры і малявалі на карцінах дзеля памяці нашчадкам. А ты, мудры вядун, які будзе летапісаць мае вандраваньні, хто б ты ня быў, прашу цябе не забыць пра майго добрага Расінанта, вечнага спадарожніка майго ва ўсіх вандраваньнях па ўсіх шляхах і дарогах.

А потым ён загаварыў так, нібыта і сапраўды быў закаханы:

– О прынцэса Дульсінея, валадарка майго палоннага сэрца! Горкую крыўду прычынілі вы мне, таму што прагналі мяне, засьпаўшы папрокамі і загадалі не паказвацца на вочы вашай прыгажосьці. Малю вас, сеньёра, зьлітуйцеся над маім сэрцам, такім адданым вам і якое так пакутуе, кахаючы вас!

Гэтак ён ехаў далей, ляпячы адну бязглузьдзіцу на другую, так, як гэта рабілі вандроўныя рыцары ў раманах. Прычым Дон Кіхот імкнуўся выказвацца гэткім жа стылем, як і яго ўлюбёныя раманы і рыцары. А таму, пакуль ён павольна пасоўваўся наперад, сонца паднялося даволі высока і бязьлітасна паліла з чыстага неба. Ад такой гарачыні мазгі ў галаве кабальера даўно б растапіліся, праўда, калі б яны там былі.

Так ён праездзіў амаль цэлы дзень і нічога такога, пра што варта было б распавесці, зь ім не здарылася. Кабальера быў у роспачы ад таго, што недзе і некаму было паказаць сваю рыцарскую моц. Пад вечар і Дон Кіхот, і ягоны конь парадкам стаміліся і прагаладаліся, і рыцар пачаў азірацца навокал, спадзеючыся выгледзець які-небудзь замак або пастуховы будан, дзе можна было б крыху спачыць і размяць натомленыя дарогай косьці. І тут ён заўважыў непадалёку ад дарогі пастаялы двор. Ужо змяркалася, калі рыцар пад’ехаў да харчэўні.

Якраз у гэты момант за вароты выйшлі дзеве жанчыны, як кажуць, вольнага занятку, якія ехалі ў Севільлю* са сваімі сябрукамі, ды спыніліся пераначаваць у гэтай харчэўні. А паколькі ў галаве ў Дон Кіхота ўсё перакруцілася ад рыцарскіх раманаў, дык ён і падумаў, што перад ім

вялізны замак зь вежамі і магутнымі сьценамі, а ля замку забаўляюцца чароўныя прыгажуні. Рыцар спыніўся і стаў чакаць, пакуль карлік на сьцяне замка затрубіць у трубу, узвьяшчаючы пра ягоны прыезд. Але карлік нешта марудзіў. Рыцар пачаў праяўляць нецярпеньне, ды і Расінант пачуў стойла, а сігналу з замку ўсё не было. І тут нейкі сьвінапас, што гнаў у вёску гурт сьвіньней, прабачце мяне за грубасьць, але іншай назвы гэтыя жывёлы не маюць, затрубіў у ражок. Аб прыбыцьці рыцара было абвешчана і Дон Кіхот узрадавана ськіраваўся да карчмы. Дзявоткі, пабачыўшы коньніка ў такім дзіўным убраньні, кінуліся ўцякаць і тады Дон Кіхот здагадаўся, што яны напалохаліся ягонага баявога выгляду. Ён, ветліва і красамоўна, як гэта і належала высакароднаму рыцару, зьвярнуўся да іх:

– Не бойцеся мяне, о высакародныя сеньёры, бо рыцары таго ордэна, да якога належу і я, ніколі не прычыняюць крыўды слабейшым, асабліва такім знатным дамам, як я магу меркаваць па вашаму выглядзе.

Распусныя дзеўкі, не звыкшыя да такіх зваротаў, пачалі сьмяяцца і здзеквацца з нашага героя і Дон Кіхот пакрысе заглаваў. Тут на ганак выйшаў гаспадар пастаялага двара, дзябёлы незласьлівы дзяцюк, але вялікі прайдзісьвет. Ён убачыў недарэчную фігуру нашага героя і спачатку хацеў далучыцца да зласьмешных баб, аднак, застрашаны гэтай грудай дасьпехаў, палічыў за лепшае зьвярнуцца да прыезджага ветла і без пасьмехаў. Задаволены Дон Кіхот усё гэтак жа велягурыста і красамоўна распавядаў пра сябе і свае намеры здзейсьніць вялікія подзьвігі, а разьвесялелья дзеўкі дапамагалі яму ськінуць дасьпехі. Пакуль яго распраналі, Дон Кіхот чытаў вершы. Калі усе дасьпехі пасьпяхова зьнялі з нашага стомленага рыцара, ён наадрэз адмовіўся ськінуць шалом, баючыся, што не зможа пасья надзець яго і папрасіў што-небудзь павячэраць. На жаль гэта была пятніца, ніякага мяса нямажна было есьці і гаспадар прапанаваў рыцару заплесьнявелаі, як і Дон Кіхотавы дасьпехі, салёнай траскі, назваўшы яе фарэльлю.

Стол паставілі на двары і ўзяліся карміць пастаяльца, бо сам ён ніяк не мог укласьці нічога ў рот, таму што замінаў шалом. Але адна з дзевак неяк накарміла яго, а гаспадар вынайшоў спосаб і напайць госьця віном, заліваючы яго ў рот праз саломінку. Рыцар жа, каб не разразаць завязкі шалома, пакорліва цярпеў. Гэтым часам да карчмы зайшоўся нейкі селянін і загудзеў на дудачцы. Дон Кіхот канчаткова паверыў, што трапіў у сапраўдны замак, бо тут гучала музыка, яму служылі чароўныя дамы і сам уладальнік замка, а на вячэру была адмысловая рыба. Толькі адно непакоіла яго – тое, што ён яшчэ не быў пасьвечаны ў рыцары, а значыць, яго маглі абвясьціць самазванцам.

ЗАЎВАГІ І ТЛУМАЧЭНЬНІ

да другога разьдзела

Залатавалосы Апалон – паэтычная назва сонца. **Апалон** – у міфалогіі старажытных грэкаў бог сонца, брат-блізнік багіні паляваньня Артэміды, вечно малады прыгажун, вялікі воін, апякуе і заступнік сьпевакоў і музыкаў. Другое імя Апалона – **Фэб**.

Аўрора – рымская багіня сьвітання, ранішняй зары; паэтычная назва сьвітання; грэцае імя **Эос**.

Севілья – горад у гістарычнай правінцыі Андалусія, Паўднёва Іспанія; на рацэ Гуадалквір. Вялікі адміністрацыйны, гандлёвы і культурны цэнтр. Славуты сваімі гістарычнымі помнікамі часоў арабскага заваяваньня, універсітэтам (з 1503 г.) і гатычнымі будынкамі пазьнейшых часоў.

РАЗЬДЗЕЛ VIII

*пра вялікую перамогу адважнага Дон Кіхота
ў жахлівай і ніколі раней нечуванай бітве зь ветракамі,
а таксама і пра іншыя, вартыя прыемных спамінаў падзеі*

Тут перад іхнымі вачыма адкрылася поле, на якім стаяла ці то трыццаць, ці то сорок ветракоў. Дон Кіхот, як толькі ўбачыў тых млыны, прамовіў да свайго збраяноса:

– Лёс так прызна ставіцца да нас, што лепей і жадаць не трэба, бо паглядзі, дружа Санча, на гэтым полі бачна трыццаць, ці нават болей пачварных волатаў. Я думаю пачаць зь імі бітву і перабіць іх усіх да аднаго, а забраўшы багатую здабычу мы пачнем багацець, таму што гэта вайна праведная і зьнішчыць гэтае пагане семя будзе вялікай паслугай Госпаду.

– А дзе ж тыя волаты? – запытаўся Санча Панса.

– Ды вунь жа яны, з даўцімі рукамі, у некаторых нават па дзьве лігі* даўжынёй, – адказаў Дон Кіхот.

– Паглядзіце, вашамосьць, ніякія гэта не волаты, а звычайныя ветракі. А тое, што вам здаецца рукамі, зусім не рукі, а крылы. Яны круцяцца ад ветру і рухаюць жорны, – запярэчыў Санча.

– Адразу бачна, што ты неспрактываваны шукальнік прыгодаў. Гэта волаты. І калі ты спалохаўся, дык адыйдзі ў бок і маліся, а я ўступлю зь імі ў жорсткі і няроўны бой, – сказаў Дон Кіхот.

З гэтымі словамі ён даў шпоры Расінанту, болей не слухаючы ляманту свайго збраяноса, які крычаў, што гэта ніякія не веліканы, а ветраныя млыны. Дон Кіхот у сваім перакананьні, што перад ім стаяць волаты, не бачыў нічога перад сабою, хаця і быў зусім побач зь ветракамі. Ён гучна выкрыкваў:

– Стойце, мязотныя баязліўцы! Вас атакуе ўсяго адзін рыцар!

У гэты час падуў лёгкі ветрык і крылы ветракоў пачалі круціцца. Дон Кіхот закрычаў яшчэ мацней:

– Хай у вас будзе болей рук, чым у гіганта Брыарэя*, усёроўна вам дзевядзецца паплаціцца!

Пасья таго, аддаўшыся пад заступніцтва валадарыні сваёй душы Дульсінеі Табоскай, ён закрыўся шчытом і на поўным галопе ўсадзіў сваю дзідку ў крыло бліжэйшага ветрака. Тым часам вецер памацнеў і крутануў крыло з такой сілай, што дзіда разляцелася на трэскі, а крыло падхапіла і пацягнула за сабой і каня, і коньніка, а потым шпурнула абодвух на зямлю. Санча з усёй моцы пагнаў свайго асла на дапамогу гаспадару, які не мог нават паварушыцца ад такога моцнага ўдару аб зямлю.

– Ратуй Божа!, – усклікнуў Санча. – Ці ж я не казаў вашай міласьці, каб вы глядзелі што робіце, што гэта ўсяго толькі ветракі. Зблытаць іх мог толькі той, у каго ў галаве ўсё перамалолася.

– Змоўч, дружа Санча, – адказаў Дон Кіхот. – Ваенныя акалічнасьці змяняюцца хутчэй ад іншых. Апрача таго я думаю, што гэта вядун Фрэстон, які скраў маю бібліятэку разам з пакоем, ператварыў гэтых волатаў у ветраныя млыны, каб пазбавіць мяне слаўнай перамогі – нагэтулькі варожа ён ставіцца да мяне. Але рана ці позна, ягоныя злыя чары змогуцца перад маім мячом.

– Ну, гэта як Бог дасць, – сказаў Санча.

Ён дапамог Дон Кіхоту падняцца і залезьці на Расінанта, які таксама быў ледзь жывы пасья славутай бітвы. Затым яны рушылі далей, абмяркоўваючы нядаўнюю прыгоду. Болей за ўсё Дон Кіхота засмуціла страта дзіды. Сказаўшы аб тым свайму збраяносцу, Дон Кіхот працягваў:

– Помніцца, я спытаў пра аднаго іспанскага рыцара, якога звалі Дыега Перэс Варгас. Пад час бітвы з маўрамі ў яго зламаўся меч, тады ён адламаў ад дуба вялізны сук і перабіў гэтай доўбняй гэтулькі маўраў, што яго празвалі Варгас-Доўбня. Я таксама адламаю сук зь першага ж дуба, што трапіцца нам па дарозе і ты будзеш проста шчасьлівы ад таго, што маеш гонар пабачыць якіх славурых подзьвігаў я нараблю зь ім.

– Усё ў руцэ Божай, – адказаў на тое Санча. – Я веру ўсяму, што вы кажаце, але сядзьце прамей, а то вы зусім зьехалі набок, напэўна вы моцна ўдарыліся аб зямлю.

– Так яно і ёсьць, – сказаў Дон Кіхот. – Але я не магу паскардзіцца на боль, таму што вандроўныя рыцары не павінны зьвяртаць увагі на раны, хаця б у іх вываліліся ўсе вантробы.

– Ну, тут я не магу нічога сказаць, – прамовіў Санча. – Што ж да мяне, дык я завішчу ад самай маленькай драпіны, калі толькі закон вандроўных рыцараў гэта не забараняе.

Дон Кіхот пасьмяяўся з такой Санчавай праставатасьці і сказаў, што ён можа стагнаць і скардзіцца на боль колькі ўлезе, бо ў рыцарскім статусе пра тое нічога не сказана.

Тут Санча заўважыў, што пара і паесьці. На тое Дон Кіхот адказаў, што ў яго такой патрэбы пакуль што няма, а Санча хай сабе есьць калі захоча. Атрымаўшы такі дазвол, Санча паямчэй уладкаваўся на сваім асьле, дастаў з хатомкі прыпасы і пачаў сілкавацца. Ён ехаў паціху за сваім гаспадаром і час ад часу пацягваў з бурдзюка віно з такім смакам, што яму маглі б пазайздросьціць нават карчмары з Малагі, а тыя ведалі толк у такіх уцехах. Паступова Санчавы думкі пацяплелі і падарожжа ў пошуках прыгодаў падалося яму не гэтулькі небясьпечным, колькі прыемным.

Гэтую ноч нашы падарожнікі правялі ў невялічкім гаі, дзе Дон Кіхот адламаў ад дрэва засохлую галіну і зрабіў сабе нешта накшталт дзіды. Усю ноч ён па прыкладу сваіх улюбёных вандроўных рыцараў не спаў, а цешыў сябе салодкімі марамі пра валадарыню свайго сэрца, Дульсінею Табоскую.

Санча ж, добра падмацаваўшыся, заваліўся спаць і соладка праспаў да самага раньня, пакуль Дон Кіхот не разбудзіў яго.

Першым чынам Санча ўзяўся за сьняданак і крыху засмуціўся ад таго, што схуднелы бурдзюк зь віном ня ўдасца паправіць у хуткім часе. Дон Кіхот сьнедаць адмовіўся, бо сілкаваўся толькі салодкімі марамі.

Пасьля таго яны рушылі ў дарогу і каля трох гадзін дабраліся да цясьніны Пуэрта Лапісэ.

– Вось тут, браце Санча, – сказаў Дон Кіхот, – у нас з табой будуць поўныя жмені прыгодаў. Толькі памятай, што збраяносец не павінен хапацца за меч, каб абараніць свайго гаспадара, хаця б таму і пагражала сьмяротная небясьпека, асабліва калі ён змагаецца супраць рыцараў. Падымаць меч супраць рыцараў можна толькі тады, калі ты сам пасьвечаны ў рыцары, а вось супраць усялякага зброду і прасталюдзьдзя ты можаш дапамагаць мне.

– На гэты конт можаце быць упэўненыя, вашамосьць, – адказаў Санча. – Я чалавек рахманы і дарэмна ў бойку не палезу. Аднак, калі запатрабуецца абараняць маю персону, дык я не пагляджу ні на якія там рыцарскія законы, таму што боскія і чалавечыя законы дазваляюць абараняцца.

– Ну, у гэтым я з табой згодны, – прамовіў Дон Кіхот. – Ты толькі стрымлівай свае парывы, калі я буду змагацца з рыцарамі.

– Абавязкова стрымаю, – адказаў Санча, – гэты ваш завет будзе для мяне сьвяшчэнны, як нядзельнае сьвята.

Пакуль яны вялі такую гутарку, насустрач паказаліся два манахі-бenedыктынцы, якія ехалі на высокіх, ростам зь вярблюда, мулах. Абараняючыся ад сьпёкі і пылу, яны ехалі пад парасонамі і ў дарожных акуля-

рах*. За манахамі ехала карэта ў атачэньні чатырох, ці пецярых коннікаў. Двое пешых слугаў паганялі мулаў. У карэце, як высветлілася пазьней, сядзела дама зь Біскайі*, якая ехала да сайго мужа ў Севільлю. Як толькі Дон Кіхот згледзеў гэтую працэсію, дык адразу ж сказаў свайму збрыаносцу:

– Калі не памыляюся, дык нас чакае нечуваная прыгода. Вунь тыя чорныя пачвары, вядома ж, злыя чараўнікі. Яны выкралі нейкую прынцэсу і вязуць палонную ў карэце. Але я пастараюся парушыць тую благу задуму.

– Каб не атрымалася горш, чым зь ветракамі, – адказаў на тое Санча. — Вы ж гляньце, сеньёр, гэта ўсяго толькі браты-бenedыктынцы*, а ў карэце, пэўна, едуць якія-небудзь падарожнікі. Паглядзіце, кажу я вам, добра паглядзіце, перш чым кінуцца ў бойку, а то каб зноў вас нячысыцік не ўвёў у зман.

– Я табе ўжо казаў, Санча, што ты нічога не цяміш у прыгодах. – запырэчыў Дон Кіхот. — Вось зараз пабачыш.

З гэтымі словамі ён выехаў наперад, стаў пасярод дарогі і, калі манахі пад'ехалі пабліжэй, закрычаў што было моцы:

– Вы, бязбожныя д'ябальскія стварэньні! Зараз жа вызваляйце выкрадзеных прынцэсаў, якіх вы гвалтам загналі ў гэтую карэту! А не, дык рыхтуйцеся прыняць хуткую сьмерць, як належную кару за ўсе вашыя злачынствы!

Манахі спынілі мулаў, уражаныя як дзіўным выглядам, так і не меней дзіўнымі словамі Дон Кіхота, на якія яны адказалі так:

– Сеньёр рыцар! Ніякія мы не д'ябальскія бязбожныя стварэньні, а браты-манахі ордэна Сьвятога Бенедыкта і едем сваёй дарогай, а ці ёсьць там у карэце выкрадзеныя прынцэсы, ці не – пра тое нам невядома.

– Не, падмануць мяне салодкімі словамі не ўдасца! Я вас добра ведаю, хлусьлівыя нягоднікі! – адказаў Дон Кіхот.

Не чакаючы адказу, ён пагнаў Расінанта наперад і напаў на аднаго з манахаў так ярасна, што той сам зляцеў з мула, іначай Дон Кіхот яго параніў бы, а то й забіў. Другі ж манах, пабачыўшы тое, паляцеў прэч хутчэй ад ветру.

Санча Панса тым часам саскочыў са свайго асла і пачаў здзіраць з манаха вопратку. Паганятыя мулаў падскочылі да яго і пачалі пытацца, навошта ён так робіць. Санча крычаў, што па ўсіх рыцарскіх законах – гэта ягоныя трафеі. Аднак паганятыя такіх жартаў не разумелі і накінуліся на Санча з кулакамі. Пакуль Дон Кіхот гутарыў з дамай у карэце, яны павыдзіралі Санчу бараду і зьбілі яго на горкі яблык. Манах жа тым часам крыху ачوماўся і кінуўся даганяць свайго таварыша. Абодва манахі паімчаліся прэч, хрэсьцячыся, нібы за імі гнаўся сам д'ябал.

А Дон Кіхот, як мы ўжо казалі, звярнуўся да дамы ў карэце:

– Прыўкрасная сеньёра! Зараз вы можаце распараджацца сабой як

заўгодна, таму што нахабная пыха вашых выкрадальнікаў парынута на дол маёй магутнай рукой. А каб вы ведалі хто вас вызваліў з няволі, скажу, што я – Дон Кіхот Ламанчаскі, вандроўны рыцар і шукальнік прыгодаў, чыё сэрца запалонена непараўнальнай прыгажосці сеньёрай, доньняй Дульсінеяй Табоскай. Я не прашу за сваю паслугу нікай узнагароды, толькі заедзьцеся ў Табоса і раскажыце маёй даме сэрца пра ўсё, што я зрабіў, каб падараваць вам свабоду.

Адзін слуга, родам біскаец*, пачуўшы, што Дон Кіхот не пускае карэту наперад, а патрабуе вярнуцца назад у Табоса, наблізіўся да Дон Кіхота, схопіў за дзіду і на дрэннай касьцільскай* і яшчэ горшай біскайскай* мовах сказаў так:

– Ехай, кабальера, каб дрэнь табе ехаць! Дзеля Госпада, нашага Творцы, калі не пускаеш карэту, дык я заб'еш цябе, каб я ня быць біскаец!

– Каб ты быў кабальера, а ня проста нямаведама хто, дык я пакараў-бы цябе за тваё бязмозглае нахабства, – адказаў Дон Кіхот.

– Я не кабальера? Клянуся Богам, ты брэшаш, як хрысьціянін! А так кідаеш дзіда і хапаеш меч і хутка бачым хто каго! Біскаец ідальга на зямлі і на моры, і чорт ведае дзе ідальга, а калі кажаш іначай, ты – хлусьняка!

– Ну, давай паглядзім, – прамовіў Дон Кіхот.

Ён шпурнуў дзіду на зямлю, заслانیўся шчытом і кінуўся на біскайца з намерам улажыць таго насцьмерць. Біскаец толькі паспеў выцягнуць меч, як зразумеў, што справы дрэнь. Па шчасьцю ён быў побач з карэтай, а таму выхапіў адтуль падушку ад сядзеньня і заслانیўся ёю як шчытом. Прысутныя дарэмна спрабавалі памірыць праціўнікаў. Біскаец шалёна крычаў на сваёй ламанай мове, што пераб'е ўсіх: і сваю гаспадыню, і таго паспрабуе спыніць яго. Біскаец так моцна ляснуў Дон Кіхота па плячы, што каб не шчыт, дык расьсек бы яго да паясьніцы. Адчуўшы гэты страшэнны ўдар, Дон Кіхот гучна усклікнуў:

– О валадарыня душы маёй, Дульсінея, кветка прыгажосці! Дапамажыце свайму рыцару, які вядзе жорсткі бой, каб дагадзіць вашай непамёрнай дабрыні!

З гэтымі словамі ён рашуча кінуўся на біскайца з намерам адным ударам пакончыць з ворагам. Той нарыхтаваўся да абароны, прыціснуўшы да грудзей падушку, але стаяў нерухома, таму што ягоны мул з прычыны вялікай стомы і ад нязвычайкі да падобных гульняў не мог зрушыцца з месца. Гледачы зачаравана сачылі за гэтай бітвай. Дама ў карэце разам са служанкамі малілі Бога, каб той уратаваў іхняга слугу і іх саміх ад нечаканай бяды. А байцы тым часам зноў сыйшліся ў ярасным двубоі. Першым нанёс удар біскаец. Але гэтым разам лёс быў прыхільны да Дон Кіхота: меч праціўніка наўпласць ударыў Дон Кіхота па левым плячы. Аднак шалом разляцеўся на кавалачкі, меч моцна абадраў вуха,

а дасьпехі зь левага боку сарваліся і са страшэнным грукатам паляцелі на зямлю.

Наўрад ці знойдзецца чалавек, здольны апісаць ярасьць Дон Кіхота! Ён падняўся ў страмёнах і з такім шаленствам ударыў біскайца па галаве, што ў таго кроў палілася з носу, з роту і з вушэй. Ягоны мул, напалоханы такім страшэнным ударам пачаў біць азадкам і ськінуў свайго седака на зямлю. Дон Кіхот падскочыў да нерухомага біскайца і, прыставіўшы меч да ягоных вачэй, запатрабаваў, каб той здаваўся. Аднак небарака не мог вымавіць ні слова. І дрэнна прыйшлося б яму, каб жанчыны з карэты не пачалі маліць Дон Кіхота аб літасьці да павержанага слугі.

– Я з задавальненьнем выканаю вашу просьбу, прыўкрасныя сьнеўны, – адказаў на тое Дон Кіхот зь вялікай годнасьцю, – але пры адной умове, што гэты рыцар паедзе ў горад пад назвай Табоса і там скажа непараўнальнай доньне Дульсінеі, што яна вольная зрабіць зь ім усё што захоча.

Перапалоханыя і ашаломленыя дамы нават не зразумелі, чаго ён ад іх хоча і хто такая гэта Дульсінея, але шчыра паабяцалі, што слуга дакладна выканае гэты загад адважнага рыцара.

– Добра, я веру вашаму слову і не прычыню яму болей шкоды, хаця ён таго і заслугоўвае, – прамовіў Дон Кіхот на разьвітаньне.

ЗАЎВАГІ І ТЛУМАЧЭНЬНІ да васьмага разьдзела

Ліга – старадаўняя мера даўжыні, адлегласьці ў 5572,7 метраў.

Брыарэй – паводле грэцкай міфалогіі адзін з сыноў бога мора Пасейдона і багіні Фетыды, волат, які меў сто рук і пяцьдзсят галоў, што вывяргалі польмя і дым.

Дарожныя акулёры – маскі, у якія ўстаўлены шкельцы. Ужываліся дзеля абароны вачэй і твару ад сонца і пылу пад час далёкіх падарожжаў.

Браты – бенедыктынцы – манахі з рэлігійнага ордэну Сьвятога Бенедыкта.

Біскайя – іначай: Басконія, Краіна баскаў. Адна з іспанскіх правінцый, населеная баскамі. Адсюль паходзіць назва: Біскайская затока.

Біскаец – баск. Баскі – народ, які жыве часткова ў Іспаніі, а часткова – у Францыі. Славіліся сваёй ваяўнічасьцю і неўтаймавальнасьцю. Мова баскаў не падобная на ніводную еўрапейскую мову. Паходжаньне народа баскаў і ягонай мовы дагэтуль невядома.

Касцільская мова – іспанская мова

РАЗЬДЗЕЛ XLV

пра тое, як Санча Панса пачаў валадарыць і кіраваць сваёй выспай

Дык вось, Санча са сваёй сьвітай прыехаў да мястэчка, дзе было каля тысячы жыхароў. Гэтае мястэчка было адным зь лепшых уладаньняў герцага. Санчу паведамлілі, што ягоная выспа называецца Баратарыя. Можна гэтая назва паходзіла ад назвы мястэчка, а можна тут быў намёк на тое, што губернатарства дасталося Санчу вельмі танна, бо слова „барато”, значыць „танны”. Як толькі губернатар Санча з усёй сьвітай наблізіўся да варотаў аточанага сьцяной мястэчка, усе мясцовыя ўлады выйшлі яму насустрач, зазванілі царкоўныя званы, а жыхары, радасна вітаючы новага валадара, з вялікай урачыстасьцю павялі яго ў галоўны местачковы сабор, дзе ўзнеслі хвалу Госпаду і зь вялікім мноствам даволі сьмешных цэрэмоніяў паднеслі яму ключы ад мястэчка і абвесьцілі Санча пажыцьцёвым губернатарам выспы Баратарыя. Потым з сабору Санчу павялі прама да залы правасудзьдзя і пасадзілі ў раскошнае крэсла. Тут дамапраў герцага сказаў:

– На нашай выспе, сеньёр губернатар, існуе старадаўні звычай. Калі хто-небудзь становіцца валадаром і кіраўніком гэтай славутай выспы, то ён павінен адказаць на некаторыя пытаньні. Часам яны бываюць даволі складаныя і заблытаныя. Але па адказах насельнікі выспы будуць меркаваць аб розуме і кемлівасьці новага губернатара і аб тым, трэба ім радавацца або засмучацца новаму прызначэньню.

Пад час усёй гэтай прамовы Санча разглядваў выведзены буйнымі літарамі надпіс на процілеглай ягонаму крэслу сьцяне, а паколькі чытаць ён не ўмеў, дык запытаўся, што там намалявана. Яму адказалі:

– Сеньёр! Там запісаны і адзначаны дзень, калі ваша вяльможнасьць сталі валадаром гэтай выспы і надпіс гэты паведамляе: „Сёньня, у такі дзень такога месяца і такога году валадаром выспы стаў сеньёр дон Санча Панса, хай жыве ён многія леты.”

– А каго там завуць дон Санча Панса? – запытаўся Санча.

– Вас, ваша вяльможнасьць, – адказаў дамапраў. – На нашу выспу ніякі другі Панса не прыязджаў, апроча таго, што сядзіць у гэтым крэсьле.

– Дык вось, браце, запамятай, – сказаў Санча. – Ніякі я не „дон” і ўмаім радаводзе ніколі не было „донаў”. Мяне завуць проста Санча Панса, і бацька мой быў Санча, і дзед майго звалі Санча, і ўсе былі проста Пансы, без усялякіх там „донаў” ды „дадонаў”. Здаецца мне, што на гэтай выспе „донаў” болей чым камянёў, але даволі аб тым, Госпад мяне разумее, і калі так станецца, што я пакірую гэтай выспай хаця б чатыры дні, дык я выведу пад юрань усіх гэтых „донаў”, і калі іх тут так кішыць, то надакучылі яны ўсім болей ад камароў. А зараз, сеньёр дамапраў, давайце вашыя пытаньні, я адкажу на іх па свайму разуменьню, а народ хай сабе засмучаецца, ці не засмучаецца.

Той жа хвілінай у залу ўвайшлі двое – адзін у вопратцы селяніна, другі – краўца, у руках ён трымаў вялікія нажніцы. Кравец пачаў:

– Сеньёр губернатар! Мы паўсталі перад вашай вяльможнасьцю з прычыны таго, што ўчора вось гэты добры чалавек заявіўся да мяне ў майстэрню (а я, прабачце, кравец і, дзякуй Богу, кравец добры), падае мне кавалак сукна і пытаецца, ці выйдзе зь яго каўпак. Я паглядзеў і адказаў, што выйдзе. Тут ён, пэўна, падумаў, што я хачу скрасьці хаця б кавалачак ягонага сукна – магчыма ён меркаваў па сабе, а магчыма, такая ўжо дрэнная слава йдзе аб усіх краўцах – і запытаўся, ці атрымаецца два калпакі. Я дапяў, што ён пра мяне падумаў і адказаў, што атрымаецца. А ён зацьвердзіўся ў гэтай абразьлівай для мяне думцы і давай дабаўляць каўпакі, на што я адказваў „Будзе” ды „Выйдзе”. Так мы дайшлі да пяці. Сёньня ж ён прыйшоў па свае каўпакі, я іх яму аддаў, а ён не хоча плаціць за работу, ды яшчэ і патрабуе, каб я заплаціў яму грошы або аддаў назад сукно.

– Ці так гэта было, браце? – запытаў Санча.

– Так, сеньёр, – адказаў селянін. – Але загадайце яму паказаць тья пяцёра каўпакоў, якія ён пашыў.

– Зь вялікай ахвотай, – прамовіў кравец.

Нікольні не марудзячы, ён вызваліў з-пад плашча руку, на кожным пальцы якой было па маленькаму каўпачку і працягваў:

– Вось яны ўсе пяць каўпачкоў, якія замовіў мне гэты чалавек, а болей у мяне, клянуся Богам і сумленьнем, няма ніводнага акрайца ягонага сукна, і я гатовы паказаць свае вырабы цэхавым старэйшынам.

Губернатарскае атачэньне насмяшыла такая колькасьць маленькіх каўпачкоў і гэткай незвычайная свара. А Санча крыху падумаў і сказаў:

– Мой прысуд па гэтай справе будзе такі: краўцу не плаціць нічога, сукна селяніну не вяртаць, а вырабы тья ахвяраваць турэмным вязьням, ды і ўсё.

Прысутныя засмяліся, аднак усё было зроблена так, як загадаў губернатар.

Затым да губернатара падыйшлі двое старых – адзін зь іх заместа посаху апіраўся на тростку. Стары без тросткі павёў такую гаворку:

– Сеньёр! Я пазычыў гэтаму чалавеку дзесяць залатых эскуда з дамовай, што ён аддасць іх мне па першаму запатрабаваньню. Я доўгі час не патрабаваў свае грошы назад, каб ён не апынуўся ў яшчэ болей цяжкім становішчы, чым тады, калі браў у мяне пазыку. А потым гляджу, што ён і не зьбіраецца вяртаць мне доўг, ды й пачаў я патрабаваць свае грошы назад, а ён мала што не вяртае іх, але яшчэ і адпіраецца, кажа, што ніякіх дзесяці эскуда ён у мяне не пазычаў, а калі і пазычаў, дык ужо даўно аддаў. Сьведак таго, як я даваў яму грошы, няма, як няма і сьведак таго, што ён вярнуў доўг, а таму прашу вашай ласкі, каб ваша вяльможнасьць прывялі яго да прысягі. І калі ён пад прысягай скажа, што вярнуў мне грошы, дык я дарую яму ўсё прамат тут, як перад Госпадам.

– Ну, што ты скажаш, дзядуля з кійком? – сказаў Санча.

Стары адказаў яму так:

– Сеньёр! Я прызнаю, што гэты чалавек пазычыў мне грошы; нахіліце ваша міласць свой жэзал ніжэй. І калі гэты чалавек паверыць маёй клятве, дык я клянуся ў тым, што я сапраўды і папраўдзе выплаціў яму свой доўг.

Губернатар схіліў свой жэзал. Стары з тросткай папрасіў другога патрымаць тростку, пакуль ён будзе клясьціся на крыжы губернатарскага жэзала і пакляўся, што так, яму пазычылі дзесяць залатых эскуда, якія зараз зь яго спаганяюць, але ён ужо з рук у рукі перадаў доўг пазытччыку, а той проста памылкова патрабаваў зь яго свае грошы. Пачуўшы гэта, вялікі губернатар запытаўся ў пазытччыка, што ён мае сказаць. Той адказаў, што, верыць такой клятве і, пэўна, яму і на самой справе вярнулі грошы, а ён забыўся на тое. Стары ўзяў сваю тростку і падаўся да выхаду. Санча ўважліва сачыў за ім, потым схіліў галаву на грудзі, прыставіў палец да носу і задумаўся, а праз хвіліну загадаў вярнуць старога з тросткай, які ўжо выйшаў з судовай залы. Старога прывялі назад і Санча сказаў яму:

– Дай мне, добры чалавек, сваю тростку, яна мне так патрэбна.

– З вялікім задавальненьнем, – сказаў стары – Вось яна, барышце.

І аддаў губернатару тростку. Санча ўзяў яе, перадаў другому старому і сказаў:

– Ідзі сабе з Богам, табе заплацілі.

– Як гэта, сеньёр? – здзівіўся стары. – Няўжо гэты кіек каштуе дзесяць залатых эскуда?

– Каштуе, – адказаў губернатар. – А калі не, дык я самы вялікі ёлуп на сьвеце. Зараз пабачым, ці хапае маёй кемлівасьці, каб кіраваць цэлым каралеўствам.

І загадаў тут жа, перад усімі зламаць тростку. Як загадана, так і зрабілі, і ўнутры тросткі аказалася дзесяць залатых эскуда. Усе прыйшлі ў захапленне і прызналі свайго губернатара за новага мудрага Саламона. Потым запыталіся ў губернатара, як ён здагадаўся, што ў тростцы захавана дзесяць залатых эскуда. Санча адказаў так: стары перад тым, як паклясьціся, папрасіў свайго пазытччыка патрымаць тростку, а потым спакойна і шчыра пакляўся, што сапраўды і папраўдзе аддаў яму доўг, а потым зноў забраў тростку. Вось ён, Санча, у гэты момант і ськеміў, што грошы, з-за якіх разгарэліся перапоры, схаваныя ў тростцы. Аджюль можна зрабіць выснову, што нават самым дурным губернатарам дапамагае вырашыць правасуддзе сам Госпад, аб чым ён, Санча, чуў ад свайго сьвяшчэньніка, а памяць у яго добрая, хаця, праўда, часам і забываецца на тое, што бывае найболей патрэбна, а так лепшай памяці не было б на ўсёй выспе. Нарэшце стары пасаромлены і стары задаволены пакінулі судовую залу, усе прысутныя былі ў захапленні, а той, каму было даручана запісваць усе Санчавы словы і дзеянні, ніяк не мог вырашыць: прызнаць і лічыць Санчу дурнем або разумным.

Пасьля таго ў залу шпарка ўвайшла жанчына. Яна ўчэпіста трымала за руку мужчыну ў вопратцы багатага жывёлавода. Жанчына прарэзьліва лемантавала:

– Правасуддзя, сеньёр губернатар, правасуддзя! І калі не знайду яго на зямлі, дык пайду шукаць яго на нябёсах! Даражэнькі сеньёр губернатар, гэты нягоднік схапіў мяне пасярод поля і абыйшоўся з маім целам, як з паганай анучынай! Няшчасная я бедалага! Ён адабраў у мяне тое, што я зьберагала дваццаць тры гады, абараняючы ад маўраў і ад хрысьціянаў, ад сваіх і ад чужых, я была цвёрдая і непахісная, як дуб, чыстая і цнатлівая, як саламандра ў агні, як бялоткая тканінка на кусьце! І ўсё дзеля таго, каб зараз гэты малойчык аблапаў мне сваімі паганымі рукамі!

– А вось мы зараз паглядзім, ці такія ўжо паганьня рукі ў гэтага кавалера, – сказаў Санча.

Губернатар Санча зьвярнуўся да мужчыны і запытаў, што той можа сказаць і адказаць на скаргу жанчыны. Мужчына даволі зьбянтэжана распавёў:

– Сеньёры! Я бедны сьвінавод і гэтым ранкам ехаў з вашага мястэчка, пасля таго як прадаў у вашым горадзе, выбачайце за грубае слова, чатырох свінней, якія прынеслі мне меней прыбытку, чым яны самі каштавалі, таму што амаль уся выручка пайшла на пошліны ды на хабар. Па дарозе да сваёй вёскі сустрэў я гэтую цікавую маладзіцу і тут д'ябал, які лезе паўсюды і перакручвае ўсё на свой лад, падладзіў так, што мы зь ёй пагарэзавалі крыху. Я заплаціў ёй як сьлед, а яна тым не задаволілася, учапілася ў мяне і так цягнула аж да гэтага самага месца. Яна кажа, што я згвалціў яе, але клянуся і яшчэ раз магу паклясьціся, што яна хлусіць. Кажу вам чыстую праўду, нічога не хаваю.

Тады губернатар спытаў, ці ёсьць у яго пры сабе сярэбраныя грошы. Сьвінар адказаў, што хавае пад пахай кашэль з дваццацьцю дукатамі. Губернатар загадаў дастаць кашэль і тут жа аддаць яго жанчыне. Сьвінавод, хаця ўвесь і калаціўся, выканаў загад, жанчына ўчапілася ў кашэль абедзвюмі рукамі, закланялася ва ўсе бакі і шпарка выскачыла з судовай залы; яна гучна маліла Бога за здароўе і даўгалецьце губернатара, які так дбае пра бедных і безабаронных дзяўчат-сіротак. Праўда, яна спачатку зірнула, ці сапраўды ў кашалі ляжаць сярэбраныя манеты.

Як толькі жанчына сыйшла, Санча зьвярнуўся да сьвінавода, які ўжо ліў горкія сьлёзы, імкнучыся ўсім сэрцам і вачыма за кашалём.

– Добры чалавек! Дагані гэтую жанчыну, і, як бы яна не ўпіралася, адбяры кашалёк, а потым вяртайся разам зь ёю сюды.

Паўтараць не давялося, бо сьвінавод бліскавічна кінуўся туды, куды яго паслалі. Прысутныя дзівіліся з такога прысуду, але цярпліва чакалі, чым усё гэта скончыцца. Праз некаторы час вярнуліся мужчына і жанчына, зараз яны счапіліся нават мацней, чым мінулым разам, падол спадніцы ў жанчыны задраўся, яна прыціскала кашэль да жывата, а мужчына ўсё стараўся

адабраць яго, але на гэта яму не ставала сілы – так шалёна абаранялася жанчына, заходзячыся ад крыку:

– Правасуддзя боскага і зямнога! Паглядзіце, сеньёр губернатар, на гэтага бессаромнага злодзея, што страціў апошнія сумленьне і хацеў адабраць у мяне кашалёк, які вашамосьць загадала аддаць мне!

– Ну і ці адабраў? – спытаў губернатар.

– Як жа, адабраў! Я лепей аддам жыцьцё, чым кашалёк! І не гэтаму брыдкаму недарэку дужацца са мной! Ніякімі абцугамі не выцягнуць, ніякімі малаткамі не выбіць і нават ільвінымі кіпцюрамі не выдраць зь мяне кашалёк! Лягчэй духі зь цела павытрасьці!

– Што ж, яе праўда, – сказаў мужчына. – Я здаюся, прызнаю, што не ў маіх сілах забраць у яе кашэль, хай застаецца ёй.

Тады губернатар зьвярнуўся да жанчыны:

– Дай сюды кашэль, адважная і сумленная жанчына.

Яна паслухалася і аддала губернатару кашэль, а той яго вярнуў мужчыне і так прамовіў да падняўшай гвалт, але не згвалчанай жанчыны:

– Ну вось што, родненькая мая, калі б ты хаця б напалову так моцна абараняла сваё цела, як гэты кашэль, то ніякі Геракл не змог бы цябе згвалціць. Ідзі сабе з Богам, а лепей ідзі да д'ябла і каб духу твайго не было на выспе і на шэсьць лігаў па навакольлю, а не, дык будзе табе дзвесьце бізуноў. Ідзі, кажу табе, хлусьлівая й бессаромная самадайка.

Жанчына спалохалася і пайшла прэч, панурая і незадаволеная, а губернатар сказаў сьвінаводу:

– Ідзі з Богам, добры чалавек, у сваю вёску і беражы свае грошы, а надалей, калі не хочаш іх згубіць, не кідайся ў гарэзы зь кім папала.

Мужчына ледзь вымавіў словы падзякі і сыйшоў, а усе прысутныя зноў уразіліся прысудам і рашэньням новага губернатара. Усё гэта храніст тут жа запісаў і запіс гэты адправілі да герцага, які чакаў яго зь вялікім жаданьнем.

Пераклад з іспанскай мовы і апрацоўка Якуба Лапаткі

МІГЭЛЬ ДЭ СЕРВАНТЭС СААВЕДРА (1547 – 1616) – славуты іспанскі пісьменьнік, аўтар рамана „Хітрамудры ідальга Дон Кіхот Ламанчаскі“. Гэты раман быў прызваны кнігай тысячагодзьдзя.

Ад перакладчыка

Думаю, што гэтыя ўрывкі перадаюць дух усяго рамана, наколькі яго ўвогуле можна перадаць. Усяго я пераклаў ужо болей за дваццаць разьдзелаў. Калі Бог дасць жыцьця і здароўя, дык усяго Самотнага Рыцара зраблю да чатырохсотгодзьдзя публікацыі першай часткі рамана, якое будзе ў 2006 годзе. (Я. Л.)

ЯКУБ ЛАПАТКА (нарадзўся ў 1944 г. на Расонічыне) – перакладчык іспанскай, фінскай ды іншых моваў. У ягоным перакладзе выхадзілі ў Менску зборнікі выбранай прозы і пэзіі фінскіх пісьменьнікаў і пэстаў. Якуб Лапатка ўпершыню на Беларусі зрабў прамы пераклад твораў Мігэля Сервантэса на беларускую мову. Некаторыя разьдзелы з „Дон Кіхота“ ды на вэлі „Ліцэнцыят Відрыера“ друкаваліся ў літэратурнай перыёдыцы, а таксама ў „Хрэстаматыйі сусьветнай літаратуры“ для беларускіх школаў. Зараз перакладчык заканчае пераклад іапрацоўку поўнай версіі „Дон Кіхота“ для дзяцей. Да 1995 году працаваў настаўнікам іспанскай мовы ў Наваполацку, быў старшынёй Асацыяцыі настаўнікаў іспанскай мовы на Беларусі. Цяпер жыве ў Хельсінках.

КАМУНІКАТ.ORG

Вісэнтэ Бласка Ібан'эс (Vicente Blasco Ibanez)

ЦУД СВЯТОГА АНТОНІЯ

Ужо шмат год Луіс не бачыў вуліцы Мадрыда а дзевятай раніцы.

У гэты час усе ягонныя сябры па казіно ішлі спаць. А ён, замест каб пакласціся, пераапрунуўся і накіраваўся ў квартал Фларыда, прыемна калыхаючыся ў сваім элегантным экіпажы.

Калі ён вярнуўся дахаты на світанку, яму перадалі паштоўку, атрыманую ўвечары. То была зноў незнаёмка, якая дасылала яму дзіўную карэспандэнцыю апошнія два тыдні. Цвёрды почырк, літары выведзеныя на англійскі манер, тонка, правільна, так як пішуць усе, хто вучыўся ў жаночым пансіёне Сакрэ Кёр. Нават і ягоная жонка пісала так. Здавалася, што гэта яна напісала яму, прызначаючы сустрэчу а дзесятай у Фларыдзе насупраць касцёла Святога Антонія. Якая лухта!

Яму прыемна было думаць, ідучы на любоўную сустрэчу, пра сваю жонку, пра Эрнэсціну, успамін пра якую часам турбаваў яму радасці кавалерскага жыцця, або як казаў ён сам – „вызваленага” сужона. Што яна робіць у такі час? Пяць год, як яны не бачыліся, ды і звесткі аб ёй даходзілі зрэдку. Колькі разоў яна падарожнічала за мяжой. Потым ён даведаўся, што яна выязджала на правінцыю, у дом старых сваякоў. А калі падоўгу жыла ў Мадрыдзе, то яны ані разу не сустрэліся. Гэта не Парыж і не Лондан, але, аказваецца, горад дастаткова вялікі, каб не сутыкнуліся ніколі дзве асобы, адна з якіх вядзе жыццё пакінутай жонкі, наведваючы часцей касцёлы, чымсьці тэатры, а другая віруе ў начным

свеце ды вяртаецца дахаты штодня пад раніцу, у пакумячаным фраку ды пажмаканай манішцы са слядамі пылу, узнятага мётламі прыбіральшчыкаў, і прасякнутых дымам пякарняў.

Яны пабраліся шлюбом вельмі маладымі, амаль дзецьмі. Свецкая публіка шмат гаварыла пра прыгожую пару, усе лічылі іх шчаслівымі: яны былі багатыя і амаль не мелі сваякоў. Напачатку быў імпэт жарсці. Шчасце такое, што яму мала было цеснага элегантнага гнязда маладой сям'і. Яны дэманстравалі сваё шчасце бессаромна па ўсіх салонах, каб зайздросціў увесь свет. А потым насталі манатоннасць, стома, павольнае і пазбаўленае эмоцый развітанне, хаця каханне і не прайшло. Ён не пакідаў сваё кавалерскае кола сяброў, а яна пратэставала. Гэтыя скандальныя сцэны атручвалі Луісу сямейнае жыццё. Эрнэсціна, жадаючы адпомсціць мужу, правакавала ягоную зайздрасць. Яна з энтузіязмам аддалася небяспечнай гульні і кампраметавала сябе какецтвам з адным аташэ амерыканскай амбасады, ды так, што справа набывала прысмак сямейнай здрады.

Луіс добра ведаў, што найгоршае не сталася, але чорт ведае! Можа ён і не створаны для сямейнага жыцця, яму гэта абрыдла. І ён выкарыстаў нагоду, паставіўшыся да справы з поўнай сур'ёзнасцю. З амерыканцам даў рады, злёгка торкнуўшы таго шпагай. Бедалага, той і не ведаў, якую паслугу аказаў яму. А з Эрнэсцінай разышоўся без скандалу, без судавага разбіральніцтва. Яна вярнулася да сваякоў, як хацела. А ён у сваю кавалерскую кватэру, як нічога і не было, нібыта два гады шлюбу прайшлі ў далёкім падарожжы па краіне хімераў.

Эрнэсціна не здавалася, усё хацела вярнуцца да яго. Кахала яго сапраўды; мінулае было дзіцячай лёгкадумнай забавай. І хаця гэта цешыла самалюбства Луіса, але ў той жа час і выклікала раздражненне, бо ён адчуваў пагрозу сваёй волі, цудам вернутай зноў. Таму ён рашуча супраціўляўся ўмяшальніцтву рэспектабельных сеньёраў, старых сяброў сям'і, якіх жонка падсылала як пасрэднікаў. Сама з'яўлялася колькі разоў у ягоным доме, але яе не пускалі на парог. Луіс так заўпарціўся, што вырашыў адмовіцца ад наведвання пэўных колаў. Ён здагадваўся, што там падтрымліваюць ягоную жонку і аднойчы наладзяць ім „выпадкавае” спатканне.

Як гэта, узяць ды саступіць! Ён жа абражаны муж і, на прамілы Бог, нельга забыцца на пэўныя рэчы.

Але сумленне добрага хлопца жорстка папікала яго:

– Ты нягоднік, прыкідваешся абражаным, абы захаваць сваю волю. Строіш з сябе няшчаснага мужа, каб застацца кавалерам ды чыніць сапраўдныя няшчасці іншым муж'ям. Я цябе ведаю, эгаіст.

І сумленне не хлусіла. Пяць год самоты былі для яго вельмі вясёлымі. Ён усміхаўся, успамінаючы свае перамогі. І цяпер з самазамілаваннем думаў пра гэтую незнаёмку, што чакала яго: пэўна, яна з тых жанчын,

якія ўбачылі яго ў адным з салонаў і мелі інтарэс ахінуць таямніцай сваё захапленне. Яна першай выказала ініцыятыву, даслаўшы яму прываблівы ліст; а потым у калонках аб'яў у ілюстраваных часопісах пачалі з'яўляцца пытанні і адказы. І вось, нарэшце, гэтая запіска, на якую Луіс адрагаваў з імпэтам, які зазвычай абуджаецца чымсьці таямнічым.

Экіпаж спыніўся перад Сан Антонія дэ ла Флорыда. Луіс сышоў, даўшы знак кучару, каб пачакаў. Той паступіў да яго на службу, калі ён яшчэ жыў з Эрнэсцінай; быў вечным сведкам ягоных прыгодаў; быў з ім, верны і паслухмяны, падчас усіх выбрыкаў „удаўца”, але з настальгіяй думаў пра мінулыя часы, і так хацеў бы не бадзяцца больш па начах.

Прыгожая веснавая раніца; вясёлыя людзі галёкалі ў кавярнях; ступенныя веласіпедысты ў паласатых майках праносіліся сярод дрэваў, шпаркія, як стракатыя птушкі; недзе над ракой гулі ражкі; а над кронамі дрэваў віравалі клубы наскомых, залітыя святлом, бліскучыя, як кропелькі золата. Луіс пад уражаннем краявіду ўспомніў Гою, ягоных грацыёзных і ганарлівых князёўнаў, якія апраналіся як махі, прыходзілі сюды і сядалі пад гэтыя дрэвы ў суправаджэнні кавалераў у ярка-чырвоных плашчах і самбрэра „медзія кэса”. Да чаго ж прыгожыя былі часы!

Кучар папярэдзіў яго, настойліва і рэзка кашляючы. Нейкая сеньёра сышла з трамвая і кіравалася насустрач Луісу. Апанутая ў чорнае, твар закрыты вэломам. Стройна, яна ішла грацыёзна, рухі падпарадкоўваліся гарманічнаму рытму. Пры кожным кроку чулася фру-фру тонкай спадніцы.

Луіс пачуваў парфуму запіскі, што ляжала ў яго ў кішэні. Так, то была „яна”. Але, калі да яе заставалася колькі крокаў, ён заўважыў здзіўлены жэст кучара яшчэ раней, чым разгледзеўся сам.

– Эрнэсціна!

Ён падумаў, што яго выдалі. Нехта папярэдзіў ягоную жонку. Якая смешная сітуацыя!.. А зараз падыдзе тая, другая!

– Куды гэта ты ідзеш?.. Што шукаеш?

– Прышла, як дамаўлялася. Прызначыла а дзесятай, і вось я тут.

І дадала з сумнай усмешкай:

–Каб цябе ўбачыць, Луіс, трэба звяртацца да хітрыкаў, непрыёмных для прыстойнай жанчыны.

Пане Божа! І дзеля гэтай непрыёмнай сустрэчы ён мусіў выйсці з дому так рана! На запрашэнне сваёй уласнай жонкі! Як жа будучы смяцца сябры па казіно, даведаўшыся пра гэта!

Дзве прачкі спыніліся непадалёк, робячы выгляд, што хочуць адпачыць, усеўшыся на клункях бялізны. Ім хацелася паслухаць, пра што гэта гутараць панове.

– Я так і ведаў, так і ведаў!.. – казаў жонцы Луіс напорыстым тонам. Яго раздражняла смешнасць сцэны.

Экіпаж з імі абоімі паехаў па бруку вакол Эль Прада, а муж і жонка, схіліўшы галовы, касіліся адно на аднаго пад блакітным верхам, нібыта ў ачмурэнні, не рашаючыся вымавіць першае слова.

Яна пачала. Ах, праклятая! Проста хлапец у спадніцы; Луіс заўсёды так казаў. Таму і ўцёк ад яе, што надта баяўся. Таму што, нягледзячы на далікатнасць мілай і паслухмянай кютачкі, яна заўсёды ў рэшце рэшт дамагалася свайго. Госпадзе, і што за адукацыю даюць у гэтых французскіх калегіюмах!

– Паслухай, Луіс... – усяго колькі словаў. – Я кахаю цябе і гатовая на ўсё. Ты мой муж і з табою я павінна жыць. Стаўся да мяне, як хочаш; можаш біць мяне... я буду кахаць цябе, як тыя жанчыны, што прымаюць удары як сведчанне ласкі. Хачу толькі сказаць, што ты мой і я цябе не адпусчу. Забудземся на былое і яшчэ здолеем знайсці шчасце. Луіс, мой Луіс, якая жанчына можа кахаць цябе так, як я?

І пайшло-паехала! Ён вырашыў маўчаць, прадэманстраваць ёй пыху і пагарду, стаміць сваёй халоднасцю, каб яна пакінула яго ў спакоі. Але гэтыя словы вывелі яго з сябе.

Зноў сысціся? Дык вось што! Што я – з глузду з'ехаў? А, сеньёра! Вы забываецца, што ёсць рэчы, якія ніколі не выбачаюцца: рэчы... Урэшце, ужо каму добра, дык таму, хто жыве спакойна. Не выпадае ім быць у шлюбе, яны „несумяшчальныя”. Дастакова ўспомніць пекла, у якое ператварыліся апошнія месяцы іхняга шлюбу. Ён маецца добра; і ёй развітанне пайшло не на шкоду, стала прыгажэй, чым раней – слова гонару, сеньёра –, і было б проста шаленствам разбурыць бязглуздым чынам тое, што час так разумна ўсталяваў.

Але, ані афіцыйнае „Вы”, ані аргументы Луіса не пераконвалі „сеньёру”. Яна больш так не магла. Ейная пазіцыя ў свеце была вельмі двухсэнсоўная; яе амаль залічалі да няверных жонак. Яна была аб'ектам абвінавачванняў і паклёпаў, што абурала яе. Яе лічылі вясёлай і лёгкадумнай, без цара ў галаве і без сям'і. Яна бадзялася, як Вечны Жыд. Скажы, Луіс, хіба гэта жыццё?

Але Луісу тое самае казалі ўсе, хто стаў на бок Эрнэсціны. Ён слухаў гэта, як старую, абрыдлую мелодыю.

Ён адварнуўся ад жонкі, глядзеў на дарогу, на парк Вівэрас, пад дрэвам і якога віраваў вясёлы натоўп. Дзяталі пісклівыя гукі шарманак, падобныя на ціўканне механічных птушак. Вальсы і полькі стваралі акампанемент ёйнаму сумнаму голасу, які распавядаў пра свае няшчасці. Луіс падумаў, што месца сустрэчы было абрана наўмысна. Усё было тут прысвечана законнаму каханню, падпарадкаванаму сацыяльнай рэгламентацыі. Вось там, два вяселлі; у рэстаране трошкі далей – яшчэ. І ўрэшце цэлая вясельная працэсія нетаропка крочыла, ачмурэлая ад

таннага віна, пад гукі шарманак. Луісу стала брыдка. На прамілы Бог, усе кінуліся жаніцца!.. Якія дурныя! Колькі цёмных людзей у свеце!

Вівазрас з разгульнымі вяселлямі засталіся ззаду; вальсы гучалі здалёк, як лёгкія павевы ветру, а Эрнэсціна нястомна працягвала, казала на вуха свайму мужу.

Яна б жыла спакойна, не раздражняла б яго, каб не зайздрасць. Бо яна зайздравала. Так, Луіс, смейся, колькі хочаш. У апошні год яна пачала зайздавайць, бачачы ягоныя амурныя прыгоды і скандалы. Яна ведала пра ўсё: пра ягонае закуліснае жыццё, мінутныя і дэманстра-тыўныя захапленні дзеўкамі, якія каштавалі горбу грошай. Урэшце пайшлі чуткі, што з'явіліся дзеці. Ці магла яна заставацца спакойнай? Што ж, – трэба было змагацца, каб не згубіць мужа, адзінае, што яна мела ў свеце?

Луіс ужо не адварочваўся. Ён глядзеў на яе ва наўпрост, пыхлівы і велічны. Ага, сеньёра! Дык кепска ж паралі Вам вашыя сябры! Ён што хацеў, то і рабіў, ясна?! Не абавязаны нікому даваць справаздачу, а калі абавязаны, то трэба б і ў яе спытаць, і... памятайце, сеньёра! Падумайце, ці заўсёды Вы былі вернай сваім абавязкам.

І ён пачаў пералічваць яе правіны, якія ў прыныце аніколеккі не хвалявалі яго, і называў праявамі нявернасці тое, што было нявінным какецтвам. І ўсё ўголас і крыўляючыся, як карыкатура з часопісаў „Эль Эспаньёл” і „Ля Камедыя”.

Але ж якая яна прыгожая, гэтая чарнявая жанчына! Яна ўжо не тая дзяўчына, вабная, але крохкая і далікатная, што баялася апрацаць сукенкі з дэкальтэ. Пяць год разлукі пераўтварылі яе ў чароўную, бліскуючую жанчыну, падобную на спелую, яркую і пяшчотную веснавую кветку. Шкада, што яна яму жонка! Як жа павінны прагнуць яе тыя іншыя!

– Так, сеньёра; я магу рабіць, што мне падабаецца і не абавязаны даваць справаздачу пра свае справы.. Акрэм таго, калі сэрца разбіта, трэба заглушыць боль, забыцца, я маю права на ўсё.. на ўсё! Вы разумеце? Каб забыцца, што быў такі няшчасны.

Ён захапіўся сваёй прамовай, але больш не мог гаварыць. Якая спэка! Сонца залівала сваімі праменьнямі прастору пад капотам; усё, здавалася, ахапіла полымя, а непазбежны кантакт з ёю пачаў напаўняць яго пяшчотным і салодкім цяплом гэтага раскошнага цела... Як шкада, што гэтая, такая прыгожая жанчына – Эрнэсціна!

Гэта была новая жанчына. Побач з ёю ён перажываў пачуцці з тых часоў, калі заляцаўся да яе. Нібыта як тады, шмат гадоў таму ў вагоне экспрэса, што імчаў іх у Парыж, ап'яnelых ад шчасця, поўных трапятко-га жадання.

І яна, з лёгкасцю, як заўсёды, прачытаўшы ягоныя думкі, прытулілася да яго, далікатная і пакорлівая, як ахвяра, што просіць пакуты ў абмен на трэшкі пяшчоты, у пакаянні за свае былыя выбрыкі, за лёгкадумную

нявопытнасць, зачароўваючы яго водарам свайго дыхання, тым жа самым водарам паштоўкі, які так уразіў яго, ахінуўшы галаву п'янілым туманам.

Луіс баяўся дакрануцца да яе, зашыўся ў свой кут, як палахлівая дзяўчына. Успамін пра амурныя прыгоды быў адзіным ягоным паратункам. Што сказаў бы ягоны сябра маркіз, сапраўдны філосаф, што так задаволены сваёй свабодай разведзенага мужа? Ён вітаўся з былой жонкай на вуліцы і палаваў дзяцей, народжаных значна пазней, ужо пасля разводу. Вось гэта мужчына. Трэба канчаць гэты спектакль, становіцца ўжо смешна.

– Не, Эрнэсціна, – сказаў ён урэшце, адкінуўшы зварот на „Вы”. – Мы ніколі не будзем разам. Я цябе ведаю: вы ўсе аднолькавыя. Усё хлусня. Ідзі сваёй дарогай, нібыта мы чужыя адно адному...

Але ён не змог працягнуць. Жонка адварнулася ад яго. Яна плакала, схіліўшы галаву на поручань сядзення, і рукой ў пальчатцы выцірала слёзы пад вэлюмам.

Яго перасмыкнула ад раздражнення. Што за хныканне!.. Але ж не; яна сапраўды плакала, гора ахапіла ўсю яе душу. Чулася рыданне, яе цела ахапіла нервовая трасца.

Зразумеўшы сваю грубасць, ён даў загад кучару спыніць экіпаж. Яны сталі непадалёк ад Пуэрта дэ Эра, вакол ні душы.

– Прынясі вады... што небудзь. Сеньярыце кепска.

І пакуль кучар пабег у бліжэйшы заезд, Луіс спрабаваў супакойць жонку.

– Ну-ну, Эрнэсціна, супакойся. Нельга ж так. Гэта смешна. Ты, як дзіця.

А яна яшчэ ўсхліпвала, калі вярнуўся кучар з бутэлькай вады. У спешцы ён забыўся ўзяць шклянку.

– Не важна, пі!

Эрнэсціна ўзяла бутэльку і падняла вэлюм. Цяпер ейны муж мог добра разгледзець яе. Яна ўжо не карысталася шмінкам, як у часы свецкіх выхадаў: ад халоднай вады яе твар набыў свежую бель з ружовым адлівам.

Луіс утаропіўся ў пышныя вусны, што прыпалі да шыйкі бутэлькі. Яна піла з цяжкасцю. Кропля сарвалася і павольна пакацілася па яе кругленькім, міленькім падбародку. Кропля кацілася нетаропка, прыцягнутая няўлоўна гладкай скурай. Ён сачыў за ёю позіркам, усё больш набліжаючыся. Зараз упадзе!... Ужо падае!

Луіс, не надта разумеючы, што робіць, падхапіў яе вуснамі, адчуў, як жонка абхапіла яго рукамі, пачуў, як яна ўскрыкнула ад нечаканасці, поўная дзікай радасці.

– Нарэшце... мой Луіс... Я ж казала! Ты цудоўны!

І са спакойнай упэўненасцю тых, каму не трэба хаваць сваю любоў, яны пачалі цалавацца, не заўважаючы, як напалохалася жонка гаспадара заезду, што падышла забраць бутэльку.

Кучар, не чакаючы загадаў, пагнаў коней на Мадрыд.

– Вось і гаспадыня з намі – мармытаў ён, падсцёбваючы жывёлін. – Хутчэй дадому, пакуль не апомніўся гаспадар.

Экіпаж ляцеў па дарозе велічна, як трыюфальная калясніца. А ў ім муж і жонка ў абдымках, што глядзелі адно на аднаго з захапленнем. Капляюш Луіса ўпаў у ногі, і яна гладзіла ягоную галаву, расчэсваючы валасы: гэта была яе любая забава падчас мядовага месяца.

І Луіс смяяўся, мяркуючы, што ўсё скончылася надта ўдала.

– Могуць падумаць, што мы нецярплівыя, як жаніх з нявестай. Падумаюць, што мы ўцяклі з Вівэрас, каб пабыць самім, пазбыўшыся запрошаных.

Калі яны праязджалі паўз касцёл Сан Антонія, Эрнэсціна, якая схілілася на плячо мужа, выпрасталася.

– Глядзі, вось хто стварыў цуд нашага ўз'яднання. Паненкай я малілася яму, просячы добрага мужа, і другі раз святы змiласцівіўся нада мной, вярнуўшы мне майго Луіса.

– Не, мая любая, ты сваёй прыгажосцю стварыла гэты цуд.

Эрнэсціна памаўчала колькі імгненняў, нібыта баялася гаварыць. А потым сказала з хітранькай усмешкай:

– Ах, мой Божа! Ты не думай, гэта не так. Тваё вяртанне гэта не тое каханне, якога я жадаю. Цябе вабіць мая прыгажосць і абуджаныя ёю жарсці. Але за гады маркотнай самоты я шмат чаму навучылася. Ты ўбачыш, мой Луіс. Я буду добрай, буду моцна кахаць цябе... Ты бярэш мяне як каханку, а я прымушу цябе захапляцца мной як жонкай.

Пераклаў з іспанскай ВАЛЕРЫ БУЙВАЛ

Vicente Blasco Ibanez. La Condenada. Valencia, 1919.

KAMUNIKAT.ORG

Альбэрта Маравія (Alberto Moravia)

РЫМСКІЯ АПАВЯДАННІ

НЕНАРМАЛЬНЫ

Аднойчы раніцай, у ліпені я драмаў на плошчы Мэлоца да Фарлі ў засені эўкаліптаў каля фантана, у якім не было вады, як да мяне падьшлі два мужчыны і адна жанчына ды папрасілі падвезці іх на Ліда дзі Лавінія. Я глядзеў на іх, пакуль мы дамаўляліся аб цане: адзін быў бялявы, высокі і тоўсты, з бясколерным тварам, сама шэрасць, а вочы блакітнай парцэляны за цёмнымі акулярамі, яму было каля трыццаці пяці. Другі быў маладзейшы, брунэт, з кучаравымі валасамі, акулярамі ў чарапахавай аправе, кволы, худы, студэнт, падобна. А жанчына, вось яна сапраўды была зусім кастухаватая, з вострым і доўгім тварам пасярод дзвюх хваляў распушчаных валасоў, зялёная сукенка на яе тонкім целе прыпадабняла яе да змяі. Але ейныя вусны, чырвоныя і поўныя, былі падобныя на нейкі плод, а прыгожыя вочы, чорныя і бліскучыя, як мокры вугаль; яна глядзела на мяне так, што мне захацелася дамовіцца з імі. Сапраўды, я пагадзіўся на першую ж іхнюю цану; і мы пайшлі, бялявы побач са мной, астатнія ззаду; селі і паехалі.

Я праехаў праз увесь Рым, а за саборам Святога Паўлы павярнуў на дарогу, што вяла прама на Анцыя. Каля сабора я заліў поўны бак і на ўсёй хуткасці паехаў далей. Падлічыў, што датуль было каля пяцідзесяці кіламетраў. Было дзевяць трыццаць. Мы павінны былі даехаць каля

адзінаццатай, якраз каб паспець скупнуцца. Дзяўчына мне спадабалася, і я спадзяваўся пазнаёміцца з ёю бліжэй. То былі не надта забяспечаныя людзі. Мужчыны паводле акцэнта, здаецца, замежнікі, мабыць уцекачы, з тых, што жывуць у прытулках вакол Рыма. А вось дзяўчына, тая была італьянка, да таго ж рымлянка, але і яна так сабе: я прыкідваў, што яна, мабыць, служанка ці прачка альбо нешта ў гэтым родзе. Думаючы гэта, я навастрыў вушы і прыслухоўваўся, як дзяўчына і брунет, седзячы ззаду, гаманелі і рагаталі. Больш рагатала дзяўчына, бо, як я ўжо заўважыў, яна была глупяндзейка і плюгаўка, ну, проста п'яная змяюга. Бялявы – сядзеў побач мяне – на іхні рогат моршчыў нос пад чорнымі акулярамі, але нічога не казаў, нават не абарочваўся да іх. Але яму, сапраўды, дастаткова было зірнуць на люстэрка, што на шырме, каб цудоўна бачыць, што адбывалася за ім. Мы праехалі кляштар трапістаў, аўтастраду Э-42, на скрыжаванні рэзка павярнулі на Анцыя. Там я паехаў павольней і спытаў бялявага, куды б яны дакладна хацелі пад'ехаць. Ён адказаў: „У нейкае ціхае месца, дзе няма нікога... мы хочам пабыць самі”. Я сказаў: „Тут трыццаць кіламетраў пустыннага пляжа... вам рашаць”. Дзяўчына крыкнула з задняга сядзення: „Няхай ён рашае”. Я адказаў: „А я тут пры чым?” Але дзяўчына ўсё крычала: „Няхай ён рашае”, і рагатала, нібыта ў ейных словах была процьма гумару. Я тады сказаў: „У Ліда дзі Лавінія заўсёды поўна народу..., але я вас завязу ў адно месца, дзе няма ні жывой душы”. На мае словы дзяўчына зноў зарагатала, ззаду ляпнула мяне па плячы, кажучы: „Малайчына... які разумны... скеміў, чаго мы хочам”. Я не ведаў, што мне думаць наконт такіх манер. Мне гэта ўсё і абрыдла, і ў той жа час давала нейкую надзею. Бялявы сядзеў насупонены і маўчаў, а потым сказаў: „Піна, мне здаецца, што няма з чаго смяцца”. І мы паехалі далей.

Было вельмі спякотна, без ветру, дарога сляпіла вочы. Тыя двое ззаду адно гаманелі і рагаталі, а потым раптам сцішыліся. І гэта было кепска, таму што я ўбачыў, як бялявы зірнуў у люстэрка на шырме і зморшчыў нос. Здаецца, убачыў нешта такое, што яму не спадабалася. Цяпер з аднаго боку дарогі былі голяыя і сухія палі, а з другога хмызьняк і балота. Каля знака забароны на паляванні я запаволіў, павярнуў і скіраваў машыну на крывую сцяжыну. Я хадзіў тут на паляванні ўзімку. Гэта якраз было зацішнае месца, якое і не знойдзеш, калі не ведаеш. За балотам быў сасоннік, а за сасоннікам пляж і мора. У сасонніку, як я ведаў, амерыканцы замацавалі плацдарм падчас высадкі дэсанта ў Анцыя, і тут яшчэ былі траншэі, а ў іх заіржавелыя бляшанкі і пустыя гільзы. Людзі тудой не хадзілі, баючыся мін.

Сонца пякло, і паверхня балота з густой порасцю ззяла амаль золатам пад моцным святлом. Сцяжына спачатку ішла проста, потым збочыла на паляну, і зноўку ў балота. Цяпер мы ўбачылі сосны, іхнія зялёныя вяршыні, у якіх гуляўся вецер. Яны, здавалася, плылі ў небе, а мора,

блакітнае і магутнае, зіхацела сярод чырвоных ствалоў. Я веў машыну павольна, бо не надта добра бачыў дарогу сярод хмызьняка, а тут лёгка было пракалоць кола. Раптам, пакуль я ўглядаўся ў сцяжыну, бялявы, што сядзеў побач, ударыў мяне моцна, усім целам так, што я ледзь не вылецеў праз акно. „Чорт вас бяры!” – гукнуў я і націснуў на тормаз. У той жа момант ззаду прагучаў сухі стрэл, і я раззявіўшы рот убачыў на люстэрку шырмы ружу з танюсенькіх расколінаў, а пасярэдзіне кругленькую дзірку. У мяне кроў застыла ў жылах, я быў кінуўся з машыны з крыкамі „забіваюць”; але бялявы, які стрэліў, торкнуў мне ў спіну дулам рэвальвера, кажучы: „Не рухайся”.

Я спыніўся і спытаў: „Што вы хочаце ад мяне?” Брунет адказаў: „Калі гэты вар’ят не прыхлопнуў цябе, дык ці трэба казаць цяпер... давай сваю машыну”. Бялявы прасьчэў скрозь зубы: „Я не вар’ят”. А той адказаў: „Ага, пэўна, што так... хіба мы не дамаўляліся, што я мусіў застрэліць яго? Чаго ты раптам палез?” Бялявы агрызнуўся: „Мы таксама дамаўляліся, што ты не будзеш чапаць Піну... таксама лезеш”. Дзяўчына пачала рагатаць і сказала: „Нам капцы”. „Чаму?” „А ён вернецца ў Рым і здасць нас”. Бялявы сказаў: „І добра зробіць між іншым”. Ён дастаў з пачкі цыгарэту, падпаліў і закурыў. Брунет няўпэўнена павярнуўся да дзяўчыны: „Дык гэта, што нам рабіць цяпер?” Я падняў вочы на люстэрка і ўбачыў яе. Зашыўшыся ў кут, яна паказвала на мяне пальцам, нібыта даючы знак: „Прыкончы яго”. У мяне зноўку кроў застыла ў жылах; але адпусціла, калі пачуў, як брунет з цвёрдым перакананнем сказаў: „Не, на некаторыя рэчы можна рашыцца толькі раз... цяпер мне слаба, не буду больш”.

Я набраўся духу і сказаў: „Дык што вы будзеце рабіць з таксі? Хто вам падрабіць правы? Хто перафарбуе?” З кожным пытаннем я разумеў, што яны нікога такога не маюць ды й не ведаюць, што рабіць: вырашылі забіць мяне, а калі не здолелі, то не мелі смеласці нават абрабаваць мяне. Аднак брунет сказаў: „Не бойся, усё мы маем”. Але бялявы строіў жарты: „Нічога ў нас няма, толькі дваццаць тысяч лір на траіх ды рэвальвер, які не страляе”. У гэты момант я зноў падняў вочы на люстэрка і ўбачыў, як дзяўчына зноў робіць у мой бок той самы грацыёзны жэст. Тады я сказаў: „Сіньярэна, калі мы вернемся ў Рым, гэты жэст вам будзе каштаваць на некалькі гадкоў больш за кратамі”. А потым павярнуўся да брунета, які ўсё яшчэ трымаў рэвальвер каля маёй спіны, і гаркнуў на ўсю моц: „Ну, дык чаго ты чакаеш? Страляй, сволач такая, страляй!” Мой голас рэзка прагучаў у глыбокай цішы, і дзяўчына, на гэты раз з сімпатыяй, закрычала: „А ведаеце, хто тут адзін сапраўды смелы? Ён”. І паказала на мяне. Брунет прамармыгаў нешта, здаецца, лаянку, плюнуў, а потым адкрыў дзверку, выскачыў і ўстаў перада мной. Гукнуў у акенца са злосцю: „Давай, толькі хутка, колькі ты хочаш, каб завезці нас назад у Рым і не здаць?...” Я зразумеў, што

небяспека мінула, і не спяшаўся: „Я нічога не хачу... а завязу ўсіх траіх прама ў турму Рэджына Каэлі”. Брунет, трэба аддаць яму належнае, не спалохаўся, настолькі быў разгублены і ўзбуджаны. Сказаў толькі: „Тады я цябе заб’ю.” А я: „Паспрабуй... я кажу, што ты нікога не заб’еш, кажу, што ўбачу тваю морду за кратамі. Цябе, гэтую суку, тваю сяброўку, і яго таксама”. Ён сказаў ціхім голасам: „Добра”, і я зразумеў, што ён гэта сур’ёзна. Ён і сапраўды адступіў на крок і падняў пісталет. На щчасце, у гэты момант дзяўчына крыкнула: „Кінь ты... а ты, замест каб прапанаваць яму грошы, пакажы яму рэвальвер... убачыш, як ён запяе”. Кажучы гэта, яна падсунулася да мяне, і я раптам адчуў, як яна казытае мяне за вухам, ды так, каб тыя двое не бачылі. Я зусім разгубіўся, таму што, як ужо казаў, яна мне падабалася, і, не ведаю чаму, я быў перакананы, што таксама падабаюся ёй. Я паглядзеў на брунета, які ўсё яшчэ цэліў на мяне пісталет, скрыва зірнуў на яе. А яна ўтаропілася ў мяне сваімі вуглямі-вачыма, чорнымі і смяшлівымі. Я й кажу: „Пайшлі вы з вашымі грашымі... я не бандыт, як вы... а ў Рым я вас не павязу... павязу толькі яе, бо яна жанчына”. Я думаў, што тыя будуць пратэставаць. Як раптам на маё здзіўленне бялявы выскачыў з машыны са словамі „шчаслівай дарогі”. Брунет апусціў пісталет. Дзяўчына павесялела, уселася побач са мной. Я сказаў: „Ну, дык да пабачэння. Турма па вас плача” і пачаў разварочвацца, кіруючы адной рукой, таму што другую руку сіскала яна. І не магу сказаць, каб мне было непрыемна, што тыя двое разумелі прычыну такой маёй уступлівасці.

Я вярнуўся на аўтастраду і праехаў пяць кіламетраў не адкрыўшы рота. Яна ўвесь час сіскала маю руку і гэтага мне хапала. Цяпер я пачаў шукаць зацішнае месца, хаця мае матывы розніліся ад іхніх. Але як толькі я спыніўся і паспрабаваў праехаць па сцяжыне, што вяла да мора, яна схапілася за руль і сказала: „Не, што ты робіш, паехалі ў Рым”. Я сказаў, глядзячы прама на яе: „У Рым мы паедзем увечары”. А яна: „Я зразумела, і ты такі ж самы, як іншыя”. Яна хныкала, лядашчая і халодная, фальшывая настолькі, што адразу было ясна – яна ламае камедыю. Я спрабаваў абняць яе, але яна кідалася то ў адзін бок, то ў другі, і не давалася пацалаваць. Кроў у мяне гарачая, закіпае хутка. Раптам я зразумеў, што яна гуляецца са мной і што я на гэтую праклятую паездку ўгробіў бензін і час ды нацярапеўся страху. Я раззлаваўся і груба адштурхнуў яе са словамі: „Ідзі да д’ябла, здалася ты мне”. Яна адразу зашылася ў кут, зусім не абразілася. Я пагнаў машыну і да самага Рыма мы больш не размаўлялі.

У Рыме я спыніў машыну і сказаў ёй: „А цяпер вылазь, сука, ды хутчэй”. А яна, нібыта здзіўшыся: „А чаго гэта ты злуешся на мяне?” Тут я ўжо не вытрымаў, гаркнуў: „Толькі што хацела, каб мяне забілі, з-за цябе я змарнаваў дзень, бензін, грошы... і пасля ўсяго не злаваць? Ды ты мусіш дзякаваць нябёсам, што я цябе не завёз у паліцыю”. Ве-

даеце, што яна адказала? „Ну ты і ненармальны”. Выйшла, ганарыстая, пыхлівая, фанабэрыстая, віхляючыся ў сваёй змяінай сукенцы, і прасклізнала сярод машын каля Порты Сан Джавані. Я так і застыў, гледзячы, як яна аддаляецца, пакуль зусім не знікла. У гэты момант нехта сеў у таксі з крыкам: „На П’яца дэль Попала”.

ПАЯЦ

Гэтай зімою, паспрабаваўшы рабіць то адну, то другую працу, я ўрэшце пайшоў з гітарай па рэстаранах. Я іграў, а адзін мой прыяцель спяваў. Прыяцеля звалі Мілонэ. Яго яшчэ называлі прафесарам, бо пэўны час ён выкладаў шведскую гімнастыку. То быў дзяцюк за пяцьдзсят, не тое каб тоўсты, але буйнаваты, з тварам азызлым і змрочным. Калі ён сядзеў, крэслы трашчалі. Я іграў на гітары, як мелася быць, гэта значыць сур’эзна, без лішніх рухаў, апусціўшы вочы, таму што я артыст, а не блазан. Гэта Мілонэ строіў з сябе блазна. Пачынаў ён нібыта выпадкова, выпрастаўшыся, абапершыся на сцяну, капаючы насунуты на вочы, засунуўшы пальцы пад мышкі, вываліўшы пуза са штаноў і пояс ніжэй пуза: падобны на п’яніцу, што спявае на месяц. Потым паціху разгараўся, і кажучы праўду, зусім не спяваў, бо не меў ні голасу, ні слыху, а строіў блазна. Ён быў спец па сентыментальных песеньках, тых, самых знакамітых, якія зазвычай кранаюць і расчульваюць. Але на ягоных вуснах гэтыя песенькі зусім не краналі, а выклікалі смех, таму што ён на свой лад умеў зрабіць іх смешнымі, брыдкімі і сумнымі. Я не ведаю, што перажыў гэты чалавек: ці то ў маладосці яго абразіла якая жанчына; ці то ён ад нараджэння меў такі характар, што калі браўся за нешта добрае і прыгожае – а ўсё потырч носам. На самой справе ён зусім не быў характарным акцёрам; не, ён імкнуўся выклікаць у людзях, якія елі, толькі раздражненне, а пажадана задурыць ім галаву, і нават не заўважаў, што гэта не смешна, а проста не да вытрымання. Перасягнуць самога сябе яму ўдавалася, калі ён імітаваў жанчын, іхнія жэсты, грывасы і прывычкі. Што робіць жанчына, скажам, усмешлівая какетка? І ён пачынаў крыўляць пад палямі капаюша путанскую морду распусніцы. Пакруціць, як кажучы, лыткамі? І ён пачынаў танец жывата, выпнуўшы квадратны і масіўны, як скрыня, азадак. Хочаце тоненькі галасок? І ён, сціснуўшы вусны, абзываўся голасам флейты, салодзенькім, сапраўдным голасам чэрававяшчальніка. Адным словам, ён не ведаў меры, перакрочваў усе межы, станавіўся непрыстойным, брыдкім. Да такой ступені, што я часта саромеўся, таму што адна справа – акампаніраваць на гітары спеваку, а іншая – пілікаць для паяца. А потым я памятаў, як яшчэ нядаўна ён спяваў тыя самыя песні сур’эзна, як сапраўдны артыст; і мяне шкода было глядзець, як ён апускаў іх, апагань-

ваючы да непазнавальнасці. Я сказаў яму пра гэта аднойчы, калі мы цягнуліся па дарозе з аднаго рэстарана ў другі. „Дык што гэта маглі жанчыны такога табе зрабіць?” Звычайна, пастроіўшы блазна, ён становіўся разгубленым і змрочным, нібыта ў галаву яму прыходзілі нейкія думкі. „Мне,— сказаў ён,— нічога яны не зрабілі”. „Я так кажу,— патлумачыў я,— бо ты не можаш, каб не паздзеквацца з іх”. Ён тады нічога не адказаў, на гэтым размова скончылася.

Я б яго кінуў, калі б не інтэрэс; таму што, хаця гэта здаецца немагчымым, ён зарабляў сваімі непрыстойнасцямі больш грошай, чым многія добрыя выканаўцы сваімі прыгожымі песнямі. Мы бадзяліся па рэстаранах якраз не раскошных, амаль кавярнях, простых, але дарагіх, куды людзі прыходзілі добра паесці і пазабаўляцца. Як толькі мы ўваходзілі, і я пачынаў ціхенька настройваць гітару, натоўп за сталамі крычаў у адзін голас: „О, прафесар... вось і прафесар... хадзі да нас, прафесар”. Насупонены, раскірачаны, Мілонэ вытрэшчываў вочы, кланяўся і прадстаўляўся: „чаго вашай ласцы?” І гэтае „чаго вашай ласцы?” было на свой лад такім смешным, што ўсе пачыналі рагатаць. Тым часам разносілі макароны; і пакуль гаспадар увіхаўся ды прыслугоўваў, Мілонэ аб’яўляў надтрэснутым голасам: „Вось адна сапраўды прыгожая песенька: Калі Расіна вяртаецца ў вёску... я буду Расінай”. Уявіце: убачыўшы, як ён удае Расіну з ягонымі звычайнымі выбрыкамі ды непрыстойнасцямі, тыя прынамсі на момант застывалі, не паспеўшы данесці да рота спагечі, што боўталіся на відэльцы. І была гэта не якая-небудзь кодла рабацяг ці яшчэ што; усё былі людзі гладкія: мужчыны, апранутыя ў цёмна-сіняе, напудраныя, гальштукі з пэрламі; жанчыны ў футрах, усыпаных упрыгожаннем, далікатным, раскошным. Пакуль Мілонэ вырабляўся паяцам, яны казалі між сабой: „Майстар... проста вялікі майстар”; пакуль хто-небудзь, спахапіўшыся, не гукаў: „Я вас прашу, не кажыце яму, што мы адкрылі яго... каб не сапсаваўся”. Сярод іншых непрыстойнасцяў у Мілонэ была адна песня, у якой ён у пэўны момант, каб паказаць яшчэ больш смешным персанажа, рабіў вуснамі пэўны гук, пра які я не буду казаць. Дык вы паверыце? Якраз гэтыя дамачкі, такія манерныя, патрабавалі тую песню на біс.

Трэба сказаць, што Мілонэ заўважыў, як яму б’юць у ладкі, і гэта закруціла яму галаву. Ён жыў на кватэры ў адной швачкі на вуліцы Вія Чымара. Там было цёмна і сыра. Цяпер, калі я заходзіў за ім, ён заўсёды рэпеціраваў перад люстрам якія-небудзь новыя глупствы ды новыя непрыстойнасці. Ён напускаў на сябе важнасць, як вялікі акцёр, што рыхтуецца да маналога; а я, седзячы на ложку, глядзеў, як ён вырабляў танец жывата перад люстрам на камодзе. Часам я пытаў сябе, ці ён троху не прытыраны. „А можа цяпер,— спытаў я яго аднойчы, — узяў бы ты ды прыдумаў што-небудзь вытанчанае, чулае?” А ён: „Я бачу, ты нічога не разумеш... людзі, што ядуць, хочуць смяцца, а не расчуль-

вацца... і я, – дадаваў ён змрочна, – іх смяшу”. Праз некаторы час, маніякальна жадаючы ўдасканаліць выступ, ён дадумаўся прыносіць з сабой у чымаданчыку якія-небудзь жаночыя рэчы: капялюшык, шкарпэтку, спадніцу. І апрапаў іх, каб пародыя выглядала яшчэ больш смешнай. Пераапрапаўца ў жанчыну было ягонай сапраўднай маніяй; слоў не знаходжу, каб перадаць, наколькі балюча было глядзець, як ён круціўся ў капелюшы, насунутым на вочы, і ў спадніцы, начэпленай на штаны. Урэшце, не ведаючы, што яшчэ адмачыць, ён хацеў быў, каб і я вырабляўся блазнам, тромкаючы на струнах гітары. Гэтым разам я адмовіўся.

Мы праходзілі праз як мага больш рэстаранаў ад дванаццатай да трэцяй і ад восьмай да поўначы. Наведвалі іх некалькі запар, у залежнасці ад дня: то рэстараны ў раёне плошчы дзі Спанья; то вакол плошчы Венецыя; то ў раёне Трастэвэрэ; іншым разам хадзілі вакол вакзала. Ідучы па вуліцах ад аднаго рэстарана да другога, мы не размаўлялі: ужо не давяралі адзін аднаму. Скончыўшы абыход, ішлі ў карчму і дзялілі грошы. Потым сядзелі моўчкі. Я курыў цыгарэту, а Мілонэ выпіваў чарку. Пасля абеду Мілонэ рэпеціраваў нумары перад лострам, а я тым часам спаў або ішоў у кіно.

Аднойчы надвячоркам, як сцягнула, прайшоўшыся па корчмах у Трастэвэрэ, мы завіталі ў адзін шынок за плошчай Мастаі, не столькі дзеля таго, каб выступіць, колькі, каб пагрэцца. Гэта была забягалаўка доўгая, нібыта калідор. Сталы стаялі шэрагамі каля сцяны, а за сталамі сядзелі па большасці беднякі, што пілі хатняе віно ды елі закуску, раскладзеную на газетах. Не ведаю што, мабыць славалюбства, бо інтарэсу тут быць не магло, падштурхнула Мілонэ выступіць і ў гэтым шынку. Ён выбраў адну з прыгажэйшых песень і як заўжды апусціў яе да свінячага ўзроўню сваім рогатам ды выкрутасамі. Скончыўшы, ён атрымаў надта халодныя апладысменты, а потым ад аднаго са сталоў пачуўся голас: „А цяпер я заспяваю гэтую песню”.

Я абярнуўся і ўбачыў, як наперад ідзе бялявы юнак у рабочай спецоўцы, прыгожы, як анёл. Ён глядзеў на Мілонэ шалёнымі вачыма, нібыта хацеў з’есці яго. „Ты будзеш акампаніраваць, – строга сказаў ён мне, – давай, пачынай спачатку”. Збянтэжаны Мілонэ зрабіў выгляд, што стаміўся, і плюхнуўся ў крэсла каля дзвярэй. Юнак даў мне знак рукой пачынаць, а потым заспяваў. Не скажу, што ён спяваў менавіта, як сапраўдны спевак, але з пачуццём, голасам прыгожым, цёплым і спакойным. Адным словам, спяваў, як трэба спяваць, і так, як песня таго заслугоўвала. Акрамя таго, як я казаў, ён быў прыгожы, з гэтымі сваімі валасамі, асабліва, калі параўнаць яго з Мілонэ, тоўстым і мізэрным. Спяваў, павярнуўшыся да залі, гледзячы на столік, дзе сядзела сама нейкая дзяўчына, нібыта спяваў для яе. Калі скончыў, махнуў рукой Мілонэ, нібы кажучы: „Вось як трэба спяваць”. І вярнуўся да століка, дзе яго чакала дзяўчына. Яна адразу абняла яго за шыю. Сказаць па праў-

дзе, у карчме яму пляскалі ў ладкі яшчэ менш, чым Мілонэ. Усе неяк не зразумелі, чаму той турбаваўся. Але я зразумеў; і гэтым разам Мілонэ зразумеў таксама. Я іграў таітому і пазіраў на Мілонэ. Бачыў, як ён разпораз праводзіць рукой па твары, чухаючы лоб пад пасмамі. Ён нібыта бадзёрыўся і адганяў сон. Але не здолеў схаваць горкі выраз, я ніколі яго такім не бачыў. І з кожным радком, які беспамылкова пачынаў юнак, горыч становілася ўсё больш відавочнай. Урэшце ён выпрастаўся і сказаў, пацягваючыся і робячы выгляд, што пазяхае: „Ну вось, пара ісці... нешта спаць хочацца...”

Мы развіталіся на рагу, прызначыўшы як заўсёды сустрэчу на заўтра. Ужо потым я рэканструіраваў тое, што адбылося ўначы; але гэта толькі меркаванні. Я казаў, што Мілонэ панесла, ён мабыць паверыў, што ёсць вялікім акцёрам, у той час як на самой справе ён вырабляў блазна, каб забавляць людзей, пакуль тыя елі. Тым больш балючым было яго падзенне, калі той бялявы юнак у спецоўцы паставіў яго на месца. Думаю, пакуль юнак спяваў, Мілонэ павінен быў раптам убачыць, што ён не такі, якім дагэтуль лічыў сябе, што ён – дзядзька за пяцьдзсят, які, апрапуўшы кажух, пайшоў сена касіць. Да таго ж думаю, ён зразумеў, што няздольны спяваць, нават заключыўшы дамову з д’яблам. Адным словам, ён умеў толькі смяшыць; а смяшыць умеў адно вычварваючы пэўныя рэчы. А гэтыя рэчы, як на замову, былі якраз тым, чаго ён не дасягнуў у жыцці.

Але, як я сказаў, гэта меркаванні. Дакладна адно, што швачка, якая здавала яму кватэру, на наступны дзень знайшла яго павешаным паміж акном і фіранкай, там, дзе звычайна вешаюць клеткі з канарэйкамі. Яго заўважылі мінакі. Ідучы па Вія Чымара, яны ўбачылі нечыя ногі, што віселі за шыбамі. Невыносны, як усе самагубцы, ён зачыніўся на ключ і прышёр дзверы камодам з люстрам. Можа хацеў, як падчас рэпетыцый, паглядзець на сябе ў працэсе накідвання пятлі на шыю. Адным словам, трэба было выломваць дзверы, люстра ўпала і разбілася. Яго адвезлі на могілкі Вэрана і адзін я суправаджаў яго, гэтым разам без гітары. Швачка ўставіла новае люстра ды супакоілася, прадаўшы той абрываек вяроўкі.

Пераклад з італьянскай ВАЛЕРЫ БУЙВАЛ

Alberto Moravia. Racconti Romani. Milano, 1969.

András Zoltán

A RÉGI MAGYAR–FEHÉROROSZ NYELVI ÉS KULTURÁLIS ÉRINTKEZÉSEK ÖRTÉNETÉBŐL

0.

A magyar és a fehérorosz nép kapcsolatai a középkortól mutathatók ki, noha a magyar történetírásban sokszor nem is tudatosítják, hogy az általában a lengyel, illetve a litván kapcsolatok között tárgyalt érintkezések mögött a fehérorosz kapcsolatok is meghúzódnak. Ennek oka az, hogy a középkorban a magyar és a lengyel állam kapcsolatai kivételesen szorosak voltak, s a litvánokkal – köztük a Litván Nagyfejedelemség fehérorosz lakóival is – a magyarok a lengyeleken keresztül ismerkedtek meg.

1. Nagy Kázmér lengyel király szövetségeseként Nagy Lajos magyar király több hadjáratot is vezetett a litvánok ellen. 1351-ben foglyul ejtette Kiejstut nagyfejedelmet is. Az egyik latin nyelvű magyar krónikában (Chronicon Dubnicense) – a magyar krónikás latin átírásában – fennmaradt Kiejstut pogány esküje annak latin fordításával együtt: „*Rogachina roznenachy gospanany: quod inter-*

pretatur: Deus ad nos et animas, cornutum respice, iuramentum per nos promissum hodie persolutum”,¹ vagyis: „Isten, légy tekintettel ránk és lelkünkre, a szarvasmarhára, az általunk ma elfogadott, teljesített esküre”.² A többszörös nyelvi közvetítésből adódó torzítás ellenére világos, hogy a litván fejedelem esküje ófehérorosz nyelven hangzott el,³ amit a szlávul nem tudó magyar krónikás számára nyilván lengyelek közvetítettek és értelmeztek latinul.⁴ Ismereteink szerint ez a legrégebbi fehérorosz szövegtörredék, amelyet magyar forrásban fennmaradt.

2. Az 1386-tól Lengyelországgal perszonális unióra lépő Litván Nagyfejedelemség a Jagelló-dinasztia idején került szorosabb kapcsolatba a magyarsággal. I. Ulászló (Władysław Warneńczyk, magyar király: 1440–1444), II. Ulászló (Władysław Kazimierzowicz, magyar király: 1490–1516) és fia, II. Lajos (1516–1526) ugyan nem voltak egyben litván nagyfejedelmek, de uralkodásuk idején természetesen igen élénk volt a kapcsolat Magyarország, valamint a dinasztia más tagjai által kormányzott Lengyelország és Litvánia között. És végül volt egy rövid periódus (1576–1586), amikor a magyar Báthory István volt a lengyel király és a litván nagyfejedelem. Igaz, ekkorra már a török hódítás következtében a magyar királyság három részre szakadt, s Báthory csak a korábbi Magyarország keleti harmadának, Erdélynek és néhány szomszédos területnek volt az uralkodója, mégis elmondhatjuk, hogy ebben az időszakban a fehéroroszoknak és a magyarok egy részének Báthory személyében közös uralkodója volt.

Báthory uralkodása a magyar–fehérorosz kapcsolatok szempontjából azért is jelentős, mert a Rettegett Iván orosz cárral vívott háborúk során (1579–1582), amelyeket személyesen vezetett, maga a király is sok időt töltött a Litván Nagyfejedelemség fehéroroszok lakta területein, másrészt udvarában és hadseregében tömegesen fordultak meg magyarok.⁵ Báthory az orosz háborúk lezárulása után is szívesen időzött a fehérorosz lakta területeken, elsősorban Grodnóban.

2. 1. Báthory uralkodásának az emlékezetét megőrizte a fehérorosz népi emlékezet szólások, közmondások, legendák formájában. Ezek közül a legismertebb a „Баруна – сабачча натура” közmondás, amelyet többnyire ’Báthory – kutyater-

¹ Chronicon Dubnicense. Recensuit et praefatus est M. FLORIANUS. Quinque-Ecclesiis 1884 (= Historiae Hungaricae fontes domestici. Pars prima. Scriptores. Volum en III), p. 161 [f. 79b]).

² Küküllői János, Lajos király krónikája – Névtelen szerző, Geszta Lajos királyról. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Kristó Gyula. Budapest 2000, p. 58.

³ Vö. ezzel kapcsolatban Aleksander Brückner epés megjegyzését: „Dla dzisiej szych litwomanoów bardzo bolesna przy tym uwaga, bo ów Kiejstut, najwybitniejszy Litwy pogańskiej przedstawiciel, nie po litewsku, lecz, o zgrozo, po białorusku rotę przy sięgi wraz ze swymi odprawia” (A. Brückner, Mitologia słowiańska i polska. Wstęp i opracowanie Stanisław Urbańczyk Warszawa, 1980, s. 145).

⁴ „Tekst białoruski, nie litewski, węgierski sprawodawca walnie popsuł” (A. Brückner, op. cit., s. 355).

⁵ Vö. Adrien de Divéky, Les Hongrois en Pologne à l’époque d’Etienne Báthory. – In: Etienne Báthory, roi de Pologne, prince de Transylvanie. Cracovie 1935, pp. 105–132.

mészet'-nek szoktak értelmezni a szakirodalomban.⁶ Amint azonban azt Andrej Kotljarszuk nemrég bebizonyította, a *батыра* szó ebben a mondásban lehet köznévi is: Poleszje vidékén ez a szó egyszerűen 'mogorva ember' jelentésű. Hogy inkább erről van itt szó és ez a mondás mégsem függ össze Báthoryval, az annál is valószínűbb, mivel ez lenne az egyetlen negatív értékelés a királyról, miközben megítélése a fehérorosz folklórban alapjában véve pozitív.⁷

2. 2. A XVI. századi intenzív magyar–lengyel–fehérorosz érintkezések marandó nyomot hagytak a fehérorosz szókincsben is. Az ófehérorosz nyelv magyar jövevényszavai esetében általában lengyel közvetítést szoktak feltételezni, azonban ez nem mindig bizonyítható. Mint láttuk, különösen Báthory korában a közvetlen magyar–fehérorosz érintkezések feltételei is megvoltak.

A magyar hatás elsősorban a katonai szókincsben jelentős. Már Báthory uralkodása előtt bekerült az ófehéroroszba néhány magyar szó: *зайдукъ* (1568 < lengyel *hajduk* < magyar *hajdú[k]*), *гусаръ* (1565 < lengyel *husarz* < magyar *husár*), *кордь* (1434 < lengyel *kord* < венг. magyar *kard*), *кзермекъ* 'apród' (1567 < lengyel *giernek* < magyar *gyermek*), *котчый* (*котчий, кочий*) 'kocsi' (1565 < lengyel *kotczy* < magyar *kocsi*), *шишакъ* ~ *шышакъ* (1565 < lengyel *szyszak* < magyar *sisak*).

Báthory korában bukkannak fel az ófehérorosz nyelvemlékekben az alábbi magyar jövevényszavak:

антелокъ 'egyfajta hordó' (1583 < magyar *antalg*; a lengyel *antalek* szó csak a XVIII. századtól adathozható);

багазия (1579 < польск. *bagazyja* 1574 < magyar *bagázia* < törökből);

капти (*каци*) (1578 < magyar *kapca*); a lengyel *kapcie* 1586-tól kezdve dokumentálható;

палашь (1582 < magyar *pallas*), a lengyel *palasz* szó csak a XVII. század óta ismeretes;

чеканъ (1582 < lengyel *czekan* 1595 ~ *czakan* 1564 < magyar *csákány*);

чуга 'szűk kaftán' (1582 < польск. *czucha* ~ *czuha* 1568 < magyar *csuha*).

A fenti szavak közül az *антелокъ* és a *палашь* biztosan közvetlen átvételnek tekinthető a magyarból, mivel a lengyel megfelelőjük lényegesen később jelenik meg a forrásokban, mint az ófehérorosz adat, de legalábbis párhuzamos átvételnek tűnnek a *капти* (*каци*), *багазия*, *чеканъ* szavak is.

Nem jövevényszó ugyan, de magyar vonatkozású a *макгерка* (*магерка*) 'egyfajta sapka' (1577 < magyar), amely a magyarok önelnevezéséből a lengyelben és/vagy a fehéroroszban keletkezett (vö. lengyel *magierka* 1585); hasonló a Báthory

⁶ Vö. А. Золтан, « Батура– сабачна нутура » (Hungarica ў « Гісторыі беларускай літаратуры » М. Гарэцкага). – In: Studia Russica XVI. Budapest 1997, pp. 211–214.

⁷ Vö. А. Котлярчук, Король Стефан Баторий в народной культуре белорусов. – In: Studia Russica XVIII. Budapest 2000, pp. 375–380.

uralkodása utáni időkből dokumentált, de korábban, feltehetőleg még az ő uralkodása idején keletkezett *бекешка* (1599), amely az 1586 óta adatolható lengyel *bekieszka* 'egyfajta kabát' szóval együtt *Bekes* Gáspár (lengyelül Kasper *Bekiesz*, 1520–1579) nevéből származik, aki egykor Báthory riválisa volt az erdélyi fejedelmi trónért vívott küzdelemben, majd Lengyelországban hadvezére lett. A szó jóval később (1774 óta adatolható) a lengyelből a magyarba is átkerült *bekecs*, *bekes* formában.

A XVI. század végén (1598) bukkan fel az ófehérorosz nyelvemlékekben a *шепенгъ* 'sor' szó, amely a lengyel nyelvjárási *szereg* közvetítésével származik a magyar *sereg* szóból. Ez az ófehéroroszból a nagyoroszba is átkerült, ahol katonai terminus lett (*шепенга* 'vonal'), majd mint ilyen visszakerült a modern fehéroroszba is (*шарэнга*). Emellett a modern fehéroroszban széles körben használják *шэраг* 'sor' szót, a nyelvjárásokban is, ahol a *шэраг* mellett a *шэрэнг* is előfordul. A lengyelben a *szereg/szereg* a XVII. század óta adatolható.⁸ Ez a szó ma is élő eleme a fehérorosz szókincsnek, míg a többi ma már jobbára elavult és legfeljebb csak historizmusként ismert.

Ugyancsak 1598 óta fordul elő a fehérorosz nyelvemlékekben a *гарць, герць* 'csata előtti párviadal' szó, amely a lengyel *harc* közvetítésével származik a magyar *harc* főnévből; ismert az ebből származó *гарцовани* 'csata előtti párviadalt vív, virtuskodik' ige is. A XVII. századtól fordul elő a *кунтушъ* szó (1663), amely a lengyel *kontusz* (a nyelvjárásokban *kuntusz* is) közvetítésével származik a magyar *köntös*-ből, valamint a *добошъ* (1679), amely a lengyel *dobosz* közvetítésével a magyar *dobos* átvétele.

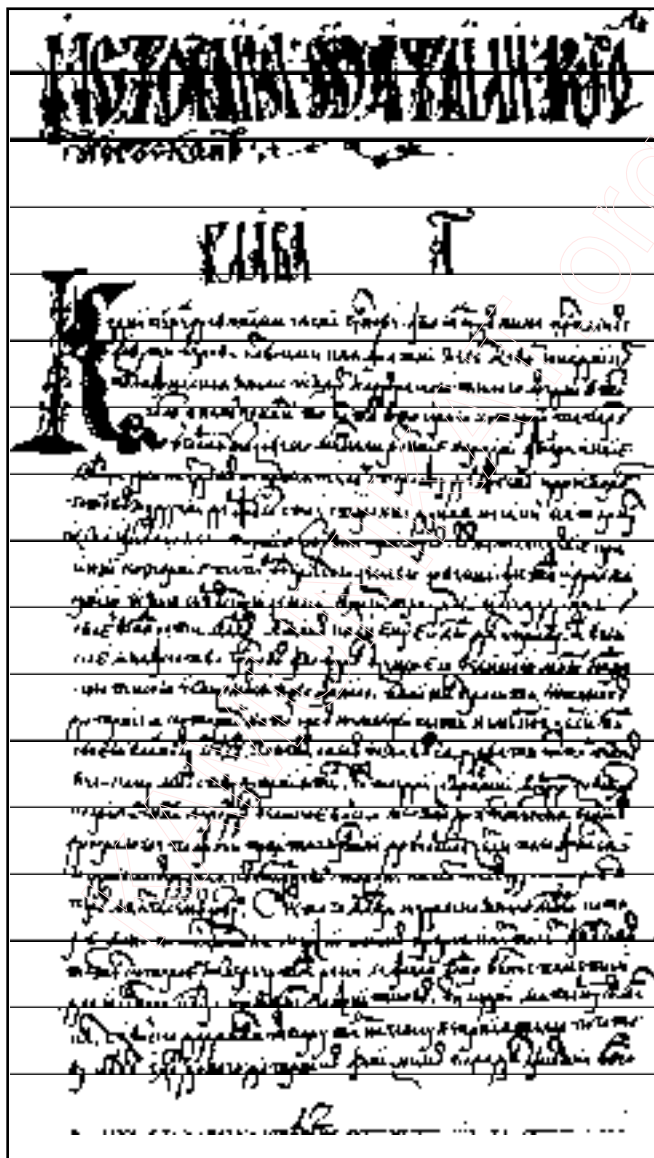
Nem tudjuk, hogy mikor került a fehéroroszba néhány réginek látszó, de csak nyelvjárási szinten élő szó. Ilyen a *дэраш* 'deres (ló)', amely a lengyel *deresz* közvetítésével származik a magyar *deres*-ből és a *xl űs* (ritkábban *ritkis*) 'kalyiba, kunyhó', amely a lengyelben már 1471-től adatolható *szalasz* alakban, amelyből a vélt mazurálás elkerülésére *szalasz* és *szalasz* alakok is létrejöttek.

A modern fehérorosz nyelvben van még néhány újabb keletű magyar jövevényszó is, amelyek már nem lengyel, hanem minden bizonnyal orosz közvetítéssel jutottak el ide. Ilyenek például a *гуляш* < gulyás, *gul* < lecsó, *lecsy* < csárdás.

3. A XVI. századi magyar–fehérorosz szellemi kapcsolatok legfontosabb emléke a kéziratos ófehérorosz Attila-történet (Исторья 8 Атыли короли %горьск-

⁸ Az adatok forrásai: A. M. Булыка, Даўня запазычанні беларускай мовы. Мінск, 1972. A. M. Булыка, Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст. Мінск, 1980; Этымалагічны слоўнік беларускай мовы I–. Мінск 1978–; R. Wołosz, Wyrazy węgierskie w języku polskim I–II. – In: Studia Slavica Hung. t. 35 (1989), s. 215–317; t. 37 (1991–92), s. 3–27; Hollós Attila, Az orosz szókincs magyar elemei. Budapest 1996 (= A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 206. sz.); A. Zoltán, Об иноязычной лексике в современном белорусском языке. – In: Литература і яęzyкі Славян wschodnich, Stan obecny i tendencje rozwojowe. Tom II. Materiały między narodowej konferencji naukowej, Opole, 24–26 września 1996. Redakcja naukowa: Bronisław Kodziś, Stanisław Kochman, Irena Danecka. Opole 1997, s. 134–140.

омъ), amely a poznanai Raczynski Könyvtárban 94. számon nyilvántartott, 1580 körül íródott vegyes tartalmú kódex, az orosz nyelvű szakirodalomban *Познанск-ий сборник* néven emlegetett kézirat 173–224. lapján maradt fenn. A kódexrol – néhány korábbi szakirodalmi említés után



A fehér orosz Attila-történet kezdő lapja
(Rps. Racz. 94., p. 173)

– O. Bodjanskij adott hírt először,⁹ majd részletesen Aleksander Brückner ismertette.¹⁰ A kódex az Attila-történeten kívül (173–224. l.) kívül két szerzből fordított nyugat-európai eredetű lovagregényt, a *Tristant* (1–127. l.) és a *Bovo d'Antonát* (129–171. l.; közös címük: «Починаеть са повесть о витезехъ скнигъ сэрбскихъ. А звлаща о славномъ рыцэры Трычане, о Анцалоте и о Бове и оиншыхъ многихъ витезехъ добрыхъ») és egy litván krónikát tartalmaz («Летописецъ великого князства литовского и жомойтского»). A kódexet Stanisław Ptaszycki igen valószínű feltételezése szerint Vlnában másolták a litván nagyfejedelmi kancelláriában hivatásos írnokok és ott vásárolta első tulajdonosa, egy Hrehor Unechovskij nevű Novhorodok (Novogródek, Navahrudak) környéki fehérorosz kisbirtokos nemes.¹¹ A kézirat a kezdetben cirill betűs fehérorosz, később latin betűs lengyel bejegyzések alapján – amelyek családi krónikává állnak össze – 1672-ig biztosan ennek a családnak a tulajdonában volt; a XVIII. század folyamán a Radziwiłł család birtokolta; a könyvtárat alapító Edward Raczyński gróf 1835-ben J. U. Niemcewicz-től vásárolta.¹²

3. 1. Az anoním fehérorosz Attila-történet – amint azt már Aleksander Brückner megállapította – lengyelből készült fordítás. Közvetlen forrása egy 1574. évi krakkói nyomtatvány, amelyen a szerző neve nem szerepel, csak a fordítóé: A címlapon ez áll: Historia spraw Atyle Król Węgier-/skiego. Z Łacińskiego ięzykō na Polski przelożonō przez Cyprianō Bazylikō, míg az utolsó lapon ez olvasható: W Krōkowie // Drukował Mōciey Wirzbietō // *Typograph* Je°K. M. Ro-//ku Pōńskiego, // 1574. A Cyprian Bazylik-féle fordítás forrását szintén Aleksander Brückner tisztázta a poznańi fehérorosz kéziratnak szentelt, már idézett 1886. évi nagy tanulmányában. Kimutatta és párhuzamos szövegrészletekkel is bizonyította, hogy a lengyel szöveg Oláh Miklós *Athila* c. munkájának fordítása.

3. 2. Oláh Miklós (Nicolaus Olahus, 1493–1568) magyar humanista, II. Lajos király, majd a mohácsi csata után Mária özvegy királyné titkára, később esztergomi érsek 1536-ban vagy 1537-ben Németalföldön írta meg *Athila* című, a hun történetet humanista szellemben feldolgozó latin nyelvű munkáját, amelyet a szerző halálának évében Zsámboky János (Johannes Sambucus) adott ki először

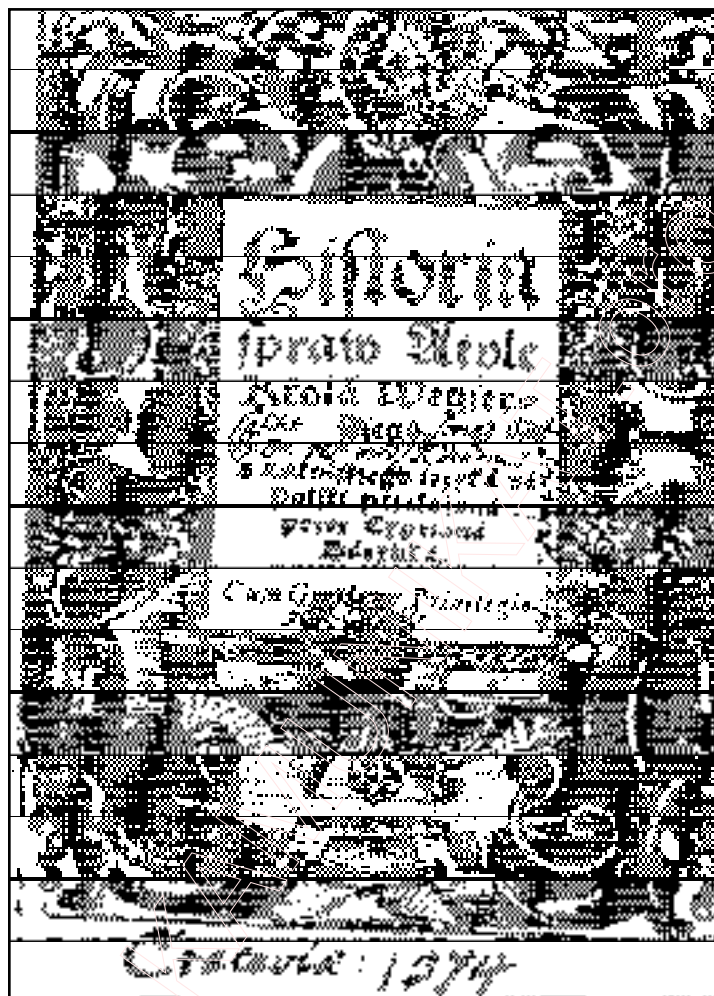
⁹ О. М. Бодянский, О поисках моихъ въ Познанской публичной библиотеке. – In: Чтения въ Обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ, 1846, кн. 1, с. 1–32.

¹⁰ A. Brückner, Ein weissrussischer Codex miscellaneus der Gräfllich-Raczyński'schen Bibliothek in Posen. – In: Archiv für slavische Philologie, Bd. 9 (1886), S. 345–391.

¹¹ St. Ptaszycki nek hozzátartozó levele alapján idézi A. N. Veselovskij: A. H. Веселовскій, Изъ исторіи романа и повести (= Сборникъ Отделения русскаго языка и словесности, т. 44, № 3). Санктъ-Петербургъ 1888, с. 131

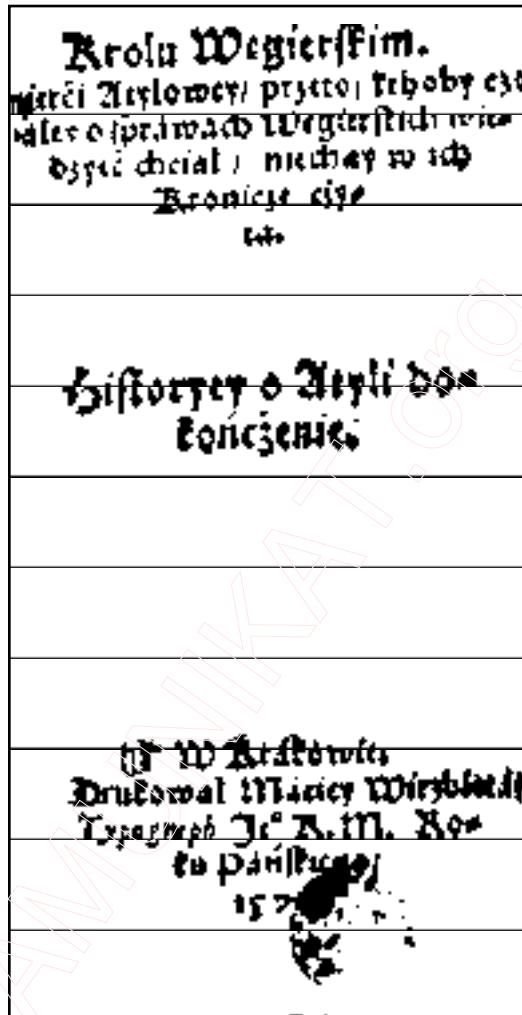
¹² A. Brückner, op. cit., S. 350–353; Зора Кіпель, Беларуска мова якъ культура рна-сацыялягічны фактар (На прыкладзе адной сямейнай хронікі XVI ст.). – In: Беларусіка – Albaruthenica 3. Мінск, 1994, с. 177–182.

Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum Decades* c. nagy történeti munkájának 1568. évi bázeli kiadásába fűzve a 107–136. lapokon.¹³



A lengyel fordítás (Krakkó, 1574) címlapja
(Biblioteka Kórnicka PAN, Cim. O. 226)

¹³ A. Brückner, op. cit., S. 379–381; vö. Nicolaus Olahus, *Hungaria – Athila*. Ediderunt Colomannus Eperjessy et Ladislaus Juhász (= Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum Iosepho Fögel Moderante. Redigit Ladislaus Juhász, Saeculum XVI). Budapest 1938, p. VI; Antonius de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum Decades*. Ediderunt I. Fögelet B. Iványi et L. Juhász In IV tomis. Tomus I. (= Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Redigit Ladislaus Juhász, Saeculum XV). Lipsiae 1936, p. XXXVII; 244.



A lengyel fordítás (Krakkó, 1574) utolsó lapja
(Biblioteka Kórnicka PAN, Cim. O. 226)

Oláh Miklós *Athilája* időrendben az első lengyelre fordított magyar (bár eredetileg nem magyar, hanem latin nyelvű) irodalmi mű.¹⁴ Rendkívül figyelemre méltó az a gyorsaság, amellyel a lengyel és a fehérorosz fordítás a mű első megjelenését követte. Aleksander Brückner véleménye szerint Cyprian Bazylikot Oláh

¹⁴Jan Ślaski, *Literatura staropolska a literatura starowęgierska*. – In: *Literatura staropolska w kontekście europejskim*. Wrocław 1977, s. 187–188.

Miklós művének lefordítására Albrecht Łaski sieradzi vajda ösztönözte, ily módon a mű lengyelországi aktualitását a törökellenes összefogás melletti agitáció adta volna.¹⁵ A szakirodalomban felmerült az gondolat is, hogy a mű 1574. évi lengyelországi kiadása kapcsolatban állhat Báthory István 1575. végi lengyel királlyá választásával¹⁶, de ezt mindeddig bizonyítani nem sikerült. Jan Ślaski, a régi magyar–lengyel irodalmi kapcsolatok kiváló ismerője úgy fogalmaz, hogy az időrend miatt Cyprian Bazylik fordítása a hamarosan bekövetkező királyválasztásnak legfeljebb irodalmi előérzete lehet.¹⁷

Általános érv ezen összefüggés mellett az, hogy a lengyel fordító személyében a magyar ügygel szimpatizáló embert tisztelhetünk. Cyprian Bazylik (1535 körül – 1591 után) lengyel költő, fordító, nyomdász, zeneszerző és lantművész irodalmi életművében a törökellenes harcok motívuma fontos helyet foglal el. 1569-ben lefordította és kiadta Marin Barleti albán humanista *Historia de vita et gestis Scanderbegi* c. művét. A magyarországi törökellenes harcok témája költészetében többször fölbukkan. 1564-ben Bresztben (Brześć Litewski) megjelent *Proteus* című versében a magyar példával figyelmezteti honfitársait a török veszélyre („Aza tu miedzy ludźmi nie są jawne bunty, / Prze ktore płaczą w Węgrzech spustoszałe grunty?”), 1570-ben a magyarországi törökellenes harcokban fiatalon elesett Paweł Secygniowski sírversében pedig azt írja, hogy Secygniowski „idegen létére védte a magyar szabadságot” („wolności węgierskiej, chocia obcy, bronił”) és Buda jelentette számára az egyetemet („Budzyń był jego Padwa”).¹⁸

Konkrétabb támpont a lengyel fordítás megjelenési körülményeire nézve az, hogy Cyprian Bazylik már 1576 őszén, néhány hónappal Báthory István krakkói megkoronázása után birtokadományt kapott az új királytól.¹⁹ Ez a Toruńban 1576. november 25-én kelt és hét lan (1 lan = kb. 17 hektár) föld élethossziglani használatba adásáról szóló adománylevél azonban sajnos nem utal konkrét szolgálatra vagy érdemre, hanem csupán a tanácsadók közbenjárására hivatkozik („quia nos postulationibus nonnullorum consiliariorum nostrorum pro nob. Cypriano Basilio ad nos factis adducti, ipsi ... in villa nostra Mosczone, ad capitaneatum Mielnicensem spectante, septem laneos sive mansos ... in possessionem et usum fructum dandos et concedendos esse duximus”).²⁰ Cyprian érdemeire vonatkozóan nem tartalmaz semmiféle konkrét utalást Báthory 1582. november 1-én Vársóban

¹⁵ A. Brückner, op. cit., S. 380–381.

¹⁶ Stanisław Kot, Nieznany poeta polski XVI wieku. – In: Zeitschrift für slavische Philologie, Bd. 25, 1956, S.125.

¹⁷ „Chciałoby się szukać bliższego związku bezpośredniego między *Historiją spraw Atyle, króla węgierskiego* a zabiegami Batorego o tron polski. Chronologia pozwala jednak upatrywać w przekładzie Bazylika jedyne literackie zapowiedzi mającej niebawem nastąpić elekcji” (Jan Ślaski, *Wokół literatury włoskiej, węgierskiej i polskiej w epoce Renesansu. Szkice komparatystyczne*. Warszawa 1991, s. 28).

¹⁸ Minderről l. Stanisław Kot, op. cit., s. 118–124.

¹⁹ Vö. Stanisław Kot in: *Polski słownik biograficzny*, t. I. Kraków 1935, s. 374–375.

²⁰ Teodor Wierzbowski, *Materiały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich*, t. II. Warszawa 1904 (Reprint: Warszawa 1978), s. 19, nr 30.

kiállított második adománylevele sem, amelyben Cyprian Bazylíkot élete végéig megerősíti a mielniki bíró tisztségében.²¹

Nincs tehát konkrét bizonyíték a kezünkben arra nézve, hogy Báthory lett volna a fordítás megrendelője vagy szponzora, netán Cyprian Bazylík későbbi jutalom reményében saját kezdeményezéséből vagy a Báthoryt támogató párt megbízásából vállalkozott volna a fordításra. Megjegyezzük azonban, hogy ezek a kombinációk pusztán időrendi okokból ki sem zárhatók, hiszen az 1574. év második felében a lengyel trón újból üres: Valois Henrik alig félévnyi lengyelországi uralkodás után az 1574. június 18-ról 19-re virradó éjjel szökök meg Krakóból, a Bazylík-féle fordítás megjelenésének az 1574. éven belüli közelebbi dátumát pedig nem ismerjük, az év második felében, sőt akár a legvégén is megjelenhetett, miután Báthory jelölése már komolyan szóba került.²² Az 1574. évi megjelenés azért sem zárja ki a Báthory személyével való összefüggést, mert Báthory neve már az első interregnum (1572–1573) alatt is felmerült, jelölésére azonban akkor nem kerülhetett sor, mivel nem dőlt még el a Bekes Gáspárral az erdélyi trónért vívott küzdelme.²³ Végeredményben azonban hiába látszik kézenfekvőnek az a lehetőség, hogy valamiképpen Báthory lengyelországi „választási kampányának” a része lehetett e mű megjelenítése, a rendelkezésre álló külső – a szövegen kívüli – adatok ezt „sem cáfolni, sem megerősíteni” nem tudják.

A holtpontról tehát a külső adatok nem lendítenek túl bennünket, viszont érdemes talán alaposabban szemügyre vennünk magát a szöveget abból a szempontból, hogy Cyprian Bazylík lengyel fordítása nem tartalmaz-e olyan aktualizálást Oláh Miklós eredeti latin nyelvű szövegéhez képest, amely az erdélyi trónigénylőre utalhat.

A latin és a lengyel szöveg egymáshoz való viszonyáról Aleksander Brückner azt állapította meg, hogy Cyprian Bazylík lengyel fordítása Oláh Miklós latin szövegét igen pontosan követi, néhány marginálián és egy görög idézetten kívül lényegében mindent lefordít az utolsó (XVIII.) fejezet kivételével, amely a székelyeknek a hunoktól való eredetéről szól és nem tartozik szorosan Attila történetéhez. A lengyel fordítás minőségéről Brückner azt mondja, hogy az maximális hűségre törekszik, még a latin szórendet is igyekszik megtartani; a fordító egyedül csak a földrajzi terminológiát modernizálja.²⁴ A lengyel irodalomtörténészek

²¹ Teodor Wierzbowski, op. cit., t. I, Warszawa 1900 (Reprint: Warszawa 1978), s. 245, nr 351.

²² A török követ 1574. szeptember 11-én ismertette a varsói országy ülés előtti szultán üzenetét, amelyben Báthory megválasztása mint török részről elfogadható alternatíva szerepelt (Szádeczky Lajos, Báthory István lengyel királlyá választása 1574–1576. Budapest 1887, s. 77).

²³ Op. cit., s. 157; Louis Szádeczky, L'élection d'Etienne Báthory az trône de Pologne. – In: Etienne Báthory roi de Pologne, prince de Transylvanie. Cracovie 1935, p. 90.

²⁴ „Der Uebersetzer entledigte sich seiner Aufgabe mit demselben Abstände, den er bei seinen übrigen zahlreichen Uebersetzungen beobachtethat: vielleicht mehr als irgend ein anderer Schriftsteller des XVI. Jahrh. hater seinem Pohisch den feierlich schleppenden, der lateinischen Phrase abgehörten Ton verliehen, sich so eng an die Vorlage gehalten, dass er nicht nur deren Wortstellung möglichst beachtete, sondern auch einzelne offenkundige Latinismen mitherüber nahm; seine kühnste Aenderung bestand wohlin der Ersetzung der *Illyrii* und *Moesi* des

gyzi, hogy „orra egy kissé hajlott volt, amilyenel közönségesen Attilát szokták ábrázolni”.²⁹ Attilát aligha ábrázolhatták volna „közönségesen” hajlott orral a korabeli Lengyelországban, ha Cyprian Bazylík nem igazította volna 1574-ben Báthory vonásaihoz a hun király portróját.

3. 3. A Cyprian Bazylík-féle 1574. évi lengyel fordítás egyetlen ismert példányát a Poznań környéki Kórník könyvtárban őrzik (ma: Biblioteka Kórnicka PAN, jelzete: Cim. O. 226). Ez a példány sérült: hiányzanak az A3–6 lapok és az utolsó előtti két lap (H8–I1); a fehérorosz fordítás pedig még egy ép példányról készült, legalábbis ami Oláh Miklós művének lengyel fordítását illeti. A fehérorosz fordítás ugyanis nem tartalmazza Cyprian Bazylík előszavát – Brückner (1886: 382) szerint ezt a fordító annak érdektelensége miatt hagyta el³⁰ –, továbbá a fehérorosz fordítás címe (Исторыя 8 Атылі коро^м %горьскомь) nem a lengyel nyomtatvány címével (*Historia spraw Atyle Krolá Węgierskiego*), hanem annak élőfejével (*Historia o Atyli Krolu Węgiersk:*) egyezik meg (erre Brückner sem talált kielégítő magyarázatot), tehát éppenséggel elképzelhető, hogy a fehérorosz fordító kezében egy másképpen defektes – címlap és előszó nélküli – példány volt.³¹

Ez a körülmény rendkívül megnöveli az ófehérorosz kéziratos fordítás filológiai értékét. Amíg ugyanis nem kerül elő véletlenül egy ép példánya a Cyprian Bazylík-féle lengyel fordításnak, addig az elveszett lengyel szövegrészek csak a fennmaradt fehérorosz fordítás alapján rekonstruálhatók. A fehérorosz fordítás – amint az az előbbi rövid példából is látható – meglehetősen pontosan követi a lengyel szöveget,³² így a latin eredeti mellett nagy biztonsággal szolgálhat alapul a hiányzó lapok lengyel szövegének rekonstruálására. Különösen tanulságos ez a

²⁹ „Był to Pan wysokiey wrody, i krasny dosyć, twa-/rzy pocięgłey, płci rumiano czarney, włosow czarnych, á zębów dzi-/wnie biały ch, nosá kęs zákrzywionego, z iákim /pospolicie Atyllę máluja” (Kronika polska, Marcina Bielskiego. Nowo Przeż Ioach. Bielskiego syná iego wy dána. W Krakowie, w Drukárni Já kubá Sibeny-cherá, Roku Páńskiego 1597, s. 804).

³⁰ A. Brückner, op. cit., S. 382.

³¹ A. Zoltán, Z węgiersko-polsko-białoruskich związków kulturalnych („Athila” M. Oláha w przykładzie polskim i białoruskim). – In: Acta Polono-Ruthenica I. Olsztyn 1996, s. 427–435.

³² Vö. pl. „... der « Athila » ist durch die Vorlagefast nur noch eineweissrussische Transscription polnischer Worte und Form en geworden ...” (A. Brückner, op. cit., S. 346); « Третья повесть, об Атыле, переведенная с польского, почти не заслуживает названия перевода. Это просто переписанный русским алфавитом польский текст с небольшими фонетическими и другими изменениями, т. е. с заменою польских носовых русских и и а, польского ржрусским р и т. п. Такой перевод годился только для тех, которые знали по-польски, но не умели читать латиницы; он мог быть понятен только тогда, когда читатели могли понимать польский оригинал» – А. И. Соболевский, История русского литературного языка. Издание подготовил А. А. Алексеев. Ленинград. 1980, с. 65); „Przekład ten, dzieło anonimowego tłumacza, posiada cechy wspólne większości przekładów z polskiego, to znaczy nie tylko roi się od polonizmów, ale wprost ma całe stronicę, na których wy starczy łoby grafikę ruską zastąpić polską, oraz spódszczyć ć końcówki fleksyjne wy razów, by otrzy mać przepryszną prozę Bazylíka” (Julian Krzy żanowski, Romans pseudohistory czny w Polsce wieku XVI. Kraków 1926 [= Prace History czno-Literackie 25], s. 153).

zowiemy, vagyis 'Pannoniában, azaz abban az országban, amelyet most Magyarország-nak hívunk', majd a későbbiekben a latin szöveg *Pannonia* és *Hungaria* neveit egyaránt többnyire *Wegierska ziemia*-nak vagy *Wegry*-nek fordítja.³³ Cyprian Bazylík számára a hun–magyar azonosság tehát nem kérdés, ennek a felfogásnak az írásban jól dokumentált nyomai a lengyeleknél a XII. század elejéig vezethetők vissza. Gallus anonymus 1112–1116-ban írt krónikájában már az olvasható, hogy „Ungaria ab Hunis, qui et Ungari dicuntur, quondam occupata”.³⁴ A nyugati (negatív) Attila-képpel szemben tehát Cyprian Bazylík és ismeretlen fehéroroszl fordítója a magyar (pozitív) Attila-mítoszt terjesztette a Lengyel–Litván Államban, ami a magyar nemzeti mitológia kelet-európai kisugárzására nézve már önmagában véve is figyelemre méltó tény.

3. 4. A névtelen fehéroroszl kézirat fordítás révén irodalmi úton is került át némi magyar nyelvi – főleg tulajdonnévi – anyag az ófehérorszlba. A többszörös átírás (magyar > latin > lengyel > fehéroroszl) következtében néha elég erősen torzultak a magyar nevek, vö. pl. *Csaba* > latin *Chaba* > lengyel **Chaba* > fehéroroszl *Хаба*. Oláh *Athilája* történeti anyagát tekintve kompilatív alkotás, a hun történet elemeit többnyire a középkori magyar krónikákból veszi át, így a források heterogén volta és a névírás hagyományok kialakulatlansága miatt már Oláh Miklós latin szövegében is vannak ingadozások egyes nevek írásában (*Chewa* ~ *Kewe*, *Cadica* ~ *Kaydicha*). Egy esetben – Taksony nevének átírásakor – Cyprian Bazylík hibázott: *Toron* < *Toxon*. Az *x* és az *r* a gót betűs írásban könnyen összekeverhető: ad tempora Geysae ducis filii *Toxon* > áz do czásu Geysi syná *Toronowego* > ажъ до чау кѣси сына *торо/нового*. Tévedhetett természetesen a névtelen fehéroroszl fordító is, például *кэвэ* < *Keme*.

A hun történet előadása során feltűnnek Attila ősei és utódai, a történet egyéb „magyar” szereplői. Elsőként a honfoglaló vezérek – *Béla*, *Keve*, *Keme* és *Kaj(j)dicsa*: Hunni sub ducibus *Bela*, *Cheva* et *Cadica* in ripa Tibisci castra posuere > Угрове и з своими князаты *Беле*^н *Кэво*^н и *кадыко*^н полюжыли са были обозо^н надъ рекою тисою; inter quos *Bela*, *Keme* et *Kaydicha* duces occubuerе, quorum corpora ad statuum lapideam, de qua supra diximus, in sepulchro *Kewe* tradita sepulturae sunt > między ktoremi *Belá*, *Keme*, y *Káydýká* Hetmáni pobići, ktorych ciálá v onego slupá kámiennego, com o nim wyßbey powiedzyał, w grobie *Kewu* pochowano > межы которыми *бэла*, *кэвэ* [sic!] и *кадыка* гэтманы побиты, которы^н тела и того стопа каменого, што єсми о не^н выше^н поведат^н, в гробе *кэвы* поховано;

³³ Részletesebben vö. A. Zoltán, Rekonstrukcja zaginionych fragmentów Bazylikowego przekładu *Athili* M. Oláha (1574): *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, t. 46 (2001), p. 13–23.

³⁴ Gallianonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. K. Maleczyński. Warszawa 1952 (= Monumenta Poloniae Historica, nova series, tomus II), p. 8; vö. Marian Plezia, Ungarische Beziehungen des ältesten polnischen Chronisten. – In: *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, t. 9 (1959), p. 288.

Természetesen Attila és testvére, *Buda: Athila*, qui solus e numero ducum Hunnorum cum fratre *Buda* adhuc supererat, rex creatur > obráli Krolem *Atyle*, ktory z liczby onych Węgierskich Hetmánów thylko sam iuż był z brátem *Budą* został > обрали Короле^m Атылю, которыⁿ з лиⁿбы оны^x Уго^rскихъ гэтmano^b толко самъ вже быⁿ з братомъ *Будою* зо^rтаⁿ, továbbá *Bendegúz*, Attila arja: Titulus Athilae, quo utebatur, erat: Athila filius *Bendegicz* > Tytuł *Atyle* ktorym ?ie pi?ał ten był: *Atylá Syn Ben/degeczow* > тытуⁿ Атыли юторы^m са писаⁿ то^r быⁿ Атыла сыⁿ бэⁿдэⁿгэⁿчоⁿ; *Géza és Taksony* magyar vezérek: ad tempora *Geysae* ducis filii *Toxon* > aż do czasu *Geysi* syná *Toro*/-nowego > аж до ча^y *кге^eси* сына *торо*/нового; *Gyula* magyar hadvezér: Athila quendam exercitus sui ducem *Gyulam* vel (ut quidam volunt) Iulium nomine cum parte copiarum misit, qui *Coloniam Agrippinam* [...] obsideret > *Atylá* niektorego Hetmána swego *Giule*, álbo (iáko go niektorzy zowá) *Juliusá*, dawby mu niemálaⁿ część woyská swego, posłał do *Kolná* ktore zowá *Agryppiná* > Атыла некого^r гэ^rмана своого *Кюлу*, албо акъ его некоторые зову^{тb} юлюса, даⁿшы ему немаⁿую ча^{стb} воⁿска своего, послалъ до колна ютороозову^{тb} *Агрыпъпина*; *Mycoltha*, Attila utolsó felesége: filiam regis *Bactrianorum Mycoltham* nomine uxorem ducit > роіа^ł *Mikoltę* dziewczkę *Krolá Báktryiańskiego* > пональ *микольту* доⁿку юрола баⁿтрыянско^r; *Aladaricus* és *Csaba*, Attila fiai: Mortuo rege Athila duo legitimi [...] (alter *Chaba* ex *Herriche Honorii Graecorum* imperatoris filia, alter *Aladaricus* [...]) de imperio certabant; *Edemen* és *Ed* > По сме^rти корола атыли два вла^{ст}ные сынове [...] одиⁿ *хаба* А другиⁿ *аладарыкъ* [...] вели споⁿ з собою о паⁿнство *Atilla* unokai: Ex qua duos suscepit filios *Edemen* et *Ed* > с которою мель дву сыновъ *эдэмэна* и *эда*.

Az *Attila* és a *Bendegúz* nevek ófehérorosz megfelelőivel érdemes részletesebben is foglalkozni, mivel ezek nem mindig esnek egybe a lengyel alakokkal.

Attila hun király nevét Oláh Miklós minden bizonnyal *Athila* alakban írta. Következétesen így szerepel a név az 1568. évi bázeli kiadásban. Cyprian Bazylík lengyel fordításában mindig *Atylá* az alanyeset, függő esetekben is következetesen *Atyl*- a tő, csupán egyetlen esetben találunk *-th*-t a *w obozie Athylowym* (< *in castris Athilae* 'Athila táborában') birtokos mellékneves szerkezetben.

Az ófehérorosz kéziratok fordításában Attila neve összesen 170-szer fordul elő, mégpedig az esetek túlnyomó többségében a lengyelnek pontosan megfelelő alakban, vagyis az alanyeset Атыл⁰, a függő esetek és a birtokos melléknévi származékok töve Атылⁿ -: Атылю (Asg.), Атыли (GDLsg.), Атыле^m (Isg.), Атыле^b (adiect. poss. Nsg. masc.) stb. Öt esetben azonban a fehéroroszban kettős *ll* cirill átíratát találjuk, amit a lengyel minta semmiképpen sem sugallhatott (és persze a latin sem, ha a fehérorosz fordító esetleg a lengyel szövegen kívül abba is belepillantott volna; ennek egyébként nincs nyoma): Атыл⁰ Nsg (< *Atylá*); Атыль⁰ Nsg (< *Atylá*); Атыл⁰ Acc. sg. (< *Atyle*); Атылⁿевы adiect. poss. Gsg. fem. (< *Atylowey*). Ez az öt eset a többi 165 egy *l*-es alakhoz képest ugyan kevés, de annál azért több, hogy a kettős *ll* felbukkanását másolási hibának lehessen minősíteni. Gyanús, hogy a fehérorosz fordító nem most, Oláh Miklós művének

fordításakor találkozott először az Attila-történettel, hanem azt már korábban is ismerte, mégpedig egy olyan forrásból, amelyben a név *Atilla* alakban szerepelt.

Gyanúnkat csak erősíti, hogy noha Attila apját Oláh Miklós következetesen *Bendegicz*-ként emlegeti a *Hungariában* és az *Athilában* egyaránt, s így került át egy helyütt a lengyelén keresztül a fehéroroszba is: АТЫЛО СЫНЪ БѢДѢКЪЗЪЧО^В < Atylá Syn *Bendegeczow* < Athila filius *Bendegicz*. A másik *Athila*-beli előfordulásnál azonban, úgy látszik, ismét régebbi élmények hatására a fehérorosz fordító a latin *Bendegicz* helyén БѢДѢКЪЗЪ^Т-t írta, amit csak egy *Bendeguz* alak sugallhatott. Ebben az esetben sajnos nem áll rendelkezésünkre a lengyel szöveg, mivel az 1574. évi krakkói kiadás egyetlen ismert példánya itt éppen hiányos, de Cyprian Bazyliknak a latin eredetihez meglehetősen görcsösen ragaszkodó fordítási technikáját figyelembe véve nem valószínű, hogy a lengyelben itt más állt volna, mint az előbbi helyen, vagyis **Bendegecz*, esetleg a latinhoz még közelebb álló **Bendegicz*.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a távoli Vlnában 1580 körül Oláh Miklós *Athiláját* lengyelről fehéroroszcra fordító kancelláriai írnoknak már korábbról ismemie kellett a hun történetet más forrásból ahhoz, hogy a fordított szövegben talált névalakok ellenében egyszer-kétszer a korábban rögzült АТЫЛО, illetve БѢДѢКЪЗЪ^Т formájukban írja le Attila, illetve Bendegúz nevét. E más forrás közvetve vagy közvetlenül csak magyar eredetű lehetett, a nyugati hagyományban ugyanis kettős *ll*-lel írt alakváltozatok nem ismeretesek, a magyarban viszont az *Atilla*-féle kiejtésnek régi hagyományai lehetnek, mert amikor a név magyar szövegekben felbukkan (1527), már kettős *ll*-lel (is) írják. A latin nyelvű magyar krónikákban már korábban (a XV. század végén) feltűnnek a kettős *ll*-es alakok; külföldi előzmények hiányában ezekben is már a hosszú *l*-es magyar kiejtés tükröződését kell látnunk.

A *Bendeguz*-féle alakok is csak a magyar hagyományban ismeretesek. Az antik források *Movdiovxoc* (Priszkosz), *Mundzuc* (ablativus, Jordanes) formában hagyományozták Attila apjának a nevét, a magyar krónikások közül először Kézai-nál fordul elő *Bendacuz* formában, majd a többi középkori krónikában *Bendekus*, *Bendekuz*, *Bendeguz*, *Bendegwz* alakváltozatokban. Az Oláh Miklósnál szereplő *Bendegicz* változat Thuróczy János krónikájában (1488) fordul elő először, ahol nem ez a név kizárólagos alakja (előfordul még *Bendekucz*, *Bendegwz*, *Bendekuz* alakban is).

Nem állíthatjuk persze, hogy a fehérorosz fordító közvetlenül magyar forrásból ismerte volna meg Attila és Bendegúz nevének ezeket a magyarban elterjedtebb változatait. Hogy milyen úton-módon jutottak el hozzá ezek a névalakok, arra a korabeli lengyel és latin nyelvű krónikák e nevek írásmódja szempontjából való átvizsgálása adhat feleletet.³⁵

Egyes személyneveket Oláh Miklós – a középkori krónikások nyomán – helynevek (többnyire naiv) etimológiázására is felhasznál, így a fordítások révén egyes névelemek (*Keveháza*, *Kelenföld*) magyar köznévi jelentéséről is értesül a lengyel, illetve a fehérorosz olvasó. Vö.: Hunni accepta hac hostium fuga in eampum, ubi erat pugnatum, revertuntur, in quo conquisitis suorum cadaveribus, maxime vero *Kewe* ducis, ea iuxta viam publicam more Scythico magna pompa sepeliunt. Quo in loco statuam ponunt lapideam rerum ibi gestarum apud posteritatem monumentum. Huic loco additum nomen *Kevehaza*, id est, *domus Kewe*, qui nunc mutatis et detractis litteris *Keazo* appellatur > Węgrowie dowiedziawszy sie, że nieprzyiaciel wciekł, wrócili sie ná ono pole ná ktorým bitwá byłą, ná ktorým pozbierawszy trupy swoje, á naywięcey *Kewy* Hetmana z wielką pompą obyczaiem Tátárskim, pogrzebli ie podle drogi, ná ktorým mieyscu postawili słup kamienny aby był onych rzeczy ktore sie tám stały ludzi potomnych pámiątką. Y dáli temu mieysczu imię *Kewehazá*, tho iest *dom Kewy*: ktore teraz odnieni // wśly y odiawszy niekthore litery zową *Keazo*. > Угрове доведасшы са и* неприятель ите^к ве^пнули са на о/ное поле на которо^м битва была, на которо^м позбира^вшы / трупы свое, а найбільше^с *кэвы* гэ^тмана з великою [...] / обычаем тата^рским погреб^ли и^х подле дороги, на которомъ / ме^{ст}цу поставили сто^лпъ камены^с абы былъ оны^х рече^с кото^рые са та^м стали У люде^с пото^мныхъ паме^ткою, и дали тому / ме^{ст}цу има *кэвегаза*, то е^{ст} до^м *кэвы*, которые тепе^р о^тмени^вшы и о^тна^вшы некоторые литеры зовуть *кэазо*; Danubium praeter spem hostium infra Budam civitatem traicere, cui loco, ubi nunc oppidum est, ob hunc traiectum postea Hungarice *Kelenfewlde*, id est, terra traiectus, nomen est inditum > перепроводили са чере^с дуна^с на томъ ме^{ст}цу на которо^м тепе^р е^{ст} местечко которо^е для того перепроваже^на зову^т по Уго^рску *кэле^р?*эУУльдэ, то е^{ст} земля перее^ду або перепроваже^на.

Hispania névének meglehetősen fantasztikus, még Oláh Miklós által is kissé hitetlenkedve elmesélt etimológiája kapcsán fordul elő az egyetlen magyar köznévi, az *ispán*: a ducibus seu praefectis, qui Hungarice *hispani* appellantur (ut ab aliis, qui de eorum scripserunt origine, dissentiam), regno Hispaniae (sicuti chronicon refert, penes quod fides sit) nomen inditum esse a nostris, nescio, quo argumento, putatur> y thego mnimánia są Węgrowie, / ále nie wiem s czego to máia, od przewiská Hetmánów Węgierskich, ktore / Węgierskim ięzykiem zową *Hispany*, / (iáko Kroyniká Węgierska świádczy, / niezgadziácz sie z drugimi) Krole-/stwu Hispánijskiemu przezwisko dano / Hispániá > и того мнима^а суть Угрове але не / ведаю с чога то маю^т иже одъ презвища гэ^тмановъ Угерьски^х / которые Угерьски^м езыко^м зовуть *ишпаны* акъ кро^нника Угер^скаа / светьчы^г, не ^ггажаючи се з другими Королевству Ишпа^нско^м / прозвищо дано ишпаниа. А szó a fehéroroszbán nem honosodott meg, más nyelvelmélekekből nem ismerjük, a fehérorosz nyelvtörténeti szótár nem jegyzi.³⁶

36 Részletesebben vö. A. Золтан, Слова венгерского происхождения в белорусском языке: Книжные

kéri őt, hogy félretéve a töprengést, jegyezze el őt Aethereusszal; ugyanis szózatot hallott, hogy ne utasítsa vissza ezt a házasságot, de azzal a feltétellel, hogy megkötését három évig elhalasztják, mialatt teljesítheti fogadott zarándokújtját, és pedig azt, hogy tízezer szűz kíséretében Rómába látogat; ezért hát maga a király és kérése, Aethereus egy útt gondoskodjanak tíz kipróbált tisztaságú szűz összegyűjtéséről, mindegyikhez adjanak ezret; ő maga is ezret ad hozzá, becületessége és szüzessége mindahányak kipróbált legyen. A követek Orsolya apjától vidáman tértek haza e válasszal. Aethereus és Britannia király, Orsolya apja előírás szerint összehozta a szűzek seregét, Orsolya mellé adja.

Miután megkapta e nemes kíséretet, fölszerelt tizenegy nagy hajót, és összeállította a zarándoklathoz szükséges poggyászt, Britanniából a Rajna torkolatához hajózott, ahol most Hollandia egy része van. Innen a polgárok nagy üdvívalgása és tetszése közepette a folyóval szemben Kölnbe, Kölnből Bázalba utazott. Itt kiszálva a hajóból a többi fölszereléssel gyalogosan megy Rómába. Végre Rómában fogadalmá szerinti meglátogatva a szentek ereklyéit és minden szent helyet, visszatér Bázalba, miközben Cirjék pápa, akiről (mint tudom, az egyháztörténetírókon kívül) a szerzők semmi említést sem tesznek, minden tekintetben a legnagyobb tisztelettel vette őt körül. Bázalban tehát hajóra szállván a Rajna folyása szerint Kölnbe jut. Amikor itt partra száll, és semmi veszedelmet sem gyanít, hanem mindent (mint azelőtt) biztonságosnak gondolva a város közelébe ér, hirtelen körülönlök a hunok, és kíséretének egész seregével egy útt kegyetlenül legyilkolják. Így a szentséges szűzsajátjegyes, Aethereus (ez — hallván Orsolya visszatértét — anyjával, nővérével, Florentinával és néhány más püspökkel Kölnig elébe jött), aztán Cirjék pápa és a többi szűz véérével ártatlanságát Krisztus úrnak áldozta, a szüzesség igaz völégényének Köln ma is fényeskedik ereklyéjükkel.³⁷

3. 6. Oláh Miklós *Athilájának* ófehérorosz fordítását először 1888-ban adta ki az orosz A. N. Veselovskij,³⁸ majd száz évvel később az ukrán V. L. Mykytas'.³⁹ A magyar kutatásban korábban alig keltett érdeklődést a fehérorosz fordítás léte, mindössze egy rövid és meglehetősen felszínes közlemény foglalkozott vele,⁴⁰ és csak újabban kapott nagyobb publicitást.⁴¹ Jelentőségéhez méltó figyelemben részesült viszont az olasz Sante Graciotti részéről.⁴² A fehérorosz irodalomtörténet természetesen mindig is számon tartotta ezt a művet,⁴³ azonban elmélyültebb kutatása csak a legutóbbi időkben kezdődött Ales' Brazhunou munkássága révén, aki elkészítette a mű modern fehérorosz fordítását, amelyből egyelőre csak egy rövid mutatvány jelent meg.⁴⁴ Úgy látszik tehát, hogy a régi kapcsolatok kutatása mind magyar, mind fehérorosz részről napirendre került.

Z HISTORII DAWNYCH WĘGIERSKO-BIAŁORUSKICH ZWIĄZKÓW
JĘZYKOWYCH I KULTURALNYCH

(Streszczenie)

Związki węgiersko-białoruskie są zaświadczone już od Średniowiecza, chociaż w wyniku bardzo ścisłych kontaktów węgiersko-polskich były one traktowane raczej jako część tych ostatnich albo najwyżej jako część kontaktów węgiersko-litewskich. Ciekawym i ważnym świadectwem tych kontaktów jest zachowany w jednej z węgierskich kronik tekst przysięgi Kiejstuta z roku 1351 wygłoszonej przed królem węgierskim po białorusku wraz z jej tłumaczeniem łacińskim („*Rogachina roznenachy gospanay: quod interpretatur: Deus ad nos et animas, cornutum respice, iuramentum per nos promissum hodie persolutum*”), chociaż „tekst białoruski ... węgierski sprawodawca walnie popsuł” (A. Brückner) i nie poddaje się on jednoznacznej interpretacji. Tym niemniej świadczy ten króciutki tekst o tym, że – jak zauważył w swoim czasie Aleksander Brückner – „ów Kiejstut, najwybitniejszy Litwy pogańskiej przedstawiciel, nie po litewsku, lecz, o zgrozo, po białorusku rotę przysięgi wraz ze swymi odprawia”.

Najbardziej ożywionym okresem dawnych związków węgiersko-białoruskich były niewątpliwie czasy Stefana Batorego (1576–1586), kiedy Białorusini i część Węgrów (mieszkańcy Siedmiogrodu i niektórych sąsiednich terenów Wschodnich Węgier) znajdowali się pod panowaniem wspólnego władcy. W związku z wojną moskiewską (1579–1582) król dużo czasu spędzał na Litwie, później też często przebywał na ziemiach białoruskich Wielkiego Księstwa Litewskiego. Pamięć zbiorowa Białorusinów zachowała króla Stefana jako figurę pozytywną. Przy kontaktach węgiersko-białoruskich chodziło oczywiście nie tylko o króla, lecz raczej o tysiące Węgrów, którzy walczyli w szeregach Batorego w jego zwycięskich akcjach wojennych, w wyniku których zostały zwrócone WKL jego etnicznie białoruskie tereny (np. Połock). W rezultacie tych kontaktów zostało zapożyczonych do języka starobiałoruskiego szereg wyrazów węgierskich (niektóre z nich nieco wcześniej niż panowanie Batorego), np. *зайдукъ, гусарь, кордь, ксермекъ, котчый (котчий, коччий), шишакъ, антелокъ, катти (капци), палаишь, чеканъ, чуга*. Na ogół przypuszcza się, że słownictwo węgierskie zostało zapożyczone do języka starobiałoruskiego za pośrednictwem polskim; w niektórych przypadkach jednak, kiedy dany wyraz węgierski jest zaświadczony w zabytkach starobiałoruskich znacznie wcześniej niż w polskich (jak to ma miejsce w przypadku wyrazów *антелокъ* i *палаишь*), prawdopodobnie mamy do czynienia z bezpośrednimi białoruskimi pożyczkami z węgierskiego. Wyrazy te (jak i ich odpowiedniki polskie) są w języku białoruskim

38 A. Н. Веселовский, Изъ истории романа и повести. Санкт-Петербург 1888 (= Сборник Отделения русского языка и словесности, т. 44, № 3), Приложения, с. 173–236.

39 Українська література XIV–XVI ст. Ред. В. Л. Микитась. Київ 1988 (= Бібліотека української літератури), с. 396–441.

40 П. Шонкой. Замечания об «Исторыи о Атыли, королю горском»: *Dissertationes Slavicae*, т. IX–X. Szeged 1975, р. 207–217.

41 Андраш Золтан, Венгерский вклад в книжную культуру Великого княжества Литовского эпохи Ренессанса: *Athila* М. Олаха в польском и старобелорусском переводе. – In: Мартинас Мажвидаси духовная культура Великого княжества Литовского XVI века. Вильнюс–Москва 1999, с. 72–92; 72–92; Zoltán, K. Изучение старобелорусской *Исторыи Атыли* (О существующих изданиях текста). – In: *Studia Russica XVIII*, Budapest 2000, р. 328–332.

42 Sante Gracioti, L'«Athila» di Miklós Oláh fra la tradizione italiana e le filiazioni slave: Venezia e Ungheria nel Rinascimento. A cura di Vittore Branca. Firenze 1973, р. 275–316.

43 Е. ? . Карскій, Белорусы. Том III. Очерки словесности белорусскаго племени. Часть 2. Старая западнорусская словесность. Петроград. 1921, с. 76–77; Максим Гарэцкі, Гісторыя беларускае літаратуры. Рэд. М. І. Мушыньскі. Укладанне і падрыхтоўка тэксту Т. С. Голуб. Мінск. 1992, с. 115; *История белорусской дооктябрьской литературы*. Минск 1977, с. 252.

44 Вб. Алесь Бразгуноў, Беларуская „Гісторыя пра Атылу..” XVI стагоддзя. – In: Першацвет, Мінск, № 1, с. 47; Бітвана Кагалау ў кірхлях (Раздзел VII з „Гісторыі пра Атылу, Караля Вугорскага”). – In: Першацвет, Мінск, № 1, с. 48–49 (Пераклад Алеся Бразгунова).

już przestarzałe, używa się ich najwyżej jako historyzmów. Do aktywnego słownictwa języka białoruskiego należy natomiast do dziś wyraz *шэраг* 'szereg', zapożyczony z węgierskiego w końcu XVI wieku. Nowysz (XX w.) zapożyczenia z węgierskiego przedstawiają się do języka białoruskiego już przeważnie za pośrednictwem języka rosyjskiego (*судья, лека, чардаш*).

Najważniejszym zabytkiem węgiersko-białoruskich związków literackich jest starobiałoruska *Historia o Atyli* (Исторыя 8 Атылі короли %горьскомъ) zachowana w postaci rękopisu nr 94 Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu (tzw. *Познанский сборник*) ok. 1580 r. Jest to przekład z polskiego, mianowicie z krakowskiego druku 1574 r. pt. *Historia spraw Atyle Króla Węgierskiego*, przetłumaczonego z kolei z łaciny przez Cypriana Bazylia. Autorem oryginału łacińskiego był węgierski humanista Miklós Oláh (w źródłach łacińskich: Nicolaus Olahus, 1493–1568). Utwór Oláha opowiadający w duchu humanizmu historię Hunów (rozumianą jako wstęp do historii Węgrów) został po raz pierwszy wydany w Bazylei w r. 1568. Jest to chronologicznie pierwszy przekład z literatury węgierskiej (utworu pisanego wprawdzie nie w języku węgierskim, lecz łacińskim) zarówno na język polski, jak i na starobiałoruski. Pojawienie się przekładu polskiego w 1574 r. było niewątpliwie związane z zabiegami Batorego o tron polski; przy puszczeniu to, wypowiedziane już wcześniej w literaturze przedmiotu, w danej pracy uzasadnia się argumentami wynikającymi z analizy samego tekstu przekładu.

Polski przekład Cypriana Bazylia zachował się tylko w jednym i do tego jeszcze uszkodzonym egzemplarzu (Biblioteka Kórnicka PAN, sygn.: Cim. O. 226), brakuje w nim mianowicie czterech kart na początku, zawierających koniec przedmowy Cypriana Bazylia i początek tekstu *Historii spraw Atyle*, a także dwóch przedostatnich kart. Znajomość tekstu zaginionych fragmentów byłaby bardzo przydatna dla określenia stosunku Cypriana Bazylia do koncepcji huńsko-węgierskiej kontynuacji historycznej. Miklós Oláh, wprawdzie nie całkiem konsekwentnie, ale jednak w większości przypadków odróżnia Hunów (*Hunni*) od Węgrów (*Hungari*), Cyprian Bazyl natomiast – przy najmniej w zachowanej części przekładu – mówi wyłącznie o Węgrach niezależnie od tego, czy w danym miejscu chodzi o współczesnych mu Węgrów czy o Hunów z wczesnego średniowiecza. Problem ten może być rozstrzygnięty przy pomocy przekładu starobiałoruskiego sporządzonego na podstawie nieuszkodzonego egzemplarza Bazylowego przekładu przez anonimowego pisarza kancelaryjnego w Wilnie ok. 1580 r. Póki nie znamy pełnego tekstu polskiego przekładu Cypriana Bazylia, przychodzi nam z pomocą właśnie przekład starobiałoruski, ponieważ na podstawie tekstu starobiałoruskiego i oryginału łacińskiego z dość dużą wiarygodnością można odtworzyć niezachowane fragmenty polskiego tekstu. Jak to wynika z przeprowadzonej rekonstrukcji, przy tłumaczeniu tekstu Oláha Cyprian Bazyl dokonał jednej istotnej zmiany redakcyjnej: po wprowadzeniu do tekstu na początku objaśnień typu *Hunowie, ábo iák ich dzisiaj pospolicie zowú, Węgrowie; wielkie mnostwo Hunnow ábo Węgrow; w Pánnonye, to iest w tym kráiu, który teraz Węgierskim zowiemy* – pisze on dalej wszędzie o *Węgrach* zamiast o *Hunach* i o *ziemi Węgierskiej* zamiast o *Pannonii*. Można by powiedzieć, że Cyprian Bazyl koryguje niekonsekwencję Miklósa Oláha, który starał się jeszcze odróżnić dawnych Hunów od Węgrów, ale nie zawsze to mu się udawało. W ten sposób Cyprian Bazyl z króla Hunów Atyli uczynił „króla węgierskiego”.

Wraz z przekładem tego utworu przenikały do języka starobiałoruskiego też niektóre elementy leksyki węgierskiej, przeważnie imiona własne – osobowe i geograficzne. Na osobną uwagę zasługuje pisownia imienia Atyli w tekście starobiałoruskim, bo w niektórych przypadkach odbiega ona od wzorca polskiego. W oryginale łacińskim pisze się zawsze *Athila*, w przekładzie polskim odpowiednio konsekwentnie *Atylá*. Tłumacz starobiałoruski natomiast – chociaż w większości przypadków używa formy АТЫЛО –, w niektórych przypadkach pisze АТЫН⁰, co wskazuje na to, że korzystał on też z innego źródła niż polski tekst Bazylia, a to źródło miało pisownię *Atilla*, odzwierciedlającą węgierską wymowę tego imienia.

Starobiałoruska *Historia o Atyli* dostarczyła ówczesnemu czytelnikowi nie tylko wiadomości z historii i geografii, ale też opracowane przez Miklósa Oláha wersje legend niektórych zachodnich świętych. Z tych materiałów hagiograficznych w artykule przytacza się tekst legendy o Św. Urszuli.

Tekst starobiałoruski tego zabytku po raz pierwszy został opublikowany w r. 1888, ale do ostatniego czasu nie przyciągał on szczególnej uwagi ani węgierskich, ani białoruskich badaczy; najbardziej szczegółowe studium poświęcił tej problematyce Włoch Sante Graciotti w 1973 r. W ostatnich latach jednak obserwuje się ożywione zainteresowanie tym utworem i do dawnych kontaktów węgiersko-białoruskich, zarówno na Węgrzech jak i na Białorusi.

ANDRÁS ZOLTÁN urodził się w 1949 r. Doktor habilitowany, docent Uniwersytetu Loránda Eötvösa w Budapeszcie. Studiował ruscystykę i polonistykę w Budapeszcie, studia doktoranckie skończył w Moskwie. W szeregu studiów oraz w monografii *Из истории русской лексики* (Budapeszt, 1987) zajmował się wpływem starobiałoruskiego języka kancelaryjnego Wielkiego Księstwa Litewskiego na moskiewski język kancelaryjny w XV–XVI w. Pracę habilitacyjną (2001) i kilka artykułów ostatnich lat poświęcił badaniom nad starobiałoruskim przekładem *Athili* M. Ołha. Organizował w Budapeszcie dwie międzynarodowe konferencje naukowe poświęcone językom WKL (1998, 2000). Zajmuje się też leksykologią i frazeologią historyczną oraz etymologią języków słowiańskich, a także słowiańsko-węgierskimi kontaktami językowymi. Jest współautorem i redaktorem kilku prac zbiorowych oraz redaktorem serii *Studia Russica* (Budapeszt). Był uczestnikiem II (1995) i III (2000) Międzynarodowego Zjazdu Białorutenistów, jest członkiem Komitetu Międzynarodowej Asocjacji Białorutenistów.

ОНДРАШ ЗОЛЬТАН – вянгерскі вучоны, дасьледнік гісторыі моўных і культурных узаемных уплываў у пару старабеларушчыны. Дацэнт унівэрсытэту ў Будапэшце.

KAMUNIKAT.ORG

Andrej Kotljarchuk
(Андрэй Катлярчук)

THREE STAGES OF BELARUSIAN – SWEDISH CULTURAL RELATIONS

One thousand years of common history unite Sweden and Belarus. In spite of this, Belarus remains to Sweden the most unknown country in Europe. There are several reasons for this state of affairs, the main being that there was no Belarus on the map of Europe in the early modern era. The country was not sovereign, constituting a province of the Russian Empire and, later, of the Soviet Union. Contacts between Sweden and Belarus have always been unevenly distributed. During the epoch of the Vikings (9th – 10th centuries) as well as in the early modern era (17th – 18th centuries), the Swedes were active on the territory of Belarus. At that time only few Belarusians managed to reach the shore of Sweden.

FIRST STAGE: 9TH – 12TH CENTURIES

Scandinavian penetration of and arrival to Belarus stretched between the 9th and 12th centuries. Within this period the Vikings gained control over the eastern trade routes, out of which the route from the Baltic Sea down the Belarusian river Western Dzwina (Duna in old Swedish) and Dniapro into the Black Sea

and Byzantium was the most important. The Belarusian Slavs „Kryvichi” („kryv” means „blood”) and „Drygavichi” („drygva” means „marsh”), who lived in these lands, named new settlers from Sweden „Rus”, borrowing the name from the Finno-Ugric people (Rootsi). The Vikings were also known as „Variagi” (Varangians – merchants), and Svei (from Sweden).

Around 980, two independent Scandinavian kingdoms emerge on the territory of Belarus. These are the Polatsak and Tur duchies. According to a chronicle, the first dukes were Scandinavian. Their names also bear evidence to this. In the land of „Kryvichi”, in Polatsak, Ragvald began to reign; in the land of „Drygavichi”, the founder of the town Turau was a Viking, Tur (Tor). Tur’s duchy soon became a part of Kievan Ruthenia. But the duchy of Polatsak ruled by the Ragwald dynasty remained independent throughout the 10th and 11th centuries, thus becoming the first state in Belarusian history.

Contemporary investigations of the Viking Age do not usually devote much attention to Polatsak, focusing instead on Kiev and Novgorod. Meanwhile, according to the Scandinavian sagas, Rus’ was divided into three parts: Novgorod, Kiev, and Polatsak. Only these towns could boast of the Sofia church – copies of the most significant temple in the Byzantine Empire, functioning also as landmarks of the independent status of the local dukes.

In the 90s of the 10th c., Duke Valdemar of Kiev and Novgorod occupied Polatsak with the support of the Swedish Vikings and destroyed the town (later rebuilt in a different place). Valdemar killed Ragwald and married his daughter Ragnhild.

However, Polatsak regains independence already under the rule of Iziaslau, Ragnhild’s son. The whole 11th century is marked by persistent struggles of Polatsak against Novgorod and Kiev. Strength and independence of Polatsak cannot be unnoticed, thanks to its control of the most important part of the eastern trade route. This gives them access to the Black Sea as well as the Caspian Sea.

The considerable importance of Scandinavian presence in the Polatsak Kingdom in 10th – 12th centuries can be observed on the basis of, apart from the written sources, a whole range of archeological, ethnographic, topographical and linguistic data. Scandinavian archeological finds are comparable in number to those discovered in Kiev or Novgorod. In fact, one can speak about Swedish, not Scandinavian objects, as all the items have their analogues in the territory of contemporary Sweden. Scandinavian settlements have also been found along the Dzvina – Dniapro waterway in the basin of the Nioman river, as well as in the region stretching between those two water systems. Apart from that, a huge number of Swedish objects were found in places of permanent Scandinavian colonies in the Polatsak kingdom, namely in Maskavichi and Prudniki.

The archeological potential of these centres differs considerably from what

was found in other ancient towns of Belarus, e.g. in Brest, where there had been no Scandinavians. These are the typical Scandinavian objects: various types of weapons (swords, helmets, spears, arrows), jewelery (a pendant with Tur's 'hammers', metal clasps and rings), Scandinavian coins, objects of everyday use (padlocks, small weights, shoes, combs, icebreakers). One of the most significant excavations are runic inscriptions found in Polatsak. Most of them were discovered in Maskavichi near Polatsak – and the number exceeds 80 (!).

Scandinavian traces can be found on many layers of cultural residues in various historical periods; these are the objects deriving both from the male and the female domains. There is little doubt that these things could not belong to Scandinavians, as they display specific style, e.g. the clothes, or they contain images from the Scandinavian mythology, or, finally, have many analogues in ancient Swedish towns.

My conviction is that the relations between the Swedish Vikings and the Belarusian Slavs were on the overall peaceful. The lack of any notes about raids in contemporary chronicles can be an evidence of their peaceful coexistence. Control over the international trade route was the best way to ensure stability. Scandinavians created a state, the Polatsak Kingdom, whose internal policy was generally peaceful.

What were the advantages of the ancient Swedes' for the Old Belarusian culture?

First and foremost, the centres of the ancient trade route, developed by Scandinavians, became rich and prosperous towns, notably Polatsak. In fact, it would be very difficult to envisage the development of the Polatsak state, especially its juridical system (Ruskaia Prauda), without the Scandinavians. Scandinavian influence is evident in the later Old Belarusian law documents of the Grand Duchy of Lithuania.

Swedes also brought to Belarus advanced technologies of iron welding and jewelry making. It is not coincidental, then, that, after the Scandinavians had departed in 13th c., these regions faced rapid regression. The Dzwina trade route, founded by Scandinavians, functioned until the end of 19th c. The Germans, who replaced Scandinavians in 13th c., adopted the whole Swedish terminology.

Scandinavians also played an important role in christening Belarus. Archeological excavations of Swedish sites store the first in Belarus objects of the Christian cult (crosses and candles). The Viking Tur christened the population of his territory. Ragnhild founded the first monastery in Belarus and was herself considered a local saint.

It must be during that period that the Belarusian language incorporated about 50 Scandinavian words, 90% of which belong to the domain of trade and state organization. This is an exemplary list:

Handal' (Bel.) – handel (Sw)

Birka

Bago r – bat garr
Buda – bod
Bur – borrr
Bezman – besman
Marmur – marmor
Pieniazi – pengar
Sygn et – sigill
Gosc' – gast
Vandrawac' – wan dra
Kruk – krok
Drot – trad
Skarb – skatt
Kofta – kofta
Rada – rad
Drabant – drabant
Hry dz – hird
T(s)vun – tun
Marshalk – marshalk
And so on...

This vocabulary can say something about the specific character of the Old Belarusian – Swedish contacts. About 11 Scandinavian toponyms got fixed in the Belarusian lands – lake Svieulivy (from Sviei and Livy), lake Rahniedz, town Rahniedzina, the river Sven', Svienki cloister and so on.

Belarusian folklore retained legends about Svei, Vikings, Tur, Ragvald and Ragnhild. Scandinavian names: Rogvalad – Ragvald, Rahnieda – Ragnhild – can be also found in the modern dictionary of Belarusian names. Swedes, in turn, borrowed the name Svatenpolk (changed into Svante since 16th c.).

An independent observer, Constantin, the emperor of Byzantium, wrote in his chronicle *About Nations*, that the Vikings and their subjects Belarusian Slavs („their tributaries whose names were ‘Kryvitieni’”) had settle peaceful and mutually profitable relations. In spring and summer, during „big water”, (when the system of passage of the Eastern route functioned), Scandinavians traveled on trade to distant countries. Slavs would supply the ships for these ventures.

In autumn and winter Scandinavians were back and levied tribute on the local population. The tax was called in Slavonic „polyudje”, and in the Old Swedish „hyra”. This light tribute included honey, wax, and skins, in due time objects of international trade.

SECOND STAGE: EARLY MODERN TIMES

Between 14th and 18th centuries Belarus was an integral part of the European civilization, stretching on the eastern borders of Europe.

All Belarusian lands were included into the Grand Duchy of Lithuania (abbreviated as GDL). It was in the GDL proper where the Belarusian nation was

formed. The official and literary language was old Belarusian. The Belarusian nobility frequently held important state posts. Belarusian merchants from Polatsk, Mahileu, and Vitebsk were engaged in a large-scale international trade, also via Riga and Sweden.

The first publication in the GDL history was issued in Vilnia in 1522 – 25. It was the Bible, translated into the Old Belarusian by the humanist Frantsisk Skaryna. In 1562, the Protestant Simon Budny published Luther's Catechism in Belarusian. The very name „Belarus” did not exist then – the country was called Lithuania. Historically, then, Lithuania was a joint Lithuanian-Belarusian state. Nowadays, the difference between the historical Grand Duchy of Lithuania and the Lithuanian Republic is unknown to Swedes. However, Swedish early modern scholars understood the difference quite well. The bishop from Linköping, Juhan Botvidius, wrote in his work (beginning of 17th c.): „Slavonic is the common language for Croatians, Bohemians, Dalmatians, Poles, Lithuanians (it means Belarusians), Moscovitians, Russians (Ukrainians)”.

Unlike the Catholic Poland, the state authority in GDL belonged to Protestants at the end of 16th and at the beginning of 17th century. The Belarusian Lutheran church, established in the middle of 16th c., exists until now. It was during that period that Belarus and Lithuania entered the sphere of active Swedish political penetration. Between 1622 – 1710, Belarusian lands in GDL share the border with Sweden roughly along the contemporary border between Latvia and Belarus.

This was the period of largely intensified contacts between Sweden and Belarus. The „Swedish” Riga played an important role in the development of the Belarusian economy of the 17th century. Belarusian merchants traded honey, fur-skins, skins (fells) along Dzwina to Riga. Metal goods, copper, faience, the „Swedish marble” („Szvedzki marmur was used for building churches) were imported from Sweden. There was even a Belarusian church in Riga, the church of St. Mikolai. The monks from Polatsk went on a yearly pilgrimage to Riga. All this shows that Swedes and Belarusians knew each other pretty well.

It is accidental, then, that the Belarusian merchants supported the alliance of GDL and Sweden. In 1655 they helped establish a contrast between the governor of Livonia Magnus De La Gardie and the Chancellor of GDL Jan Radziwill. After the Kiejdan Union, the merchants supported the Swedish king Charles X Gustaf financially. A famous artist, Konrad Gotke, Swedish by origin, worked in Belarus in 17th century. Another Swede, a Catholic immigrant Gregorius Borastus studied in the Vilnia Jesuit Academy in 1600 – 1604 and became a prominent poet and Latin scholar, the author of poems devoted to Belarusian nobles, like the most famous political personage of the old Belarus – the Chancellor of GDL Leu Sapieha.

In 1626, the Swede Andreas Boreus prepared one of the best maps of Belarus and Lithuania of the time.

Students of the Swedish Dorpat University (Tartu University) defended theses in the history of GDL, e.g. in 1642 „The History of Poland and Lithuania”, in Latin, was published by Johannes Petrejus from Smoland.

After the Great Northern War several Swedish soldiers settled down in Belarus. One of the descendants became the burgomaster (mayor) of Vitsiebsk (Kazimir Shved), and another – Frantsisk Oshtarp – amassed fortune of the richest landowner.

About 20 diaries written by Swedish officers in 1702 – 1708 were preserved in Belarus, and all of them are a valuable source of knowledge about the country at the beginning of the 18th century.

„The Swedish Theme” was popular in modern Belarusian literature in 17th – 19th centuries. The most famous were works by Simieon Polatski, Jan Alieszkouski, Trafim Surta, Nikadzim Musnitski, Vincent Dunin-Martsinkiewich and others.

Alherd Abutovich’s poem „The Ballad about Charles XII” presents a romantic image of the Swedish king. The poem was written in 1863 – 64, during the Belarusian revolt against tsarist Russia, under the leadership of Kastus’ Kalinouski. The author of the poem was also taking part in the uprising. In the author’s vision, the defeat of Charles XIIth near Poltava buried Belarusian hopes for freedom and independence.

Swedes left many remarkable traces in the Belarusian folklore. I have managed to collect about a hundred stories, legends, and proverbs about Swedes, mainly of the period of the Great Northern war. The legends store names of over a hundred „Swedish places”.

A common image of the „Swede-magic” is also widely spread. In the legends the Swedish soldiers often miraculously find bread buried in soil (in reality they might know the laws of thermodynamics, as there is no dew where the „bread holes” are, because of the process of apportionment of heat), they also know the Belarusian language and have no problem with draining reservoirs.

Many legends about Swedish hoards are skilfully embellished with the theme of witchcraft. Some of them reach back to 19th century, and they often feature the nobles. Other remarkable legends are those about king Charles XII. In one of them the king, significantly, turns out to be the guarantor of justice. Witnessing the barbaric attitude to the Orthodox icons – the road is paved with them and the king’s horse refuses to tread – Charles ordered his subjects to bring the icons to the church and the Swedish soldiers guilty of sacrilege were duly executed. The oral tradition stores a whole range of descriptions of king Charles XII. One of the legends is quite uncanny for that matter, as it prophesies the king’s future death in Norway long before his arrival there.

A separate category is made up of stories about Swedish soldiers who stayed to live in Belarus. The inhabitants of two villages up till today consider themselves the descendants of Swedes.

I have gathered nine popular proverbs coined on the basis of some remembrance of the Swedes. There are several of them:

- In the times of old Swede (long ago);
- The Russians are from there, the Swedes are from there, there is no way to hide from big trouble (Great Northern War);
- As soon as the Swedes came, water in the lake Dvarchanskaie disappeared (the theme of magic);
- The Swede lost his boots and trousers in the battle of Liasnaia, near Rudnia he dropped his cap (the Swedish defeated at the Liasnaia battle 28.09.1708);
- Barefooted like Swede (ca. 1000 Swedish soldiers tried to reach the Swedish Livonia after the Liasnaia battle. They marched without food across the territories burnt out by the Russian forces);
- As the Swede at Poltava (absolute unluckiness).

In 1846 a monograph „Letter about Sweden”, discussing the Belarusian-Swedish contacts, was published. The author, a historian Iaustakh Tyshkievich had visited Sweden and founded the first museum in Belarus.

THE THIRD STAGE – SINCE 1991

The restoration of Belarusian sovereignty in 1991 (remember the Polatsk Kingdom, the Grand Duchy of Lithuania, and the Belarusian Democratic Republic of 1918), stimulated the renewal of Belarusian-Swedish contacts. It is to be regretted, though, that the political changes in Belarus in 1995 – 1996 limited all these contacts to the official level of the „people’s democracy”.

Sweden hosts now the Vitryssland society; its leader Maria Sorderberg represents the Belarusian culture and problems in Sweden. Belarus, in turn, hosts the Kollegium society, located in Pinsk. Two Belarusian interpreters Valer Bujval and Liavon Barshcheuski translate modern Swedish literature into Belarusian, while Kajsa Oberg Lindsten translates modern Belarusian poetry into Swedish.

In 1997, Barbara Tornquist-Plewa (the Lund University) completed the first academic monograph about Belarus in the Swedish language. Kjell Albin Abrahamson published in 1999 a book about Belarus, which gained a remarkable degree of popularity among Swedish readers. Sven Gustavsson from the Uppsala University has published a number of articles about the Belarusian language, culture and literature in Swedish scholarly journals. Swedish archives and libraries store lots of items of great interest to Belarusian scholars. The collection of old Belarusian books Carolina Rediviva contains more copies than the analogous collection in the National Library of Belarus. Riksarkivet, in turn, stores archives of important documents.

Today’s Belarus is overwhelmed by a range of problems:

- Non-democratic state regime
- Aftermath of Chernobyl (70% of radioactive pollution was emitted onto the territory of Belarus)

- Waning of the Belarusian language (the number of schools with Belarusian as the language of schooling has recently decreased from 64% to 10%)

Belarusian intelligentsia (still decimated after Stalinist repressions which resulted in extermination of 90% of the Belarusian writers and scientists) undertakes all possible attempts to resolve these problems so as to avoid social upheavals.

The civil society of Belarus would greatly contribute from Sweden's help and support. Stability of the Baltic region cannot be secured without an improvement in Belarusian situation. Finally, bearing in mind common history and Belarus' geographical location (its two main rivers flow into the Baltic Sea), we can but hope for the development of co-operation between our countries and people.

РЭЗЮМЭ

Эсэ прысьвечана гісторыі беларуска-швэдзкіх кантактаў. Аўтар падкрэслівае, што з часоў Вікінгаў да сяння гэтыя сувязі застаюцца асыметрычнымі. Швэды былі вельмі актыўнымі ў Беларусі, але толькі некаторыя Беларусы дасягалі берагоў Швэцыі.

Менавіта Вікінгі заснавалі першыя, гістарычна вядомыя, дзяржавы ў Беларусі. Былі імі валадары Рагвалод і Тур. Такія імёны даволі папулярныя ў Швэдаў па сянняшні час. Толькі на Польшчыне знойдзена каля сотні рунічных надпісаў. У беларускай мове заўважаецца цэлы пласт скандынаўскіх словаў, якія маюць гандлёвы і дзяржаўны характар. Вікінгі далі высокія ўзоры кавальскага майстэрства. Старабеларускае права, у тым ліку і літоўскія статуты, фармавалася пад выразным уплывам скандынаваў, пачынаючы ад „Руськай правды” (назва „Русь” – старашвэдская).

Вяршыняй беларуска-швэдзкіх стасункаў была Кейданская Вунія, усталежаная ў 1655 годзе. Тады наша Вялікае Княства Літоўскае ўвайшло ў саюз са Швэдзкім Каралеўствам. У тую пару ў Беларусі пражывала шмат швэдзкіх інтэлектуалістаў (напр. Барастус, паэт-лацініст, які пісаў па-нгары і ў гонар Крыштафа Радзівіла).

Швэдзкія матывы відаць не толькі ў беларускай літаратуры, але і ў фальклёры, народных легендах. Прымаўкі: „За дзедам Швэдам”, „Каша з Швэдам”, „Босы як Швэд”.

Акупацыя Беларусі Расейскай Імпэрыяй накінула нам назву „негістарычных народаў”. Беларусы знікаюць з культурнай мапы Эўропы. Цяпер, намаганнямі швэдзкіх і беларускіх інтэлектуалістаў, аднаўляюцца сувязі, узаемныя кантакты. Зусім абыякава адносіцца да іх Рэспубліка Беларусь, будучы не беларускім дзяржаўным утварэннем, але расейскай калёніяй.

ANDREJ KOTLIARCHUK – historian, doctor of philosophy at the Baltic and East European Graduate School in the University College of South Stockholm.

Piotr Siwecki

**MY SWEET LIFE,
MY SWEET LITERATURE**

[TAMARA BOŁDAK-JANOWSKA AND HER WORLD]

World of Tamara Bołdak-Janowska's prose is the world that happens to all of us. Yes, that's true and not true – simultaneously. The world of Tamara Bołdak-Janowska appears with every single word – it appears in the use of language as a certain system, construction of magical thinking, as stereotypes, cultural and religious background. It also appears as the political system. But Bołdak-Janowska breaks the rules. She doesn't agree with the System – any kind of system.

Bołdak-Janowska uses the language as the potential and feasible world. Her texts are gestures of understanding but they are also gestures of hate. In spite of this Bołdak-Janowska loves the world – the world of language, the world that happens in the use of language, in each and every kind of a code. Yes, all kinds of Being communicate with each other. The author, the storyteller has to know each and every language, each and every information made possible by the use of a code. That's how Bołdak-Janowska comprehends the language.

Storyteller – yes, that's how Bołdak-Janowska exists. She tells stories about people and her strong belief is that by telling people's stories her own story becomes more understandable. But it's not that Bołdak-Janowska uses people's

stories as the feudal owner. She listens carefully to each and every man and woman – more: she listens carefully to each kind of being, trying to collaborate with each use of language.

Bołdak-Janowska's origin is very important for the language creation that can be seen in her stories as the stories of life. The most important thing is, however, the language – the origin, and this is the mixed up origin for that matter: Belarusian, Tartar, Jewish, German, Polish, that is of vital importance. The origin specifies itself in the family life, family connections. So it is in many cases in modern Polish literature which is, actually, multicultural. Multiculturality is the state of mind which appears in the use of language. Bołdak-Janowska mixes up different types of story-telling different types of narration which bring her prose to different kinds of genres preserved in each culture, tradition she originates from. Yes, Bołdak-Janowska's narrations are deeply connected with certain kinds of story-telling but none of them dominates the other.

It should be said that not only ethnicity is important but gender is important, too. Indeed, Tamara Bołdak-Janowska develops her stories according to the best tradition of feminine literature – she interprets the world which is basically male. But the most feminine is Janowska's approach to the use of language. This language is not a very literary language – it is rather rough, close to everyday speech. But literary connections are visible: Białoszewski, Schulz, Haupt, Kolski. According to the naive language of dadaists Bołdak-Janowska experiments both with the common and literary use of language. This is Bołdak-Janowska's strategy of *clinamen*. Yes, she tries to solve the literary puzzle: how to symbolize the *Zeitgeist*? How to write in the society immersed in the image culture? How to write more truly? How to be a multicultural writer? These found the basis of Bołdak-Janowska's writing. This is what connects her writing to the world's literature, to the modern world which is an ocean of History.

There are no paper heroes in Bołdak-Janowska's stories. All heroes are truly human beings – no – they are word-beings and this is the only way they are important to this world and to themselves: in the use of language they are important, in the use of all kinds of language they become important for each other. Bołdak-Janowska tries to tell us that we are just words and more than words, simultaneously: we are stories. But what the story really is? What the story, each and every is about? Bołdak-Janowska suggests that story in itself is the purpose of our existence – that's what we are here for: to become the story within the hi(gh)-story. Hi(gh)-story is also HIS story and that means: story of God (or god, if you intend to argue). And this is the way Bołdak-Janowska's writing becomes similar, either on the level of reflection or the level of language, to James Joyce, Samuel Beckett, Raymond Federman, Ronald Sukenick, Virginia Wolf, and Dorrit Willumsen.

Telling stories is difficult – that is what Bołdak-Janowska suggests: while you are telling the story you have to remember that some other stories are happening, are just to happen and have just happened. So the story-teller, the writer, has to be like the seismograph, a soul that exists simultaneously in many places, many people, many languages – a writer exists in many stories simultaneously: that's it.

Although very close to the real life, Bołdak-Janowska enters the mystical. Bołdak-Janowska seems to be <somewhere> between Madame Bovary and Saint Teresa. In fact, Bołdak-Janowska exists in-between, in the meantime, although her point of interest is real time and real human being. But, on the other hand, that is the reason to be in-between. Bołdak-Janowska is a doppelganger.

Being a woman in the 20th century is difficult – this simple and obvious stereotype is one of Bołdak-Janowska's main points of interest. But Bołdak-Janowska tries to make banalities seem less banal. How does she do this? It's simple: you take the stereotype, choose a name of a person, invent his/her language, write it down and the empty stereotype becomes an interpreted stereotype. This is a kind of witchcraft. Bołdak-Janowska truly is a witch and, as any good witch, she makes mixtures that could kill or cure. Yes, Bołdak-Janowska's writing is a FARMAKON, although Plato seems to be her enemy. If so, Bołdak-Janowska should be treated as the enemy of the state. Why? It's simple again: Bołdak-Janowska hates stupidity and, that's what she says over and over again, there is too much stupidity in the world in which politicians with no language abilities rule. But there are different kinds of stupidity: there is stupidity that orders to kill, stupidity that stands with open mouth on the corner of the street, and, last but not least – stupidity that orders you to talk even if you could be killed because of being naive that you can say what you want.

Bołdak-Janowska's protagonists are wise with this kind of wisdom that belongs to people who were abandoned somehow. And this is the reason why they seem to be angry and disappointed. But, on the other hand, they seem to be happy – - happy because they are not film stars or any other figures from the limelight. They are simultaneously pessimists and optimists. They watch birds and trees, but they also see evil that tries to possess the world, the evil that grows because of the stupidity of politicians and those who hate others. It's important to observe that Bołdak-Janowska suggests that love should be the only law in the world. Love makes us optimistic although there is not much to be optimistic about. People starve, die, and suffer in all kinds of ways, so that it is difficult for them to experience or feel love – pure love – they just want to live, to survive. Things that happen to them are basic gestures – gestures of love and hate, basic gestures of life. They want to live but the life they live is not the one they dream about. They are used to living – that's the reason, the best reason they know. But the System doesn't want them to be silent or to be loud. The System corrupts them with its moods that often change – but the change

is not the real one – it is a simple change of faces, names and rules which are made to satisfy the System. Yes, people seem to be just raw meat for the System. Meat in the streets, meat on the battlefields, meat in beds, meat in parliaments. And because of all this Bołdak-Janowska could be named with a name of a political writer but she is political in the way Wolter, Diderot, Coster, Cervantes or Swift were. Society and social life, the life of the abandoned, forgotten people especially, yes, that is the point of interest. And that is why Bołdak-Janowska triumphs over the System: she never lets the System dominate, she uses the System and she, herself, as a writer, becomes a virus. Her stories are like viruses, too. Bołdak-Janowska shows us that we do not have to obey the law, especially the law of language usage.

She is half-Belarusian, half-Tartar, and half-Polish; for that reason she can be considered a postcolonial writer. She writes in Polish, but her thinking strategy is also Belarusian, Tartar, Polish – her strategy is fully and truly multicultural.

What Bołdak-Janowska cares about is to be honest rather than cheerful, to be sincere rather than diplomatic. There is no superficiality of glamour in her writing.

Although Bołdak-Janowska writes about simple life, she doesn't agree with simplification of life, much as she rejects uniformization. But, on the other hand, she is far from advocating any bloody revolution. She says: no more blood, no more Polish, Tartar, Belarusian, Irish, Afghan blood. And that is why she could be labelled a pacifist. Her only loyalty is to freedom: freedom of nation and, especially, of individual genius. And that is why her strong strategy is reflection. Yes, reflection, as Teilhard de Chardin wrote about it, is the next step in the process of social evolution. Reflection and free thinking is the best weapon in the war against the System. But the System shouldn't be destroyed. It should be reformed.

Bołdak-Janowska shares the same beliefs as Brakoniecki, Salczyńska, Federman, Szymborska, and Herbert. She believes that one should be engaged in life: personal life and the life of the whole world. This engagement begins with every single gesture, with every word, smile or tear. We all share the same life. We cry and laugh simultaneously in different parts of the world.

Yes, Man is a heroic sculpture – the one Frank O'Hara wrote about: „We join the animals/not when we fuck/or shit/not when tear falls/but when/staring into light/we think”.

Apology. Yes I do write apology of Bołdak-Janowska. But I took this method from her writings, as she herself writes apologies. She never apologizes, however, for being alive. Her protagonists are sometimes tired, angry, but they are alive and they love life although Life seems to be often painful. Being an optimist, Bołdak-Janowska is not naive. Oh, she is naive! Naive as a child! She still believes that something can be changed! And that is why her stories are close to the Sukenick's concept of hyperfiction (*see: Ronald Sukenick, Avant-Pop, Surfiction, Hyperfiction, www.altx.com*). Yes, Bołdak-Janowska is like Thoreau,

Emerson, Whitman and Ginsberg. They all live within her. Yes, within her voice they live, just like her Belarusian, Tartar, Polish, Jewish, German ancestors do. And she fights for them. For the humanity she fights. Fight-writing.

On the eleventh floor Bołdak-Janowska lives with Buddha on her left side and Christ on her right, oh, and Mahomet lives on the eleventh floor, too.

History in <Ah, My Dear Life> – the history of abandoned people, abandoned nations, history of Belarussian people, is the history of those who live in a kind of diaspora. History as the curse? No. History, historical consciousness saves, brings catharsis, it gives us the power of Origin. Yes, it makes us speak, tell stories and this way our life becomes historical. We are *homo historicus*. We are *homo loquentis*. We are *homo viator*. We are not to produce goods only. We are here to fulfil our mission which is: to cross the borders and to live on the border, simultaneously. To cross the border of singularity. To stay on the border of singularity. And that is why Bołdak-Janowska uses *principium individuationis* to concrete the Universum. Her stories are bitter constructions. Bitter because all of our efforts render our life bitter. Sour-sweet. So Bołdak-Janowska's stories sometimes seem to be fiddle-faddle. But that is how we all are. Yes, we are neologisms.

In her fiddle-faddle, in her stories, Bołdak-Janowska is always either too close or too far from what she wants to say. The same problem had T.S. Eliot and Ezra Pound and Raymond Federman. Yes, simple life, dope-stories, history, HIS-story – this is what Bołdak-Janowska writes about. Documents and pure poetry. All mixed up to make HER story possible as the universal and concrete, simultaneously.

Although one could say that Bołdak-Janowska tries to excavate the old stories, she does it consciously. The world has not ended. God is alive (gods, if you prefer). Satan is alive. Man is alive.

In such a situation Bołdak-Janowska's stories are like Job's speeches. She asks over and over again: **WHY?**

SYNOPSIS

Tamara Bołdak-Janowska – born in 1947 – is a poet, writer, essayist. She became known in 1990s because of her individual voice which appeared in poetry first. She has published on her own short poems – epigrams that could tell you the whole story of a woman that was born to observe and to act in the world which is not that good for a woman – for a Man. Later on Bołdak-Janowska entered Polish literary market with her short stories and – immediately – her voice became heard. Translated into German, Belarusian, English, Russian – Bołdak-Janowska is always considered a unique voice. Bołdak-Janowska also paints and writes icons. Her drawings are mostly satirical – just like most of her stories, which are the most genuine mixture of humor and criticism. Tamara Bołdak-Janowska is a story-teller. Stories she tells are close to the tradition of folklore story-telling. Bołdak-Janowska concentrates on the actual, social problems. Although her purpose is to write about the simple life of people who seem to be not important, abandoned, forgotten Bołdak-Janowska creates the world that exists simultaneously to the world of film stars, politicians. People whose stories Bołdak-Janowska tells are entangled in history, in the sense that their personal life is represented as the emanation of History. So: the Universal history makes itself manifest in individual life-stories,

in histories of insignificant people Universal history of the genre, tribe, family is enclosed in an individual life as the real life. Bolda k-Janowska uses a specific language to describe the world of actual and historical events. Bolda k-Janowska uses the Polish language, although the strategy of her story-telling is rather of a Belarusian origin which is close to the medieval and rural tradition of the legend or skaz. She lives in Olsztyn, Poland, with her husband (who is, in my view, one of the best mystical poets), a daughter (who is a very sensitive photographer) and a dog (who barks at me, especially when I am about to leave). Bolda k-Janowska has published her short-stories, poems, drawings and essays in <Borussia>, <Pracownia>, <Czasopis>, <Portret>. Her texts also appeared in Polish, Russian and German anthologies. About Bolda k-Janowska wrote: Ralph Giordano, Piotr Bratkowski, Tadeusz Komen dant.

ТАМАРА БОЛДАК-ЯНОЎСКАЯ – польская пісьменьніца беларуска-татарскага паходжання. Родам зь беларускамоўнае Беластоцчыны. Жыве ў Альштыне. У яе творчасці, асабліва ў апавяданьнях, наглядаюцца беларускія матывы. У публіцыстыцы займае прабеларускую пазыцыю.

PUBLICATIONS:

Poems and Sket ches (co. with Antoni Janowski), Szmotka-Notatka, Olsztyn 1990
If Poetry Has No Power (poems co. with Antoni Janowski), Littera, Olsztyn 1997
Blind Dog of Rhymes (poems co. with Antoni Janowski) Borussia, Olsztyn 1999
Naive Stories (short stories) Borussia, Olsztyn 1997
Polish and Not Polish Rhymes (short stories) Borussia, Olsztyn 1998
Ah, My Dear Life (novel) Borussia, Olsztyn 2002
This Story Is Too Fast, Who Can Stand It (novel) Minimalbooks, Olsztyn 2002

TAMARA BOŁDAK-JANOWSKA
(trans. Piotr Siwecki)

DREAMS

– Ah, what are you talking about – shouldn't believe in dreams – said Old Sonia to Old Helena who had a dream about the house that had neither windows nor door. And there was her husband in that house – her already dead husband. And he was all white, shining he was. And thick. Very thick. And he said: „Come, come, come in, my dear”. And Old Helena asked him:

– But how could I enter such a house that has neither windows nor door? And her already dead husband who was inside the house said to her: „- Just come in, come as I did it already”. – But how did you get in? – Old Helena asked. And her dead husband said: „- Ah, I got in just as you would get in soon”.

– You see, Sonka, such a dream. Should I be sure that this dream is a prophecy? Should I believe that I would die soon?

– Ah, what are you talking about – Old Sonia said – you should not believe in dreams. I myself had a dream, too. The dream about sunflower oil. Last night such a dream came to me. And, listen carefully, in this dream I had last night, yes, there was a lot of different kinds of oil in shops but no sunflower oil. Yes. And I was sauntering from shop to shop, in this dream I had. I went to the suburbs. And, listen carefully, I saw the bottle of sunflower oil here and there flying in the air. Yes, the sign. The sign that was leading me. I did follow this sign. I was even trying to catch the bottle, but when I was close enough to

take it in my hands – the bottle suddenly disappeared. And, listen carefully, I check if I have enough money. Christ! – I don't! No. I have some! All right, I said to myself. And then I saw myself sitting on the edge of my own bed. The cup of tea on the floor. Tea on the floor. And what would you say? What does such a dream mean? Ble!

WOYT, DRINK YOUR TEA

Woyt the Clock is not sure. – Something fundamental, yes? At each and every soul, yes? Over the child and over the dog the same cry, yes? Sudden fire, dog and cat! Brother and sister, kids? Where God was? Why didn't he make his intentions clear? Why did he let us love a dog and a man in the same way, and why did he let us kill brothers like dogs?

– Ah, don't bother – Kristine Kom said. She replaced a piece of bread from the left to the right side of her mouth without squeezing it. It looked as if the pieces of bread were balls. Football – toothball. And no audience. Game played in the bag of mouth.

– Ah, you know! – there are different kinds of animals, different beasts inside human body and big ones eat small ones.

– O! – Woyt the Clock agreed.

Woyt the Clock used to tell stories. And he tells stories on and on. And the telling looks as if the barrel was losing its girdles spreading its parts (partial truths) all around. Yes, parts of the barrel straight to the face of the one who is listening.

– Woyt, drink your tea.

Tea. The eye of Woyt in the cup of tea as if the cup was a mirror. Left eye, right eye. And Woyt's nose. And the part of his arm. And forehead. And ear of his. Or perhaps it's that tea is looking at Woyt? Woyt is not sure. And Kristine swims in the cup of tea, too. Her forehead and her eye. And the flowers from her dress.

And when they go away, away from the cup of tea – tea kisses the ceiling. Tea's mouth – like big white caps. These big caps change into enormously small caps.

Perhaps God is looking at Woyt and Kristine in the same way as tea does it. Perhaps he doesn't recognize them well.

STORY ABOUT BEING HAPPY

She: pushes her down lip out. Agaric-like face. Yes, *Paxillus involutus* she is. He: stiff upper lip. Face like chimney hood. No – - face like eaves of a thatched roof. Yes. That's because of this moustache.

She – in spite of this fatal crippledness – yes, she is trying to push the air down to her feet. He – pushes the air up to the ceiling. Both ugly – their neighbours laugh at them. Oh, oh, how ugly they are.

It was the eighth month of pregnancy when they got married. Oh, how happy they were.

He made a joke: spawn changes into fish, fish changes into lizard, lizard changes into small hairy monkey and this hairy monkey will loose its hair and nice and smooth pink child will be born – yes, will you bear a child called Agat for me?

– Yezzz – she shouted. I would bearr Ihnat for my Ihnat.

Yes. They used to tell each other such fiddle-faddle. And the one who doesn't know could go crazy because of listening to this.

And, one day, twins came out of her belly. Boy with undershot, girl with her face like eaves.

– Oh, doesn't matter that they are so ugly – people said and started to be jealous – doesn't matter. They live a happy life. Oh, yes, there are not so many happy people nowadays. They may be the last such happy couple in the world. Who knows.

And so I came to look at the happiness of theirs.

They made a saying: Agata and Ihnat were born to bring joy to the world. Yes.

BELARUSIAN DAY

Yes. It means – nothing. Something really small. Four hills. Hills that change themselves into valley which, in fact, is the hill, too. Yes. Valley – the fifth hill.

That's nothing. Really nothing. Nothing important. Nothing of great importance. Yes.

Hill of wood floats down to the valley. And the hill of grass floats down, too. So the hill of sand and the hill of grass and sand mounds.

And that's how the fifth hill became a heart of this four-petalled flower.

In winter the flower is white. The heart of the flower is also white. In summer it's blue. Blue is the grass, blue are trees and the sand is blue, too. Blue because of the mist that comes out to the world of the five hills from the river.

And, to be honest, the flower – which is a kind of divines container for four hills – yes, the flower is the valley. Other hills erect from the ground all around this flower but these hills are not the part of the flower. They are higher than the flower I'm telling you about. And, if you want to see the whole flower, you should climb the highest hill – the one that is not the nearest to the flower. And if you wish to see the bottom of the flower you should step into its petals and that means that you should enter the fifth hill which, actually, is the valley. You have to step into the heart – straight into it. And breathe in the air. Yes, you

have to get into each and every thing that lives in this heart of the flower. And there are four roads among the petals of this four-petalled flower. *Polace czuliby slowo meszuga gdyby jeli mace*. These four roads are four gravel roads. And on that day, the day I'm trying to repeat here, so that day roads were covered with soft, fresh snow. And the grey something on the snow. March. The heart of the flower was grey on that day. Yes, that was the day that we last saw our Old Mother. We buried her in the heart of the flower.

Yes. The heart of the flower is, actually, our cemetery. *Polace czuliby slowo meszuga gdyby jeli mace*. And white roses started to spread their petals on that day – roses, to be honest, were not roses at all (roses were those flowers from this old Polish war song). War, oh, war what a lady you are? Yes, the heart of the flower is the grave of our ancestors.

Gravel road rustles as we drive our cars. Gravel like salt. And no dust because it was still winter. Yes. And on our way back home we are. The same order of the caravan. Our car between other cars. Caravan. And four of us in our car. And all of us – something about forty people. Villages stand still as it was in the old days. Old men and old women like trees on the desert. Weak are their legs. So they sit. On the benches. Trees. Flowers. Soon. Well. Deep well made to be deep. – Oh, let's get back where we belong! – I wanted to shout. But I did not. There was nobody who would be ready to live like in the old days. Nobody to get back where we belong. Not much of us left. But... language doesn't possess me – I possess the language. – Listen – I said but said it to nobody – the point is that one should not feel corrupted by the origin, the point is that one should feel deeply connected with the land, with the whole world, the point is that if you do not feel... I didn't finish. – Eh, to hell with all this – said someone. We didn't recognize each other neither of face nor of voice. The white flower has possessed us. But still: I possess the language.

Gravel road. Narrow. Damaged. Stripped to the bones.

Road. Just like the gutted coach. Icy. Looong. Mellowed coach. *Polace czuliby slowo meszuga gdyby jeli mace*, but Polish eat cabbage so they may feel the power of the word <rabbit> only. War, oh, war, what a lady you are?

– Listen, let's get out and sit by the fire – said someone. Oh, how hungry we were. All day on the road. We had bread and salt... – Eh, what for? – someone else's voice I hear.

So we fell into silence again. Inside the flower our eyes we had left. We saw what the Man is Here for. Once again. And now our eyes are after us. We started to cry. – This death is more final than any other in this country – I said – piece after piece, with each death of those who began their life here, yes, this land is dying with every death of those who have their roots in this land. That's irreversible, that's... – Eh – I hear my daughter's voice – every death is a catastrophe... – Yes, yes – I agreed – yes, but these deads from this land are invisible – no one cares about us. We are the nation without land. Neither Belarus nor Poland wants us. We die – that's all right. Man should die. But

troublesome we are. Inconvenient the one is who really wants to trouble anyone. Yes, we were dying for our two countries. Oh, how were we dying. In large amounts. Like autumn leaves. I feel great sadness. Because of this death – this is a really wide sadness. – Eh – my daughter's voice again – give it up. There's no need to talk about politics. – What? – I asked – what politics? I was only saying that some nations were made just for being buried.

My daughter. She's an American. An American with a diploma in American Studies.

Our Relatives – those in cars before and after our car, yes, they are Americans, too. They live in USA for almost fifty years. They look like Americans. White teeth. Glanced faces. No scales on their faces. Fillets. There are no synapsis in fillets.

The worst look have those, it means the most ugly are those who have never been in USA. Nervous. Aggressive even they are. Harsh faces. Faces a little bit frozen. Antifillets. Rather rough. There are only few of this sort among our forty. Oh, forget it.

We have stopped. To say: good bye. – Ok., let's go home – my daughter said. – Maybe we should rather go to a restaurant to sit by the table, eat something and talk...Christ, we should organize a funeral banquet!

But where? Here? On the parklot? Yes. No. It's stupid. Rangers would surely arrive to interview us.

After all we said: good bye and started to look for a better road for our cars. But, after half an hour we met again. Americans and not Americans. We met on the crossroads. Yes, all gravel roads lead to this crossroad.

We said nothing. Not a single word. But still: I possess the language.

We have finally reached the main road. Damaged. Stripped to the bones.

One of us said: – Each of these villages is almost empty. Few families only. Not so many kids. But there is one family with eight kids!

Silence again.

I said: – This cemetery of ours was founded in fourteenth century. And you know what::: from time to time the same dream I dream. In this dream I own a town where the cemetery is. It means that if you want to get to the cemetery you have to go through the town. It's so beautiful. And what would you say? Is it the past or rather the future that I dream about? Or perhaps it's just a dream? A lot of people live in my town.

You know what – you dream about the dead – the town of the living dead is the one you dream about – someone said (I don't know. I don't want to know).

PIOTR SIWECKI, the author of two novels and two collections of poetry written in Polish and two novels written originally in English (Minimal Bios; In Residual Shape). He is also a critic, translator (English, Russian) and performer (his latest performance project is processual describing of European bios including different techniques e.g. publishing books, public drawings, loud readings, long walks through the streets of European towns with books in each pocket). Siwecki's novels mostly show the problem of being, word-being, in the world of endless flow of information. Siwecki considers his own writing a part of this flow so the syntax is similar to all kinds of use of language. Social, political, literary life is the subject of Siwecki's writing as well as his autobiography. Siwecki struggles with the problem of being European in the modern world, as well as with the stereotype of Polishness. Siwecki writes about social and literary conventions, using all kinds of literary conventions in order to prevent them from banality of conventional thinking and conventional reading. His texts are both readable and unreadable, they are as much political fiction, social fiction, as they are science fiction – his writings are both of pop and academic origin, underground and mainstream. What interests Siwecki the most is the flow of time and human ability of being in and out of time simultaneously. He writes the history of Error. As a critic, Siwecki tries to be as academic as possible and, simultaneously, as unacademic as possible. His point of interest is autobiographical creation, metatext and language itself.

Piotr Siwecki published his short stories and essays in Polish literary magazines: Borussia, Portret, Pracownia, Twórczość. His novel <Understanding Plicht> was broadcast by Polish Radio (2000).

MARIA STAMATI

LA NUIT

Rues qui ttournent
En passage.
Ville qui s'agrippe aux paupières
Pour séduire des existences
Lune hivernale
Sut un rivage inconnu
Voix mouillées.
Désirs qui se dessèchent
et ondres
qui en flent
aux creux des ordites de la vie.
Remord sans erune
qui cueille une fleur de ctainte
et la mort qui renvoovie
des espérances muettes.
Egrat ignures qui fusio nnent
dans le dos
quand la sueur mue
en liberté.

Temps habituel
fenetres ouvertes,
néant de rédemption
avec en salaire, la survie.
Au coeur de lointaines forêts, commandementsqui bruissent.

Image familière,
un rêve à nous
comme une plage mauve
et une identité réelle.

Fleuves qui coulent
dont on ne peut décrire
que les rives.

Quand nous ne faisons pas usage
des rues en les franchissant,
les plaies béantes hurlent
flots éternels.

Souffles, pierres porte-bonheur
qui brisent les chaînes
de Prométhée.

Dépassements craintifs,
pas sur les traces
et voilà que toute la nuit
je porte les Andes
sur mes épaules.

Quand on serre
avec force son manteau,
pourquoi le col dur
sans arrêt remonte?

De sa force la lumière
crevassa, déchira
les ailes glacées des mythes.
Elle découragea des espoirs morts-nés,
et la mémoire divine
s'écrivit dans les déserts.

Noeud dans
la gorge
pour les inquiets
les noms sans queue ni tête.

Eau rouge sur un sein
accords passionnés,
chevaux
qui descendent le sentier aride
et gardiens qui se vetent
à l'écoumène des vents.

Blottie, elle vacille
Sur le seuil du ciel frémissant
elle reve de tamdours
puis á la renaissance du crépuscule
elle donne la mesure
á nos morts infinies.

*Extrait du recueil de poèmes
„Douze femmes” de Maria Stamati
Traduction par Annick Schlauder*

STEPS

On anyone who walks the street
you can see a winter on his spine
With steps
he arranges chaos.
He knows better than anyone
that something escapes him,
and knows when he is found
in a wrong place in time.

Living has always been difficult.

SURRENDER

Things that are fed with desire
Walk barefoot in a white dessert
Our beginning is a flame. Common.

Dragging,
Surrender,
Life is like a question.

I feared when I stopped fearing death.

I am wandering in life
praising God
in places where he is absent.

COMPETITION

Ravines are roaring
in my soul's openings.
They stand like giants tonight,
competing with that look of yours.
A look like a rough tattoo
in fate's arm.
A winged snake, winged like Eros
with the rain crawling on it
for many redeemed, meager days
without putting the fire away.

DIGNITY

I am shamelessly covering myself
within the irony of my opening.
The light is emptied.
Who am I talking to?
Anything similar and anything different
fakes independence.
People with dusty names
like bindings on an ugly sculpture.

Pieces of sea guarded by vibrations
are cut away from my eyes
and reform the future.

Dignity is not a way of living,
but a way of thinking

Βήματα

Σ' όποιον περιπατεί στή όρμη
μπαρά, νά δώς στήν μηχανοκωλιά του
ένα χαμάνι.

Μέ βήματα

ταξινόμει το χάος,
Υπορίζει καλύτερα απ' όλους
ότι κότε του φαίνεται
καί όροι ποτε βρίσκονται
στί λάθος σημεία καί χρόνους.

πάντα ήσαν δύσκολο να ζεις

Παραδομιά

Από ποιά τρέφονται μ' επιθυμίες
επισκλητά σ' έρημιά λευκή
φάεγα η όρηή μας, κινή

παραδομιάς
παραδομιάς
στί έρέτημα ή ζωή.

αποβήθηκα όποτε τό θάνατο
σπαράττησα νά φοβόμαι.

Παραδόμιαμολ στή ζωή
καζόνζοντας τό θεό
οπως τούτους καί λέλει.

ΑΝΑΚΛΗΤΗΡΙΑΣ

Θυμίσουν τα ρέματα
 στις ψυχές μου ε' άντα μιλτα,
 σπένονται μέρες, ότάνι
 κα' όμωρεμαόται μελέτη
 ε' ό βασημα σου.
 σκίπρά κατουό,
 στή, μαίρις τό βπρά σου
 ιαίλι πτερωτά, σάν όμωρε
 πολλές ήμέρες,
 ληρωμένες ή όδωρικες
 να έρτα πένια του ή ήρωή
 και να μη σβήνει.

Αξιοκρέταια

Καλόκαρμα όπόσταλα
 στού άνερωτός μου την έβρανεύ
 ήσυχάζε το φρέν,
 ε' πειάν μιλός,
 τό όρωο και τό όλλο
 όποκρήκει αν έμπερησία,
 ήσυχου
 με αποκισμένα όνόματα.
 όσοφια ε' όπορημα όλοτό.

Κάτα κομμάτι ήύλισεις
 από κραδωσιή με φημεριόσ
 κίβωνται απ' το μάτι μου,
 και τρωπο-κοιόν τό πικρέθιν.

Η αξιοκρέταια δίν είναι τρώπος ζωής,
 είναι τρώπος σκέψης

MARIA STAMATI was born in Amphiloia. She lives and works in Athens. She studied drawing four years with M.Veloudios. Later, she studied painting by Rune Bergstrom (professor of the School of Fine Arts in Getteborg, in Sweden).

She has presented eight personal exhibitions:

1992: Xenikaki Gallery

1994: Cultural Center of the Municipality of Halandri.

1996: Bouziani Room (Organised by the Municipality of Athens)

1996: Tholos Gallery

1996: retrospective exhibition in a language institution of Athens with lectures and discussions about art.

1997: Poznan, Poland

1999: Aenaon Gallery

2000: ERT, GALLERY ON-LINE

2000: Gallery Element

She has participated in nine group exhibitions.

In 1994, she had a radio broadcast, called „Tide”, which included analyses and presentations of poetry and painting. She is a member of Chamber of Fine Arts of Greece. She is a member of the national Society of Authors of Greece and of the Etoloakarnania Authors Union.

She was honored by the University of Athens in a national poetry competition.

She has published four poetic works:

1990: „When we were born there was a sky with two moons”-Bazdek is publications

1992: „Path of silence”-Epsilon publications (first edition)

1993: „12 Women”- Epsilon publications (first edition)

1995: „Night Ode”-Dodoni editions

The books „Path of silence” and „12 Women” have been published in a second edition by Dodoni publications. The „Night Ode” has been translated and published in Polish. Some of her poems have been translated in German, Czech and English. Poems, paintings and essays of hers have been published in „Estia”, „Ivikos”, „Periplanitis”, „Aeolic letters”, „Nouma”, „Modern Thinking” e.t.c and in newspapers and magazines in Germany, Poland, Czech and Australia as well.

KAMUNIKAT.ORG

Тамаш АГАТОЎСКИ

(Tomasz Agatowski)

Я, меншы брат Слова...

Пераклаў Алесь Чобат

*Тым, хто ідуць.
Тым, хто вераць у імя заўтра.*

*Божа, Ты мой Сіз іф.
Гэта я, Твой камень.
Не пакідай мяне.*

Тамаш Агатоўскі

ТАМАШ РАЗАДРАЎ НА КАВАЛКІ ЗАЎЧАСНУЮ ПАЭМУ

Такі мой адказ пераломам няпэўных падзеяў.
Прызнаюся: у плыні Нотаці асвяціў свае рукі і ногі –
У Рацэ, ноччу, у паху міласці, да Мора, да Кнігаў!

Не чакаў я тых, хто сее хаос і гасіць святло!
Куюўскія сосны на пяску тулілі імглісты верас.
Цыганы не спалі, палі коней – там, дзе белыя лебедзі.

А ў памяці маршыруе армія пакаленняў ад мяча родам,
абозы і дым густы блаславенняў над імі!
Паэт ганаровых, згубленых у пачатку святла!

Куды цяпер? Цяпер, калі грызуць межы розуму?

ТАМАШ МЫЕ НАКРЫЎКІ І СПАЛЬНЫЯ МЯШКІ З ВОЎНЫ

Пыл, пясок і насенне не толькі на парозе новай эры.
У пушчы жыве паветра, боскасць спадчыны Эўлохім,
легенда старога свету і спакуса новых Арфеяў!

Святавіды не паўміралі: жыве права прысутнасці.
Гаворыць мора: ведаю дно, датыкаю яго і ёсць само глыбінёю.
І я ведаю дно, гаворыць гара, бо нутро маё сягае да ядра моцы.

А цяперо накрыўкі з авечых футраў на шнурку сонца напоўніць.
Цяпер кава і цыгарэта: альховая калода – пачатак смерці.
Адпачываюць рукі, аднак думка паходжаннем з Узбярэжжа
не спіць над месцам нараджэння Паэта з ліхтаром эпохаў!

ТАМАШ ПЛЫВЕ КАТАМАРАНАМ ДА НЕРАС ТОВІШЧАЎ

Вёслы расхіляюцца ў кроплях новага святла ютрані.
Чую рытм лодкі двухгорбай, псаломам дыхае дно – я ёсць.
О, як паслухмяны ўсход чалавечага намеру!

Хто выселіў нас з кватэры местаў, ператвараючы ў бэстыяў?
Чыя воля была, каб прадавала сваю раскошу смуглае цела вуліцы?

Правінцыялы ў бетонных каютах, ананімы у ліфтах!
Тлумы дзікага спеху, фальшывыя кантралёры жыцця –

Расколіны. Паэт культу абарачэння матэрыі і яснай мовы,
суддзя месціўцаў пралітай крыві: вось ідуць эрыніі ў тогах.

Плыві да нерастовішчаў, бліжэй нараджэння, бліжэй службы зямлі.

ТАМАШ БУДУЕ КЛАДКУ, КАБ ВУДЗІЦЬ РЫБУ

Сасновыя сваі ўваходзяць у люстэрка вады, блішчаць кроплі жывіцы;
глыбей, дзе рыбы начуюць: ногі чуюць пульс мула на дне.
І з размаху сякерай, пайшла хваля ўдараў.

Смуглявыя сваі і папярэчыны – як ля берага прыстань.
Дошкі насцілу як водар кастрыцы з памяці пушчы –
Рыбы круцяцца пад нагамі, новы схоў вывучаюць.

Вось шэрая пліска прысела каля чаротаў.
Кроплі возера – зорны збор вершаў.
Гэтай ноччу на кладку Чалавек ступіць, у цярпенне і далечыню.

ТАМАШ ВЫЦЯГВАЕ ПРАПАЦЕЛУЮ ВО ПРАТКУ

Прытулішча пушчанскай чародкі думак, дом сасновы!
Спяваюць палены ў чыгуннай печцы, як агонь, моцнай.
А шэрсань прабіць не можа шыбы падзелу.

Колькі малітваў зняволена ў ранах мінулага!
Цела абмыў: апрануў сухое, печ, свечка, вячэра.
Гарыць месяц. Атакуе гадзіннік – поўнач. І верш гатовы.

Кнігі, ноч, свечы, вершаў усходы, малыя справы.
Жыццё гэта поле ўзлётаў і ўпадкаў: герб роду жывых.
Не ўтопімся ў змроку старых легендаў, паставім машты!

ТАМАШ ВЫЦЯГВАЕ Ў РУКІ ЗАГНАНУЮ ТРЭС КУ

Прыгожа мець столькі дрэваў, мець свядомасць дабра,
што нам не належыць нічога. Бо мець гэта значыць
не мець; ілюзія насычанасці трывання і ўладання!

Хто выцягне са смерці гарпун уладара?
Хто выцягне са смерці галактыку абяцанак?

Голад нарадзіў адзінства і супрацьстаянне.
Сыгасць нараджае міласць, поўнасць нараджае міласць.
А чаканне поўнасці нараджае слушнасць.
Права сыгасці, права міласці. Быт. Спаўненне.

Рахунак – Цемра. Святло. Маўклікасць. Сумленне.

ТАМАШ НАВЯЗВАЕ ВЯРОЎКУ ПАМІЖ ДУБАМІ

Пастух, раз апошні вітаючы сонца, скажа:
вып'ем, прыбышы, за агульны стол!
І прыбышы прэч не пойдучь.

А паэт, што ў канцы, што ў пачатку, скінуўшы пумы
песні вежаў, паліраваных марозам і ветрам, скажа:
трэба карміць пышнасць вечным пошукам.

Надыдзе наплыў новых сіл Чалавека перад яго канцом!
Надыдуць усе праўды, пакажуць цану Надзеі,
той, самых таных матак з ламбарду абяцанак.

Муры святыняў зімшэлі малахітам прагненняў!
Зямля, Капланка Сэрца, вып'ем за час агульны!

ТАМАШ ТРЫМАЕ БОЖУЮ КАРОЎКУ НА БЕЗЫМЕННЫМ ПАЛЬЦЫ

Я – цішыня, і прашу-малю міласць, каб вярнулася з бруку!
Грукаюць у браму Зямлі постаці нованароджаных,
старым драпежнікам мусяць сэрцы замоўкнуць,
каб адраджэнне засталося ўладаннем.

Я – сум і зіхаценне складання просьбаў пра жыццё,
гавару, каб не слепнуць. Я – ежа, я – безабароннае
капыта антылопы ў дзікіх прасторах.

Я – меншы брат Слова, ведаю, як пакрываецца сліззю размова,
ведаю, колькі важыць Маўчанне, калі ў зямных, райскіх хмарах
іржуць душы коней забітых –

ТАМАШ ГЛЯДЗІЦЬ НА ВОЗЕРА ПРАЗ АДЧЫНЕННЫЯ ДЗВЕРЫ

Мужчына сумуе – дзікая вясёлка ў тваіх вачах.
Хто здольны быць закаханы і непрысутны, той чакае.

Не застануцца ў попеле ўсе хлусні цэзараў
і халодных капланаў фантазіі, сеўшых на пасады
у залах з калонамі.

Жанчына за Парогам! Прашу, раскоша самоты!

Далоні святыні распаляць агонь у бёдрах
дзеля Патомства – і застануцца рахункі Чалавека
тым найбліжэйшым, адвечным вытокамі нараджэння.

ТАМАШ НА ВУЛІЦЫ ЗНАЙШОЎ РУЖАНЕЦ

Ходнікі тутэйшых, што нідзе не спяшаюць, і прыезджых
з вялікіх местаў – і тут ружанец з сушанага гароху.

Невялічкая рэчка, з палёў, з пушчы, з рыбных ставаў,
недалёка святыні, бяжыць спрасонку да Мора, да Пачатку.

Стаяць бы так на мастку са сваім рюкзаком, калі цвіце пах хлеба.
Ружанец невядома чыйго клопату, чыйго чакання,
ты, чые круглікі можна скласці ў пыгальнік,
а можа ў клічнік,
пабудзь яшчэ прылівам, пабудзь.

І наракаю Горы, і Сны, і Дарогі, ідзі, матэрыял чалавечы,
з небакраем яснага твару,
бо адкрытая кніга твару Паэта
абвесціць
суд стагоддзя на яго пераломе.

ТАМАШ ВОСТРЫЦЬ СЯКЕРУ НАПІЛЬНІКАМ

Хвала звястунам мацаты жыцця за іх адвагу.
Маім касцёлам было ўлонне маці.

Сады, дзе ніколі нікога няма,
не чуюць жыццёвага святла
і не чуюць таго, хто вядзе да голаду.

Падзямеллі перапоўненыя атамамі руху.
Пушча, сястра цяжарная кожнай вясной, навучай.

Бо цесныя нашы дні і раскоша губляе ўладу.

ТАМАШ ПІЛУЕ ДО ШКІ НА ДЗВЕРЫ

Конічак нябесны, голас жанчыны, абдзеленай лёсам,
ты, хто кружыць над маімі спрацаванымі плячыма,
прысядзь далей, прыглядайся чалавечай рабоце.

Калі зраблю дзверы, каб баранілі ад холаду, дажджу
і ад чалавека – задымленыя спевы кустоў не будуць
зняволеныя ў зарасніках думкі і абрадах.

Верш на заручыны абцягне жывіцай дня, і ты, назнаёмая,
будзеш чакаць перад сном разгарачанага Паэта,
будзеш водарам і дрыготкім спаўненнем.

Бо нехта ў пушчы пілуе дошкі,
потым спыняецца, дыхае свежымі думкамі,
сядае, запісвае, п'е ваду з вядра, а пра сутонне ведае,
што руіны мінулага дня з мёртвых не ўстануць.
Бо ёсць такая сіла, якую жывому не абмінуць.

Конічак нябесны, разам чэрпаем з прорвы сну,
каб узняць новы дзень і славіць працу і радасць.
Бо разам спаўняем сваё пасланства, да хвалы слядоў нашых.

ТАМАШ ПРЫШЫВАЕ ГУЗІК ДА ФЛАНЕЛЕВАЙ КАШУЛІ

Словы маюць узроўні. Мацнеюць на вуснах.
Але іх міласць перапоўненая цярпеннем! Налітая прагай!

Як месяц паўзе пад мурамі святыняў,
як сквапна ненасычаныя жанчыны цалуюць далоні
каханкаў, адыходзячых у абдымкі бога вайны!

Чым так ганарыцца чалавек, што мінае ў часе?
Калі заветы паміраюць і застаецца праўда змагання?

Права на смерць то адзінае насамрэч роўнае права.
Бо што толку, што знаешся ты на праве маёмасці.
Бо застаешся пылам Галактыкі, часткай кароценькага Цяпер.

Твая радасць гэта твая абмежаваная радасць.

ТАМАШ НОЧЧУ ПРАВІЦЬ СВОЙ РУКАПІС

Каб адчуць сябе задаволеным, трэба адчуць меру.
Паэма пра здраду жыцця. Страх – тэатр адыходу.

Сапраўды! Чалавек гэта вялікі вучань малых справаў,
якія хутка праходзяць, а сваё майстэрства перакладае
на мову прадметаў, прыладаў, маставых канструкцый.
Для пакаленняў, якія будуць і нішчаць,
для навукі: раз быў, таму ёсць!

Задаволеная рака вымытым следам.
Паэт, Дзіця Святла, не мае ні расы, ні дому:
а гэты не ёсць нават пракляццем.

ТАМАШ МЯНЯЕ СПАРАХНЕЛЫЯ ПАДРУБЫ ДО МА

Космас, стыхія атамаў, ты даеш чалавеку працу!
Нітка з нітак, скручаная дасканаласць трывання дрэваў.

Драбіны на строме пушчы – прылада вышэйшасці
пад галінамі неба ў гоалопе ветру: моцныя плечы
Паэта, які рухае жыццё разам з іншымі –

Паблыгаў род з родам ад свае сквапнасці!
Прапорцы пабораў эксплуатаюць цяр плівасць палёў,
не навучаных майстэрству пабораў!

Дзеравянеюць мускулы бёдраў пад напорам сасновых пнёў,
але адвага пачыну, прызначанага да мэты, дае ласку сілы.

На тым беразе не зблытаюцца кветкі лета і лёсы зімы.

ТАМАШ ВЕЧАРАМ ВЫЦЯГВАЕ ЧАЛАВЕКА З КАНАВЫ

Нічога новага, каб працягнуць руку.
Не ўсім асвятляе шлях зорка поспеху,
не ўсіх вядзе да канфесіяналу падушкі.

З тых траваў да любога месца далёка. Да сябе далёка.
І маўчыць галактыка, калі Чалавек памагае падняцца іншаму.
А хто падняўся на беразе дарогі, то абхапіў ручыскамі
плечы Паэта – цяжкі, як бэлька ў доме.
Ручыскі яго ці ад збожжа, ці ад Маці Божай.

Святы пане, сказаў ён, жонка памерла. І ціша палёў.
Навакольныя лясы без месяца. Як схізма, гучыць
прысуд паднятага на ногі. Святы пане, то шчасце, ці як?

Пакуль наведе яго прасвятленне з крывёй у тэстаменце,
то гаспадарку ўправіць, накарміць, падзел абгаворыць з сынамі,
перахрысціцца на Айчыну і Бацькаўшчыну. Кветкі падмануць.

Тады ўспомніць таго, хто падняў і паказаў дарогу,
хто моўчкі выслухаў. Той, хто працягваў руку
з лірычнай краіны.

ТАМАШ ЦЯГАЕ КАМЯНІ МУРАВАЦЬ СХОДЫ

Сэнс мэты пасяліўся ў кожнае словаў. Узбярэжжа Яснасці.
Цяжка разумнаму мець прыцеляў, нават калі выпрастаецца
і на карце яго зрэнак не прачытаюць знакаў.

Камяні, калі ты іх цягаеш пушчай, ведаюць пот далоняў.
Як дыхаюць сасновыя шыпулькі: метафарычны тлён руху!
Святая кропля поту па ранзе і вазе роўная паэме.

Вып'ем крынічнай вады за тое, што іншыя нас любяць,
а мы пра тое не ведаем. І яны не ведаюць, як добра
камяням, з якіх збудаваныя нашы сходы!

ТАМАШ МЫЕ ЦЕЛА Ў ЖНІВЕНЬСКІМ ВОЗЕРЫ

Вада ў прыгаршнях – удзячная песня цела.
Твар, шыя, бёдры, стопы. Як добра ў сутонні
сунічнага подыху, што перапаўняе твой подых –

Чарот нерухомы, як драўляная матка пры дарозе.
Вада ў прыгаршнях, знак таямніцы адвечнай прагі.
Вада ў прыгаршнях, ззяне пярсцёнкаў-кропляў!

Сабака вые па-над шафранавай гладзю, у стажках
маляя птушкі бароняць гнёздаў і свабоду ляцець праз межы.
Запрацаваны дзень ужо не паўстане з мёртвых.
У разгалінаваных плыткіх хмарах – манастыр захаду.
Нічога страшнага, што ноч нас не адмалодзіць.

Тыя масціны ведаюць усё ад пачатку, раней, чым ногі ступілі
на мох берагоў паледавіковых. Цяпер час трывання.

Нічога страшнага, што цела гэта меншы брат Слова,
брат мацавання жыцця бягучага
ля вечных пераправаў, да гаёў райскіх навінаў –

ТАМАШ НА КАЛЕНЯХ МЫЕ ПАДЛОГУ

Вып'ем за тых, хто нас любіць –
Вып'ем за нож, які кроіць хлеб на літары алфавіту.
Вып'ем за калені, збалелыя ад малітваў
І змывання дарогі да цёплага месца на службе.

Вып'ем за пішучых вершы, бо гэта як рана.

Медная луска хмараў дагараючага дня:
бясконцы догляд і клопат, нават самалёт у небе пільнуе,
калі ўжо тая вячэра са злапанных рыбаў –

Не дазволь выйсці на тракт шукальнікам здабычы,
шакалам хворых думак. Трывай, як скарга, пакуль не збудуюць дом
радасных песняў патокаў, вяршыняў і гнёздаў.

Дом добрага імя, калыска вернікаў міласці.

ТАМАШ ЧЫСЦЦЬ ЛЮСТРА НА БЯРОЗАВАЙ СЦЯНЕ

Велічынёй вялікага бывае полымя думкі!
Божа, Пачатак моў, таямніца мацней смерці.

Прызнаю, найцішэй кахаў, як у мею.
Цяпер вось што думаю.
Ты, істота, кропелька поту і адвагі,
ты разумны, ты чытаеш сляды пакаленняў.

Ты малая кабета і святы мужчына – вы,
каго свербіць думка пра сэнс жыцця, будзьце моцнымі
ў слабiзне ідэі, у кан'юнктуры знішчэнняў!

Велічней вялікага бывае полымя думкі дзявочай!
Ёсць абшары Кабеты і Мужчыны, абшары захаплення
і вусця, абшары вадаспадаў і вяршыняў, без жалеза
і банкаў з надвышэйшым правам! Бо ёсць большыя нябёсы.

ТАМАШ ЖЭРДКАМІ АГАРОДЖВАЕ МУРАШНІК

Далей ідзіце адсюль, чым далей ад дому маіх братоў.
Эрудыты электроннага кайфу, слугі нягодніцтва.
Стаўлю запору перад чалавекам з джалам у вачах.

Мурашанька, ты парадак стагоддзяў, дзікі рытм,
стыль пушчы, вага паваленых дрэваў, санітарчык мой –
спаўняй сваю павіннасць на вякі вякоў. Насуперак усяму.

ТАМАШ НАЦІРАЕ МАЗЗЮ ЗБАЛЕЛЫЯ ПЛЕЧЫ

Пушча бясконцых вітанняў святла і ветру,
сукенка дня і сутонняў чароўная ў сваім існаванні –
Не, буз падману. Бо жаночы і мужчынскі пачатак
спаўняюць сваё і так, без законаў і кодэксаў. Казка Праўды.

Скала чалавечай хітрасці, тыранія іерархіі,
скала напружання паміж існаваннямі – вырадак хітруноў!
Разгромаы цывілізацыі растуць разам з правам бяспраўя!

Права сілы над правам міласці і святкавання жыцця.
Праца мая ў рытме каранёў і кароны, праца святла,
лірыка годнасці жывых істотаў – гадзіннік сэрца – Свяці!

У амфітэатрах прыроды праўда не ведае здрады,
у акіянах трывання ўсе месцы вызначаныя без інтрыгаў.
Ці хітрукства гэта сапраўды першасная ўлада?

ТАМАШ АЛФІЦЬ У ДОМЕ БЭЛЬКІ

Месца за месцам, каб аж сачылася, каб пухіры на далонях.
Каб доўжылася жыццё – бо калі не цяпер, то калі
адамашнім бязладдзе і настане чысты рытм –

Пад павекамі ў вачах цвітуць камяні, мацярынства эпохаў!
Салодкая рамонкавая гарбата з моцнай цыгарэтай,
раса з павекаў ідзе да першай камуніі смерці.

Усё, апроч жывога, не мае мовы,
але ў тым няма няпраўды. Бо ўсе тут браты і сёстры.

ТАМАШ ЧЭША КАЛОЧКІ, КАБ АГАРАДЗІЦЬ МАЛАДЫЯ ЯЛІНКІ

Гэта як акно – Слова. Бо Слова гэта акно і дыялог.

Слухай і глядзі – няпроста асуджваць паражэнні маладосці!
Калі павернеш да захадаў і ўсходаў Сонца,
то ясней убачыш бездарожжа, блізкае, як культ жыцця.

Бо не змянілася нічога, апроч імя ды анёлаў
нямых, нічога апроч цудаў і спекуляцый з веліччу.
Таямніца пасвечаная агнём і золатам!

Кадзілавая абрады з чужой зямлі не праславаць
імя Святавіда, не заступяць нахабных вікінгаў,
смелых, як прылёт з лодкай з распаленымі нявольніцамі.

Ніякія манеты словаў з Зямлі Народзінаў не выкупяць памяць
тых палянаў, вісянаў, яцьвягаў з-над чыстых азёраў –

Няхай гавораць гапляне і магілы бурштынавай славы!

ТАМАШ НА КАМЕННЫХ СХОДАХ ЧЫТАЕ ШЫШКУ

Божа, не забівай нічога, што не Тваё.
Кругом словаў усё выгаптана спрадвечным праклёнам Сізіфа.
Няхай песня з альковы шышкі вынырне з-пад ног
да каскадаў хмараў, як горы Грэцыі з няволі мора!

Няхай рымскія хлопцы востраць мячы са свяшчэнных трафеяў,
няхай ірландскія жанчыны, што мужоў скалістых чакаюць,
скіруюць горы да берагоў, дзе пасбішчы –

Яна, шыфраваная думка, распальвае выгокі жарсці
і моршчыць суровыя бровы прайграўшых уладыкаў,
яна спіць у гадзінніках Космасу з зялёнай іголкай стагоддзяў.

ТАМАШ ДУМАЕ ПРА СКУЛЬПТАРА ЮЗАФА ПЯТРУКА

Я, меншы брат Слова, ведаю, колькі важыць размова,
важыць, як Маісея пячаткі гуз,
як жонкі святой заміраючы пульс –

Столькі, як іголкай пры шыцці сколатыя пальцы,
столькі, як ютрань фабрычных гуджоў, што гоняць да працы.
Столькі, як подых з-за кратаў памерам з воблака,
столькі, як голуб у кіпцюрах ястраба –

А ў поглядах – пятля і глыбіня.
Столькі важыць, як жах бярозы, над абтокам завіслай,
як скарб пірата-сцявятніка неаблічны.

Сляза малітвы лягчэйшая, чым размова.
Гэта ведаю я, меншы брат Слова.

ТАМАШ ЧЫСЦІЦЬ ДРУКАВАЛЬНУЮ МАШЫНКУ

Святаянскія барабаны плодных хмараў над пушчай.
З банкаматаў не выплаціш вершаў усемагутных.

Вось прыгажосць існавання! Над начным возерам
лятучыя мышы нажыраюцца жамярамі без жаласці і жалобы.

Ні ў якую ноч не памерла Сібілла з зямлі падарожа.
Ні ў які дзень план міласці не быў абвешчаны.
Слова зрабілася Домам, як Зямля домам дажджу.

Міласць Жыцця! Чаму з пляцовак вечнай настальгіі
параненым голасам крычыць няпэўнасць наша?

ТАМАШ ПША ІНТЭНЦЫЙНЫ ЛІСТ ПРА СВАЕ НАМЕРЫ І ПЛАНЫ

Я гэта Спакой. Павер у непамыльнасць святой матэрыі.
Прыхільнік плоду, абдары радасцю месца зямлі і сваёй.

Чакай вершаў з павелічальнага шкла,
з насення і плёнаў. Што паказваюць на пасткі і загарадкі.

Гатовыя ўжо чацвёркі пегасаў чыстых думак і знакаў.
Інтэлігенцыя Слова, трымай у сваёй апецы кроплі і зярняты –

ТАМАШУ Ў РОЦЕ ПРЫЛІПЛА КРЫШКА АД ПІРАГА

Міла, тонкая ў думцы, не пераступіўшы парога,
ведай, што ёсць два ручаі: палымнеючы ненасыт
і страх.

Салодкая крышка ў мядовым колеры тваіх павекаў.
Спеў спелых вінаградаў твайго сну на маіх скронях.
І агонь.

Твая лялька Паэта выязджае з лістом паўсонным.
Канверт серыі забывання падае пад босую нагу.
І коле.

ТАМАШ НАД НАЧНЫМ СТАЛОМ АГЛЯДАЕ ЦЕМРУ

Голас жанчыны, якая ўжо адыходзіць, падобны канваліі.
Калі адыходзіць жанчына, гэта б'е мацней, чым чытаць паэму.
Жанчына, якая адыходзіць, святая ў моцы сваёй.
І як Сакрат адкрыў дыялог, так жанчына адкрыла слёзы.

Але для таямніцы жанчына пакіне сваю моц.
Нагледзеўся на жанчынаў, што дзялілі шчасце
паміж фартунай, ложаў, крыжам, полем, бяссоннем.
Не помню ніводнай жанчыны, якая б хоць што забыла.

Калі адыходзіць жанчына, слёзы мужчыны не паміраюць.
Бо жанчына заўжды на службе пошуку.
Калі твая вольнасць заблукала, значыць, кахаеш.

Забяры з сабой грэбень, туш да брывоў узнятых,
памадку, кніжачку з тэлефонамі, каб магла
жаліцца ўсім святым у кожнай краме, дзе кветкі.

Але ніколі не скажаш пра свой ненасычаны голад.
Бо гэта ты ёсць спакусай. Ідзі. Ідзі. Ідзі.

Той, хто дае агонь на дотыках пальцаў
і цярпенне да апошняй граніцы,
той на граніцы смерці спаліць пра цябе памяць.

Калі адыходзіць жанчына, слёзы мужчыны не паміраюць.

ТАМАШ МЫЕ ТАЛЕРКІ Ў СОНЕЧНАЙ ВАДЗЕ

Ты, Час нашай нязвыкласці мыць посуд
па абрадавых стравах і забеганых днях,
адчыні вочы тым, хто з апошнім агаркам
забягае небакрай людзям, што ідуць проста –

Род наш з найвышэйшага Імя Нараджэння і Следу.
Час чалавечы, страх непарушных пакусаў гадзюкі, зрабі,
каб дрэва жыцця зацвіло яснасцю права і адплыву за мора –

ТАМАШ З МЯШКОМ ЗА ПЛЯЧЫМА ІДЗЕ ДА КРАМЫ Ў ВЁСКУ

І так, кабеты, падстаўце плячо таму, хто шукае.
Падайце есці анёлу з будоўлі, які без мяча
складае далоні, як стажок каплічкі, а за дарогай
бачыць святыні слядоў спрацаваных продкаў.

Вады крынічка, карміцелька ўсялякага стварэння,
павека зямлі, не слепні ад людскіх дзеяў.

Вось ты ўжо ў кубачку, глыток па глытку на стромкім верасе,
буйвалы хмараў б'юцца на гарызонтах неба.

Месяц ужо просяць дажджу карані, спяць берагі,
возера паказвае шэрае дно. Дышае адна памяць стагоддзяў.

То падарожжа да парогу пачатку ўсіх дзеяў.
Абадранкі добрых учынкаў людзей на канцы веку!
За лесам – дамы і склады. Назіранне. Шыльды.
Вяскovy сабачы хор спявае пра сваё месца на зямлі.

То падстаўце, кабеты, плячо Паэту, які прыйшоў.

ТАМАШ РАМАНТУЕ ПАРАСКІДАНЫЯ КАРМУШКІ

Звяла дзяцінства ўжо не першай птушкі.
Хто яшчэ сумніў мае ў пошуках супольнасці?
Варварства гаворыць на мове анаконды.
Тут уцехі поўныя правы маюць, у тым садзе падзеяў!

У пушчы ўсё ёсць праўдай, што было перад намі.
У тканінах пушчы расце праўда з праўды.
Тут час навучае роўным законам і правілам кожным гатунак.
Пасадзі дрэва сяброўства тым, хто сюды прыйдзе.

Хвала бяспечным гнёздам і портам адплываў нашых!

ТАМАШ АЧЫШЧАЕ ІНСТРУМЕНТЫ АД ІРЖЫ

Не маўчыць пушча. Сонца і Месяц
вяжуць сцэжкі для жыхароў таго дому спрадвеку.
Тут закаханыя спадчыне верны сваёй памяркоўна.

Пльві, галера людзей, пад сцягам роўнасці родаў!
Агонь помсты прыроды выйдзе з зялёнай брамы,
пачаткам ізноў адкажа на ўчынкi чалавека-атруты.

А хітрыя купцы райскага шчасця згубяць след.

ТАМАШ У ВЕЧАРОВЫМ ЗМРОКУ СПАЧЫВАЕ НА КЛАДЦЫ

Да чыіх берагоў адплывае галера варажбітоў?
Да якіх гадзіннікаў вечнасці быў пакліканы?
Берагі і гадзіннікі пульсу ці халоднай нянавісці?

Напэўна, парадак зрушаць кабеты, калі пойдучь шляхам прабабак,
спяваючы дамашнім абрады часоў Гопля.
На канцы і на пачатаку да абрадаў вандруем,
дасканалім кайданы грашыскаў, маскі духа і пытання.

О, як сыціць усход сонечных метафар прыроды!
Старое паслушніцтва дзяўчат накрыў мармур.
А паслушніцтва хлопцаў адплыло на новыя берагі.

І тыя пэўнасць здабудуць, што прачнуцца ранкам!

ТАМАШ ПРАЗ МНОГА ГАДОЎ СІВУЮ БАРАДУ БРЫЕ

Выш'ем за ўпадак і пачатак права! За страх і смех!
Бо што добрага можна сказаць у веку саранчы жалеза,
змешанага з малітвамі абвіслых павекаў?
Пра планы мяцежоў і ланцугі электронных арбітаў?

Паэт, правадыр гасцінца, Суднай Дарогі – каб бараніць.
О, вяршыня ракі цярплівых пакаленняў стагоддзя,
нясі плыняй вянкi гасціны да славы Мінервы!

ТАМАШ ВЫЦЯГВАЕ З ВОЗЕРА МЁРТВУЮ АВЕЧКУ

Паэт на беразе паліць агонь і бачыць.
Галодныя счабакі не адбягаюць далей, чым смерць авечкі.

Пакараючыся малітве пустых страўнікаў, склалі ахвяру.
Але пагоня іх сытасцю ўзнагароджаная не была.

Замаўчала струна жыцця авечкі і яе сляпога ягняткі.
Ненароджанае маленства, нязбыўшаеся ягнятка!
Так чалавек сваіх сястру і брата ў сонным тле бачыць.

Паэта, чалавек трывання і трактатаў мілосных,

цяпер багор цягне да берага забітую маці.
Авечка, ах вяра песні пустых страўні каў,
Пра цябе Паэт кажа народам і алтарам штодзённым.

ТАМАШ НОЧЧУ СТАЦЬ НА ТЭРАСЕ ХАТКІ

Маеш столькі зямлі пад нагамі з пёраў.
А да нашых берагоў нехта едзе ўжо на заручыны.
Моцны Паэт заўжды прабачыць і вучням, і іх пісаніне.
Прабачыць адданым у няволю страху і перакупніцтва!

Ноч паклону да блішчэння смецця арэнаў гладытараў!
Чарговае тысячагоддзе будзе мець трон Слова.

Бо толькі Слова будзе выбарам з усяго выю Чалавека –

ТАМАШ, ЯКІ ЎЖО ДЗЕНЬ ЧАЛАВЕКА НЕ БАЧЫЦЬ

Панурья дні сканчаюцца ў наваколлі. Ні Месяца, ані Сонца.
Свіркат сінічак маладзее ў вачах поўдня,
дзікі след прабілі ў сохнучым балоце: маюць сэрца!

Шалеюць вятры над школай, маем смачны абед.
У садах думак пачуцці свайго пільнуюць.
Базабароннасць страшнейшая ад тых зімаў, дзе алені,

Тут нават абрываек малітвы ёсць прароцтвам лесу планеты.
А плечы здубелых манахаў салютуюць святлу!
Тут травы не цвітуць слёзамі прастрэляных пярсцёнкаў.

ТАМАШ АПАВЯДАЕ САБРАНЫМ ПРА ПАДАРО ЖЖА

І ўбачыў я адыходзячы Век і Тысячагоддзе.
Спаў натоўп у пірацкіх падвалах, на берагах слёз.

На тым самым уздыху ўзняўся Век Пытанняў.
Павінен быць і Век Слова, але будзе сляпы.

Іншаземцы нашага дня хацелі купіць Паэтаў.

Бо тья ведалі, што ні на адной манеце Сонца не ўзызде.
Сонца – садоўнік эпохаў, эраў – як на пачатку, стаяла
без зброі пры ДOME існавання.

А тут будзіліся і пыталі, дзе вінаватья, і ўстаў Паэт
і напісаў моўчкі на вуснах: – Сіла!

А калі пыталі яго, што гэта значыць, пасміхаўся ціха.
Паэзія гэта гісторыя душы. Уся такая гісторыя.

**ТАМАШ НАКРУЧВАЕ ГАДЗІННІК,
КАБ УСТАЦЬ РАЗАМ З СОНЦАМ**
(скрыпічная музыка з радыё гасіць прагу да бойкі)

Багі спазняліся на ўсе войны на свеце.
Спазняліся нават на тья парогі, адкуль рэкруты
з кулаком заточаным рушылі ў церні,
перасту паючы граніцу жыцця –

Гінулі хто з віной, і хто без, але гімн перамогі
раўлі багам адны пераможцы. Ці заваёўнікі так і спяць
спакойна?

Песня пераможаных заўжды даспее да чыну.
О, няхай сцягі пераможаных, хто не кінуў свае зямлі,
будуць знакам пагарды, належнай пераможцам!

Муза, Музыка, спачывай у кожным абаронцы –
як дзіда спакою!

Няхай змрочным часам сярод дубровы думкі пра світанак
дзвяочага дня маўчанне напоўніць.
Бо ўстаць раней сонца гэта быць у пачатку яснасці.
Быць і ведаць.
Быць сведкам жывых. Быць здарэннем. А таму будзе памылкай
спазніцца на каўчэг.

ТАМАШ ЗАШЫВАЕ БОТ АБО НАЧНЫ ДОЖДЖ
(багоў гэтага свету стварыў чалавечы страх)

толькі думкі на тварах народаў зблуканых!
Клічуць шэптам вярнуцца з дарогі, дзе кара Зямлю чакае.

Перапоўнення касы найвышэйшых кабінетаў, заваёўнікаў
тых ямаў, дзе людзі адпрацавалі і дзе смецце скідаюць.

Эх, капітан, капітан пагібелі адметнасці нацыі!
Страх лірыкі зверху абвяшчае пілігрымам
пра новую цяжкую дарогу да крыніцаў пры сведках стагоддзяў –

Бо набожны грош зламаў указальнікі на дарогах
мовы чалавечага часу. Трэба скончыць той марш да краю!

ТАМАШ СЯДЗІЦЬ У КАРОНЕ НАЙВЫШЭЙШАГА ДУБА (вяршаліны пушчы вецер пятлёй трымае)

Праз жыццё загараецца слова і плыве верш кахання!
Далягляд вершалінаў старых дрэваў, пастушковая сытасць.
Хмары тут як гекзаметры з ліста да Пізонаў – сукі і стопы.
Ірвецца вецер, прарочыць буру, а ў гэтай кароне маё дзяцінства.

Здаровыя будзьце, хто перлаў гадзінніка ўсё шукае!
Здаровыя будзьце, хто ў сумневу, хто наводзіць качэўнікаў!

На канцы і на пачатку быў ліст да відушчых пра сляпых.
Гэта абавязак Паэта. Бо ён паміж тых і тых.

ТАМАШ СМАЗЫЦЬ РЫБУ І АБІРАЕ ЯБЛЫКІ (той, хто ў сумневу, той яшчэ ў падарожжы)

Паэты ведаюць замкнёныя аб'ёмы, будучы каханкамі багоў.
Пад мастамі нашых думак плывуць пакаленні.
І адны шакалы гадзіннікаў ёсць сведкамі нашага кахання.

Пад мастамі нашых думак плывуць крыгі дзяцінства.
Рыба мая, сястра працягу, светапогляд яблыка,
папраўляеце мне мову памяці; тут вока страху і вока літасці.

ТАМАШ СМОЛЦЬ ДАХ ДРАЎЛЯНАЙ ХАТКІ
(з вясновай гары веліч лостэрка бездані)

Ганаровыя сукі дубоў пакрываюць стрэх у зацішку,
над згорбленымі плячыма Паэта Сонца маладога дня,
а налітыя жылы трывала працуюць у таямніцы
чалавечай самоты, сілячыся паяднаць матэрыю.

Прыгожы той сум пра ягоную цэльнасць.
Той, хто народжаны ў вершах, той не здрадзіць.
Бо той гэта Страва, Тысячагоддзе, Матачнік.
Бог не выдумляў ані грошы, ані Дошку Падманаў.

Акраец Чалавечы, ты на канцы і на пачатку –
а Вашыя светлаводы лазерных пачуццяў і экранных вачэй
паходзяць з Будучай Эпохі Варварства. Пачалося! Ужо пачалося!
Той, хто з чыстымі думамі, месца не мае!

Ганаровыя сукі дубоў загняздзілі ястрабаў збунтаваных:
галубоў навакольных меней, чым у часах раўнавагі.
Рукі мае ў ранішняй імшы на асмольванні даху
складзеныя на падабенства згоды, у рытм часу планет.

ТАМАШ КАПАЕ ГЛЫБОКУЮ ЯМУ НА СМЕЦЦЕ
(карані і пясок, пясок і карані)

Багі продкаў жылі ў кладоўках іх селішчаў.
Сучасныя дамавікі танцуюць на бо егалоўках ракетаў.

Кожны подых – легенда часу, гісторыя руху.
Справядлівыя баяцца крыку – надта ж нахабны.

Шго праўда, пра лёгкае жыццё не было дамовы.
Арэпаг спадарожных – ад эмбрыёну да тлёну.

Бо з чые калекцыі пазычаныя нашы сямейкі?!
Ці мае зноў надыходзіць няўданы год?

Роўна адпушчаная ўсім веліч роздуму.
Крыніца міласці выкарміць плямёны згоды.

ТАМАШ ДАСТАЕ З ДОШАК ІРЖАВЫЯ ЦВІКІ

(павучок перад тым, як сцямнее, тчэ сваю паэму)

Архіпелаг неспакойных фарбаў пушчы, запахаў мора.
І валасы, пасівелья ад вершаў; тут вечар спявае
песню ветразяў, пасечаных смутнай прагаю да каханак.

Свечы хрыпяць, прастуджаныя ў наплывах імглы з возера.
Мы, хоць нарадзіліся з морам, чуюм бераг, але жыве ў нас
спрыт слізкіх рыбаў, бо мы ведаем дно, якое называем граніцай.

Дошкі і абцугі ў руках, прысадзісты спеў металу.
У самоце дзёвочы вечар, за крок ад сну цяжка дыхае праца.
Кліча званіца з мястэчка праз вякі і аўтастрыды.

Павучок, суддзя даверлівых мухаў, дапільнай прапорцыі.
Ласка Маісея, завядзі мяне пад сцяну радасці.

ТАМАШ НА ДОСВІТКУ РУБАЕ ДРОВЫ ДЛЯ ПЕЧЫ

(змрок, як старая рака, аслабіў абдымкі)

Паміж зямлёй і смерцю нанізаныя пацеркі славы.
Спадчына там, спадчына тут, квітка нованароджаных прызнанняў.
У месце майстры статыстыкі, варажбіты будучага,
пераапанутыя ў графікі і дыяграмы канкурэнцыі – вучо нья!

Банкіры і клеркі банкаў невуцтва на ўсходы і заходы.
Абжоры мікрахвалёвак, лялькі гульняў у забойства часу.
Спецыялісты па споведзі – каб таптаць слёзы бліжняга.
Аплаткі крыжыкаў над жывымі вітрынамі заалагічных
шматпавярховак.

Каскадэры рахункаў і песняў у гонар кожнай бруднай перамогі.
Да чаго прыгожыя ў сваім фальшы тыя, хто помсту шануе.

У зямных садах пад стрэхаю Неба ўсе чатыры пары году
кропля поту на сякеры ачышчае Паэта, як радасць.

ТАМАШ РАСПАЛЬВАЕ ПЕЧ, СЛУХАЕ МУЗЫКУ

(навучае радасці кожны ўчынак, які вядзе да мэты)

Звон з алтара на адлегласці гайдаецца райскім летам.
Развіднее, калі дым дакранецца да вершалінаў.
Ізно ў вядро вады прыцягну з возера, і дзень рушыць.

Пад акном крэсла. Смутак, як вецер у шумных галінах.
З чые карыстаемся працы, калі чэрпаем сквапна?
Гоніць думка ўслед, будзе прыстані ў дамах розуму.

КАМУНІКАТ.ОН

Anatol' Ramanchuk

(Анатоль Раманчук)

FOR THEM TO REMEMBER...



his newly published book, named „Paeziya rechainastsi: U svietse Maksima Tanki” (Poetry of reality: Within the world of Maksim Tank) (*M. Mikulich „Paeziya rechainastsi: U svietse Maksima Tanki” (Poetry of reality: Within the world of Maksim Tank). – Mn.: Mastatskaya litaratura, 2001, - 126s.*), Mikola Mikulich continues his evaluation of the complicated life and creative destiny of Maksim Tank, the national poet of Belarus, as well as comprehends numerous aspects of multifaceted literary heritage and demonstrates friendly relations between the poet-academician and his colleagues and like-minded people. The monographic work comprises four parts that are absolutely different both as of their genre and contents.

„Paeziya rechainastsi” (Poetry of reality), the first part of the book, deals with evaluation of a long and complicated way of Maksim Tank both in the field of literature and socio-historical life. M. Mikulich happens to have reconsidered numerous poems, belonging to different creative periods of the poet, in the new and to the great extent original way. He gives special emphasis to the initial, western-Belarusian period in artistic search of Tank. The author concludes to the point that the young poet stood out of the general literary background by his emphatic revolutionary posture that found its implementation in his poetry that was of a pioneer type according to both its form and contents. Observations and reasonings of numerous outstanding activists of

Belarusian culture also contribute to the point of the book. It is worth mentioning that M. Mikulich uses objective resolution, gives quotations and controverts with the ones who gave rather critical evaluation of personality of M. Tank, as a representative of the Communist Party of Western Belarus (KPZB). The author surveys the poetry of a classical poet of the national literature in a chronological and precise way, specifies periods of creative works and the cornerstone poems of Tank. It should be pointed out that the author of the book sounds in a rather traditional way. However, this fact contributes more to the perfect knowledge of M. Mikulich of not only artistic but scientific material as well. It is significant that evaluation of creative work of M. Tank is illustrated by fragments of diaries of the poet, his interviews, including the ones he had with the author of this monographic book.

Heritage of the national poet, who is one of the most prominent writers in the history of Belarusian literature, is known to be extremely rich and versatile. Therefore, the author faced a complicated task, i.e. to define the main conceptual mile-stones that could be used to exactly identify the manner of writing of a master. M. Mikulich seems to have successfully accomplished that task. Omitting the well-known facts, synthesizing and compressing into one universal unit numerous characteristic elements of Tank's poetry, the researcher reached extremely high concentration of analytical thought. It is also worth mentioning that complex consideration was given by the author to the last collections of poems, including the „ERRATA” book that has been published after the poet's death.

„It did happen, commissar ...” is the title of the second part of the book. It deals with another page in life of M. Tank, i.e. his friendship with Mikhas' Lyn'kou, the Belarusian prose writer. That was the reason why the author used the initial line of the poem by M. Tank, which was dedicated to M. Lyn'kou, as the title of the part of the book. The researcher avoids exuberant deliberations and insufficient conclusions. The part of the book contains the number of letters of M. Tank addressed to the Belarusian writer. In a very delicate way M. Mikulich gets the reader ready to percept those individual and personal historical documents.

The said letters of the poet have been revealed thank to the diligent work of the author of the book at the archives department. They characteristically cover more than the quarter of a century period of time. They enable the reader to trace the natural and gradual process of development of their friendship. The initial documents, that date back to the year of 1942 and the next ones of 1944, speak in favor of firm foundation of unity of thoughts and souls of the two writers. It is amazing that in nearly each letter M. Tank expresses his concern about other people, i.e. activists of the Belarusian culture. The last documents date back to the 1960s. They prove the fact how close the writers and like-minded people became to each other. M. Tank trusted his friend even the intimate and personal problems as well as „unofficial” thoughts. By the way, M.

Mikulich leaves those documents without any commentary as if trying not to prevent the attentive and thoughtful reader from penetration into his personal experiences at the background of what he has read about.

Another chapter of the book, entitled „Poetry of reality”, has also acquired its title from the quotation coming from the latter by Larysa Heniyush, i.e. „You are so dear to all, all of us!...”

It should be mentioned that those two authors belonged to absolutely different poles of authoritative and official recognition. Maksim Tank was known to be a famous poet who was endowed with all privileges and apanages of glory and power. Larysa Heniyush turned out to be an absolute antipode. She was an individual who was deprived any human rights, a former political prisoner. She has not even ever been the member of the Union of Writers. She was an artist whose works have not often been allowed to be available for the readers and their vast appreciation. And, finally she was a woman exhausted by the continuous life and everyday problems. Therefore, only few people would undergo risk for the sake of contacts and relations with a wonderful poet. Maksim Tank proved himself to be in such situation a man of maximal spiritual purity, faith and adherence to principles. Mainly he was one of the few reliable friends and sacrificing assistant of Larysa Heniyush. The author of the monograph work is gradually and happily bringing the reader closer to realization of strong spiritual and psychological ties of the two poets. M. Mikulich shares his impressions about the initial acquaintance by correspondence the following meeting of masters of word in person. This chapter of the book comprises the letters addressed by Larysa Heniyush to the national poet. Letters of that strong woman, addressed to Maksim Tank, are full of deep confidence, purity of soul, hope and mutual understanding. Each letter of L. Heniyush serves as an artistic phenomenon, filled up with deep dramatic tension of human life and suffered feeling. They are the specific literary and artistic works, having written for only one reader.

„Shumiats' narachanskiy sosny” (The Narach pine trees keep chiding) is the final chapter of the book. A multiyear research, personal sincere friendship with the wonderful poet, knowledge of private circumstances of his life and creative work as well as motivated acquaintance with Narachanshchyna, the native land of the poet seemed to have favored preparation by M. Mikulich of such a pronouncedly individual artistic essay. Mikola Mikulich narrates in a very sincere and subtle way on how acquaintance with the native environment of the poet took place, the one which has been berhymed by M. Tank numerous times. That scenery gradually awoke in the author of the book not only spiritual mood but also recollections about a man and a poet. The chapter also comprises personal meditations and observations of the author as well as elements of his reference to various interviews and discussions and other interesting material. In this essay M. Mikulich displayed himself as a thoughtful prose writer, observant lyric and an artist, accurate in all details of his creative work.

One can feel how the author co-exists with the poet on a constant basis. His address to the poet aims to get an advice from the latter. M. Mikulich looks at the poet through the prism of unforgettable impressions and memory.

It should also be mentioned that the book comprises the unpublished pictures, taken by the author, that depict the national poet as an ordinary man who remembers his friends, never neglects his relatives and fellow-villagers and who likes to rest while fishing, having walks down in the forest and at the lake. At the same time, in a very honest and objective way these pictures depict an old man who is tired of that burden of the past that he had to go through on his long way of life verifications, i.e. the artistic, creative, human and the personal ones.

This book will be useful for the ones who are interested in the history of Belarusian literary of the 20th century and study of life and creative work of Maksim Tank, a poet and a personality.

Halina Tvaranovič
(Галіна Тварановіч)

**AUF DEM WEG ZU UNSERER
JAHRHUNDERTEALTEN TRADITION
(WEIßRUSSISCH-SÜDSLAWISCHE
WECHSELBEZIEHUNGEN: 11.-16.JAHRHUNDERT)**

Der slowenische Literat, Historiker und Publizist Jan Šedivý hatte Recht, als er im Jahr 1927 den Artikel *Belorusi* mit der zerknirschten Feststellung begann: „Es gibt kein slawisches Volk, von dem die Welt so wenig wüßte, wie von den Weißrussen“¹. Natürlich haben das Fehlen elementarer Information, die ungünstigen, ja tragischen Umstände, aber auch bewusste Geschichtsfälschung und Faktenverdrehung sowohl die weißrussischen als auch ausländischen Gelehrten in die Irre geführt. Lange Zeit war bei der Untersuchung der literarischen Wechselwirkungen der Ostslawen mit der Balkanregion die Aufmerksamkeit hauptsächlich auf die russischen oder ukrainischen Beziehungen konzentriert. Bestenfalls wurde Litauen erwähnt, aber auch dabei wurde gewöhnlich das historische Betrachtungsprinzip verletzt und nur die gegenwärtige geopolitische Ländersituation berücksichtigt.

¹ Šedivý I.B. *Belorusi*. // Mladika. Ljubljana, 1927. N 7. S.149.

Indessen bringt uns der St.Petersburger Gelehrte A.I.Rogov in die historische Realität zurück: „Gerade die Südslawen, mit denen kulturelle Kontakte in Form einer jahrhundertelangen Tradition bestehen, machten die Weißrussen erstmals sowohl mit der weltlichen Literatur überhaupt als auch mit den Ritterromanen im besonderen bekannt. Durch weißrussische Vermittlung wurden diese Werke ihrerseits in der Rus' bekannt. Daher kann man mit Sicherheit sagen, dass die Literaturbeziehungen Weißrusslands zu den Südslawen nicht nur interessante und wesentliche Phänomene in der Geschichte der weißrussischen Kultur, sondern auch ein nicht unwichtiges Glied im System weitgesteckter interslawischer Kulturbeziehungen jener Periode sind, als diese eine besondere Intensität und Fruchtbarkeit erreichten.,²

Die Wurzeln der vorhergehenden Tradition reichen aber in die gemeinslawische Periode, führen zu den gemeinsamen Vorfahren – einem zahlreichen, dynamischen Volk. Das waldige, von Feldern bedeckte, von Flüssen durchzogene, ans Meer grenzende und von Gebirgen durchzogene Slawenland umfasst riesige, verschiedenartige, von slawischen Stämmen besiedelte Räume. Bis heute verstummt nicht die Polemik um die slawische Urheimat. Auch in dieser Hinsicht sind die Untersuchungen des kompetenten Erforschers der Geschichte der Serben K.Jireček, des Enkels des hervorragenden Slavisten P.Šafárik, von besonderer Bedeutung. Erwähnenswert ist, dass seinerzeit A.v.Humboldt darauf hinwies, dass sich in den slawischen Sprachen zahlreiche Bezeichnungen für stehendes und fließendes Wasser, seien es Quellen, Flüssen, Seen, Sümpfe, aber auch verschiedenartige Bezeichnungen von Waldgebieten und überaus seltene gemeinslawische Bergnamen mit ihrer lokalen Terminologie in den Karpaten, Ostalpen und auf dem Balkan finden. K.Jireček kommt seinerseits zum Schluss, dass eine Landschaft, für die eine derartige Lexik charakteristisch ist, auf dem Gebiet Polens und der westlichen Rus' (d.h. Weißrusslands) im oberen Becken der Weichsel, des Dnestr und Bug, an der Westgrenze der Dnepr-Region erhalten ist. Eben hier sei nach Jireček der Ursprung des Slawentums zu suchen, dort begegnen Funde aus der alten Zeit und Zeugnisse des frühen Mittelalters, auf ebenen Flächen mit kleinen Anhöhen, Hügeln, Flüssen, Seen, Sümpfen, Wiesen, mit einem Wort, mit Gebieten, die sich für die Jagd, den Fischfang, Ackerbau, die Viehzucht und Bienenzucht eignen³.

Hauptsächlich mit Faktoren genetischer Natur erklärt S.M.Zaprudski⁴ die lexikalischen und morphologischen Entsprechungen, die sich in großer Zahl in der weißrussischen und serbokroatischen Sprache finden. Dabei war in den aufgezeichneten Texten meistens die Lexik der südöstlichen Peripherie des

² Rogov A.I. Literaturnye svjazi Belorussii s balkanskimi stranami v XV-XVI vv. // Slavjanskje literatury. VII Meždunarodnyj s'ezd slavistov. Moskva, 1978. S.194.

³ Jireček K. Istorija Srba. Beograd, 1952. T.I. S.37.

⁴ Zaprudskij S.N. Serbskochorvatsko-belorusskije leksičeskiye sootvetstvija. Diss. kand. filol. nauk Minsk, 1989, S.19.

serbischen Sprachgebiets beteiligt; in Weißrussland zeitigte der Vergleich mit den südöstlichen Dialekten die besten Resultate. Indessen wird in den historischen Denkmälern des Mittelalters von den südslawischen Stämmen unmittelbar nach deren Ankunft auf der Balkanhalbinsel der Stamm der Dregoviči genannt, für deren Herkunft sich außerordentlich die Historiker, Slawisten und Ethnographen P.Šafárik, Ja.Karski und J.Cvijić interessierten. Sind die südslawischen Dregoviči nicht ein Teil eines der drei slawischen Stämme, die eine entscheidende Rolle bei der Bildung des weißrussischen Volkes (Kriviči, Radimiči, Dregoviči) spielten? Das Suffix *-ič* zeugt am ehesten vom patronymischen Charakter des Namens der Dregoviči. Wahrscheinlich hängt seine Herkunft mit dem slawischen Eigennamen des historischen Dregovit zusammen, so wie der Name der Radimiči mit Radim und jener der Vjatiči mit Vjatko zu tun hat. In der grundlegenden, seinem Charakter nach ethnolinguistischen Arbeit *Belorusy* erwähnte Ja.Karski, dass bei Konstantin Porphyrogenetos und in der *Žitije Dmitrija Solunskago* (Vita des Demetrios von Thessalonike) die Dregoviči *Drašuviti*, *Druguviti* und *Droguviti*⁵ genannt werden. Der reduzierte Vokal nach dem Konsonanten *r* wurde auf verschiedene Art von den Byzantinern wiedergegeben. Auf diese Weise scheint die richtigste Form dieses Namens die Aussprache *Dragoviči* zu sein, die mit der serbokroatischen Variante zusammenfällt. Siedlungsgebiet der südslawischen Dragoviči ist Montenegro, Südserbien und Mazedonien; die weißrussischen Dregoviči siedelten nach Angaben der weißrussischen Gelehrten zwischen dem Pripjat' und der Dvina, auf dem Territorium der heutigen Region (Oblast') Homel' sowie teilweise in den Regionen Mahilëu und Minsk. Auf diese Weise zeugen die sprachlichen Entsprechungen, die im Serbokroatischen und Weißrussischen aufgezeigt wurden, deutlich von der uralten Verwandtschaft der Völker selbst.

Man kann vielleicht der Ansicht des bekannten Philologen des 19.Jahrhunderts V.Jagić zustimmen, dass wie bei einem einzelnen Menschen dem Auftreten einer literarischen Arbeit zahlreiche Vorbereitungsarbeiten vorangehen, „sich ebenso ganze Völker lange auf ihr literarisches Leben vorbereiten: die Literaturgeschichte spricht nicht nur von einzelnen literarischen Erscheinungen, sondern berücksichtigt alles, was die Entwicklung, die Blüte und den Verfall der Literatur bestimmt; und aus der Ganzheit der Lebenserscheinungen bemüht sie sich jenes edle Bemühen des menschlichen Geistes zu erfassen, das in literarischer Tätigkeit seinen Ausdruck findet.“⁶

Der kulturhistorische Typ slawischer Prägung nahm in jener Periode eine deutliche Gestalt an, als in Europa das Heilige Römische Reich und das Byzantinische Reich als die zwei hauptsächlich damaligen gesellschaftlichen Kräfte dominierten. Glaubensbedingte Unterschiede in der Art der Rezeption der folkloristisch-ethischen Tradition erzeugten einen spezifischen Charakter der

⁵ Karskij E. Belorusy. Vil'no, 1904. Kn.1. S.68.

⁶ Jagić V. Istorija serbsko-chorvatskoj literatury. Kazan', 1871. S.7.

literarischen Entwicklung und der Kulturbeziehungen. Auf die Entwicklung der ost- und südslawischen Literaturen hatte fast bis zum 17. Jahrhundert die byzantinische Zivilisation mit ihrer spezifischen Mentalität einen sehr unmittelbaren Einfluss. Dank der opfervollen Pionierleistung der heiligen Brüder Kyrill und Method erhielten die Slawen eben aus Byzanz das erste geordnete Alphabet, die Übersetzung vieler Bücher aus dem Griechischen, was zur Ausbildung der altkirchenslawischen Literatursprache und des slawischen Schrifttums beitrug. Lange Zeit wurde Byzanz von den Slawen ganz richtig als geistpendende Quelle angesehen, die das heiße Verlangen nach dem Ewigen stillen könne und gleichzeitig die Neophyten zum Verständnis der Leistungen der eigenen ethnischen Tradition führen könne. Infolge des Einflusses dieses überaus starken gemeinsamen Geistes- und Bildungszentrums erfolgten die „Vorbereitungsarbeiten“, auf das literarische Leben der Ost- und Südslawen in ein und derselben Richtung. Ihre logische Fortsetzung war die Entstehung unmittelbarer Kontakte, typologischer Konvergenzen, interessanter verschiedenartiger Analogien.

Von den gemeinsamen literarischen Quellen der Ost- und Südslawen zeugt deutlich das Beispiel der *Alexandreis*, eines Werkes eines unbekanntes Autors, der im wissenschaftlichen Gebrauch den Namen Pseudo-Kallisthenes erhielt. Der Roman über Alexander den Großen war in der Spätantike beliebt und im Mittelalter weit verbreitet. Den Slawen sind zwei Fassungen bekannt. Die erste, frühere, vielleicht aus dem Bulgarischen übersetzte, war in einem russischen Chronographen eingetragen, und gelangte von dort unmittelbar in die serbische Literatur, weshalb sie auch *chronographische Alexandreis* heißt. Ihre spätere Variante wurde übersetzt oder entstand in serbischer Sprache und gelangte schon durch ihre Vermittlung in die ostslawische Literatur, wo sie unter dem Namen „serbische *Alexandreis*“, bekannt ist. Diese Erzählung von den Feldzügen Alexanders des Großen, von seinen Begegnungen, von verschiedenen Ländern, überhaupt von seinem Leben und frühen Tod, war bei der Leserschaft durch das ganze Mittelalter wohl außerordentlich beliebt.

Allein in Serbien sind ungefähr 350 Handschriften des Werks erhalten. Die Genreform der *Alexandreis* fand eine Weiterentwicklung in den alten serbischen *Viten*, die Feldzüge zum Thema haben. In der Kiewer Rus' wurden manche Fakten der *Alexandreis* in die Nestorchronik entlehnt, die später in die *Bylinen* eindringen. Auf den Gebieten des Großfürstentums Litauen war die serbische Redaktion der *Alexandreis* bekannt, was bei sprachlichen Untersuchungen von weißrussischen und serbischen Gelehrten festgestellt wurde⁷.

Im 19. Jahrhundert zeigte der Begründer der ostslawischen Komparatistik A. Veselovskij ganz richtig dass einem weiteren in Weißrussland verbreiteten Werk mit einem antiken Sujet, der *Apovesc' pra Troju* (Troja-Erzählung), eine serbische

Abschrift zugrunde liegt, die unter dem Namen *Povest' ob izvestvovannyh veščej, eže o kraljach priča i o roždenich i prebyvanich* (Erzählung von bekannten Ereignissen, von Königen, Geschlechtern und Taten) bekannt ist. Die serbische Übersetzung des Werks wurde aus dem Lateinischen gemacht, vielleicht in Bosnien oder Dalmatien, wo die westliche und verständlicher Weise vor allem die italienische Literatur besonders verbreitet war.

Mit der serbischen Redaktion hängt auch die weißrussische Bearbeitung der Ritterromane *Apovesc' ab Trystani e* (Tristan-Erzählung) und *Apovesc' pra Bavu* (Buovo d'Antona-Erzählung) unmittelbar zusammen. Sie sind in einem schnellschriftlichen Sammelband der achtziger Jahre des 16. Jahrhunderts unter den Handschriften der Biblioteka Publiczna im.E.Raczyńskiego (Öffentliche E.Raczyński-Bibliothek) in Posen erhalten. Auf die Herkunft der Werke weist schon der Name des Sammelbandes *Počinaetsja povesti o vitezech s knig serbskich* (Es beginnen die Erzählungen von den Recken aus den serbischen Büchern) hin. In den Texten selbst finden sich viele Serbismen. Und gerade die weißrussische Version der erwähnten Erzählungen lag deren erster russischer Redaktion zugrunde.

Überhaupt sind die mittelalterlichen Kulturkontakte durch eine beträchtliche Dynamik und Durchdringbarkeit charakterisiert, weil die slawische Welt, vereint durch eine für alle ihre Regionen verständliche Literatursprache, in allem noch in einer engverwandten Gemeinschaft lebte. Nach historischen Fakten zu schließen, haben sich die Slawen des ganzen von ihnen damals besiedelten Areals, zum Unterschied von anderen Sprachgruppen, das Gefühl der Sprachverwandtschaft (der Verwendung einer einheitlichen slawischen Sprache) bis zur Wende vom 11. Jahrhundert zum 12. Jahrhundert, also fast bis zum Ende des Mittelalters bewahrt.

Akademiemitglied D.S.Lichačev weist vor allem auf die enge ost- und südslawische Gemeinschaft hin und hebt hervor, dass bis zum 17. Jahrhundert die alte Literatur keine genauen nationalen Grenzen hatte: „Wir haben allen Grund, von einer Gemeinsamkeit der Entwicklung der Literaturen der Ost- und Südslawen zu sprechen. Es existierte eine einheitliche Literatur, ein einheitliches Schrifttum und eine einheitliche (kirchenslawische) Literatursprache bei den Ostslawen (Weißrussen, Russen, Ukrainern), bei den Bulgaren, Serben und Rumänen. Der Hauptbestand der kirchlichen Literaturdenkmäler war gemeinsam.,“⁸

Unter dem Aspekt der serbischen und weißrussischen Literaturbeziehungen ist von großem Interesse die Verbreitungsgeschichte des *Žycie vilenskich pakunika Antona, Iaanna i Eustafija* (Vita der Wilnaer Märtyrer Anton, Johannes und Eustachius). Der Entstehungsort des Denkmals und seine Rezeptionswege sind ein äußerst deutliches Zeugnis von der Einheit der orthodoxen Welt in der alten Epoche. Der Professor der Belgrader Universität Đ.Trifunović ist der Ansicht,

⁸ Lichačev D.S. Poëtika drevnerusskoj literatury. Leningrad, 1967. s. 7.

dass das *Žitie* spätestens Ende des 15. Jahrhunderts in die weißrussische literarische Tradition überging⁹.

Die im *Žitie* dargestellten Ereignisse betrafen im Großfürstentum Litauen die Brüder Kumeč und Nežyla: „Nachdem sie mit ganzer Seele die christliche Wohltätigkeit liebgewonnen hatten, kamen sie zum Priester Nestor, von dem sie die Taufe Gottes erhielten,“. Später ließ sich von diesem Priester Nestor auch der Jüngling Kruglec taufen. Die slawischen Namen der Helden zeugen deutlich von ihrer weißrussischen Herkunft. Keine Fragen wirft das Interesse auf, das der serbische Autor des *Žitie* der christlichen Tat der Helden entgegenbringt. Opferbereitschaft im Namen einer hohen Idee war eines der charakteristischen Merkmale der serbischen geistigen Tradition, die auf dem legendären Amselfeld gefestigt wurde. Das *Žitie* selbst enthält eine Antwort auch auf die Frage, auf welche Weise man am Balkan von den tragischen Ereignissen im weitentfernten Litauen-Weißrussland erfuhr. Am Ende des Denkmals ist davon die Rede, dass im Jahr 1374 „Teile der heiligen Reliquien dieser Heiligen in die große allerheiligste ökumenische Kirche gebracht und dort feierlich beigesetzt wurden. Die Beisetzung der Reliquien in der Sophienkathedrale von Konstantinopel bedeutete die Kanonisierung der Wilnaer Märtyrer. Hinter diesem Akt standen auch komplizierte kirchenpolitische Wechselbeziehungen zwischen Konstantinopel, Moskau und Wilna, das die Selbständigkeit von der gesamtostslawischen Metropole anstrebte.

Aus ursprünglichen hagiographischen Quellen ist auch das Lob der Wilnaer Märtyrer bekannt, das während der Kanonisierung der Heiligen von dem Rhetor der Konstantinopler Sophienkirche Michael Balsamon in griechischer Sprache verfasst wurde. Dieses Lob ist außerordentlich arm an konkreten Fakten. Möglicherweise wurde in jener Zeit das serbische *Žitie* verfasst (es befindet sich jetzt in der Nationalbibliothek in Belgrad), in dem viele Details, historische Namen und Toponyme enthalten sind. Vielleicht wurde irgendeine ursprüngliche Variante des *Žitie* in Weißrussland verfasst und dann von einem uns unbekanntem Serben verwendet. Es ist bezeichnend, dass sich in Weißrussland die Erinnerung an die Wilnaer Märtyrer unabhängig vom serbischen *Žitie* erhielt, in dem keine heidnischen Heiligennamen enthalten sind, die jedoch in der weißrussischen und russischen Redaktion des serbischen Denkmals vorkommen. Es ist unwahrscheinlich, dass bei tragischen Ereignissen, wie sie in *Žitie* beschrieben sind, in Weißrussland nicht Schritte zur Schaffung eines eigenen originären Denkmals unternommen wurden. Vorhanden war eine geistige, kulturelle Tradition, eine eigene lokale hagiographische Schule, die von Efrasinnja Polackaja (Euphrosyne von Polock) und Kiryla Turauski (Kyrill von Turov) begründet worden war. Früher war das geniale Igorlied (*Slovo o polku Igoreve*) geschaffen worden, dessen zahlreiche weißrussische Sprachmerkmale, wie auch dessen nicht eindeutige

Herkunftshypothese, nicht die Möglichkeit ausschließen, dass sein Autor aus dem Polocker oder Turover Land stammt.

Eine besondere Intensität der weißrussisch-südslawischen Literaturbeziehungen, wie auch überhaupt der Wechselbeziehungen, lässt sich im 14.-16. Jahrhundert, in der Blüteperiode des Großfürstentums Litauen beobachten. Es ist erwähnenswert, dass die weißrussische Sprache im Großfürstentum die Staatssprache war, weil in diesem das weißrussische ethnische Element sowohl im politischen, wie auch im kulturellen und wirtschaftlichen Leben überwog, und die weißrussischen Gebiete die Grundlage seiner Macht bildeten. In weißrussischer Sprache entstanden alle Gesetzessammlungen des Großfürstentums Litauen: das *Vislicki statut* (Statut von Wiślica) aus den Jahren 1423-1438, der *Sudzebnik Kazimira Jahajlaviča* (Gesetzbuch Kasimirs des Jagiellonen) aus dem Jahr 1468, die Litauischen Statute aus den Jahren 1529, 1566 und 1588, das *Trybunal* (Tribunal) aus dem Jahr 1586, sowie eine große Anzahl von Urkunden der sogenannten Metrik des Großfürstentums, des Staatsarchivs, das einige Hundert Bände zählt.

Traditionell hatte seit der Christianisierung der Rus' der Kiewer Metropolit die kirchliche Macht über das ganze ostslawische Gebiet. Aber im 14. Jahrhundert befand sich Kiew in der Lage eines bloß nominellen Zentrums der Metropole. Die „Kiewer„ Metropoliten übersiedelten im Jahr 1300 nach Vladimir und im Jahr 1325 nach Moskau und besuchten nur selten ihre westliche Eparchie. Es ist auch verständlich, dass der Großfürst Olgierd unter dessen Führung die Ukraine vom Tatarenjoch befreit worden war und der dem Großfürstentum das Kiewer Land, Wolhynien und Podolien angegliedert hatte, nicht mit einer solchen Sachlage zufrieden war. Deswegen wandte er sich an den Patriarchen von Konstantinopel mit der Bitte, Kiew den realen Status eines orthodoxen religiösen Zentrums zu geben. Eben mit den Versuchen der Patriarchen von Konstantinopel, die Einheit der ostslawischen Metropole zu wahren, hängt ein wesentliches Kapitel der Wechselbeziehungen Weißrusslands mit dem Balkan zusammen.

Der Patriarch Philotheos sandte in die ostslawischen Länder Urkunden, Briefe, um die Fürsten von der Notwendigkeit der Konsolidierung im Rahmen einer Metropole zwecks Stärkung der Rus' angesichts der muslimischen Bedrohung für die christliche Welt zu überzeugen. Seine engagierten schriftlichen Aufrufe verfehlten jedoch ihre Wirkung auf die hiesige explosive Situation. Deswegen wurde Anfang der siebziger Jahre hierher ein Vertrauter des Patriarchen von Konstantinopel mit einer verantwortungsvollen Mission geschickt.

Kyprian, zum ruthenisch-litauischen Metropolitern ernannt, erwarb sich das Vertrauen der Byzantiner vielleicht in jener Zeit, als Philotheos das Athoskloster zum hl. Athanasios leitete. Vor der Ankunft in die ostslawischen Gebiete hatte der gelehrte Mönch bereits erfolgreich bei der Aussöhnung der serbischen und bulgarischen Kirche mit dem ökumenischen Patriarchen mitgewirkt.

Man ist der Ansicht, dass Kyprian im Jahr 1372 oder 1373 ins Großfürstentum Litauen kam und dort mit kleinen Unterbrechungen über zehn Jahre lebte. Zum Kiewer Metropolitern wurde Kyprian im Jahr 1376 ernannt. Aber der Moskauer

Großfürst Dmitrij Ivanovič war mit der Entscheidung des byzantinischen Patriarchen nicht einverstanden, da er einen eigenen Prätendenten und Favoriten für dieses hohe Amt hatte. Erst im Jahr 1381 berief Fürst Dmitrij, damals schon Donskoj, Kyprian nach Moskau, und bis dahin hatte sich viel ereignet. Von den Peripetien des Kampfes Kyprians mit der Metropole berichteten seine Sendschreiben an Sergij Radonežskij und Fedor Simonovskij hauptsächlich aus dem Großfürstentum Litauen. Das energische Pathos der Sendschreiben zeugt vom starken Charakter Kyprians, von seinen Fähigkeiten, einen Gefühlsausbruch eindringlich zu schildern. Es ist beeindruckend, wie harmonisch sich die emotionelle und rationale Komponente in den Sendschreiben Kyprians verbinden. Er kommentiert frei die Lebenssituationen mit Beispielen aus der Heiligen Schriften und der Patristik.

Kyprian versucht herauszufinden, welche Schuld ihm der Großfürst zuweist. Den einzigen Grund des fürstlichen Zorns sieht Kyprian in seinem vorhergehenden Aufenthalt in Litauen. Es ist klar, dass Kyprian zum Opfer wurde, weil er von der Kirche von Konstantinopel auf den Metropolitensitz aus politischen Überlegungen gesetzt wurde. Der Großfürst Dmitrij sah in ihm zunächst keine geistliche Person, sondern einen Menschen aus einem feindlichen Lager. Dementsprechend war das Vorgehen seiner Hoheit. Aber Kyprian hat sich nichts vorzuwerfen: „Als er in Litauen war, rettete er viele Christen vor der bitteren Gefangenschaft. Viele Feinde Gottes lernten durch uns den wahren Gott kennen und kamen zum orthodoxen Glauben durch die heilige Taufe. Er baute heilige Kirchen. Er festigte die Christenheit. Kirchliche Sätten, die vor langer Zeit verwüstet worden waren, stellte er wieder her und band er an die Metropole der ganzen Rus'. Das litauische Novy Haradok (Navahradak – H.T.) war schon lange verfallen, und er stellte es wieder her,“¹⁰.

Ohne sich einer Antimoskauer Koalition anzuschließen, gelang es Kyprian, die Sympathie des Großfürsten Olgierd zu erwerben, was von diplomatischen Fähigkeiten und vielleicht von menschlichen Werten des Missionars zeugt. Es ist zu vermerken, dass sich während seines Aufenthalts im Großfürstentum Litauen die Beziehungen zwischen den ruthenischen Teilfürsten auf eine gewisse Weise normalisierten.

Bis jetzt ist die Herkunft des Mönchs Kyprian umstritten. Man nennt ihn einen „bulgarischen Emigranten,“ (GProchorov), Serben (M.Petrov, S.Dimitrievič), Litauer (U.Kazbjaruk). Vor allem zeugt diese Polemik von den Verdiensten einer begabten Persönlichkeit gegenüber verschiedenen Völkern, von dem seltenen Schicksal eines Menschen, der viel für die Entwicklung sowohl der südslawischen als auch ostslawischen Literatur und Spiritualität getan hat.

Neben dem Metropoliten Kyprian erhebt sich die Gestalt eines zweiten südslawischen Kirchenmannes – des Grigorij Camblak, einer ebenfalls vielseitigen, tatkräftigen Persönlichkeit, die eine merkliche Spur in der bulgarischen, rumänischen, serbischen und weißrussischen Literatur hinterließ. Er ist Autor von über 40 Werken, hauptsächlich von panegyrisch-didaktischen *Slova* (Worten), geschrieben im kunstvoll-ornamentalen Prachtstil des *Pletenie sloves* (wörtlich: Wortgeflecht). Wahrscheinlich war G.Camblak der Neffe Kyprians. Im geisteswissenschaftlichen Bereich hervorragend ausgebildet, kannte G.Camblak die Predigten der frühbyzantinischen, albulgarischen und altruthenischen Meister der Kirchensprache. Von besonderem Interesse sind für uns seine Beziehungen zur ostslawischen Tradition, seine Fortsetzung der Predigtkunst des berühmten Kyrill von Turov, „der doch alle in der Rus’ erleuchtet habe,, und in jener Zeit in der orthodoxen Welt weithin bekannt war.

Das erste Mal besuchte G.Camblak die weißrussischen Gebiete im Herbst 1406 auf Einladung des Metropoliten Kyprian, der den Neffen vielleicht in die höhere kirchliche Hierarchie aufnehmen wollte. Aber die Nachricht vom Tod des Kiewer Metropoliten zwang G.Camblak, nach Serbien zurückzukehren, von wo er sich ins St.Paul-Kloster auf dem Athos begab. Im Jahr 1414 war G.Camblak wieder in Wilna, wo er vom Großfürsten Witold gastlich aufgenommen und auf dessen Drängen am 15.November 1415 in Navahradak zum Kiewer Metropoliten geweiht wurde. Von Kiew aus besuchte er häufig seine weißrussische Residenz in Navahradak. Es gibt Grund zur Annahme, dass G.Camblak im Jahr 1418 den Sitz seiner Metropole von Kiew nach Wilna verlegte¹¹. Zum Kiewer Metropoliten wurde G.Camblak gegen den Willen des Patriarchen von Konstantinopel und des Moskauer Metropoliten ernannt, die über ihn den Bannfluch aussprachen. Aber G.Camblak wurde von Großfürst Witold, einer großen Autorität im politischen, staatlichen und geistigen Leben Osteuropas, gestützt.

Während seines Aufenthalts im Großfürstentum Litauen schrieb G.Camblak das *Pochvalnoe slovo mitropolitu Kiprianu* (Loblied auf den Metropoliten Kyprian), das *Pochvalnoe slovo Evtimiju Trьnovskomu* (Loblied auf Evtimij von Tămovo), *Izповѣданіе вѣры* (Glaubensbekenntnis) und sechs Belehrungen für die zwölf Hauptfesttage. Nach Meinung des Metropoliten Makarij gab es „im Verlauf von zwei Jahrhunderten (13.-14.Jahrhundert) keinen einzigen Schriftsteller und Prediger, der sich mit Camblak hinsichtlich Rhetorik und inneren Werts seiner Schriften vergleichen konnte,,¹². Laut erhaltenen Berichten schrieb G.Camblak in der ostslawischen Periode ungefähr zehn Werke. Sein Aufenthalt im Großfürstentum Litauen war außerordentlich fruchtbar und erfolgreich. Außer dem eigenen Schaffen widmete G.Camblak viel Aufmerksamkeit auch der Abschrift liturgischer Bücher.

¹¹ Jacimirskij A.I. Grigorij Camblak St.Peterburg, 1904. S.156.

¹² Mitropolit Makarij. Izvestija Imperatorskoj Akademii Nauk T.VI (1858). S.97.

Während an den Ursprüngen des ersten südslawischen Einflusses auf die weißrussischen Gebiete die Slawenapostel aus Saloniki, die Brüder Kyrill und Method mit ihren Schülern standen, hängt der zweite südslawische Einfluss im Großfürstentum Litauen vor allem mit der Tätigkeit G.Camblaks zusammen.

Eine der interessantesten Seiten der weißrussisch-südslawischen Wechselbeziehungen ist die schöpferische Tätigkeit des Serben Nektarije im Kloster Suprasl'. In den fünfziger Jahren des 16. Jahrhunderts lud der Archimandrit dieses Klosters Sergij Kimbar einige Ikonenmaler zur Ausschmückung der Verkündigungskirche ein. Wahrscheinlich war der „Serbe Nektarije, Maler“, wie in dem vom Archimandriten im Jahr 1557 erstellten Register verzeichnet, der Anführer dieser Malergruppe.

Das Kloster Suprasl', das im Jahr 1944 während der deutschen Okkupation zerstört wurde, war ein großes Zentrum der weißrussischen geistigen Kultur des 16.-17. Jahrhunderts. Seine Entstehung verdankt Suprasl' dem Wojewoden von Nowogródek (Navahradak) und Marschall des Großfürstentums Litauen Aleksandr Chodkiewicz und dem Smolensker Erzbischof (späteren Kiewer Metropoliten) Iosif Soltan, die im Jahr 1498 im Dorf Haradok am Oberlauf des Flusses Suprasl' ein Kloster gründeten. Aber die Nachbarschaft mit dem Gutshof Chodkiewicz missfiel seinen Bewohnern, und die Mönche übersiedelten aufs linke hohe Ufer des Suprasl', das Waldstück Suchy Gród (Suchi Hrud), 16 Kilometer vom heutigen Białystok (Belastok). Das Kloster sollte ein westlicher Vorposten der Orthodoxie gegen die lateinische Propaganda sein. Dank großer Stiftungen wurde das Kloster rasch erbaut und mit kulturellen, teilweise unikalsten Kostbarkeiten ausgestattet. Seine Bibliothek, eine der reichsten im Großfürstentum Litauen, zeugt von der Bedeutung der südslawischen Einflüsse auf die weißrussische Kultur. Insbesondere befanden sich hier die überaus interessanten serbischen Denkmäler: *Žitie Savy Serbskago* (Leben des Sava von Serbien), *Služba Simeonu Serbskomu* (Andacht zu Simeon von Serbien), *Služba Arseniju Serbskomu* (Andacht zu Arsenij von Serbien); und die wissenschaftliche Analyse eines Sammelbandes aus Suprasl' aus dem Jahr 1507 zeigte, dass in manchen seiner Artikel viele Serbismen enthalten sind und im Evangelium und in der Apokalypse die serbische handschriftliche Tradition sogar deutlich zutage tritt. Von den Beziehungen Suprasl's zum serbischen Chilandar und anderen Athosklöstern zeugen die Handschriften von Chilandar. Zum Beispiel, die Mönchsregel *Lestvica* (Stufenleiter) des Ioann Lestvičnik (Johannes Klimax), an deren Ende der Mönch Arsenije kurz vermerkte, dass er dieses Buch im Jahr 1530 im Kloster „der Verkündigung der allerheiligsten Gottesmutter und des heiligen Johannes des Theologen, das sich am Fluss Suprasl' befindet“,¹³ abschrieb. Wahrscheinlich war der „Mönch Arsenije“, nicht der einzige Serbe, der sich eine Zeit lang im weißrussischen Kloster aufhielt.

Der Name des Ikonenmalers Nektarije war lange Zeit auch in seiner Heimat fast vergessen. Auf Nektarije wurde man aufmerksam, als die polnischen Restaurateure zwischen 1964 und 1966 die Ruinen des Klosters besichtigten und Freskenfragmente zusammensetzten. In Białystok wurde eine Ausstellung der Reste alter Fresko-Malerei organisiert, ein Katalog herausgegeben, der auch das Interesse für das Erbe des alten Meisters weckte.

Die Ausschmückung der Verkündigungskirche, der Hauptkirche des Klosters, war eine überaus verantwortungsvolle, wichtige Angelegenheit. Kaum konnte sie irgendein Zufälliger durchführen. Wahrscheinlich lud man Nektarije als einen in der slawischen Welt gut bekannten Meister speziell nach Suprasl' ein. Es ist eine vom Archimandriten des Klosters Sergij Kimbar gemachte Aufzeichnung erhalten: „Der Serbe Nektarije, Maler, erhielt sechs Schock Groschen für die Deesis der warmen Kirche, und Kirchengold. Für die zwei Heiligtümer, die er auch schuf, drei Heilige und drei Selige, neun Schock Groschen, und Kirchengold,“¹⁴. In der damaligen Zeit war dies ein sehr hohes Entgelt, was für die hohe Bewertung der schöpferischen Möglichkeiten des serbischen Malers spricht.

Die Verkündigungskirche wurde in einem gemischten byzantinisch-gotischen Stil gebaut. Die typische Form des Donjon, vier hohe Türme an den Ecken einer rechteckigen Fläche zeugten davon, dass man das Kloster als Wehrbau verwenden konnte, denn in seiner Nähe war die Grenze. Die Fassade war mit Skulpturen geschmückt. Das Kircheninnere wurde durch gotische Gewölbe erhellt. Zwei originale Bilder schuf Nektarije vielleicht speziell für diese Kirche. Für die Johannes dem Theologen geweihte Holzkirche, die im 18. Jahrhundert abbrannte, wurde die Deesis gemalt. Deshalb blieben keinerlei Spuren von diesem Werk Nektarijes übrig. Außerdem wurden die ursprünglichen Fresken und Ikonen Anfang des 17. Jahrhunderts beschädigt, als das Kloster von Suprasl' uniert wurde, was zu starken Veränderungen der Innenausstattung der Hauptkirche führte. Es wurden neue Altäre errichtet; im Jahr 1664 schuf Andrzej Modzelewski aus Danzig eine neue Ikonostase im Renaissancestil. Die überflüssigen alten Ikonen blieben höchst wahrscheinlich nicht erhalten. Jedenfalls sind im Verzeichnis der Kirchenschätze von den alten Ikonen nur drei angeführt, wovon eine die wundertätige Ikone der Gottesmutter von Suprasl' ist.

Auf Grund der erhaltenen 30 Freskenfragmente kann man schwer auf das gesamte Malerei-Ensemble schließen. Durch die Bemühungen der polnischen Restaurateure wurden außer den zehn Bildnissen, die wie durch ein Wunder an den Säulen nach der Explosion erhalten blieben, noch sechs Heiligenfiguren rekonstruiert. Welche von den Fresken stammen aber von Nektarije? Szenen der Herabkunft des Heiligen Geistes oder die Komposition des Nichtschlummernden Auges waren in der orthodoxen Tradition allgemein üblich. Die Ähnlichkeit der

¹⁴ Archeologiczeskij sbornik dokumentov, odnosjaščichsja istorii Severo-Zapadnoj Rusi. Vil'na, 1870. T.IX. S.42.

Malerei von Suprasl' mit den serbischen Fresken zeigt sich in einigen charakteristischen Stildetails. Zum Beispiel, bei der Arbeit an dem Medaillon mit dem Bildnis des hl. Mardarije wurde eine Besonderheit des dekorativen Systems der Morava-Periode der altserbischen Kunst vom Ende des 14. Jahrhunderts und Anfang des 15. Jahrhunderts verwendet. Dies ist ein Typ von Kreismedaillons, die miteinander durch eine kleine Schleife verbunden sind, die vom selben Bändchen gebildet ist, welches das Medaillon umrahmt. Diese der byzantinischen Tradition unbekannt Form der Ausschmückung war im Morava-Serbien um das Jahr 1400 beliebt und blieb ein wesentliches Merkmal bei der Verschönerung von Kirchen.

In der unteren Zone der Kuppel, an der Südseite der Verkündigungskirche, war eine Vierergruppe von Heiligen gemalt, die mit den Namen Ilarion, Kliment, Sava und Simeon versehen sind. Es handelt sich dabei höchstwahrscheinlich um die serbischen Heiligen Ilarion Meglenski, Kliment Ochridski, Sava Serbski und Simeon Serbski. Die Aufschriften auf der Malerei dienen ebenfalls als Bestätigung, dass der Serbe Nektarije die Szenen der Klosterkirche von Suprasl' malte. Statt der für die damalige weißrussische Hagiographie charakteristischen Schreibung des Abkürzungszeichens *styj* oder des griechischen *agios* wird auf vielen Heiligenbildnissen *sty* verwendet, wie dies in Serbien in der Mitte des 16. Jahrhunderts geschrieben wurde. Es gibt auch andere Anzeichen der serbischen Redaktion der kirchenslawischen Sprache.

Ein Vergleich der in der Mitte des 16. Jahrhunderts im Patriarchat Peć geschaffenen Fresken mit dem Ensemble von Suprasl' lässt den Schluss zu, dass die Kirchen in Peć von jenem Malerkreis ausgeschmückt wurden, dem auch Nektarije angehörte. Die Bildnisse der jungen Heiligen aus Suprasl' haben auch mit den Aposteldarstellungen in Mileševo (um 1565) und Studenica (1568) viel gemeinsam.¹⁵

Serbische und polnische Gelehrte (S. Petković, S. Stawiński) neigen dazu, Nektarije in der Suprasl'-Periode die Autorschaft des berühmten Typikon-Ermineia, d.h. der Instruktion für Ikonenmaler zuzuschreiben. Eine gewisse Ähnlichkeit zwischen den Empfehlungen des Typikon und der Technik der Fresken von Suprasl' wurde beobachtet. Wahrscheinlich war Nektarije wirklich nicht nur ein anerkannter Maler, sondern auch ein Theoretiker, dessen Empfehlungen man auf dem Balkan weithin folgte.

Ikonen und Bücher aus dem Balkan gelangten auf weißrussisches Gebiet nicht nur durch Vermittlung solcher offizieller Persönlichkeiten, wie Kyprian oder Grigorij Camblak. Zu erwähnen ist, dass sich Magnaten aus berühmten Geschlechtern des Großfürstentums Litauen mit Serben verschwägerten, die nach der Flucht vor der Türkenexpansion im Königreich Ungarn lebten. Die Töchter

des serbischen Despoten Jovan, Alena und Anna, heirateten einen Višnjavecki (Wiśniowiecki) und einen Hlinski (Gliński). Übrigens gebar Anna Hlinskaja eine Tochter Alena, die im Jahr 1526 die Frau des Moskauer Großfürsten Vasilij Ivanovič wurde. Natürlich wurden in den Familien nationale Traditionen bewahrt, die eine gewisse Annäherung unter verschiedenartigen Lebensumständen begünstigten.

Das Schicksal führte nicht nur einmal auch unsere Landsleute auf den Balkan. Leider ist es wegen des Zeitabstandes nicht möglich, ein objektives Bild von den Kontakten der Südslawen und Weißrussen zu zeichnen. Ereignisse, Umstände, die nicht auf Papier aufgezeichnet wurden, verschwinden im allgemeinen spurlos, als ob es sie nie gegeben hätte. Deswegen müssen wir jede private Tatsache beachten, von denen uns alte Handschriften berichten.

Die südslawischen Gebiete bereisten unsere vermögenden Landsleute häufig. So hielt sich im Jahr 1538 Fürst Mikołaj Radziwiłł Sierotka, auf dem Weg nach Palästina und Ägypten, in Dalmatien auf. Ein anderer Radziwiłł (Panie-kochanku) besuchte die Adriatische Küste zweihundert Jahre später (1770). Seinerzeit war der hochgebildete, wissbegierige Aleksandr Sapiëha auch in Dubrovnik zu Gast, wovon das Buch „Reise in die slawischen Länder des Aleksander Sapiëha im Jahr 1802,, das im Jahr 1808 in Paris in französischer Sprache, und in den Jahren 1811 und 1856 in polnischer Sprache (*Podróże w krajach słowiańskich odbywane w latach 1802 i 1803*) erschien. Die „Reise,, ist geschrieben in Form von Briefen an den livländischen Botaniker und Arzt Jean E. Gilbert, den Gründer der ersten medizinischen Schule in Weißrussland (Hrodna). Eine detaillierte Beschreibung der Bräuche und Traditionen der besuchten Länder hielt A.Sapiëha für die unmittelbare Pflicht eines Reisenden.

Die slawischen Literaturen kamen ins 16. Jahrhundert mit ziemlich spezifischen Merkmalen und Namen, und insbesondere mit schöpferischen Möglichkeiten, die bereit waren, sich weiter zu entfalten, indem sie die Bahnen der gesamteuropäischen Prozesse der Renaissance und des Humanismus vertieften. Natürlich geschah dies in Übereinstimmung mit der geistigen, historischen und sozialen Erfahrung, die die verschiedenen Regionen ausgearbeitet hatten. Eben aus dieser Erfahrung wurde die Priorität einer gewissen künstlerischen Tradition im Rahmen des gemeinsamen slawischen Typs kultureller Ausgestaltung sichergestellt. Gleichzeitig war in jener Periode noch die Entstehung eines Werks möglich, das hinsichtlich verschiedener Parameter ein Faktum mehrerer slawischer Literaturen werden könnte. Gemeint sind die *Zapiski janyčara* (Aufzeichnungen eines Janitscharen) (um 1500) des Konstantin Mihajlovič (um 1453 – nach 1501), eines aus Ostrovica stammenden Serben. Für die weißrussische Literatur sind die *Zapiski janyčara, abo Tureckaja chronika* (Aufzeichnungen eines Janitscharen, oder Türkische Chronik) von besonderem Interesse, da sie einen der Schwerpunkte der Wechselbeziehungen unserer schönen Literatur mit der südslawischen bilden. Dieses Werk kann man „sowohl als historische Arbeit, wie auch als Memoiren, und als publizistisches

Werk, und gleichzeitig als Reflex des serbischen und türkischen Epos und der Folklore ansehen.,¹⁶

Die *Zapiski janyčara* wurden im Jahre 1823 in Kloster Berdyčiv vom polnischen Literaturwissenschaftler A. Gałęzowski gefunden und von ihm fünf Jahre lang im *Zbiór polskich piśmienników* (Sammlung polnischer Schriftsteller) als eines der alten polnischen Prosadenkmäler herausgegeben. Der Fehler, der auf ein unaufmerksames Lesen des Werks zurückzuführen ist, wurde im Jahr 1851 durch den Forscher W. Maciejewski berichtigt, dessen Arbeit sogleich die Aufmerksamkeit bekannter Slawisten auf die *Zapiski janyčara* lenkte.

Die *Zapiski janczara* sind eines der ersten Werke in polnischer Sprache, aber sie sind auch das erste serbische historische Werk, in dem, außer über die serbische Geschichte, wenn nicht überhaupt das erste Mal so gründlich und genau über die damalige Türkei berichtet wird. Bis heute ist umstritten, in welcher Sprache dieses Werk geschrieben wurde. Erhalten sind polnische und tschechische Abschriften des Werks sowohl früher als auch späterer Redaktionen. Es ist auch möglich, dass Konstantin Mihajlović die altserbische oder altkirchenslawische Sprache verwendete, die der zahlreichen orthodoxen Bevölkerung des Großfürstentums Litauen verständlich war, wo eine ähnliche Literatursprache im Gebrauch war. Der Lehrer des Wilnaer Gymnasiums Jan Zakrzewski hinterließ eine Nachricht darüber, dass sich in der Sapieha-Bibliothek von Dżaręczyn (Dereczyn) *Zapiski janyčara* befanden, die in Kyrillica geschrieben waren.

Dafür, dass Konstantin Mihajlović in den östlichen Gebieten des Polnisch-Litauischen Staates, im Großfürstentum Litauen, lebte, spricht die Tatsache, dass die meisten polnischen Abschriften eben von dort stammen. Erwähnenswert ist, dass sich in jener Zeit schon eine ziemlich reiche Erfahrung an Verbindungen mit den Südslawen ausgebildet hatte (Tätigkeit der Metropolen Kyprian und G. Camblak, serbische hagiographische Denkmäler, Übersetzungen von weltlicher, ritterlicher Literatur u.a.). Es ist sehr wahrscheinlich, dass sich Konstantin Mihajlović bei der Wahl des Wohnorts auch von seinem orthodoxen Glaubensbekenntnis leiten ließ.

Die *Zapiski janyčara* des Konstantin Mihajlović sind in der serbischen Literatur die erste Erzählung vom bitteren Los des Emigranten und dem undankbaren Dienst bei Ausländern. Konstantin Mihajlović, ein Kriegsmann des Despoten Đorđe, nahm an einer Belagerung Konstantinopels mit einer Abteilung teil, die auf Seite der Türken stehen musste. Später, im Jahr 1445, bei der Verteidigung von Nove Brdo gelangte er selbst in türkische Gefangenschaft. Nach einiger Zeit gelang es ihm, nach Ungarn und weiter nach Polen zu fliehen.

Der Stil Konstantin Mihajlovićs hebt ihn aus allen frühen serbischen Schriftstellern heraus. J. Deretić meint, dass er hinsichtlich Emotionalität Konstantin

dem Philosophen am nächsten stehe, aber im ganzen keine Rhetorik und Etikette kenne, welche die Feder eines Biographen des Despoten zurückgehalten hätte¹⁷. Übrigens ist es erwähnenswert, dass das Werk Konstantin Mihajlović in seiner Heimat erst im 19. Jahrhundert bekannt wurde. Es bleibt nur zu bedauern, dass dieses Werk zu seiner Zeit nicht die seinen Werten entsprechende gesellschaftliche und kulturelle Resonanz hatte. Konstantin Mihajlović, wie einige Jahrhunderte früher der ostslawische Sänger des Igorlieds, stellte zerknirscht Überlegungen über den kläglichen Zustand des slawischen Balkans wegen dessen fataler Aufspaltung an: „Nehmt das Beispiel des Königs Matthias. Was für ein Andenken hinterließ er infolge seines harten Kampfes und der riesigen Verluste? Wenn er die Hälfte dieser Mittel, die er für den Krieg mit den Christen vergeudete, für den Kampf mit den Heiden eingesetzt hätte, hätte er die Türken hinter's Meer getrieben und wäre er vom Osten bis Westen gerühmt geworden, vom Herrgott hätte er eine große Belohnung erhalten, und von den Leuten wäre er geehrt worden; Jahrhunderte lang hätten die Christen seiner gedacht, und die Heiden hätten bei der Nennung seines Namens gezittert. Und so siehst du, dass wenn Christen einen Krieg untereinander führen, dies abscheulich vor dem Herrgott, vor allen Heiligen und vor den Leuten ist. Und wisst, dass die Heiden nicht an und für sich kühn und tapfer sind, sondern infolge unserer Uneinigkeit und unseres Hasses (und der allgemeinen Feindseligkeit) und wir selber an ihrem Sieg arbeiten,,.

Jetzt kann man nur schwer darüber urteilen, welche Erfahrung Konstantin Mihajlović, der Serbe aus Ostrovica, mit dem Stammbaum der polnischen Könige hatte. In einer der Chroniken konnte er lesen, dass der polnische und ungarische König Władysław, der im Kampf mit den Türken für die Befreiung der Südslawen den Kopf hinhielt, weißrussisch-litauischer Herkunft war. Sein Vater, König Jagiełło (Jahajla), bat den Fürsten Witold (Vitaut), in schon sehr fortgeschrittenem Alter, vielleicht mit der letzten Hoffnung: „Ich hatte drei Frauen, zwei Polinnen, und eine Deutsche, aber Nachkommen hatte ich mit ihnen nicht. Und jetzt bitte ich Dich, wirb für mich beim Fürsten Simeon um seine jüngere Nichte Sof'ja (Zofia), ich würde sie heiraten, vielleicht gäbe mir Gott wenigstens aus dem ruthenischen Geschlecht Kinder,, (Chronika Bychauca). In seiner letzten Ehe lernte König Jagiełło tatsächlich das Glück der Vaterschaft kennen, und die Krone ging im Erbweg auf seine Söhne über. Sof'ja Hal'skanskaja (Zofia Holszańska), mütterlicherseits aus dem Krivičen-Geschlecht der Drucki abstammend, eines Geschlechts, das sich von Vseslav (Usjaslau) von Polock herleitete, wurde polnische Königin. Sie konvertierte zum Katholizismus, aber brach nie mit ihrem weißrussisch-litauischen Milieu, und hatte immer jemanden aus dem orthodoxen Adel in ihrer Umgebung. Davon, dass Sof'ja ihr ganzes Leben den Bräuchen ihrer Vorfahren treu blieb, zeugt ihr letztes Vermächtnis. Gemäß diesem begrub man die Königin in der Wawel-Kathedrale in der Kapelle zur hl. Dreifaltigkeit,

¹⁷ Deretić J. Istorija srpske književnosti. Beograd, 1983, S.130.

indem man ihren Körper an der Westwand nach weißrussischem Brauch bestattete. Eben diese Seite symbolisiert bei den Orthodoxen die Ewigkeit. Viele Jahre später ließ sich der jüngere Sohn Sof'jas, König Kasimir, ebenso bestatten.

Bis zum 17. Jahrhundert sahen die Südslawen im Königreich Polen eine reale Kraft, die das türkische Vordringen bekämpfen konnte. Gerade vom Erstgeborenen des Jagiełło und der Zofia, von dem am 31. Oktober 1424 in Krakau geborenen Władysław, König von Ungarn und Polen, erzählt Konstantin Mihajlovič traurig in zwei Abschnitten seines Werks. Der junge Władysław aktivierte im Jahr 1443 die erfolgreichen militärischen Operationen gegen die Türken, deren Ergebnis die Unterzeichnung eines für Ungarn und die ganze christliche Welt günstigen Friedensvertrags im August 1444 war. Aber unter dem Einfluss des päpstlichen Legaten Caesarini, der an einen völligen Sieg über den Sultan glaubte, wurde der in Szeged geschlossene Frieden gebrochen. Władysław begann seinen zweiten türkischen Feldzug am 21. September und setzte über die Donau. In der Schlacht bei Varna am 10. November führte er selber seine Leibwache zum Angriff, die plötzlich von Türken umzingelt wurde. Von den überlebenden Kämpfern hat danach niemand mehr Władysław lebendig gesehen.

Inwieweit war das Werk Konstantin Mihajlovičs für die Gesellschaft des Großfürstentums Litauen, für die weißrussischen Gebiete aktuell? Ein unmittelbares Echo auf die *Zapiski janyčara* in der weißrussischen Literatur, im weißrussischen Denken jener Zeit wurde bis jetzt nicht festgestellt oder ist nicht erhalten. Aber das Werk Konstantin Mihajlovičs ist eine Tatsache der allgemeinen typologischen Reihe unserer schönen Literatur der Mitte des zweiten Jahrtausends – neben seiner Bedeutung in der Kette der Wechselbeziehungen der slawischen Literaturen. Die kulturelle Ganzheit wird nur durch die Berücksichtigung aller literarischen, auf den ersten Blick sogar peripheren Erscheinungen sichergestellt.

Zum für Jahrhunderte bestimmenden Phänomen, zum großen Unglück, das die Balkanvölker an der Wende zur neueren Geschichte erleben sollten, wurde die Emigration von Einzelpersonen und die Abwanderung des ganzen Volkes, die in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts begann. Der Kampf mit dem Besatzer, die Folgen der Tragödie tilgten aus der Volksseele die Heldenepik, die nach der autoritativen Bewertung J.W.v.Goethes eine der größten Erscheinungen der epischen Dichtung der europäischen Völker nach Homer ist. Indessen, zu Beginn des vorigen Jahrhunderts, interessierte sich der junge weißrussische Klassiker Maksim Bahdanovič für das serbische Epos. Im Jahr 1915 übersetzte er ein Lied, das in einem seiner Manuskripte *Smere' šeršnja* (Tod der Homisse) betitelt ist. Es scheint, dass eine Übersetzung aus der serbischen Volksdichtung bei dem gebildetsten aller Wegbereiter der Literatur keineswegs zufällig ist in seinem weitgesteckten kulturellen Programm der Wiedergeburt der neuen weißrussischen Literatur auf der Basis von nationaler Folklore und von Höchstleistungen der Weltkunst. Die Erfahrung des klassischen Volksepos der Südslawen, durch die der Volksgeist in seinem fast vierhundert Jahre währenden Unglück tradiert wurde, war (schon zum wievielten Mal!) bei der Wiederbelebung, dem Wiederaufbau der

Kultur der Weißrussen brauchbar, die ebenfalls eine tragische Periode nationaler Unterdrückung erleben.

Aus dem Weißrussischen von Hermann Bieder

РЭЗІЮМЭ

Праца Галіны Тварановіч прысвечана беларуска-паўднёваславянскім уземасувязям на працягу XI-XVI т.ст. Пераклаў яе з беларускай на нямецкую мову вядомы аўстрыйскі славіст, праф. Герман Бідэр. Спецыяль на ў „Annus A.”

Беларуска-паўднёваславянскія сувязі сягаюць у сіваю міну ўшчыну, у перыяд з’яўлення славянаў на Балканах, у візантыйскіх уладаннях. Загадкавы кантакт грэцкага свету з другавігамі, відавочна часткаю нашых дрыгавічоў. Далейшае развіццё сувязяў адбывалася праз балгарскае пасрэдніцтва (Кіпрыян, Цамблак). У росквіт магутнасці Вялікага княства Літоўскага, якое прэтэндавала займаць праваслаўную мітраполію ў сябе (у сталічным Наваградку). Адапавана ў старабеларускім культурным асяроддзі пісьмовыя помнікі балгарскіх ды сербскіх аўтараў, як і зваротным шляхам старабеларускія (напр. пра віленскіх вялікамучнікаў). Асобную старонку ў гісторыі гэтых кантактаў адводзіцца супраскаму манастыру, у якім пасля і знойдзена найстаражытны стараславянскі тэкст (у XIX ст.).

У заканчэнне сваіх разважанняў, аўтарка сцвярджае: „Падзеі, абставіны, незанатавання на перы, у асноўным бяследна знікаюць, нібыта іх і не было. Таму мы мусім быць уважлівымі да кожнага прыватнага факта, які даносяць старонкі старых манускрыптаў”.

Гэтыя словы сугучныя з заўвагаю гісторыка са Славеніі: „Няма славянскага народа, пра які свет ведаў бы так мала, як пра беларусаў”.

HALINA TVARANOVICH, Professorin der Universität Białystok. Erforscherin der weißrussisch-balkanischen Literaturbeziehungen. Dichterin.

KAMUNIKAT.ORG

Sakrat Janowič
(Сакрат Яновіч)

FROM EDITOR'S READING

**BELARUSKAIA NACYI ANALNAIA IDEIA. MATERIALY
MIZHNARODNAI NAWUKOWA-PRAKTYCHNAI KANFIERENCYI
18-19 KRASAWIKA 1999 H. U HRODNIE BELARUSKAIE
WYDAWIECTWA TAWARYSTWA „KHATA”, MINSK, 2000.
(THE BELARUSIAN NATIONAL IDEA. CONFERENCE PROCEEDINGS
OF THE SCIENTIFIC-PRACTICAL MEETING 18-19 APRIL 1999. IN GRODNO.)**

It is a truly unique publication in the intellectual achievement of Belarus, a volume of nearly five hundred pages containing over seventy authorial texts of varying value. These are predominantly academic works, but also essays and loose reflections. The bibliophile edition makes one a bit astonished – apparently it is not bigger than a hundred copies.

The materials published have been organized in the following chapters: „A Philosophical overview”, „Systemic approach”, „Biological aspect”, „Historical references”, „Culture, language, and symbols”, „Richness of religious heterogeneity”, „Contemporary socio-psychological situation”, „International parallels”, „Leaders of political organizations about the Belarusian national idea”, „Designing the future”.

The contents have been preceded by the list of conference participants with their brief resumé s. What is remarkably inconvenient – apart from a rather

reckless editing – is the lack of a synopsis in English or in French at the end of each text, or, at least, of a general summary in one of these languages, as such practice is indispensable for attracting a broader range of readership.

I have read the collection with mixed feelings. Beside extremely fascinating, in fact sensational, works, there are really banal texts, of mediocre journalism. Hence the impression of a certain randomness in the way the material was organized, the more harming if cast against a cognitively precious body of work.

**JAKUB KOLAS, *NOWAIA ZAMLA/ U TROKH MOVAKH:*
BELARUSKAI, POL'SKAI, RUSKAI,
BELARUSKI FOND KUL'TURY, MINSK 2002.**

(JAKUB KOLAS: THE NEW LAND /IN THREE LANGUAGES:
BELARUSIAN, POLISH AND RUSSIAN/)

This monumental edition of the epic poem came out at the anniversary of Jakub Kolas's birthday (his real name was Kastuo Mickiewicz, born in 1882), with the Polish and Russian translation.

„The New Land” is a peasant epic poem, comparable to Mickiewicz's „Pan Tadeusz”, the epic poem of Polish nobility. Both Mickiewicz's come, by the way, from the same area of the Novgorod region, of the upper Niemen river.

The author of the Polish translation, Czesław Seniuch, spent ten years on his work. In his case, quite coinciding with that of Adam Mickiewicz, there were several circumstances gathering together to the rare effect of translatorial and poetic bilinguality: Czesław Seniuch spent his formative years in the vicinity of the Mickiewicz family region, he grew up in the Belarusian cultural and linguistic frame, and simultaneously manifested a talent as a poet of the Polish language.

Fragments of the yet unpublished work-in-progress by Seniuch were published in the *Annus Albaruthenicus* 2001. We consider it a great honour for our journal to be the first to introduce the readers to the long-awaited translation.

Below is the thanksgiving poem by Czesław Seniuch in the Polish original:

Panie Konstanty! Zakończyłem!
Kostusiu miły! Przełożyłem
Śpiew twojej „reczki” na „dzwoneczki”,
A „zawaronka” na „skowronka”!

Panie Jakubie! Byłem mały,
Gdy rymy Pańskiej sławy-ch wały

Niemieńska woda ku mnie ni osła
Na pluskach flisackiego wiosła!

Cały szalony wiek odszumiał,
Nimem przesłanie ich zrozumiał,
Nimem w tych dźwiękach ducha wy czuł
„Domowej rzeki” – Mickiewiczów:

To ona grała Adamowi
„Lit wo! Ojczyzno! ... Ty ... jak zdrowie!”
A Konstantemu wydzwoniała
„Moj rodny kut! Jak ty mnie miły!”

A wreszcie też i moja ona,
Bom nad jej wodą urodzony!
Musiała w końcu się rozdzwonić
Rymami w siwiejącej skr oni,

Żeby polskimi już jam bami
Pieśń białoruska nad pieśniami
Nad brzegiem Wisły wyśpiewała
O Nowej Ziemi sny Michała . . .

Żeby w polszczyźnie mej zagościł
Poemat chłopski o miłości,
Choć nie spełnionej, przecież wielkiej
Do własnej Ziemi-Żywicielki!

.....

Rzekł Białorusin w mowie swojej:
„Lit wa! Ty . . . jak zdarouje toje!”
A polskie słowa odwdzięczyły:
„Kraju rodzinny, sercu miły!”

June 7th, 2001.

**BIRMINGHAM SLAVONIC MONOGRAPHS ANNOUNCE
AN IMPORTANT AND WIDE-RANGING NEW STUDY BY
PROFESSOR ARNOLD MCMILLIN (SSEES) ENTITLED.
BELARUSIAN LITERATURE OF THE DIASPORA**

(XVI + 503 PP., BIBLIOGRAPHY, INDEX)

The topic of migration and emigration is very actual at the present time, not least in Eastern Europe. As for Belarus, the great renaissance humanist Francis Skaryna lived most of his life outside his own country, and the same applies to several of the leading figures of today, including the outstanding prose writer Vasil Bykau and two major poets, Ales Razanau and Uładzimir Niaklajeu.

In his latest monograph Arnold McMillin, a leading Western authority and author of several previous books on Belarusian literature, discusses, with frequent textual illustrations, three groups of writers who comprise the country's literary diaspora: the prose writers, poets and dramatists who emigrated or were exiled in the middle of the 20th century, Belarusian writers in Russia, Latvia and Ukraine; and the literature of ethnically Belarusian Eastern Poland.

With a comprehensive bibliography and index, this book aims to introduce to a wider audience a fascinating corner of Slav literary culture, as well offering a glimpse of – in addition to political persecution – a far from standard experience of World War II as reflected in memoirs and fiction, and, in the case of writers in Poland, an insight into the problems and rewards of maintaining a specific culture in an alien, though not necessarily hostile, environment, outside the metropolitan area.

The first study of its kind in a Western language and with full translations of the Belarusian quotations, this book will be of interest to students of Slav and comparative literature and of emigration in general. It deserves a place in any university or research library aiming to serve the interests of scholars of the Slav and literary fields.

**KHTO EST' KHTO SIAROD BELARUSAU SWETU,
MIZHNARODNAIA ASAC YIACYIA BELARUSISTAU, MINSK 2000.
(WHO IS WHO IN THE BELARUSIAN WORLD.
BELARUSIAN INTERNATIONAL ASSOCIATION)**

Anybody interested in the Belarusian diaspora cannot miss this title. This somewhat encyclopaedic edition comprises four parts. The first contains characteristics of Belarusian diasporas in respective countries and, separately, of the periods of intensified Belarusian emigration. The next part describes the past and present Belarusian émigré organizations, histories of their creation and

termination. Further, in the third part, we find detailed descriptions of publishing enterprises, also in a historical perspective. These include all kinds of printed forms, also those more ephemeral: newspapers, journals, and books. The last section titled „Personalia” lists several hundred names of Belarusian activists, also those of a different nationality, having a remarkable contribution to the culture of Belarusians.

Certainly, as is usually the case with such publications, slight imprecisions and mistakes occur rather frequently. Despite of that it is an excellent source of information for scholars and those interested in the life and action of the Belarusian diaspora scattered all over the world. Dubious facts, however, should be revised and corrected.

We have perhaps to classify as lack of consequence occasional instances of including as Belarusian diaspora activists from the historical period when Belarusian statehood did not yet exist or when it existed – in the inter-war period – in the strongly cut-down shape (as the so-called Belarusian SRR).

**ALES' CHOBAT, *ZAMLA SV. LUKI*,
VILLA SOKRATES, KRYNKI 2002.**

(THE LAND OF ST. LUKA)

This publication deserves the highest acclaim and attention, though it is only an essay. Its exceptionality lies in the fact that the author concentrates on the national-Belarusian perspective on Belarusian history. He manages to level down the influence of Russian and Polish respective historiographies on Belarusian thinking, an influence typical for that matter of a colony looking up to the metropolis.

Passing over the intriguing stylistics of the book, exceptional in its vivid imagery and ruthless logic of argument, the author pays attention to these episodes of the Belarusian history, which tend to be overlooked by historians. He underlines lack of serious research on the history of his country, too frequently treated in historiography as marginal – either as a part of Russia, or as a part of Poland (*The Land of St. Luka* has just become an issue of interest for Polish editors).

Trans. Dorota Kołodziejczyk